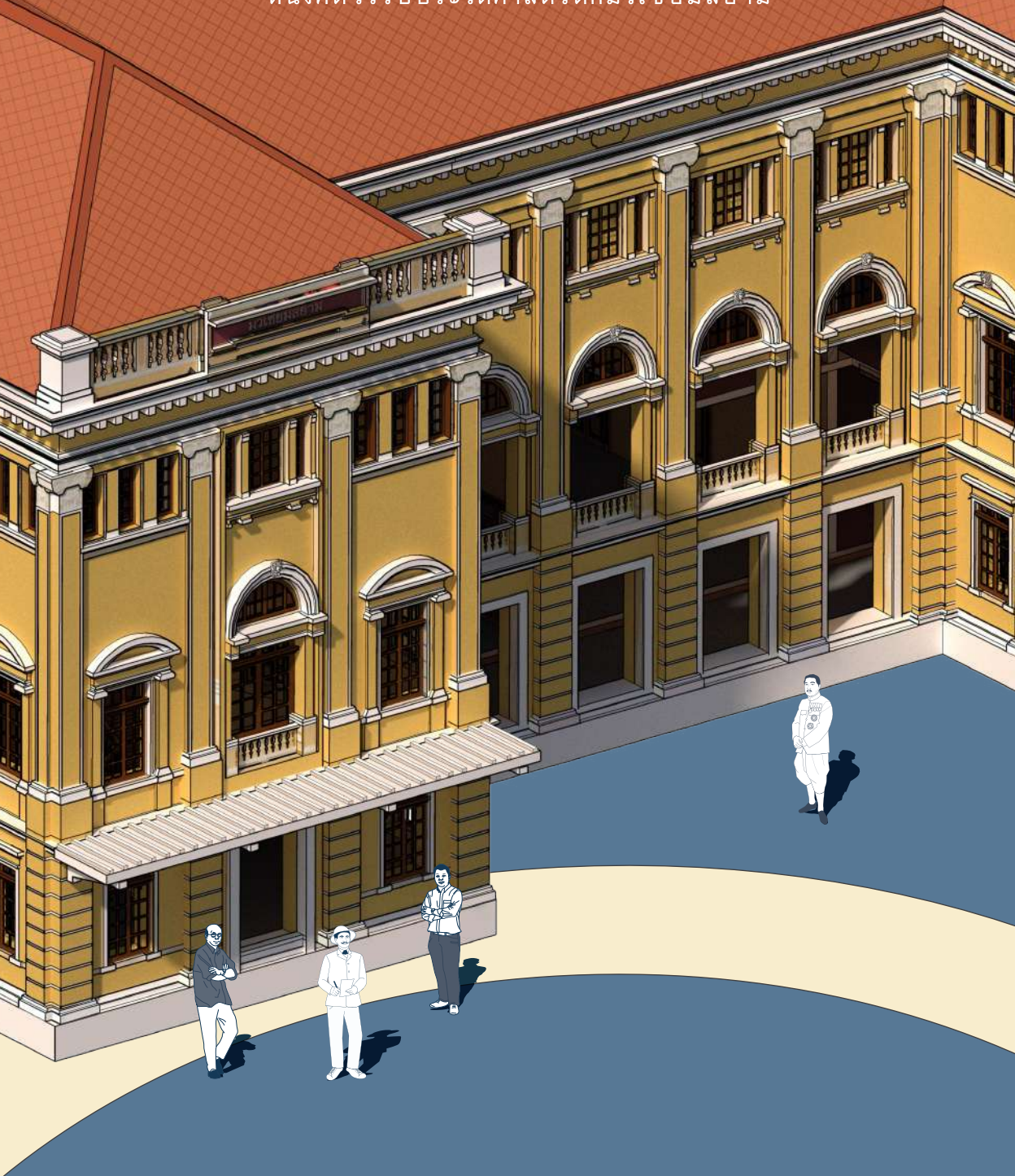

100 ปี ตึกเรา

หนึ่งศตวรรษประวัติศาสตร์ตึกมิวเซียมสยาม

100 ปี ตึกเรา

หนึ่งศตวรรษประวัติศาสตร์ตึกมิวเซียมสยาม

100 ปี ตึกเรา หนึ่งศตวรรษประวัติศาสตร์ ตึกมิวเซียมสยาม

บรรณาธิการอำนวยการ

ราเมศ พรหมเย็น

ผู้เขียน

ศรัณย์ ทองปาน

คณะบรรณาธิการ

มัศรา ชมะวรรณ มุกดาวิจิตร

วรกานต์ วงษ์สุวรรณ

ศราวิณ วินทุพราหมณกุล

กองบรรณาธิการ

สินวัตร อีระพงษ์รามกุล

นารา ผุดมาก

ออกแบบปก

วรมันต์ โสภณปฏิมา

ชิษณุพงศ์ มงคลเอก

ออกแบบรูปเล่ม

วรมันต์ โสภณปฏิมา

ภาพลายเส้นปก

สกลชนก เผื่อนพงษ์

พัชรพงศ์ กุลกาญจนาชีวิน

ที่มาของเนื้อหา

เอกสารรวบรวมเรียบเรียงประวัติศาสตร์สังคม

ของอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิม สพร.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สำนักหอสมุดแห่งชาติ

หนังสือ 100 ปี กระทรวงพาณิชย์

ที่มาของภาพประกอบ

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ศรัณย์ ทองปาน.

100 ปี ตึกเรา หนึ่งศตวรรษประวัติศาสตร์ตึกมิวเซียมสยาม.-- กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ
สังกัดสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), 2565. 208 หน้า.

1. พิพิธภัณฑ์ -- ไทย. I. ชื่อเรื่อง.

069.09593

ISBN 978-616-8162-19-4

จัดพิมพ์โดย

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

เลขที่ 4 ถนนสนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200

โทร 02 225 2777

webmaster@ndmi.or.th

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน 2565

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด (สำนักงานใหญ่)

19/25 หมู่ที่ 8 ตำบลบางคูวัด อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี 11110

โทรศัพท์ 02 150 9676-8 แฟกซ์ 02 150 9679

สารบัญ

สารจากผู้อำนวยการ	6
คำนำจากมิวเซียมสยาม	8
คำนำผู้เขียน	11
อุบายการคลัง	15
กรมพระจันทบุรีฯ	16
157/529	18
ผู้ชำนาญจากไอยคุปต์	19
จาก General Statistics สู่ “สถิติพยากรณ์”	21
กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์	23
เสด็จในกรมฯ อธิบดี	25
ข้าราชการยุคนุกเบิก	27
ปัญหาสำหรับนี้	29
งานสหกรณ์	31
สอบเข้าครั้งแรก	33
วันสอบ	35
1 ใน 5	36
สมุดสถิติพยากรณ์แห่งราชอาณาจักรสยาม	39
วังท้ายวัดพระเชตุพน	41
เรื่องเก่าของบ้านเกิด	42
ศาลาแยกธาตุ	45
โมโนกราฟและมิวเซียม	47
แผนกตรวจพันธุ์รุกชาติ	49
สภาเผยแผ่พาณิชย์ หรือกระทรวงพาณิชย์	51
ก้าวไปหน้า เจริญตามกัน	53
มอคราม	56
ลูกดุ่ม ไม้วัด แลทนนาน	58
ซังตวงวัด	60
เรจินัลด์ เลอเมย์	62
<i>The Record</i>	63
ค่าสร้างกระทรวง	66
ตึกใหม่	67
วันฤกษ์จากโหร	69
12 ตุลาคม 2465	71

ฝ้ายค้ำน	73
กระทรวง 4 แสน	74
ลั่วนเป็นของใหม่	76
“เกือบผีหลอก”	78
สนามลอนเตนนีสอย่างดี	79
หนุ่มนักเรียนนอก	81
ทำเนียบกระทรวงพาณิชย์ 2466	83
สนามสอบ	84
ราชทินนาม	86
กระทรวงนักเขียน	87
สยามรัฐพิพิธภัณฑ์และสวนลุมพินี	89
คมนาคมและพาณิชย์การ	91
พาณิชย์และคมนาคม	93
กรมพระกำแพงเพชรฯ	95
ตึกกระทรวงใน “หนัง”	97
เต็มยศ	99
ใคร ทำอะไร ที่ไหน	101
พิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าสยาม	102
ปฐมบรมราชานุสรณ์	104
พลิกแผ่นดิน	107
กลางคลื่นลม	108
รัฐมนตรีสามเหล้าทัพ	110
ข้าราชการหญิงรุ่นแรก	112
พหุภาษาพาณิชย์	113
ยุบ-แยก-ย้าย	115
สงครามมหาเอเชียบูรพา	117
ภัยทางอากาศ	118
น้ำท่วมใหญ่ 2485	120
ประวัติการค้าขายของไทย	121
ร้าวกันเกิดสำราญใจ	123
อพยพ	124
สันติภาพ	125
การกลับมาของกระทรวงเศรษฐกิจ	126
ไม้เท้ากายสิทธิ์	128
พระอนุสาวรีย์ที่หน้าตึก	130
ชั้นสองคือหัวใจ	133

อาณาจักร “กระทรวงท่าเตียน”	134
เกาะรัตนโกสินทร์	136
ฉลองกรุง	138
จากพิมพ์ดีดสู่คอมพิวเตอร์	140
ผู้ถือศักดิ์ศรีเป็นอันดับหนึ่ง	142
สวยงามราวกับเนรมิต	143
ชีวิตนักข่าวในรั้วกระทรวงท่าเตียน	145
รับมือมือบ	147
ในความทรงจำ	148
พินกับบันได	149
รักษาความหลัง	151
อย่าไปเหยียบพรมแดง	153
บันไดลอยวน	155
หลักฐานใหม่	157
มาริโอ ตามาญโญ	158
ย้ายกระทรวง	160
กรมพระจันทบุรีฯ หายไปไหน?	162
ตึกร้าง	163
โบราณสถาน	165
สมิธโซเนียนเมืองไทย	166
น่าเสียดาย	168
แหล่งเรียนรู้ที่ร่มรื่น	169
ความเป็นคนต้องมาก่อน	172
เหมือนผ่านสงครามมา	173
ความท้าทายคือการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า	175
ตึกสอนคน	176
งานโบราณคดีกลางกรุง	177
ความรู้ใหม่จากตึกเก่า	179
รางวัลอาคารอนุรักษ์ และ Classic Revival	180
มิวเซียมสยาม	182
พิธีเปิดตึกในอีก 85 ปีต่อมา	184
คือหมุดหมาย	186
100 ปี กระทรวงพาณิชย์	187
สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม	188
พี่รักตึกนี้	190
เหมือนพิพิธภัณฑ์ต่างประเทศ	191

สารจากผู้อำนวยการ

อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) หรืออาคารมิวเซียมสยามในปัจจุบัน สร้างโดยกลุ่มสถาปนิกและวิศวกรชาวอิตาเลียน ใช้เวลาก่อสร้างที่รวดเร็วด้วยวัสดุที่ทันสมัย มีความเรียบ ความงาม และความลงตัวทั้งด้านสถาปัตยกรรม วิศวกรรม ตลอดจนตอบโจทย์ด้านการใช้งานในพื้นที่ในเขตร้อนชื้น ที่แม้เวลาผ่านไปจนถึงหนึ่งร้อยปีแล้วตัวอาคารและองค์ความรู้ของอาคารหลังนี้ก็ยังคงมีความทันสมัยในการปรับประยุกต์ให้ใช้ได้ในปัจจุบัน

การสร้างที่ทำการของกระทรวงพาณิชย์ถือเป็นก้าวสำคัญในประวัติศาสตร์การพัฒนาของประเทศ และยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยในหลายมิติ กระทรวงพาณิชย์ถือเป็นชีวิตแรกของอาคารหลังนี้นับแต่ปี 2465 เรื่อยมาจนกระทั่งถึงปี 2537 เมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้สร้างที่ทำการกระทรวงพาณิชย์แห่งใหม่ที่จังหวัดนนทบุรี และในปี 2547 รัฐบาลได้ประกาศจัดตั้ง “สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ” ขึ้น เพื่อให้เป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนการเรียนรู้ด้านต่างๆ แก่สาธารณชน หลังจากนั้นในปี 2548 สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติได้รับมอบพื้นที่และอาคารของกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) เพื่อใช้เป็นที่จัดตั้งพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ หรือ มิวเซียมสยาม กล่าวได้ว่าเมื่ออาคารแห่งนี้ได้จบบทบาทการเป็นกระทรวงพาณิชย์ลง ก็ได้เริ่มชีวิตบทใหม่ในฐานะอาคารพิพิธภัณฑ์ที่รองรับความปรารถนาในการเรียนรู้ของสาธารณชนทั่วประเทศ

ในวาระที่อาคารหลังนี้มีอายุครบหนึ่งร้อยปี สถาบันฯ ได้สืบค้นอดีตของอาคารนับจากยุคก่อนการก่อสร้างอาคาร และบอกเล่า “ประวัติศาสตร์สังคม” ของประเทศ ผ่านการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของอาคารแห่งนี้ ด้วยความปรารถนาให้อ่านได้มองและ “เห็น” อาคารแห่งนี้ในมิติที่กว้างขวางเกินไปกว่ามิติของความงาม มิติของงานวิศวกรรมและสถาปัตยกรรม หากเห็นไปถึงการเคลื่อนไหวของสังคมไทย นับจากปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา สถาบันฯ เชื่อว่า การเห็นในคุณค่าหลากหลายด้านของอาคาร จะก่อให้เกิดความตระหนัก รัก และรักษในอาคาร ทั้งในมิติที่เป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้และที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งเป็นจุดสำคัญของสังคมในการดูแลรักษาอาคารเก่าให้ยั่งยืนสืบไป

ราเมศ พรหมเย็น

ผู้อำนวยการสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

คำนำจากมิวเซียมสยาม

หนังสือ 100 ปี ตึกเรา หนังสือศตวรรษประวัติศาสตร์ตึกมิวเซียมสยาม เล่มนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการใหญ่ “100 ปี ตึกเรา” ที่มิวเซียมสยามได้ดำเนินการเนื่องในวาระครบรอบ 100 ปี ของอาคารมิวเซียมสยาม หรืออาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม)

เค้าร่างความคิด โครงการ 100 ปี ตึกเรา เริ่มต้นขึ้นเมื่อหลายปีก่อนหน้าจากการพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมอถึง “คุณค่า” ของอาคารหลังนี้ในหลากหลายกรอบความคิด เช่น คุณค่าของการเป็นอาคารอนุรักษ์ คุณค่าในฐานะที่อาคารนี้เป็นคอลเลกชันของมิวเซียมสยาม คุณค่าในฐานะที่เป็นผลงานออกแบบและก่อสร้างของช่างฝรั่งที่มิดาเลียน คุณค่าของความเป็นอาคารที่หากเปรียบเทียบกับปัจจุบันแล้วเราก็เห็นว่าเป็นอาคารที่มีความฉลาดและอยู่สบายในสภาพแวดล้อมธรรมชาติของเขตร้อนชื้น คุณค่าในทางประวัติศาสตร์ ในบริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมยุคใหม่ของสยาม ตลอดจนคุณค่าทางความทรงจำของคนจำนวนมากที่ได้เคยเกี่ยวข้องกับอาคารแห่งนี้

ความตระหนักในคุณค่าดังกล่าวได้นำทีมมิวเซียมสยามไปสู่การสืบค้นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับตัวอาคารให้มากกว่าที่เคยรับรู้หรือเข้าใจกันมา โครงการและงานที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของอาคารหลังนี้จึงได้ก่อรูปมาเรื่อยๆ นับจากการรวบรวมข้อมูลและจัดพิมพ์หนังสือ โบราณคดีมิวเซียมสยาม ในปีงบประมาณ 2562-2563 การรวบรวมข้อมูลการอนุรักษ์อาคารและการจัดพิมพ์หนังสือ สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม ในปีงบประมาณ 2563-2564 การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นว่าด้วยประวัติศาสตร์การพาณิชย์ในปีงบประมาณ 2564 รวมไปถึงการจัดงานเสวนาในหัวข้อที่เกี่ยวข้อง ทั้งหมดได้นำไปสู่การดำเนินโครงการ 100 ปี ตึกเรา ในปีงบประมาณ 2565

คำถามอันเป็นจุดตั้งต้นของการสืบค้นข้อมูลเป็นคำถามที่เรียบง่าย ว่าหากเรามองอาคารหลังนี้เปรียบกับชีวิตคน เราจะเห็นอะไรบ้าง

เราได้เห็นช่วงเวลาของการจุติหรือการก่อเกิดความคิดและการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการพาณิชย์ของประเทศ จนนำมาสู่การเกิดขึ้นของร่างกาย (body) คือ อาคารหลังนี้ เราเห็นผู้ให้กำเนิด เห็นร่างกายของอาคาร เห็นชีวิตแรกของ

อาคารในฐานะกระทรวงพาณิชย์ เห็นช่วงการสิ้นสุดของชีวิตแรก และเห็นการเกิดขึ้นของชีวิตที่สองของอาคารในฐานะมิวเซียมสยาม

คำถามที่สอง ซึ่งเป็นหัวใจหลักของงานมิวเซียมสยาม คือท่าทีที่มีต่อความรู้เกี่ยวกับอดีต การเรียนรู้เรื่องราวในอดีตให้คุณค่า มีประโยชน์อย่างไร จะเชื่อมโยงความรู้เรื่องอดีตเข้ากับปัจจุบันในมิติใดได้บ้าง

จากคำถามดังกล่าว นำไปสู่แนวทางการสื่อสารข้อค้นพบและคุณค่าของอาคารมิวเซียมสยามสู่สาธารณชน โครงการ 100 ปี ดิเกราได้ตั้งองค์ประกอบของข้อมูลเหล่านี้ไปสร้างสรรค์เป็นสื่อการเรียนรู้ต่างๆ ได้แก่ “นิทรรศการ 100 ปี ดิเกรา : ดิเกราเก่าเล่าใหม่” กิจกรรมการเรียนรู้ “เสาร์สนามไชย” สื่อออนไลน์ต่างๆ (เช่น แอนิเมชัน เกมออนไลน์ เว็บไซต์) สื่อการเรียนรู้ STEM+A สำหรับเด็ก และหนังสือ 100 ปี ดิเกราหนึ่งศตวรรษประวัติศาสตร์ดิเกรามิวเซียมสยาม

กล่าวเฉพาะหนังสือ หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือลำดับที่ 3 ในชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับดิเกรามิวเซียมสยาม โดยเล่มแรกว่าด้วยประวัติศาสตร์พื้นที่ของมิวเซียมสยาม ซึ่งคลี่คลายผ่านงานชุดค้นทางโบราณคดี โบราณคดีมิวเซียมสยาม เล่มที่สองว่าด้วย สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม ซึ่งถูกอธิบายภายใต้บริบทของประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5-6 ซึ่งมีผู้สร้างที่สำคัญคือนายช่างทีมอิตาเลียน ส่วน 100 ปี ดิเกรา หนึ่งศตวรรษประวัติศาสตร์ดิเกรามิวเซียมสยาม เป็นหนังสือที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์สังคมที่เกี่ยวข้องกับการก่อเกิดและการดำรงอยู่ของอาคารแห่งนี้

หนังสือเล่มนี้ พยายามหาคำตอบที่วนเวียนถามกันมาภายในหลายปี ได้แก่ อาคารมิวเซียมสยามใช้งบประมาณในการก่อสร้างเท่าไร ดำเนินการก่อสร้างอย่างไร ใครคือแรงงานบ้าง ทำไมจึงไม่มีพิธีเปิดอาคารหลังนี้อย่างเป็นทางการ ผู้คนที่เราได้เห็นจากภาพถ่ายเก่าที่ถ่ายในบริเวณนี้เป็นใครกันบ้าง มีความสำคัญกับประวัติศาสตร์ของประเทศอย่างไร ห้องต่างๆ ในอาคารแห่งนี้ถูกใช้อย่างไรก่อนที่จะกลายมาเป็นห้องนิทรรศการ หากเปรียบเทียบกายภาพของอาคารกับร่างกายของคน อาคารหลังนี้ได้เคยถูกปรับปรุงรักษามาก็ครั้ง อย่งไรบ้าง จากวันเริ่มต้นถึงปัจจุบัน คุณศรัณย์ ทองปาน ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ร่วมกับทีมมิวเซียมสยามไม่ได้พบหลักฐานหรือเอกสารชิ้นใดชิ้นหนึ่งที่จะตอบคำถามเหล่านี้ได้แบบตรงไปตรงมา

ผู้เขียนและทีมงานได้พบคำตอบบางส่วนซึ่งประมวลมาจากการ “แกะรอย” จากเอกสารที่หลากหลาย กระจัดกระจาย และจากคำบอกเล่าของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ทีมงานและผู้เขียนจึงเลือกนำเสนอเนื้อหาในรูปแบบของเรื่องราวสั้นๆ กว่า 100 เรื่อง ประกอบด้วยข้อเขียนจากข้อมูลเอกสารจดหมายเหตุ ราชกิจจานุเบกษา หนังสือพิมพ์ หนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ หนังสือที่ระลึก นอกจากนี้ก็มีข้อมูล “ความทรงจำ” จากการสัมภาษณ์บุคคลที่เคยเกี่ยวข้องกับชีวิตของอาคารหลังนี้ โดยข้อมูลจากการสัมภาษณ์ถูกจัดวางเพื่อให้มี “เสียง” ตอบโต้หรือสัมพันธ์กับเรื่องบางเรื่อง

เนื้อหาส่วนใหญ่ของหนังสือเน้นหนักไปในยุคของการก่อเกิดและช่วงการที่อาคารถูกใช้เป็นกระทรวงพาณิชย์ ไม่เพียงเพราะมันเป็นช่วงชีวิตแรกที่ยาวนานของอาคาร หากชีวิตแรกนั้นได้นำมาซึ่ง “spirit” ของ “ความเป็นสมัยใหม่” ที่เราเห็นว่าสำคัญ และเชื่อมต่อกับช่วงชีวิตที่สองของอาคารได้อย่างน่าสนใจ ได้แก่ ความกล้าหาญ การคิดนอกกรอบ การคิดถึงอนาคต ความคิดสร้างสรรค์ การใช้วิธีคิดและเครื่องมือสมัยใหม่ในการทำงาน การให้ความสำคัญกับความสามารถของบุคคล ไม่เพียงเท่านั้น แม้แต่การอนุรักษ์และการจัดแสดงก็ยังเป็นวิถีที่อดีตได้ทิ้งร่องรอยไว้และป้องกันการดำเนินงานปัจจุบันอย่างเหลือเชื่อ

มิวเซียมสยามหวังว่า ความรู้ ภูมิปัญญา วิธีคิด วิธีทำงาน คุณค่าจากอดีตที่สืบทอดมา กับประวัติศาสตร์สังคมของอาคารหลังนี้ จะส่งผ่านมาสนทนากับคนในยุคปัจจุบัน และสร้างแรงบันดาลใจไม่ทางใดก็ทางหนึ่งให้กับผู้อ่าน

History for the Present

ทีมงานมิวเซียมสยาม

คำนำผู้เขียน

อาคารมิวเซียมสยาม หรือตึกกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ก่อสร้างเสร็จและเริ่มใช้เป็นสถานที่ทำการของราชการเมื่อปี 2465 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นปี 2565 นี้จึงเป็นวาระครบ 100 ปี หรือหนึ่งศตวรรษของตึก ทางมิวเซียมสยาม ในฐานะผู้ใช้งานรายล่าสุดในปัจจุบัน จึงกำหนดจัดงาน “100 ปี ตึกเรา” เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองด้วยกิจกรรมหลากหลายรูปแบบตลอดทั้งปี และหนังสือ 100 ปี ตึกเรา หนึ่งศตวรรษ ประวัติศาสตร์ตึกมิวเซียมสยาม คือส่วนหนึ่งในการรับขวัญตึกหลังนี้ที่อยู่ยั่งยืนงมาครบศตวรรษ

อย่างที่ทราบกันทั่วไปว่า นับแต่แรกสร้าง ตึกหลังนี้ใช้เป็นี่ทำการกระทรวงพาณิชย์อยู่กว่า 80 ปี ก่อนถูกทิ้งร้าง แล้วจึงมาเข้าในกระบวนการศึกษาทางโบราณคดี ผ่านงานอนุรักษ์และบูรณะ ก่อนจะมาปรับปรุงเพื่อใช้งานเป็น “มิวเซียมสยาม” เมื่อไม่ถึง 20 ปีมานี้ ดังนั้น เรื่องราวส่วนใหญ่ของตึกจึงเกี่ยวพันกับกระทรวงพาณิชย์อย่างแยกไม่ออก

ทว่า หนังสือเล่มนี้ย่อมมิได้เน้นหนักไปในเชิงประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมของตัวตึก เพราะมีหนังสือเล่มอื่น เช่น สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม ของ ดร. พิรศรี โปหาทอง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้เชี่ยวชาญด้านนี้โดยเฉพาะ นำเสนอการวิเคราะห์เจาะลึกในแนวทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมตะวันตกในสยามประเทศอยู่แล้ว

สิ่งที่ผู้เขียนได้รับมอบหมายจากทางมิวเซียมสยาม คือการประกอบสร้าง “ประวัติศาสตร์สังคม” ของตึกหลังนี้ขึ้นมา

ประวัติศาสตร์สังคมที่ผู้เขียนค้นพบ คือการเกิดขึ้นของกระทรวงพาณิชย์ นับแต่ยังเป็นกรมสถิติพยากรณ์ จนเปลี่ยนนามเป็น กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก่อนจะมาเป็นกระทรวงพาณิชย์ คือหน่วยงาน “ใหม่ถอดด้าม” อันเต็มไปด้วยความคิดสร้างสรรค์ งานทดลอง และความทะเยอทะยานที่ต้องการสิ่งที่ดีที่สุด ภายใต้ข้อจำกัดสารพัดรูปแบบ

เราได้เห็นการเกิดขึ้น “ครั้งแรก” ของสิ่งต่างๆ มากมายในหน่วยงานนี้ ไม่ว่าจะเป็นการประมวลผลข้อมูล รวบรวมสร้างสมุดสถิติระดับชาติ การเปิดสอบคัดเลือกเข้ารับราชการ โดยยึดคะแนนจากการสอบเป็นเกณฑ์ การแจกจ่าย

แบบสอบถามสภาวะทางเศรษฐกิจทั่วราชอาณาจักร การบุกเบิกกิจการสหกรณ์ การเกิดขึ้นของ “มิวเซียมพวนิชย์” ห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์กลางของรัฐบาล การตีพิมพ์จดหมายข่าวสองภาษาที่รายงานถึงโอกาสและความเป็นไปได้ในด้านต่างๆ หรือแม้แต่การออกเดินทางบุกป่าฝ่าดงสำรวจตรวจตราพรรณไม้ทั่วราชอาณาจักร

ที่น่าทึ่งคือดูเหมือนว่า สังคมสยามยุคนั้น คือตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2450 ต่อต้นทศวรรษ 2460 ก็อยู่ในบรรยากาศแบบเดียวกัน คือการมุ่งแสวงหาความจริงก้าวหน้าทัดเทียมกับนานอารยประเทศ ทั้งการประกาศสงครามแล้ว สงทหารอาสาเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรใน “มหายุทธสงคราม” (The Great War) หรือสงครามโลกครั้งที่ 1 การเปลี่ยนการนับเวลาใหม่ ขึ้นวันใหม่หลังเที่ยงคืน และเปลี่ยนธงชาติใหม่เป็นธงไตรรงค์ (2460) การส่งทหารอาสาเข้าร่วมงาน พระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป ได้เป็นฝ่ายชนะร่วมกับประเทศมหาอำนาจ ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา (2461) จึงได้เป็น “สมาชิกผู้ก่อตั้ง” สันนิบาตชาติ (League of Nations) การเชื่อมต่อรถไฟหลวงสายใต้ข้ามพรมแดนไปสู่หัวเมือง มลายู (2461) การประกาศใช้เวลาอัตราสำหรับกรุงสยามทั่วพระราชอาณาจักร เป็น 7 ชั่วโมงก่อนเวลากรีนิชในอังกฤษ (2463)

นั่นคือสยามซึ่งก่อนหน้านี้เคยเป็นอาณาจักรแห่งวัดและช้าง เป็นดินแดน ตะวันออกเร้นลับ ออกก้าวเดินไปข้างหน้า เพื่อมายืนเคียงบ่าเคียงไหล่กับโลกแห่ง ความก้าวหน้าของศตวรรษที่ 20 เช่นเดียวกับอารยประเทศอื่นๆ แล้ว

ตึกกระทรวงพาณิชย์เกิดขึ้นท่ามกลางบรรยากาศทางสังคมแบบนี้ และตึก หลังนี้เองคือรูปปรากฏแห่งความเปลี่ยนแปลงในสังคมสยาม ไม่ใช่เฉพาะการมาถึง ของรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับเขตร้อน หรือการใช้ วัสดุยุคใหม่ เช่น คอนกรีตเสริมเหล็ก หากแต่ทั้งหมดทั้งมวล การเกิดขึ้นของ หน่วยงานใหม่ที่เต็มไปด้วยความคิดความรู้สึกละเอียดใหม่ ข้าราชการรุ่นใหม่ ความเจริญก้าวหน้า พลังขับเคลื่อนสังคม ทุกอย่างผสมผสาน ตกผลึกมากมายเป็น ตัวสถาปัตยกรรม

เนื้อหาคราวครึ่งหนึ่งของหนังสือจึงอุทิศให้แก่ประวัติศาสตร์การก่อกำเนิด กระทรวงพาณิชย์ อันเป็นเหมือน “ปุม” หรือ “ภูมิหลัง” ของการก่อกำเนิดของตึก นั้นเอง

ข้อมูลที่ใช้ค้นคว้าเพื่อเรียบเรียงหนังสือ 100 ปี ตึกเรา หนึ่งศตวรรษ ประวัติศาสตร์ตึกมิวเซียมสยาม มีที่มาหลากหลาย เช่น เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ราชกิจจานุเบกษา หนังสือพิมพ์รายวัน วิทยานิพนธ์ หนังสืออนุสรณ์งานศพ อัตชีวประวัติ หนังสือที่ระลึก ฯลฯ

อย่างไรก็ดี ตึกกระทรวงพาณิชย์นับเป็นอาคารที่แปลกประหลาด เพราะในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ แทบไม่ปรากฏหลักฐานหนังสือโต้ตอบทางราชการที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนต่างๆ ของการก่อสร้างเลย จนดูราวกับว่าเอกสารทั้งหมดถูกคัดแยก หรือนำไปเก็บรวบรวมไว้ต่างหากในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง แม้แต่ชื่อของสถาปนิก กว่าที่จะรับรู้กันแพร่หลาย คือเมื่อปี 2540 นี้เอง ที่ชื่อ “มาริโอ ตามาญโญ” สถาปนิกอิตาลีคน กลับมาเป็นที่รู้จักและชื่นชมกันอีกครั้ง

แน่นอนว่างานนี้คงยังไม่จบสิ้น อาจยังมีข้อมูลอยู่ในขอกหลืบเร้นตาของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุเอกสารส่วนบุคคลที่ยังไม่เปิดเผย หรือหน้าหนังสือบางเล่มที่ถูกหลงลืมไปนาน สักวันหนึ่ง เราอาจมีรายละเอียดการก่อสร้างที่สมบูรณ์ครบครัน ที่วันนี้ยังค้นไม่พบ รวมถึงประวัติศาสตร์ ปากคำบอกเล่า ความทรงจำของผู้คนนับพันนับหมื่นที่หมุนเวียนผ่านมาใช้งานตึกนี้ในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา ยังคงมีรายละเอียดให้เสริมเติมต่อไปได้อีกมาก

การก่อตั้งกระทรวงพาณิชย์ในยุคแรกก่อตั้ง ทำให้เราเห็นว่า ด้วยแรงกายแรงใจของคนจำนวนไม่มาก หากแต่เมื่อเป็นกลุ่มคนที่เต็มไปด้วยความมุ่งมั่น กระตือรือร้น อาจสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน ผลักดันเรื่องราวที่แทบไม่เคยมีใครแลเห็นความสำคัญให้เป็นตัวตนขึ้นมาได้ เหล่านี้เองก็อาจนับเนื่องได้ว่าเป็น “จิตวิญญาณ” (spirit) ที่แฝงฝังอยู่ในตึกหลังนี้ และเชื่อมต่อการเกิดขึ้นของหน่วยงานใหม่ ภารกิจใหม่ พร้อมด้วยกลุ่มคนจำนวนน้อยนิดกลุ่มใหม่ที่ตัดสินใจบุกเบิกมิวเซียมสยามขึ้นในเวลาต่อมา

ณ วันนี้ ในวาระ “100 ปี ตึกเรา” หนังสือ 100 ปี ตึกเรา หนึ่งศตวรรษ ประวัติศาสตร์ตึกมิวเซียมสยาม นี่คือสิ่งที่ “เรา” คนรุ่นปัจจุบัน ทำได้ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของยุคสมัย แต่เชื่อแน่ว่า เมื่อถึงวาระ 150 หรือ 200 ปีของตึก ความรู้ความคิดที่จะเข้ามาเสริมเติมต่อความรู้ความเข้าใจของเราย่อมต้องแตกแขนงมากขึ้นเป็นทวีคูณ

จนกว่าจะถึงวันนั้น

ศรัณย์ ทองปาน

อุบายการคลัง

ไม่นานมานี้ มีการตีพิมพ์เผยแพร่พระราชบันทึกส่วนพระองค์ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานแก่เจ้าพระยารามราฆพ (เพื่อ พึ่งบุญ ณ อยุธยา) ออกมาเป็นรูปเล่มหนังสือ ใช้ชื่อว่า ประวัติต้นรัชกาลที่ 6

ในหัวข้อ “ประชุมเสนาบดีเรื่องอุบายการคลัง” เมื่อเดือนธันวาคม 2453 ทรงบันทึกไว้ว่า

“วันที่ 12 ธันวาคม เวลาพลบได้มีการประชุมเสนาบดี, เพื่อปรึกษา ราชการต่างๆ, มีเรื่องпенอาทิจคือจัดวางระเบียบการถวายพระเพลิงพระบรมศพ, กับว่าด้วยรัฐประศาสนบายเรื่องการคลัง (Financial Policy) เรื่องนี้้องชายเล็ก เป็นผู้ขอให้ฉันเปิดขึ้น, เพื่อเธอจะได้มีโอกาสแสดงความเห็น. ในที่ประชุมวันนั้น เธอก็เล่นงานคลังใหญ่. ร้องว่าคลังยังมีได้มีอุบายการเงินเลย, มัวคิดอยู่แต่ทางทำ บัญชี ให้อย่างพอดีกับรายรับอย่างเดียว, เมื่อใดมีรายรับน้อยก็คอยแต่เจียน รายจ่ายลงไปให้น้อยไปตามส่วน. การที่ทำอย่างนี้อย่างดีก็มีแต่เสมอตัวไม่มีทาง ได้กำไรเลย. การบ้านเมืองที่จะให้ดำเนินไปโดยรวดเร็วก็ต้องยอมเสียเงินลงทุน, ถ้าแม้จะนั่งแต่คอยรักษาให้เสมออยู่เท่านั้น ก็เสมอกับถอยหลัง, เพราะเพื่อนบ้าน เขาเดินนำเรื่อยไป เราหยุดอยู่ ก็ย่อมจะเสมอหน้าเขาไม่ได้อยู่เอง บัดนี้ถึงเวลาที่จะต้องรีบคิดให้มีอุบายการคลัง จึงจะสามารถประทั้งความยุ่งและเสียหายแห่ง พณิขการ, ซึ่งออกจะเริ่มต้นมืออยู่บ้างแล้ว. เสนาบดีคลังตอบว่า ในเวลานั้นยัง ไม่มีอุบายการคลัง เพราะยังขาดความรู้ในส่วนจำนวนทรัพย์สินที่ใช้ในพณิขการ, คือขาด ‘สแตติสติก’ (Statistic, ซึ่งภายหลังได้ประดิษฐ์ศัพท์ขึ้นใช้ในภาษาไทยว่า ‘สถิติพยากรณ์’) เมื่อยังมิได้มี ‘สแตติสติก’ อันเป็นรายละเอียดแห่งการหมุนเวียน แห่งทรัพย์สินแล้ว ก็ยังคิดวางอุบายการคลังไม่ได้ เสนาบดีเห็นพร้อมกันว่า จำเป็น ต้องคิดให้มี ‘สแตติสติก’ ขึ้นโดยเร็ว”

ความตามพระราชบันทึกนี้ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรตอนท้าย รายงานการประชุมเสนาบดีสภา วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2453 ว่า

“กรมหมื่นจันทบุรีสุรารบบังคมทูลว่า ข้อที่ขัดข้องสำคัญนั้น ก็คือไม่มี สแตติสติก จึงคิดอะไรไม่ใคร่แน่นอน

“สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรงรับสั่งว่าถ้ามีสแตติสติกแล้ว จะวางพินแผนเสียลปอลิซีได้ฤฯ

“กรมหมื่นจันทบุรีพลว่า วางได้

“ที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควรคิดตั้งพนักงานสแตเตสติดขึ้นโดยเร็ว”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่เจ้าพระยารามราฆพ ขยายความตอนท้ายพระราชบันทึกหัวข้อ “ประชุมเสนาบดีเรื่องอุบายการคลัง” ว่า

“ที่ฉันนำเรื่องประชุมครั้งนี้มาลงไว้ในที่นี้ เพราะอยากให้เธอทราบว่าเป็นมูลเหตุแห่งการตั้งกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ขึ้นในกระทรวงพระคลัง, และซึ่งภายหลังจึงได้ยกขึ้นเป็นสภาเผยแผ่พาณิชย์, และเป็นกระทรวงพาณิชย์เป็นที่สุด. แต่ขออย่าเข้าใจว่ากิจการเหล่านี้ได้เริ่มจัดการทันที, ต่อมาอีกนานจึงได้เริ่มดำเนินการ.”

กรมพระจันทบุรีฯ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (2417-2474) เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาอ่อน มีพระนามเดิมว่าพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน 7 แรม 9 ค่ำ ปีจอ ตรงกับวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2417

ในปี 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอที่มีพระชันษารุ่นราวคราวเดียวกันสี่พระองค์ ได้แก่ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม และพระองค์เจ้าจิรประวิตรเดช ทรงศึกษาเล่าเรียนด้วยกันในสำนักของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

ต่อมาปี 2429 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้งสี่พระองค์เสด็จไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษเป็นชุดแรก หลังจากทรงศึกษาระดับมัธยมแล้วเมื่อถึงชั้นมหาวิทยาลัย พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ทรงเลือกเรียนวิชาบูรพคดีศึกษา (Oriental Studies) สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ที่วิทยาลัยเบลล์เลียล (Belliol College) มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ก่อนเสด็จกลับสู่สยามในปี 2437

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

เบื้องต้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการที่กรมราชเลขาณูการ จากนั้นปี 2438 ย้ายไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ ทรงดำรงตำแหน่งอยู่ 7 ปี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปรับตำแหน่ง อธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาญชี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อต้นปี 2445

ปีเดียวกันนั่นเอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ

ปลายปี 2450 เมื่อพระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุญนาค) กราบถวายบังคม ลาหยุดจากราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ อธิบดีกรมสารบาญชี รั้งตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก่อนจะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเมื่อเดือนเมษายน ต้นปี 2451

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 ในเดือนพฤศจิกายน 2454 มีพระบรมราชโองการ เณลิมพระยศเจ้านายเนื่องในวาระแห่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ตามโบราณราชประเพณี ในการนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ เป็น พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ก่อนจะเลื่อนขึ้นเป็น กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ในปี 2459

157/529

แม้ที่ประชุมเสนาบดีเมื่อเดือนธันวาคม 2453 ตกลงเห็นชอบให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติเริ่มต้นงาน “สแตติสติก” แล้ว ทว่าหลังจากนั้น ดูเหมือนไม่มีความคืบหน้าในเรื่องนี้แต่อย่างใด

จนกระทั่งสามปีต่อมา คือปี 2456 เกิดวิกฤติในวงการค้าและการเงินของสยามครั้งใหญ่ เมื่อธนาคารจีนสยาม หรือ “แบงก์จีน” เกิดล้มละลาย กรณีนี้ยังเชื่อมโยงกับหนี้สินมหาศาลของหลวงจิตรจำนวาณิช (ถมยา) เจ้าของบริษัท Siam Milling Company และพ่อค้าข้าวส่งออกรายใหญ่ที่สุดของประเทศ จึงเกิดผลกระทบเป็นลูกโซ่ไปทั้งระบบการเงิน ดังที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงอธิบายในภายหลังว่า

“แบงก์อื่นๆ ร้องทุกข์ต่อเสนาบดี กระทรวงนครบาล ว่าโรงสีนายถมยาทำการค้าข้าวเป็นจำนวนราวร้อยละ 40 ของสินค้าข้าวสยาม เงินติดอยู่ในแบงก์จีน เมื่อแบงก์จีนรับใช้เงินไม่ได้ การค้าขายก็ติดหมด รัฐบาลควรช่วยเหลือให้การค้าขายพ้นจากการติดขัดนี้ เสนาบดีกระทรวงนครบาลส่งคำร้องนั้นมายังเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ จึงได้ประชุมบรรดาหัวว่าแบงก์ สอบกรณีเหตุแล้ววินิจฉัย ว่ารัฐบาลจำต้องช่วยการค้าขายของบ้านเมือง ไม่ใช่ช่วยเอกชน เช่นหลวงจิตรจำนวา ญ่าผู้ใดอื่น วิธีที่จะช่วยนั้นให้แบงก์สยามกับมาจล รับซื้อบิลจ่ายเงินทางฮ่องกงแลสิงคโปร์ ที่ the Siam Milling Company ออกไว้แลค้างจ่าย เพราะเจ้าของจ่ายตามสัญญาไม่ได้นั้น เสียจากแบงก์อื่นๆ

“เมื่อได้นำวินิจฉัยนี้ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แลได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ช่วยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้มีลายพระราชหัตถเลขา พระราชทานมาอีกฉบับหนึ่ง ที่ 157/529 ลงวันที่ 20 เดือนธันวาคม พ.ศ. 2456...”

พระราชหัตถเลขาที่ 157/529 ลงวันที่ 20 ธันวาคม 2456 ที่ทรงมีมายังเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีข้อความว่า

“เหตุการณ์อันเกิดขึ้นเนื่องจากการล้มของแบงก์จีนในสยามในสามสี่วันนี้ ย่อมมีผลอันอาจเป็นเหตุให้เกิดเสียหายแก่การค้าขายของเมืองไทยได้ทั่วไป และเป็นธรรมดาของการค้าขายเช่นนี้ เมื่อมีเหตุร้ายอันไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้นในขณะใด ก็จำเป็นต้องจัดการแก้ไขไปโดยปัจจุบันทันด่วนจึงจะทันทั่วทั้งที่ แต่การที่จะแก้ไขได้โดย

ฉบับพลันทั้งให้ได้ผลอันดีด้วยนั้นก็ต้องใช้ความรู้ความชำนาญในทางการค้าขายเป็นพิเศษของเจ้านาที่โดยตรง ดังเช่นมินนิสเตอร์ออฟคอมเมอร์สของฝรั่งเศส ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในความดำเนินไปด้วยดีของการค้าขายแห่งประเทศไทย ทั้งบำรุงรักษาการค้าขายของบ้านเมืองทั่วไป นาที่ดังกล่าวนี้ตามหลักของราชการ จะไปรวมอยู่กับเสนาบดีกระทรวงใดอื่นนอกจากเสนาบดีคลังก็ไม่เหมาะ ถ้าจะตั้งเป็นกระทรวงอิสระขึ้นอีกแผนกหนึ่ง ก็เป็นอันหวังไม่ได้ในเวลานี้ เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่า เมื่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ของแผ่นดินอยู่แล้ว นาที่ดูแลในการค้าขายก็ย่อมตกอยู่ในประเภทอันคล้ายคลึงกันกับของกระทรวงพระคลังอยู่ ถ้าท่านจะทรงรับมอบนาที่ๆ กล่าวนี้เข้าไปในกระทรวงพระคลัง ถ้าจะหาคนที่มีความรู้ความชำนาญพิเศษในการค้าขายให้ทำการในแผนกนี้ ขึ้นตรงต่อเสนาบดีคลังเช่นนี้ หม่อมฉันขอหาว่าจะมีข้อขัดข้องอย่างไรฤไม่ ?”

สามวันต่อมา เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลที่ 12443/131 ลงวันที่ 23 ธันวาคม 2456 ว่าทรงรับจะจัดการตามพระราชประสงค์ โดย “ในเวลานี้จะได้เริ่มพิจารณาหาหนทาง แล วางระเบียบการในนาที่ เมื่อสำเร็จลงจะได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ประกาศเพิ่มพแนกราชการอันนี้ ในนาที่กระทรวงพระคลังฯ ตั้งแต่พระพุทธศักราช 2457 เป็นต้นไป”

ผู้ชำนาญจากไอยคุปต์

สามเดือนต่อมา มีนาคม 2456 ในการจัดทำงบประมาณประจำปี 2457 (ขณะนั้น ปีงบประมาณเริ่มต้นพร้อมปีปฏิทินในเดือนเมษายน) องค์เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงบรรยายโครงการปีต่อไปว่า

“กระทรวงพระคลังได้รับพระราชทานพระราชกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งแผนกพาณิชย์การขึ้นในกระทรวงพระคลัง กระทรวงพระคลังเห็นว่าสิ่งแรกที่ควรจัดก็คือตั้ง General Statistics จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดหาผู้ชำนาญการเก็บ Statistics มาตั้งการ General Statistics แลกระทรวงว่าการต่างประเทศได้มีหนังสือไปขอคนชำนาญจากประเทศอียิปต์แล้ว การตั้ง General Statistics ใน

ประเทศอียิปต์ได้เริ่มในคริสต์ศักราช 1906 พอปี 1909 ก็ได้ออกสมุดประจำปีฉบับแรกได้ นับว่าสำเร็จใน 3 ปี เพราะฉะนั้นเมื่อเพิ่มจำนวนปีขึ้นอีก 2 ให้เป็น 5 ก็ควรจะถึงเวลาที่ Statistics ของเมืองไทยจะออกได้ เมื่อมีทางที่จะสอบจำนวนได้แล้ว จะตั้งเก็บภาษีเพิ่มขึ้นเพื่อประโยชน์ใดๆ ก็จะได้จัดตั้งได้ด้วยมีหลักฐานอันดี จึงกำหนดผิดตามที่คนเวลานี้”

แล้วทำไมต้องเป็นอียิปต์ ?

ในหนังสือกราบบังคมทูลที่ 2186/23 ลงวันที่ 20 พฤษภาคม 2457 องค์เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกราบบังคมทูลว่า

“ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจสอบ แลเทียบเคียงวิธีรวบรวมจำนวนภาษีต่างๆ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่ารัฐบาลอียิปต์ได้ตั้ง Statistical Department ขึ้น แลได้ทำรายงานประจำปีออกจำหน่าย อันเป็นเครื่องแสดงว่าเปนวิธีที่สมควรแก่การงานที่ประสงค์จะจัดทำในนี้

“ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ขอให้กระทรวงการต่างประเทศขอยืมคนที่ชำนาญจากรัฐบาลอียิปต์มาวางรูปการ บัดนี้กระทรวงต่างประเทศมีหนังสือมาว่ารัฐบาลอียิปต์มีความยินดีให้ยืมมิสเตอร์เคเบิล (Cable) มาจัดตั้งรูปการชั่วคราว 2 ปี ขอเงินเดือนปีละ 1,200 ปอนด์...”

ขณะนั้น เงินเดือนปีละ 1,200 ปอนด์ หรือเดือนละ 100 ปอนด์ คิดตามอัตราแลกเปลี่ยนเป็นเงินบาท ตกเดือนละประมาณ 1,310 บาท

เมื่อถึงเดือนธันวาคม 2457 หรือหนึ่งปีให้หลังจากพระราชหัตถเลขาที่ 157/529 โครงการของ “แผนกพานิชการ” ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กำลังดำเนินไปได้ด้วยดี ดังความในหนังสือกราบบังคมทูลที่ 13432/144 ว่า

“ด้วยได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดตั้งแผนกการขึ้นในกระทรวงพระคลัง, สำหรับตรวจแลจัดพานิชการ แลได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการรวบรวม General Statistics เปนกิจเบื้องต้น พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้าว่าจ้างมิสเตอร์เคเบิลจากรัฐบาลอียิปต์ มาจัดตั้งรูปการเปนครั้งแรกนั้น มิสเตอร์เคเบิลได้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ แลเข้าทำการแต่เมื่อวันที่ 2 เดือนนี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใต้เกล้าฯ, ปรึกษาหาฤกษ์กับมิสเตอร์เคเบิลแลที่ปรึกษากระทรวงพระคลัง, ได้ความตามที่หาฤกษ์นั้นว่า วิธีรวบรวม General Statistics นั้นจัดได้เปน 2 คือ วิธีเยอรมัน ซึ่งเขาดังกรมขึ้นกรมหนึ่ง แลใช้เจ้าพนักงานในกรมนั้นเองเป็นผู้เก็บแลเรียบเรียงบรรดาทเบียงทั้งหมดนั้นวิธีหนึ่ง อีกวิธีหนึ่งเปนแบบที่รัฐบาลอียิปต์ได้ใช้มา มีผลดี คือใช้

เจ้ากระทรวงทุกกระทรวงเป็นผู้รวบรวมทะเบียนของตนๆ กรมผู้ทำการ General Statistics เป็นผู้ดูแล แนะนำ แลถ่ายทะเบียนทั้งหลายบรรดาที่กระทรวงได้ทำไว้นั้น มารวมเข้าในเล่มสมุดประจำปี เพื่อให้ความรู้ที่แพร่หลายแก่ประชาชนที่ชวนขาย จะทราบข้อความนั้นต่อไป

“ในวิธีทั้ง 2 นี้ได้เห็นพร้อมกันว่าวิธีที่รัฐบาลไทยคุปต์ได้จัดใช้นั้น เป็นวิธี ที่สมควรแก่ประเทศสยาม เพราะเหตุว่าเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์น้อย ด้วย เหตุไม่ต้องมีเจ้าพนักงานที่ยังการให้เป็นไปสำหรับหนึ่ง เจ้าพนักงานที่รวบรวม ทะเบียนอีกสำหรับหนึ่ง กับทั้งเป็นทางป้องกันความแก่งแย่งระหว่างเจ้าพนักงาน ผู้ยังการให้เป็นไปกับเจ้าพนักงานผู้เก็บทะเบียนนั้นด้วย...

“เพราะเหตุทั้งหลายเหล่านี้ จึงได้เห็นพร้อมกันว่าจะได้รับใส่เกล้าฯ จัดตั้ง กรมรวบรวม General Statistics ขึ้นตามแบบประเทศไทยคุปต์”

ก่อนหน้าที่จะเข้ามารับราชการในสยาม นายเคเบิล หรือเคเบิล (J. A. Cable) เคยดำรงตำแหน่งรองผู้อำนวยการ (deputy director-general) สำนัก สำรวจสำมะโนประชากร กระทรวงการคลังอียิปต์ (ขณะนั้นอียิปต์มีสถานะเป็น “รัฐในอารักขา” ของอังกฤษ) นอกจากนั้นเขายังเป็น 1 ใน 4 ของคณะกรรมการ ดำเนินงานสหกรณ์ (Co-Operative Credit Societies) ของอียิปต์อีกด้วย

จาก General Statistics สู่ “สถิติพยากรณ์”

วันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2457 เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทำหนังสือกราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งกรมใหม่ขึ้น ให้มีหน้าที่ในการ General Statistics หรือที่ทรงเรียกว่า “สถิติพยากรณ์” โดย ทรงระบุไว้ว่า

“ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ ข้าพระพุทธเจ้ายืมเจ้าพนักงานมาจากรัฐบาลไทยคุปต์ เพื่อทำการรวบรวม General Statistics หรือที่ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เรียกนามของการนี้ว่า “สถิติพยากรณ์” ต่อไปนั้น บัดนี้ เจ้าพนักงานผู้ที่ยืมนั้นได้

เล่ม ๓๑ หน้า ๕๕๘ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๕๗

ประกาศตั้งกรมสถิติพยากรณ์

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งว่า การสำแดงสถิติของบ้านเมือง โดยวิธีรวบรวมหัวข้อแห่งบรรดาทะเบียน แลรายงานของกระทรวงทบวงการ ขึ้นเป็นพยากรณ์สำหรับประโยชน์ทั่วไปนั้น บัดนี้ถึงเวลาแล้ว ที่ควรจัดขึ้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกผู้ชำนาญการสถิติพยากรณ์ (General Statistics) จากประเทศไอร์แลนด์เข้ามาเริ่มการ แลแนะนำเจ้าหน้าที่ในกระทรวงทบวงการ ในแบบระเบียบที่ควรปฏิบัติ บัดนี้ผู้ชำนาญได้เข้ารับหน้าที่เริ่มทำการแล้ว

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง กรมสถิติพยากรณ์ มีหน้าที่กระทำกิจดัง กล่าวมาแล้ว ขึ้นในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นต้นไป

ประกาศมาณวันที่ ๑๑ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

เป็นวันที่ ๑๕๕๒ ใน รัชกาลปัจจุบัน

“ประกาศตั้งกรมสถิติพยากรณ์”

ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 31 (14 มีนาคม 2457)

มาถึงกรุงเทพ, แลได้ลงมือทำการมาหลายเดือนแล้ว สมควรจะต้องซื้อกรรมนี้ขึ้นสำหรับที่จะเรียกใช้ในราชการสืบไป ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตขนานนามกรรมนี้ว่า กรมสถิติพยากรณ์ ได้ถวายร่างประกาศกระแสพระบรมราชโองการมาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้แล้ว ถ้าทรงพระราชดำริเห็นสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกาศในหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาต่อไป”

เมื่อพิจารณาความตามหนังสือกราบบังคมทูลฉบับนี้ มีความเป็นไปได้มากกว่าองค์เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ น่าจะเป็นผู้ทรงบัญญัติศัพท์ “สถิติพยากรณ์” จากคำ General Statistics ขึ้นด้วยพระองค์เอง ด้วยทรงมีความรู้ด้านภาษา ทั้งอังกฤษและบาลี-สันสกฤต เป็นอย่างดี

จากนั้นเมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว ในวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2457 เดือนสุดท้ายตามปฏิทินของสยามยุคนั้น จึงมีประกาศจัดตั้งกรมใหม่ คือ กรมสถิติพยากรณ์ ขึ้นเป็นกรมในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดังมีความตาม “ประกาศตั้งกรมสถิติพยากรณ์” ตีพิมพ์ใน ราชกิจจานุเบกษา ว่า

“มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การสำแดงสถิติของบ้านเมือง โดยวิธีรวบรวมหัวข้อแห่งบรรดาทะเบียนแลรายงานของกระทรวงทบวงการ ขึ้นเป็นพยากรณ์สำหรับประโยชน์ทั่วไปนั้น บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ควรจัดขึ้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกผู้ชำนาญการสถิติพยากรณ์ (General Statistics) จากประเทศไอยคุปต์เข้ามาเริ่มการ แลแนะนำเจ้าหน้าที่ในกระทรวงทบวงการในแบบระเบียบที่ควรปฏิบัติ บัดนี้ผู้ชำนาญได้เข้ารับหน้าที่เริ่มทำการแล้ว

“จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมสถิติพยากรณ์มีหน้าที่กระทำการดังกล่าวมาแล้วนี้ ขึ้นในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พระพุทธศักราช 2458 เป็นต้นไป

“ประกาศมา ณ วันที่ 11 มีนาคม พระพุทธศักราช 2457 เป็นวันที่ 1582 ในรัชกาลปัตยุบันนี้”

กรมสถิติพยากรณ์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีฐานะเป็นกรมขนาดเล็ก จึงมีตำแหน่งผู้บังคับบัญชาเป็นระดับ “เจ้ากรม” และนายเคเบิล ที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ “ขอยืมตัว” มาจากอียิปต์ จึงได้เป็นเจ้ากรมคนแรก (และคนเดียว) ของกรมใหม่นี้

กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์

ตั้งแต่เริ่มต้นแนวคิดจัดตั้งกรมที่จะทำหน้าที่ในด้านการพาณิชย์ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติทรงมีดำริวางหน้าที่ของกรมใหม่นี้ไว้สี่ด้าน ได้แก่ “1. การทำ statistics 2. การรวบรวมข่าวพาณิชย์ (Commercial Intelligence) 3. การตั้งสถานจำแนกความรู้พาณิชย์ (Information Bureau) 4. การอุดหนุนอุตสาหกรรม” ดังนั้น ห้าเดือนต่อมาหลังจัดตั้งกรมสถิติพยากรณ์แล้ว จึงมีพระบรมราชโองการว่าสมควรจะต้องมีหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่ด้านการอุดหนุน

เล่ม ๓๒ หน้า ๑๙๒ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๕ กันยายน ๒๔๕๘

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมสรรพากรนอก แยก ข้าราชการ
ในกรมสรรพากร นอกกรมขึ้น อยู่ในบังคับบัญชากระทรวงมหาดไทย
ตั้งแต่วันที่ ๑๑ กรกฎาคม เป็นต้นไป

อนึ่ง กรมสรรพากรใน แด่ กรมสรรพากร นอก แด่เดิมมาได้ ขึ้นอยู่
ทั้ง กระทรวง จึงได้แยกขึ้นเป็นสองกรม แด่เดิมเคยกรมอยู่ในกระทรวง
เดียว แด่ ๑ กรม ๑๖ เข้าเป็น กรมเดียว ได้ จึง ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้รวมกรมสรรพากร แด่ ๑๑ กรมสรรพากรในเข้าเป็น
กรมเดียวกัน ให้เรียกว่า กรมสรรพากร ตั้งแต่วันที่ ๑๑ กรกฎาคม
เป็นต้นไป

ประกาศตามวันที่ ๒ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๘
เป็นวันที่ ๑๗๕๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประกาศเพิ่มนามกรมสถิติพยากรณ์

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การบำรุงรักษาการ
ค้าขายของบ้านเมืองซึ่งได้เคยมีพระราชปรารภมาแต่เดิมว่า จะจัดให้มี
เจ้าหน้าที่สำหรับดูแลรับผิดชอบให้การดำเนินไปโดยสะดวก จึงได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง กรมสถิติพยากรณ์ ขึ้นในกระทรวง
พาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ มีนาคม
พระพุทศักราช ๒๔๕๘ เพื่อยกระชับรวบรวมความรู้ต่าง ๆ ที่จะ

วันที่ ๕ กันยายน ๒๔๕๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ หน้า ๑๙๓

อนึ่งเคยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ทางกรม
ในกรมสถิติพยากรณ์ได้ตั้ง มีเจ้าหน้าที่ กรม นอก แด่ ๑๖ กรม ซึ่ง
พาณิชย์ได้ อีกส่วนหนึ่ง จะได้วางรูป การที่จะดูแล การค้าขาย
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมสถิติพยากรณ์ ซึ่ง แด่เดิม
เป็นกรมขึ้น เจ้ากรมเปลี่ยนเป็นกรมขึ้น อธิบดี ได้พิจารณาสม
กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ กันยายน พระพุทศ
ศักราช ๒๔๕๘ เป็นต้นไป

ประกาศตามวันที่ ๒ กันยายน พระพุทศศักราช ๒๔๕๘
เป็นวันที่ ๑๗๕๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประกาศเปลี่ยนชื่อกรมต่าง ๆ
ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า กรมที่
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ขึ้น
เป็นกรมขึ้น อธิบดี แด่กรมสรรพากรนอกกรมในกรมสรรพากรใน
กรมเดียวกัน ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัตินั้น สมควรที่จะเปลี่ยน
ชื่อราชการในตำแหน่ง ซึ่งตั้ง ให้ชื่อให้เหมาะสม กับหน้าที่ราชการ
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเดิม กรม
กรมหนึ่ง พยากรณ์ อธิบดี กรมการค้า กรม อธิบดี กรมการค้า

“ประกาศเพิ่มนามกรมสถิติพยากรณ์”
ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 32 (5 กันยายน 2458)

การค้าขาย โดยเพิ่มงานเข้ามาในกรมสถิติพยากรณ์ขึ้นใหม่อีกแผนกหนึ่ง พร้อมกับ
มี “ประกาศเพิ่มนามกรมสถิติพยากรณ์” ให้สอดคล้องกับการงานที่เพิ่มเติมขึ้นมา

“มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การบำรุงรักษาการค้าขาย
ของบ้านเมืองซึ่งได้เคยมีพระราชปรารภมาแต่เดิมว่า จะจัดให้มีเจ้าหน้าที่สำหรับ
ดูแลรับผิดชอบให้การดำเนินไปโดยสะดวก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง
กรมสถิติพยากรณ์ขึ้นในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดังได้ประกาศมาตั้งแต่วันที่
11 มีนาคม พุทธศักราช 2457 เพื่อจะได้เก็บรวบรวมความรู้ต่างๆ ที่จะมา
ประกอบความดำริห์ต่อไป บัดนี้ทรงพระราชดำริห์เห็นว่าทางการในกรมสถิติ
พยากรณ์ได้ลงมือทำการมามากแล้ว สมควรที่จะเพิ่มการพาณิชย์ได้อีกส่วนหนึ่ง
จะได้วางรูปการที่จะดูแลการค้าขายด้วย

“จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมสถิติพยากรณ์ ซึ่งแต่เดิมเป็นกรมขึ้น
เจ้ากรมเปลี่ยนเป็นกรมขึ้นอธิบดี แลให้เพิ่มนามกรมเป็นกรมพาณิชย์และสถิติ
พยากรณ์ ตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน พระพุทธศักราช 2458 เป็นต้นไป

“ประกาศมา ณ วันที่ 2 กันยายน พระพุทธศักราช 2458 เป็นวันที่ 1757 ในรัชกาลปัตยุบันนี้”

ในการนี้ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูล ลงวันที่ 31 สิงหาคม 2458 ว่าด้วยเรื่องตำแหน่งอธิบดีของกรมใหม่

“เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าการในกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์มีราชการสำคัญ ทั้งเป็นกรมที่พึงจะดำรงวิจักษณ์การขึ้นใหม่ ที่เป็นความรู้ซึ่งจะนำมาจากทาง ดำเนินการในเมืองต่างประเทศมาเทียบเคียงใช้โดยมาก เห็นว่าพระราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาณูชี มีความรู้ในภาษาอังกฤษดี ทั้งได้เคยรับราชการเป็นผู้จัดสิ่งของส่งไปในการแสดงพิพิธภัณฑ์เมือง ต่างประเทศมาหลายคราว ย่อมคุ้นเคยกับสิ่งของที่เป็นสินค้าสำหรับซื้อขายอยู่มาก สมควรที่จะมารับราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมนี้”

ดังนั้น ในวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2458 พร้อมกับ “ประกาศเพิ่มนามกรม สถิติพยากรณ์” จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้พระราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ องคมนตรี อธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาณูชี ใน กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระชันษา 38 ปี มาดำรงตำแหน่งอธิบดี กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์

หนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ให้ความเห็นหลังจากมีข่าวเรื่องนี้ ออกมาว่า

“การย้ายกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์มาเป็นอธิบดีกรมใหม่นั้น เรายังไม่รู้ว่าการใหม่นั้น มีกิจการอะไรบ้าง แต่อย่างไรก็ดีพอหวังแห่งความสามารถของ พระองค์ท่านได้ ว่าคงจะทรงบังคับบัญชาได้ดี”

เสด็จในกรมฯ อธิบดี

พระราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (2419-2488) เป็นพระโอรส ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ “วังหน้า” พระองค์สุดท้าย กับคุณจอมมารดา เลี่ยม (เล็ก) ประสูติในพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2419 มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส คุณจอมมารดาสอน

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

หนังสือให้ด้วยตัวเอง จนทรงอ่านออกเขียนได้ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงเริ่มสนพระทัยแต่งโคลงกลอน กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิววงศเมื่อพระองค์เจ้ารัชนิแฉ่มจรัสมีพระชันษาเพียง 7 ขวบ จึงทรงอยู่ในความดูแลของคุณจอมมารดาโดยลำพังตั้งแต่นั้นมา

เมื่อมีพระชันษา 10 ขวบ ทรงเข้าเป็นนักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ จนจบประโยค 2 โดยทรงสอบไล่ได้เป็นที่ 1 แล้วทรงศึกษาภาษาอังกฤษต่อ ในปี 2436 ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงธรรมการ ขณะมีพระชันษา 16 ปี ระหว่างนั้นทรงสนิสนมคุ่นเคยกับที่ปรึกษากระทรวงธรรมการและข้าราชการชาวอังกฤษ จนสามารถสนทนาเป็นภาษาอังกฤษได้อย่างคล่องแคล่ว

ต่อมาในปี 2439 มีพระบรมราชโองการให้ย้ายมาเป็นผู้ช่วยที่ปรึกษาชาวอังกฤษประจำกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งได้เสนอต่อเสนาบดี ให้ส่งพระองค์ไปศึกษาต่อที่อังกฤษ ในปี 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้ารัชนิแฉ่มจรัส ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป (ครั้งที่ 1) แล้วพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อยู่ทรงเล่าเรียนต่อในอังกฤษ ปีต่อมา ทรงสอบเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ได้

แต่เรียนอยู่ได้เพียง 3 ภาคการศึกษา เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติก็เรียกตัวให้กลับมาช่วยราชการ จึงต้องเสด็จกลับมายังกรุงเทพฯ ในปี 2442

เมื่อกลับมารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอีกครั้ง พระองค์เจ้ารัชนิ์แจ่มจรัสเริ่มต้นงานที่กรมตรวจและกรมสารบาญชี ก่อนจะย้ายไปเป็นปลัดกรมธนบัตร ซึ่งกำลังจะเริ่มจัดพิมพ์ธนบัตรออกใช้แทนเหรียญกษาปณ์เป็นครั้งแรก จึงได้ทรงมีบทบาทในการคิดออกแบบลวดลาย และสีของธนบัตรแต่ละชนิดราคา จนถึงการจัดจ้างพิมพ์ธนบัตรจากต่างประเทศ หลังจากนั้นทรงย้ายไปเป็นเจ้ากรมกองที่ปรึกษา แล้วได้เป็นอธิบดีกรมกษาปณ์สิทธิการในปี 2447 ทรงอยู่ในตำแหน่งนี้ 3 ปีเศษ แล้วย้ายไปทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาญชีในปี 2450

ปี 2454 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระองค์เจ้ารัชนิ์แจ่มจรัสเป็นองคมนตรี จากนั้นปี 2456 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระยศ สถาปนาเป็นเจ้าต่างกรม มีพระนามว่า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และในปี 2458 ทรงย้ายจากตำแหน่งอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาญชี มาเป็นอธิบดีกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ซึ่งเป็นกรมใหม่ที่พระองค์ทรงมีบทบาทในการจัดตั้งและควบคุมงานมาตั้งแต่ต้น

สองทศวรรษต่อมา ทรงหวนรำลึกถึงเรื่องราวครั้งนั้นว่า

“กว่า 20 ปีมาแล้ว ข้าพเจ้าได้รับมอบให้จัดตั้งกรมพาณิชย์ขึ้นในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก่อนเวลานั้นราชการที่เกี่ยวกับการค้าขายก็มีอยู่บ้างแล้ว แต่แยกอยู่ในกระทรวงอื่นๆ ซึ่งเจ้าของกระทรวงหวง จะขอโอนมารวมจัดขึ้นเป็นกรมพาณิชย์ก็คงจะขัด กรมใหม่ของข้าพเจ้าจึงเป็นงานใหม่ถอดด้ามทั้งนั้น”

ข้าราชการยุคบุกเบิก

จากหลักฐานการจัดทำงบประมาณของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในปี 2458 กรมสถิติพยากรณ์เดิม มีข้าราชการ 9 คน และตามบันทึกของพระประกาศสหกรณ์ (สตีบ วีรเธียร) เสริมว่า มีที่อาจนับเป็น “เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่” อยู่เพียง

ไม่กี่คน ได้แก่ นาย เจ. เอ. เคเบิล เจ้ากรมสถิติพยากรณ์เดิม กับข้าราชการคนไทยอีกสามนาย ได้แก่ นายเชาวน์ อินทุเกตุ (ภายหลังเป็น พระยาเชาวนานุสถิติ) นายประดิษฐ์ สุจริตกุล (ต่อมาเป็น พระประดิษฐ์สทการ) กับนายประสิทธิ์ (สกลลี) วีรานุกัตติ (พระสิทธิพยากรณ์)

จากนั้น พร้อมกับที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ขึ้นเป็นกรมชั้นอธิบดี ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเมื่อเดือนกันยายน 2458 และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาณูชี มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ เสด็จในกรมฯ อธิบดีจึงทรงโอนข้าราชการบางคนจากกรมตรวจและกรมสารบาณูชีมารับราชการในกรมใหม่นี้ด้วย เช่น หลวงธนการพิสิษฐ (เป่า मिलनหุต 2428-2513 ภายหลังได้เป็นพระยาธนการพิสิษฐ) และนายเสริม ชูโต (ต่อมาเป็นพระเสริมพาณิชย์)

“เสด็จในกรมอธิบดีได้ทรงพิจารณาเห็นว่า เจ้าหน้าที่จำนวนที่มีอยู่เดิมนี้ ไม่เพียงพอที่จะปฏิบัติหน้าที่การงานที่จะขยายออกไปได้ จึงได้ขอโอนเจ้าคุณธนการพิสิฐ ซึ่งในครั้งกระนั้นยังมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงธนการพิสิษฐ (เป่า मिलนหุต) ตำแหน่งนายเวรชั้น 1...สังกัดกรมตรวจและกรมสารบาณูชี ซึ่งเป็นผู้ที่พระองค์ท่านทรงเคยใช้สอยใกล้ชิดและไว้วางพระทัย ให้มารับราชการในกรมพาณิชย์ฯ เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2458...และใน พ.ศ. 2458 นี้ ได้ขอโอนนายเสริม ชูโต (พระเสริมพาณิชย์) ซึ่งสำเร็จวิชาการบัญชีจากประเทศอังกฤษ และรับราชการอยู่ในกรมตรวจและสารบาณูชี”

แต่จำนวนข้าราชการก็ยังไม่เพียงพอ จึงมีการประสานขอความร่วมมือไปยังโรงเรียนข้าราชการพลเรือนให้จัดช่วยจัดหาคนมาเข้ารับราชการ ดังที่มีบันทึกในประวัติของหลวงรัตนพาณิชย์ (เจือ รัตนสถิตย์ 2434-2503) ว่าเสด็จในกรมฯ

“ได้ทรงขอความร่วมมือพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (ต่อมาเป็นเจ้าพระยา) ผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในสมัยนั้น ให้ช่วยคัดเลือกบุคคลที่เห็นว่าสามารถเหมาะสมจากสำนักศึกษาชั้นสูงนี้ ส่งมารับราชการในกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์เพิ่มเติมอีก 3 นาย หลังจากที่ได้ขอโอนข้าราชการบางนายจากกรมตรวจและกรมสารบาณูชีรุ่นแรกมาแล้ว 2 นาย มาสมทบกับข้าราชการในกรมสถิติพยากรณ์เดิม ซึ่งมีอยู่เพียง 3 นาย ตั้งแต่เดือนมกราคม 2458 ซึ่งในจำนวนข้าราชการ 3 นาย ที่ผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนคัดเลือกส่งมาเพิ่มเติมนี้ มีนายเจือ รัตนสถิตย์ (ต่อมาเป็นหลวงรัตนพาณิชย์) รวมอยู่ด้วย”

อีกคนหนึ่งคือหลวงสทการสันตติ (แฉ่ง อาสนจินดา) ซึ่งเข้ามารับราชการ ตั้งแต่ยังไม่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือนด้วยซ้ำ

“สอบไล่สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ 8 บริบูรณ์ใน พ.ศ. 2457 ในปี พ.ศ. 2458 ได้เข้าศึกษาวิชาแผนกรัฐประศาสน์ในโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ยังมีทันเข้าสอบไล่ กรมพาณิชยและสถิติพยากรณ์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ขอมารับราชการ ในกรมนั้น”

นอกจากนักเรียนแล้ว ยังมีครูโรงเรียนข้าราชการพลเรือนที่ย้ายมาเป็น ข้าราชการในกรมพาณิชยและสถิติพยากรณ์ด้วย ได้แก่ นายพิจารณ์ (ซุ่นเฮ้ง) ปั่นยวนิช (ต่อมาเป็นพระพิจารณ์พาณิชย 2433-2521) เกิดที่ตลาดน้อย พระนคร จบการศึกษาชั้นสูงสุดจากโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย แล้วเป็น ครูที่โรงเรียนแห่งนั้นต่อมาอีก 3 ปี จากนั้นมาเป็นครูในโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จนถึงปี 2458 ก่อนจะย้ายมากรมพาณิชยและสถิติพยากรณ์

เอกสารงบประมาณระบุว่า เมื่อแรกสถาปนากรมพาณิชยและสถิติพยากรณ์ มีจำนวนข้าราชการเพิ่มขึ้นอีก 37 คน หรือมากกว่ากรมสถิติพยากรณ์เดิม (9 คน) ถึงสี่เท่าตัว รวมทั้งหมด 46 คน

ปัญหาสำหรับหนึ่ง

หลังตั้งกรมพาณิชยและสถิติพยากรณ์เมื่อเดือนกันยายน 2458 พอถึง เดือนพฤศจิกายน มีกำหนดการประชุมเทศบาลที่สมุหเทศาภิบาลมณฑลต่างๆ จะพร้อมกันเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เสนาบดีกระทรวงการคลังจึงทรงมี หนังสือกราบบังคมทูลที่ 11980/142 ว่าในโอกาสนั้น จะเชิญบรรดา สมุหเทศาภิบาลมาประชุมปรึกษาราชการที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ หรือรัชฎาการ พิพัฒน์ ในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458 โดยมีประเด็นหลักอยู่ที่งานของ กรมพาณิชยและสถิติพยากรณ์ที่เพิ่งจัดตั้งขึ้นใหม่โดยเฉพาะ

“เรื่องหนึ่งคือ (1.) การรวบรวมความรู้ในสถิติแห่งการอยู่กิน แลความ ประพฤติของราษฎร ตำแหน่งที่เกิดของสินค้า ทางเดินของสินค้า ความต้องการ ซึ่งทุนทรัพย์เพื่อการทำมาหาเลี้ยงชีพ แลความรู้อื่นๆ อันจะช่วยให้รู้ความเป็นไป

ปัญหาของกรมพาณิชย์ และ สถิติพยากรณ์

วันที่

มณฑล.....

เมือง.....

(กระทรวงพระคลังมหาสมบัติเมืองสมบ...

ส่วนขอความควบคุมปัญหาใหญ่ของแม่แล้ว เขียนชี้แจงคอบัญชีหาให้

เลขยกที่สุดที่จะทำได้ เมื่อชี้แจงคอบัญชีแล้ว ขอให้ส่งคอบัญชีหาให้

รัฐบาลไม่เกิน วันที่.....)

ข้าพเจ้ากรรมการบริหารงาน...

ข้อ ๑ สมมติคน ๒ คนชนิดนี้เป็นตัวอย่าง คือ

(ก) คนค้าขายทุนทรัพย์เป็นปานกลางในเมือง

นั้น มีทรัพย์สินอยู่ ๓ คน เป็นประมาณ

(ข) คนทำการเพาะปลูกประมาณ ๑๐ ไร่

ในที่ดินที่ขึ้นอย่างค้ำในเมืองของท่าน

แล้วชี้แจงว่า

(๑) คนทั้ง ๒ ชนิดนี้ใช้สิ่งใดบ้างเป็นอาหาร

ที่ประจำอยู่เสมอ ๆ

(๒) การกินอยู่ของคน ๒ พวกนี้ ประมาณ

เดือนละเท่าใด

ตัวอย่าง “ปัญหา” หรือแบบสอบถามที่กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์
แจกจ่ายไปตามมณฑลต่างๆ (เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ในการค้าขายในท้องที่ต่างๆ การรวบรวมความรู้อันนี้ จะได้รับใส่เกล้าฯ หากสมุห
เทศาภิบาลจะช่วยรวบรวมให้ได้เพียงใดเหตุจะมีข้อขัดข้องอย่างไร ข้อหาอีก
เรื่องหนึ่งนั้น คือการตั้งสหกรณ์ (Cooperative Society Movement) ซึ่ง
เป็นวิธีอันหวังว่าจะช่วยให้ราษฎรที่ตั้งทำมาหากินเป็นหลักฐาน มีทุนมาประกอบ
กิจการนั้นๆ โดยสะดวก เป็นคุณประโยชน์ใหญ่แก่บรรดาราษฎรที่ตั้งหน้าประกอบ
การทำมาหาเลี้ยงชีพ เพื่อดำรงสถิติของตนไว้ให้ดียิ่งให้สูงขึ้นกว่าสถิติเดิมของตน

“การตั้งสหกรณ์นี้ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะได้แถลงประโยชน์
และวิธีให้เทศาภิบาลทราบเพื่อขอความดำริห์แลความช่วยเหลือในกาลต่อไป”

ในการนี้ ทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้เตรียม “ปัญหาสำหรับหนึ่ง” ให้
สมุหเทศาภิบาลมณฑลนำไปแจกจ่ายแก่ผู้ว่าราชการหัวเมืองต่างๆ ในมณฑล

เพื่อขอคำตอบกลับมาโดย “ขอให้ผู้ว่าราชการเมืองสอบสวนข้อความตามปัญหานี้ให้ถ่องแท้แล้ว เขียนชี้แจงตอบปัญหาให้ละเอียดที่สุดที่จะทำได้ เมื่อชี้แจงตลอดแล้ว ขอให้ส่งต่อสมุหเทศาภิบาล”

“ปัญหา” เหล่านี้ “เป็นแบบคำถามสำหรับสืบสวนสถิติทางเอคอนอมิกของประชาชน” แบ่งเป็นประเด็นต่างๆ คือ อาหารการกินของราษฎรพื้นเมือง ความต้องการของราษฎรในการค้าขาย การค้าขาย การโจรกรรมและความประพฤติชั่ว ตัวอย่างเช่น

“ข้อ 1 สมมติคน 2 คนชนิดนี้เป็นตัวอย่าง คือ

ก) คนค้าขายทุนทรัพย์เป็นปานกลางในเมืองนั้น มีภรรยากับบุตร 3 คน เป็นประมาณ

ข) คนทำการเพาะปลูกประมาณ 10 ไร่ ในที่ดินเป็นอย่างดีในเมืองของท่าน แล้วชี้แจงว่า

(1) คนทั้ง 2 ชนิดนั้นใช้สิ่งใดบ้างเป็นอาหารที่ประจำอยู่เสมอๆ

(2) การกินอยู่ของคน 2 พวกนั้น ประมาณเดือนละเท่าใด

(3) ทุนทรัพย์ในการค้า ซึ่งนับเป็นปานกลางนั้น ประมาณเท่าไร

(4) อาหารชนิดที่ปลูก แลหาได้เอง คืออะไรบ้าง อาหารที่ต้องซื้อ คืออะไรบ้าง

(5) คน 2 จำพวกนั้น ต้องเสียภาษีชนิดใดบ้าง”

“ปัญหาสำหรับหนึ่ง” ของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ชุดนี้ น่าจะนับเป็นการออกแบบและแจกจ่าย “แบบสอบถาม” ที่ว่าราชอาณาจักรครั้งแรกในประวัติศาสตร์สยาม

งานสหกรณ์

ยังไม่ทันจะได้รับคำตอบของ “ปัญหาสำหรับหนึ่ง” จากสมุหเทศาภิบาลมณฑล ทางกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ก็เริ่มต้นการจัดสหกรณ์เพื่อหาทุนให้แก่ชาวนา ชนิดที่เรียกว่า Cooperative Credit Society ล่วงหน้าไปก่อนแล้ว เริ่มที่มณฑลพิษณุโลกในปี 2459 ก่อนจะขยายไปยังลพบุรีและกรุงเก่า

อีกหลายปีต่อมา กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ขณะนั้น ทรงอธิบายว่า

“งานใหม่แผนกหนึ่ง ซึ่งได้เริ่มจัดขึ้นพร้อมกับเริ่มกรมพาณิชย์ก็คืองานสหกรณ์ สหกรณ์ในตอนนั้นมุ่งหมายอยู่แต่เพียงที่จะยกฐานะของชาวนาขึ้นให้พ้นหนี้สิน หรือช่วยคนใหม่ที่จิตใจจะช่วยตัวเองจริงๆ เราใช้คำกล่าวเป็นแบบในเวลานั้นว่า ‘ช่วยชาวนาให้ช่วยตัวเอง’...

“ราชการสหกรณ์ในตอนแรกที่เกิด เป็นราชการชนิดที่ลงแรงแลลงทุนช่วยชาวนา โดยที่รัฐบาลมิได้คิดจะเก็บผลประโยชน์ตอบแทนเลย เงินแลส่วยทั้งหลายเป็นของให้เปล่า ทุนที่จัดให้สหกรณ์ได้ก็ไปก็เป็นทุนของแบงก์ เจ้าพนักงานช่วยจัดแต่เพียงให้แบงก์ไว้วางใจสหกรณ์ยอมให้กู้เงิน แลเมื่อกู้ไปแล้ว เจ้าพนักงานตามไปช่วยใส่ตาตุ่มสมาชิกสหกรณ์ให้คุ้มกันเอง ปฏิบัติการงานตามทางที่แนะนำให้ปฏิบัติให้ส่งดอกเบี้ยแลให้ส่งต้นทุนตามกำหนด...

“ในเวลาที่ยังไม่ได้จัดสหกรณ์ขึ้นในกระทรวงพระคลังนั้น ถ้าจะจัดขึ้นในกระทรวงเกษตร ก็คงจะได้ แต่กระทรวงเกษตรฯ ไม่ได้คิดจะจัด แลบางที่จะไม่จัดได้สะดวกในเวลานั้น เพราะเกี่ยวกับที่รัฐบาลจะต้องรับรู้เห็นเรื่องเงินที่กู้จากแบงก์ ดังนั้นการที่เริ่มจัดขึ้นในกระทรวงพระคลังก็ดูเหมือนกัน ราชการแผนกอื่นๆ ของกรมพาณิชย์ที่ตั้งใหม่ก็เช่นนี้ทั้งนั้น คือริเริ่มจัดงานชนิดที่ไม่มีใครทำแลไม่ต้องแย่งใคร”

แนวความคิดการช่วยเหลือชาวนาทำนองนี้ เริ่มต้นขึ้นมาแล้วตั้งแต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มิได้มีการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม อีกทั้งข้อเสนอแนวทางดำเนินการยังดูคล้ายเป็นการสร้างค่ายกักกันพลเมืองมากกว่า ดังมีบันทึกว่า

“เมื่อปลายรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง จึงได้มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ขอให้ทรงพระราชดำริตั้ง agricultural bank สำหรับชาวนาคลองรังสิต พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงปรึกษาเสนาบดีในเรื่องนี้ แต่ในครั้งนั้นปัญหาขัดข้องเกิดขึ้นด้วยเรื่องหลักทรัพย์ที่จะยึดเป็นประกัน ประกอบกับข้อที่ว่าอะไรจะเกี่ยวเนื่องด้วยราษฎรแล้ว เจ้านาที่ปกครองก็ถือว่าตนเป็นเจ้าของกระทรวงมหาดไทยแลกระทรวงนครบาล จึงได้เป็นผู้พิจารณาเรื่องนี้ แลพิเคราะห์เรื่องประกันไปในทางควบคุมราษฎร มิให้ทอดทิ้งนาแลหลบหนี ประหนึ่งว่าจะจัดให้รังสิตทั้งตำบลเป็นคุกกขนาดใหญ่ ไม่มีกำแพง อำเภอกำนันเป็นผู้คุม จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เป็นการเหลือกำลังที่จะควบคุมได้”

สอบเข้าครั้งแรก

หนังสือพิมพ์ *กรุงเทพเดลิเมล์* ฉบับวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2458 ลงแจ้งความของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ไว้ว่า

“อธิบดีกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ได้รับอนุญาตเสนอบติกระทรวงพระคลังฯ ให้จัดการสอบวิชาผู้สมัครเข้ารับราชการในกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ดังต่อไปนี้

กำหนดวันสอบวิชาคือ วันที่ 24 ถึงวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2459

ตำแหน่งสอบวิชาคือโรงเรียนข้าราชการพลเรือนตำบลประทุมวัน

ผู้ที่เข้าสอบไล่แลแสดงให้เห็นว่ามีความรู้พอควรแก่ราชการนั้น กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์จะเลือกเข้ารับราชการในตอนต้นปี 5 คน ตามลำดับคะแนนสูงแลต่อไปจะเลือกเข้ารับราชการอีกตามคราวที่ต้องการภายในศกเดียวกัน

ผู้ที่ได้เลือกให้เข้ารับราชการ จะได้เงินเดือนระหว่างฝึกหัดปี 1 เดือนละ 80 บาท ต่อขึ้นไปมีช่องที่จะได้เลื่อนขึ้นไปเป็นลำดับตามความสามารถ

ผู้จะเข้าสอบไล่ต้องเสียเงินค่าสอบไล่คนละ 10 บาท ต้องเป็นคนในบังคับสยาม มีอายุไม่เกิน 25 ปี

ผู้ใดสมัครจะเข้าสอบวิชาแลใคร่ทราบความโดยละเอียดให้ไปขอทราบที่กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์

หอรัษฎากรพิพัฒน์

วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2458”

การสอบเข้ารับราชการซึ่งถือเป็นเรื่อง “แปลกแหวกแนว” ในยุคนั้น ย่อมได้รับเสียงคัดค้านหรือการแสดงความคิดเห็นด้วยอยู่ไม่น้อย ถึงขนาดเล่ากันมาว่า “รัชกาลที่ 6 ดูเหมือนจะไม่ทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงเขียนบทความเป็นภาษาอังกฤษหักท้วงการสอบเช่นนี้” จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่หลังสอบเสร็จไม่กี่วัน มีรายงานข่าวย่อยในหนังสือพิมพ์ *กรุงเทพ เดลิเมล์* ฉบับวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2459 หัวข้อข่าวว่า “ไม่ถอยหลัง” ความว่า “ได้ข่าวว่า กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์เป็นอันไม่ถอยหลังในการที่จะเลือกคนเข้ารับราชการด้วยวิธีสอบไล่ได้ตามคะแนนเป็นหลัก” ซึ่งสื่อแสดงว่ามีเสียงคัดค้านเชิงแซ่ซออยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ตาม กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ยังคงมุ่งมั่นดำเนินการต่อไป

บุคคลสำคัญที่อยู่เบื้องหลังแนวคิดริเริ่มให้มีการสอบเข้ารับราชการ คือ องค์อธิปัตย์กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ดังที่อีกหลายปีต่อมา ทรงทวนระลึกว่า

“การจัดคนเข้ารับราชการในกรมใหม่ ได้เลือกโดยระมัดระวังที่สุด เพราะเริ่มด้วยคนน้อย คนมีอยู่ก็คนก็ต้องใช้ให้ไต่งานเต็มที่ หรือถ้าจะไม่เต็มทีบ้างก็ให้ได้เกือบเต็มที่ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าการสอบไล่ซึ่งตำแหน่งเข้ารับราชการ คือการสอบไล่ชนิดที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Competitive Examination แท้ๆ ได้เริ่มใช้ในคราวที่เริ่มตั้งกรมพาณิชย์นี้”

เบื้องหลังของการรับสมัครสอบครั้งนี้ คือการเตรียมการหาเจ้าหน้าที่สำหรับดำเนินการสหกรณ์ อันเป็นนโยบายของกรมที่ได้รับความสำคัญเป็นอันดับต้นๆ ในเวลานั้น

“ด้วยคำนิยามว่าชาวนาเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการพาณิชย์ เพราะข้าวเป็นสินค้าสำคัญของประเทศ トラバโดชาวนามีหลักฐานดีในการทำนา トラบนั้นความมั่งคั่งของประเทศย่อมแน่นแฟ้น แต่ชาวนาของเราโดยมากมีหนี้สินล้นพ้นตัว ทำนาได้ข้าวมากน้อยเท่าใด ก็ต้องจำหน่ายออกใช้หนี้เสียเกือบหมด ยังผลแห่งความเหน็ดเหนื่อยให้ตนเองเพียงเล็กน้อย ถึงกระนั้นหนี้สินก็ยังพอกพูน กรมพาณิชย์เห็นว่าการช่วยกู้ฐานะชาวนาให้พ้นอุปสรรคนั้น มีวิธีเดียวแต่วิธีจัดตั้งสหกรณ์ ซึ่งก็รวมเข้าในวิธีการส่วนหนึ่งในการอุดหนุนพาณิชย์ของประเทศด้วย

“แต่สหกรณ์เป็นงานใหม่ จำเป็นต้องค้นหาความรู้จากเยี่ยงอย่างของประเทศต่างๆ ทั่วโลก แล้วนำมาอนุโลมใช้ให้ถูกกับฐานะแห่งภูมิประเทศของเรา ต้องใช้ความรอบคอบเป็นอันมากในการจัดระเบียบข้อบังคับแลกฎเกณฑ์ต่างๆ กับทั้งต้องเตรียมหาเจ้าพนักงานให้คอยควบคุมตรวจบาญชีรับแลส่งเงินที่สมาคมสหกรณ์ยืมไป ทั้งคอยแนะนำวิธีการต่างๆ เป็นต้นการประชุมและหลักการทั่วไป ซึ่งสมาชิกยังใหม่ต้องงานอาจพลัดพลั้งได้ง่าย กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ผู้ทรงเป็นอธิบดีแลนายทะเบียนสหกรณ์ของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ จึงทรงสรรหาเจ้าพนักงานให้เหมาะแก่งานชนิดใหม่นี้เพิ่มจำนวนขึ้นจากที่มีอยู่เดิม ขึ้นต้นทรงขอข้าราชการจากกระทรวงธรรมการได้มาสองสามคน ภายหลังจึงประกาศเรียกผู้ที่จะสมัครรับราชการแพนนี้เข้าสอบไล่แข่งขัน ความมุ่งหมายคือให้ได้คนที่มีระดับความรู้เท่าที่ต้องการ แลให้มีอัธยาศัยสติปัญญาเหมาะแก่การที่จะควบคุมงานสหกรณ์”

วันสอบ

การสอบแข่งขันเข้ารับราชการในกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ตามพระดำริของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ครั้งนั้น กลายเป็นเรื่องที่จดจำเล่าขานกันมาอีกนาน ดังมีผู้บันทึกไว้ว่า

“เสด็จในกรมอธิบดีจึงทรงจัดให้มีการสอบแข่งขัน เพื่อรับบรรจุเจ้าหน้าที่ในตำแหน่งผู้ช่วยนายเวรชั้น 2 อัตรา 100-10-150 บาท จำนวน 5 อัตรา เมื่อตอนต้นเดือนเมษายน 2459 อันนับว่าเป็นการสอบแข่งขันเพื่อเข้ารับราชการเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยมีพระองค์ท่านเป็นประธานกรรมการ พระยาวิทยาปริชามาตย์ (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) แห่งกระทรวงธรรมการ นาย ปี. โอ. คัตไรท์ อาจารย์ฝ่ายวิชาภาษาอังกฤษโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และนาย เจ. เอ. เคเบิล ที่ปรึกษากรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ เป็นกรรมการ เนื่องจากตำแหน่งผู้ช่วยนายเวรชั้น 2 นี้ เป็นตำแหน่งสัญญาบัตร จึงมีผู้สมัครเข้าสอบแข่งขันเป็นจำนวนมาก การสอบข้อเขียนใช้เวลาสามวัน แล้วประธานกรรมการทรงสอบสัมภาษณ์ผู้ที่สอบข้อเขียนได้แล้ว เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษด้วย”

ในวันสอบนี้เองที่หลวงสาธิตธนาการ (สอ้าน ณ พัทลุง) ได้พบหลวงจินดาสนิท (ละม้าย ธนะสิริ) เป็นครั้งแรก

“คุณหลวงสาธิตฯ บอกว่าขณะนั้น ท่านเพิ่งจบ ม.8 จากโรงเรียนราชวิทยาลัย มาสอบเข้ารับราชการที่กองสถิติพยากรณ์พร้อมกับคุณหลวงจินดาฯ ขณะนั้นท่านยังเป็นนายสอ้าน ณ พัทลุง และคุณหลวงจินดาฯ ยังเป็นนายละม้าย ธนะสิริ อยู่ แต่คุณหลวงจินดาฯ เป็นคนแต่งตัวโก้ภูมิฐานมาก ขณะที่มาสอบ คุณหลวงจินดาฯ อายุมากกว่าท่านและเป็นเสมียนศาล (เข้าใจว่ากระทรวงยุติธรรม) อยู่แล้ว จึงนั่งผ้าม่วงในเสื้อนอกขาว ติดกระดุม 5 เม็ด ใส่ถุงน่องรองเท้า คุณหลวงจินดาฯ เดินผ่านท่านมา ท่านคิดว่าคุณหลวงจินดาฯ เป็นกรรมการสอบ จึงยืนขึ้นทำความเคารพ คุณหลวงจินดาฯ ก็รีบเคารพท่าน พอถึงเวลานั่งสอบปรากฏว่าคุณหลวงจินดาฯ มานั่งสอบด้วย ท่านบอกว่าท่านกึ่งเหมือนกัน”

พระประมณฑ์ปัญญา (ประมณฑ์ เนตรศิริ) ผู้ที่ผ่านการสอบคัดเลือกได้คะแนนเป็นอันดับ 1 เล่าว่า

“ข้าพเจ้าไปสอบแข่งขันได้ที่ 1 ในจำนวนผู้เข้าสอบได้ 5 คน มีคนเข้าสอบประมาณ 30 คน สอบได้ 6 คน แต่คนที่ 6 ไม่ได้เข้ารับราชการเพราะเขาต้องการเพียง 5 คน ใน 5 คนก็คือ นายประมณฑ์ เนตรศิริ (พระประมณฑ์ปัญญา) นายสดับ วีระเชียร (พระประกาศสหกรณ์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร) นายสอ้าน ณ พัทลุง (หลวงสาธิตธนการ) นายฉนวน โกลานนท์ (หลวงชำนาญนิธิวรฤถ) นายละม้าย ธนะสิริ (หลวงจินดาสนิทกิจ) นับเป็นการสอบแข่งขันเข้ารับราชการเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ซึ่งรัชกาลที่ 6 ดูเหมือนจะไม่ทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงเขียนบทความเป็นภาษาอังกฤษทักท้วงการสอบเช่นนี้ ทำให้มีสเตอร์ เจ. เอ. เคเบิล (J. A. Cable) ที่ปรึกษากรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์รู้สึกอึดอัด”

พระประกาศสหกรณ์ (สดับ วีระเชียร) ผู้สอบไล่ได้ที่ 2 บันทึกไว้เช่นกัน

“ข้าพเจ้าสอบได้ที่ 2 จึงไปรายงานตัวเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2459 เป็นคนแรก เนื่องจากในสมัยนั้น คุณหลวงธนการพิสิษฐเป็นข้าราชการอาวุโสที่สุดทั้งในทางอายุและตำแหน่งราชการ โดยดำรงตำแหน่ง ‘ปลัดกรม’ เจ้าหน้าที่จึงนำข้าพเจ้าไปพบและรายงานตัวต่อท่านปลัดกรม ท่านได้แสดงความยินดีที่ข้าพเจ้าสอบแข่งขันได้และทักทายปราศรัยอย่างเป็นกันเอง แล้วนำข้าพเจ้าไปเฝ้าพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อธิบดี สถิติในกรมอธิบดีทรงได้ถามข้าพเจ้าถึงการศึกษาและการปฏิบัติหน้าที่การงานในระหว่างที่เป็นเลขานุการและครูโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย และได้ทรงตรวจดูบันทึกเกี่ยวกับการสอบที่ได้ทรงจดบันทึกไว้แล้วได้มีคำสั่งให้บรรจุข้าพเจ้าในแผนกสหกรณ์”

1 ใน 5

น่าสนใจสืบค้นประวัติความเป็นมาของผู้ผ่านการสอบเข้ารับราชการครั้งแรกของกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ในปี 2459 ต่อไปอีกว่า “ข้าราชการรุ่นใหม่” ของกรมใหม่ ที่คัดเลือกมาอย่างพิถีพิถันตามพระประสงค์ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ แต่ละคนมี “ภูมิหลัง” อย่างไรบ้าง

นายประมณฑ์ เนตรศิริ (พระประมณฑ์ปัญญา 2439-2513) เกิดที่บ้านริมคลองบางหลวง จังหวัดธนบุรี เรียนจบหลักสูตรโรงเรียนราชวิทยาลัย

พระประกาศสหกรณ์ (สดับ วีรเธียร)
แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ระหว่าง
รับราชการในกระทรวงพาณิชย์

แล้วออกมาเป็นนักเรียนกฎหมายและนักเรียนล่าม กระทรวงยุติธรรม ต่อมา
เข้ารับราชการเป็นเสมียนตรี ในกองการกงสุล กระทรวงต่างประเทศ

นายสดับ วีรเธียร (พระประกาศสหกรณ์ 2439-2520) เกิดที่จังหวัด
ราชบุรี บิดามีอาชีพเป็นครู จบการศึกษาชั้นสูงสุดจากโรงเรียนคริสเตียนไฮสคูล
(กรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย) แล้วเข้าทำงานเป็นเลขานุการและครูที่โรงเรียน

นายสอาน ณ พัทลุง (หลวงสาธิตธนาการ 2437-2506) เกิดที่จังหวัด
พัทลุง เป็นบุตรของผู้พิพากษา สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมจากโรงเรียน Anglo
Chinese School เกาะปีนัง ก่อนจะกลับมาศึกษาต่อที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือน
ซึ่งมีหลักสูตร 3 ปี แต่เมื่อเรียนได้เพียง 2 ปี ก็มาสอบบรรจุเข้ารับราชการในกรม
พาณิชย์และสถิติพยากรณ์

นายฉวน โกลานนท์ (หลวงชำนาญนิธิธรรด ภายหลังเปลี่ยนมาใช้ชื่อว่า
ชำนาญ ชำนาญนิธิธรรด 2438-2518) เกิดที่บ้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบล
คลองสาน ธนบุรี สอบไล่ได้ชั้นมัธยมสูงปีที่ 2 (ชั้นอุดมศึกษา) เป็นรุ่นแรกของ
สวนกุหลาบวิทยาลัย แล้วเข้ารับราชการเป็นครูโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์
สังกัดกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ ก่อนจะเข้าสอบแข่งขัน สอบได้แล้วจึง

ย้ายจากกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ มารับราชการในกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

นายละม้าย ธนะสิริ (ต่อมาเป็น หลวงจินดาสนิทกิจ 2433-2523) เกิดที่ตรอกบ้านหล่อ ย่านบางขุนพรหม พระนคร ในตระกูลขุนนางกรมช่าง รับราชการในกองล่าม กรมบัญชาการ กระทรวงยุติธรรม มีอายุมากที่สุดในบรรดาผู้ที่สอบเข้าได้ชุดแรกจำนวนห้าคนนี้ หลวงจินดาสนิทกิจเล่าว่า

“การที่ข้าพเจ้าเข้าสมัครและสอบ ก็เพราะนึกสนุกกว่าเราได้ออกจากโรงเรียนราชวิทยาลัยสมัยสายสวลีมารับราชการในกองล่าม กรมบัญชาการ กระทรวงยุติธรรม มากินานตั้ง 6-7 ปีแล้ว ยังจะสอบวิชาเลขฆานาทีและวิชาเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ไปได้แคไหน เพราะมันลืมนไปหมดแล้ว แต่ที่อุ่นใจอยู่น้อยก็ที่ยังมีสมุดทำงานและสมุดจดวิชาที่เล่าเรียนมาในปีสุดท้ายเก็บรักษาไว้ จึงเอามาอ่านทบทวนและจดจำเท่าที่พอจะสามารถทำได้”

ทั้งหมดคือคนหนุ่ม ส่วนใหญ่อยู่ในวัย 20 ต้นๆ (อายุมากที่สุด คือ นายละม้าย อายุ 25 ปี) ทุกคนมีความรู้ภาษาอังกฤษดี เช่นเคยเป็นนักเรียนล่ามเรียนจบจากโรงเรียนของฝรั่งมิชชันนารี หรือแม้แต่เคยผ่านการศึกษในต่างประเทศ อาจเพราะทักษะภาษาอังกฤษถือเป็นความจำเป็นสำหรับการเริ่มต้นงานของกรมใหม่

ในบันทึกของพระประกาศสหกรณ์ (สดับ วีรเอียร) เล่าว่า เมื่อได้บรรจุเข้าทำงานในแผนกสหกรณ์ของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์แล้ว งานแรกที่ได้รับมอบหมายคือการแปลข้อความเรื่องการสำรวจเศรษฐกิจ การอาชีวะ และความ เป็นอยู่ของราษฎร ซึ่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลต่างๆ รวบรวมส่งมา เป็นภาษาอังกฤษ นำเสนอแก่นายเคเบิล อดีตเจ้ากรมสถิติพยากรณ์ ซึ่งขณะนั้นมาดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษากรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ นอกจากนั้นแล้วนายสดับได้รับตำรา และรายงานกิจการสหกรณ์ในประเทศต่างๆ ที่เป็นภาษาอังกฤษ ให้ไปอ่านศึกษาหาความรู้ เพื่อเตรียมปฏิบัติหน้าที่ราชการแผนกสหกรณ์ต่อไป

หกปีต่อมา เมื่อนายเคเบิลลาออกราชการของสยามและเดินทางกลับประเทศ รายงานข่าวในหนังสือพิมพ์ *Bangkok Times* ถึงกับระบุว่าการ ผลงานชิ้นสำคัญที่สุดของเขา คือการใช้ประสบการณ์มาช่วยบุกเบิกงานด้านสหกรณ์ของสยาม

สมุดสถิติพยากรณ์

แห่งราชอาณาจักรสยาม

ตามทัศนะของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในขณะนั้น กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ควรมีภารกิจดังนี้

- 1) จัดรวบรวมสถิติ และทำรายงานประจำปี เช่นเดียวกับประเทศทางยุโรป
- 2) ตั้งสถานีสำหรับแนะนำเกี่ยวกับสินค้าต่างๆ
- 3) ตั้งแผนกการพาณิชย์ เพื่อพิจารณาการขอความช่วยเหลือของราษฎร
- 4) ฝึกสอนวิชาหัตถกรรม และพาณิชย์กรรม
- 5) ตั้งแผนกการสำหรับพิจารณากิจการต่างๆ ที่ควรจะต้องจัดขึ้นในประเทศ

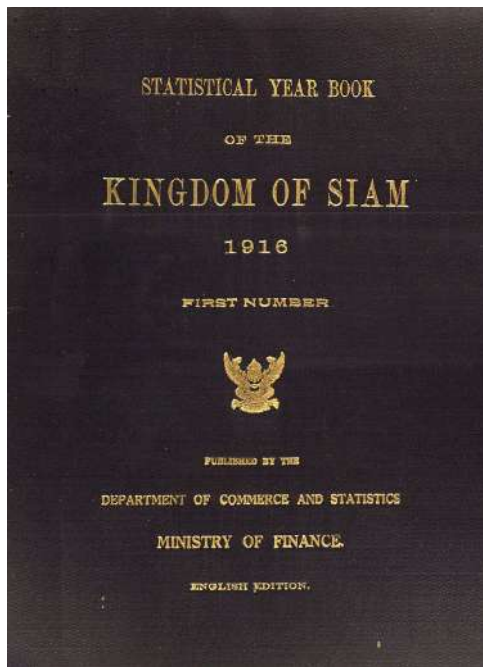
ตามหลักวิชาเศรษฐศาสตร์และตามอารยประเทศ

- 6) การจัดตั้งสหกรณ์

ตามหน้าที่ข้อแรก เมื่อเริ่มวางแผนการกันในปี 2456 เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติทรงคาดว่า “สมุดประจำปี” ฉบับแรกของสยาม อาจต้องใช้เวลาก่อทำประมาณ 5 ปี ทว่าเพียง 2 ปี หลังจากทีนายเคเบิ้ล ผู้ชำนาญการซึ่งขอยืมตัวจากรัฐบาลอียิปต์เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ หรือเมื่อก่อตั้งกรมสถิติพยากรณ์มาได้เพียงปีครึ่ง เดือนธันวาคม 2459 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติสามารถจัดพิมพ์ *Statistical Year Book of the Kingdom of Siam 1916* หรือ *สมุดสถิติพยากรณ์แห่งราชอาณาจักรสยาม* ฉบับแรกออกมาได้

สมุดสถิติพยากรณ์แห่งราชอาณาจักรสยาม ฉบับประจำปี ค.ศ. 1916/2459 รวบรวมข้อมูลจากหน่วยงานราชการต่างๆ ของสยาม ให้มาอยู่ในหนังสือเล่มเดียวกันที่มีความหนา 235 หน้า แบ่งออกเป็น 12 หัวข้อ ได้แก่

- 1) **อุตุนิยมวิทยา** (meteorology) ว่าด้วยปริมาณน้ำฝน น้ำท่า อุณหภูมิในแต่ละเดือน
- 2) **ประชากร** (population) เขตการปกครอง ความหนาแน่น สถิติการเกิดการตาย ประชากรแบ่งตามอายุ เพศ การศึกษา จำนวนพระสงฆ์และอาราม
- 3) **การคลัง** (finance) รายได้ของรัฐจากภาษีอากร งบประมาณกระทรวงต่างๆ เงินกู้ต่างประเทศ
- 4) **การค้าต่างประเทศ** (foreign trade and commerce in the port of Bangkok) สินค้าเข้า-ออก จำนวนเรือสินค้าเข้า-ออก จากท่าเรือกรุงเทพฯ

*Statistical Year Book
of the Kingdom of Siam 1916*

5) ไปรษณีย์ โทรเลข และโทรศัพท์ (posts, telegraphs, and telephones)

6) รถไฟหลวง (state railways) ปริมาณผู้โดยสารและสินค้าที่ขนส่งทางรถไฟ ความคืบหน้าในการก่อสร้างรถไฟสายเหนือและสายใต้

7) การศึกษา (education) จำนวนนักเรียนและครู งบประมาณด้านการศึกษา

8) ศาลยุติธรรม (justice) สถิติคดีในศาลต่างๆ จำนวนนักโทษ

9) การเกษตร (agriculture) พื้นที่การเพาะปลูก

10) ฝิ่น (opium) ปริมาณฝิ่นที่รัฐบาลซื้อเข้ามาและจำหน่ายออกไป

11) เหมืองแร่ (mining) ปริมาณการผลิตแร่ดีบุก และราคา

12) มาตรฐานชั่งตวงวัด (weights and measures) มาตรฐานชั่งตวงวัดของสยาม เทียบกับระบบเมตริก

นี่คือจุดเริ่มต้นของการตีพิมพ์เอกสารราชการชุดสำคัญ หรือที่มักเรียกกันโดยย่อว่า “เอสวยปี” (SYB- *Statistical Year Book*)

วังท้ายวัดพระเชตุพน

วัตถุประสงค์อีกข้อหนึ่งของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ คือการจัดตั้ง “สถานจำแนกความรู้ทางพาณิชย์” (Commercial Information Bureau) อันนำมาซึ่งการก่อตั้งหน่วยงานใหม่ในสังกัดอันมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในยุคนั้น ได้แก่ “ศาลาแยกธาตุของรัฐบาล” (Government Analytical Laboratory)

งานแยกธาตุ หรือการวิเคราะห์ส่วนประกอบทางเคมี เดิมเป็นงานของกรมกระสาปน์สิทธิการ ใช้ตรวจสอบเนื้อแร่เงินที่ใช้ผลิตเหรียญกษาปณ์เป็นหลัก กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงจัดตั้งงานแยกธาตุขึ้นตั้งแต่เมื่อทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมกระสาปน์สิทธิการ เมื่อมีกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ขึ้นแล้ว คาดการณ์ว่าต่อไปภายหน้า การแยกธาตุจะเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการค้าขาย ทั้งเอกชนและพ่อค้าย่อมต้องใช้ความรู้ด้านนี้มากขึ้นเป็นลำดับ จึงขอรับโอนงานแยกธาตุของกรมกระสาปน์มาเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2460 เพื่อจัดตั้งเป็นกองแยกธาตุกลางให้มีอุปกรณ์เครื่องใช้ครบครันเพื่อจะแยกธาตุและให้ความรู้แก่ทั้งหน่วยงานราชการ พ่อค้า หรือเอกชนที่ต้องการ เพราะตั้งแต่ยังเป็นกองแยกธาตุในกรมกระสาปน์สิทธิการ ก็เคยต้องรับงานแยกธาตุต่างๆ ทั้งของหน่วยงานรัฐและเอกชนมาแล้ว เช่น

- “1. การทดลองเนื้อเงินแลทอง
2. แยกธาตุทองแดง ทองเหลือง ดีบุก ตะกั่ว ยาฝิ่นและมูลยาฝิ่น (สำหรับกรมฝิ่นหลวง)
3. แยกธาตุถ่านหิน
4. แยกธาตุเนื้อเงินตราที่มีผู้ทำปลอม แลยาพิศม์ (สำหรับกรมตำรวจพระนครบาลแลกรมอัยการ)
5. แยกธาตุน้ำมันหยอดเครื่องจักร เชื้อเพลิง แลน้ำ (สำหรับกรมรถไฟ)
6. แยกเนื้อเหล็กกล้า ทองขาว ทองเหลือง (สำหรับกรมช่างแสง)
7. แยกเนื้อแร่ธาตุต่างๆ (สำหรับประชาชน)
8. แยกยาแลสุรา (สำหรับกรมศุลกากรแลกรมอัยการ)
9. แยกธรรมชาติต่างๆ สำหรับทำเครื่องเงินแลทอง (สำหรับโรงเรียนเพาะช่าง)
10. แยกดินปั้นถ้วยชาม น้ำมัน (สำหรับกรมพาณิชย์)”

ในการนี้ กรมพาณิชย์ฯ จึงมีโครงการก่อสร้างตึกเพื่อใช้เป็นสถานทำการ
แยกธาตุขึ้น พร้อมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ และเจ้าหน้าที่ประจำในหน้าที่ต่างๆ
ถือเป็นอาคารแห่งแรกของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ที่มีการจัดสร้างขึ้นใหม่

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานที่ดินบริเวณวังเก่าสามวังในกลุ่มวังท้าย
วัดพระเชตุพน ได้แก่ วังของกรมหลวงอดิศรอุดมเดช วังกรมหลวงบดินทรไพศาล
โสภณ และวังกรมหมื่นภูมินทรภักดี เพื่อใช้เป็นที่ตั้ง “โรงแยกธาตุกลาง”

ตามหลักฐานเอกสารจดหมายเหตุระบุว่าวังเหล่านี้ “ตอนในวังผู้ที่อยู่เนื่อง
มาโดยเจ้าของวังก็ยังคงอยู่กันมาโดยปรกติ”

ในชั้นต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราช
กระแสแย้งว่า บริเวณดังกล่าวอยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง “ไม่เป็นการงามสำหรับ
พระนคร และต่อไปจะขยายยาก เพราะเหตุที่ดินมีจำกัด” เป็นเหตุให้กรม
พระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติต้องมีหนังสือกราบ
บังคมทูลยืนยันมั่นคงว่า “สถานที่ซึ่งจะทำขึ้นนั้นไม่ใช่โรงงาน...คือเป็นออฟฟิศ
สอาดแลทำให้สวยงามได้ มีเจ้าพนักงานทำการอย่างมากไม่เกิน 20 คน” จึงทรง
มีพระราชกระแสยินยอมว่า

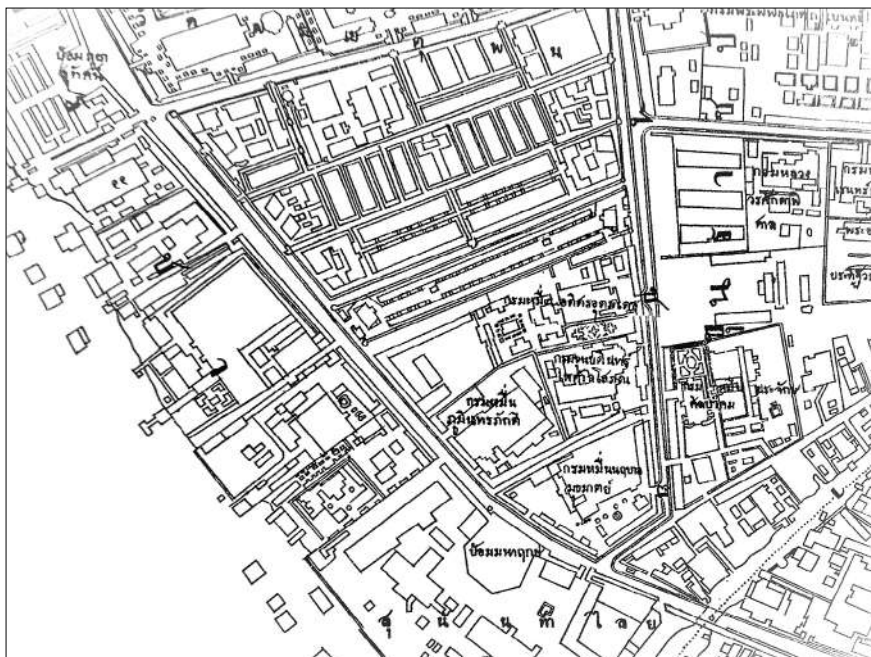
“ถ้าจะเป็นโรงเรียนสวยงาม ไม่ใช่โรงงานแล้ว ก็ไม่ขัดข้องอะไร”

เรื่องเก่าของบ้านเกิด

ไม่มีหลักฐานเอกสารเกี่ยวกับกลุ่มวังท้ายวัดพระเชตุพนเหล่านี้มากนัก
ที่ชัดเจนที่สุด ได้แก่ แผนที่เการุ่นรัชกาลที่ 5 ซึ่งระบุแผนผังสิ่งก่อสร้างภายในวัง
แต่ละแห่งเอาไว้ อย่างไรก็ตาม ยังมีความคลุมเครือทางอ้อมบางชิ้นที่อาจให้ “ภาพ”
วังบางแห่งจากมุมมองระดับสายตา

เหม เวชกร (2446-2512) มีชื่อเสียงในฐานะศิลปินนักวาดภาพประกอบ
คนสำคัญยุคหลัง 2475 แต่นอกจากนั้นแล้ว เขายังมีผลงานการประพันธ์ “เรื่องผี”
อีกจำนวนหนึ่ง ส่วนมากอาศัยฉากสถานที่จริง หนึ่งในจำนวนนั้นคือ “เรื่องเก่า
ของบ้านเกิด” ที่เล่าถึงบ้านเกิดของ “ผม” ผู้เล่าเรื่อง เหมบรรยายว่า

กลุ่มวังท้ายวัดพระเชตุพนในแผนที่สมัยรัชกาลที่ 5

“บ้านที่ให้กำเนิดแก่ผมนี้ ก็คือบ้านในตำบลพระราชวังหรือแหล่งปากคลองตลาดที่มีโรงเรียนราชินีอยู่ใกล้ๆ แต่บัดเดี๋ยวนี้อินดินผืนนี้ได้กลายเป็นที่ทำการรัฐบาลไปแล้ว และที่หนึ่งเคยเป็นที่ดินร้างว่างเปล่าเต็มไปด้วยพงละหุ่งดงนางแย้ม ติดกับบ้านเก่าของผม ก็ได้กลายเป็นสถานที่ตำรวจพระราชวังไปแล้ว

“ประตูบ้านผมนั้นตรงกับช่องทางหนึ่งที่ตัดซอยจากถนนใหญ่ลงทำน้ามี่ชื่อว่าท่าตรงข้าม ที่ทำน้ามี่ท่าเรือจ้างข้ามปากตรงเข้าคลองบางหลวงและท่าวัดกัลยาณมิตร ช่องทางนี้ด้านซ้ายมือเป็นโรงพิมพ์ของกรมแผนที่เก่า ด้านขวามือเป็นบ้านของพระยาอัครราชฯ และพื้นที่ของพระยาอัครราชฯ นี้ติดกับวังพระองค์จุลจักรพงษ์นั่นเอง...

“ประตูบ้านเกิดผม เขาก็ก่อสร้างตามแบบเก่าละครับ ซึ่งในสมัยนี้จะไม่เห็นอีกแล้ว ประตูที่ใหญ่และหนาเทอะทะ เพราะสองข้างประตูที่ผ่านเข้าออกจะมีห้องของคนประตูดูอยู่ด้วย จึงทำให้ประตูหนาเทอะทะ ตลอดเวลาจะมีคนประตุนั่งอยู่หน้าห้องเสมอสองคนเพื่อรายงานกับคนเข้าออกที่จะมาหาเจ้าบ้าน พอพ้นประตูเข้าไป ทั้งสองด้านริมรั้วบ้านจะมีห้องทึบแถวติดเป็นพืดไปตลอดรั้วล้อมบ้าน

ทิมแถวนี้ก่อสร้างโดยฝาทือปูนหลังคากระเบื้อง พื้นห้องยกพื้นด้วยไม้ ห้องที่กล่าวนี้เป็นห้องของบริวารบ้าง วงศ์ญาติบางคนบ้าง ส่วนตัวบ้านของท่านเจ้าของบ้านนั้นอยู่ตรงกลางพื้นที่ บ้านใหญ่ตรงกลางนี้แต่ก่อนเขาเรียกกันดำหนัก แต่เราอย่าไปพูดกันเลย เราพูดกันว่าตัวเรือนก็แล้วกัน เป็นบ้านยกพื้นสูงใช้เสาใหญ่ๆ ปลูก รูปร่างเรือนอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีชานชาลาแล่นกลางที่สร้างด้วยอิฐและปูน

“ถ้านับจากซ้ายมือขึ้นไป หลังจากขึ้นบันไดปูนแล้ว เดินเล็กน้อยจะเข้าประตูรั้วอีกชั้นหนึ่ง เข้าสู่ชานชาลาใหญ่แล่นกลาง ด้านซ้ายมือมีเรือนขนาดใหญ่สองหลังแฝดติดกัน มีแต่ฝาบ้าน แต่ไม่มีฝากันเป็นห้อง ปล่อยโล่งเหมือนโรงโขน ไม่มีคนอยู่เลย ความใหญ่โตของเรือนแฝดนี้ทำให้น่ากลัว ส่วนเรือนด้านขวานั้นมีฝาท้องเรียบร้อย ปิดประตูตายเสมอ ไม่มีคนอยู่ มีความใหญ่เท่าๆ กับหลังแฝดนั้น ครั้นสุดชานชาลาจะไปจะมีบันไดปูนลงสู่สวนดอกไม้ แต่ว่าด้านสุดชานชาลาี้ยังมีทางปูนเลี้ยวเข้าสู่ตัวเรือนใหญ่อีกหลังหนึ่ง ก่อสร้างติดกับสามหลังที่กล่าวมาแล้ว เพราะสามหลังที่ผ่านมาสสร้างแบบไทยแท้เป็นเรือนฝาลูกปะกน ทั้งพื้นและฝาเครื่องบนไม้สักล้วน แต่หลังที่สามนี้สี การก่อสร้างมีแบบจีนปน ฝาเรือนถือปูน แต่พื้นไม้เป็นไม้สัก หลังคาทำแบบจีนกลายๆ ฝาผนังเรือนทุกด้านเขียนภาพเรื่องจีนทุกด้าน เป็นเรื่องสามก๊ก ที่บานประตูหน้าต่างเขียนภาพตัวสำคัญๆ ในเรื่องใหญ่ๆ ท่าทางน่ากลัว ถือหอถือดาบ มีหนวดมีเครายาว แต่ผมไม่กลัว เพราะเห็นมาแต่ก่อนแต่ออก ถ้าเวลานอนไม่หลับจะนอนดูภาพเหล่านั้นจนหลับ”

หลังจากเล่าเรื่องสมัยเมื่อเป็นเด็กและเคยถูกผีหลอกที่บ้านหลังนี้แล้ว ตอนท้ายของ “เรื่องเก่าของบ้านเกิด” เหม เวชกร สรุปไว้ว่า

“นี่แหละครับเรื่องของบ้านเก่าที่รักษาไว้ไม่ได้ เกิดจากฐานะของคุณพ่อและคุณลุงตกต่ำมานานแล้ว ผู้คนที่อยู่ร่วมบ้านด้วยส่วนมากก็เป็นคนครึ่งคุณปู่ มาหลังๆ นี้ก็ไม่เสียเงินเสียทองอะไร ที่เขารับใช้เขาอยู่ด้วยความรักดี แต่ลงท้ายก็ต้องเป็นแพแตกกันไปจนได้ คุณพ่อก็ขายที่บ้านให้กับรัฐไปด้วยราคาไม่งามนัก และไปซื้อบ้านเล็กๆ อยู่ และบัดนี้ทั้งคุณพ่อและคุณแม่ก็สิ้นไปหมดแล้ว...”

หากเรื่องผีเรื่องนี้อ้างอิงฉากจริง คือบรรยายตามที่ผู้เขียนเคยพบเห็นตำแหน่ง “บ้านเกิดของผม” ที่เหม เวชกร พรรณนามา ตรงกับวังกรมหมื่นภูมินทรภักดี ต้นราชสกุลลดาวัลย์ ยิ่งไปกว่านั้น รายละเอียดเหล่านี้ เช่น ทิมที่สร้างติดแนวกำแพง หมู่อาคารประธานที่มีอาคารสองหลังด้านหน้า และอีกหลังหนึ่งด้านใน ยังสอดคล้องกับแผนผังภายในวังกรมหมื่นภูมินทรภักดี ตามที่ปรากฏในแผนที่เก่าอีกด้วย

วังกรมหมื่นภูมินทรภักดีถูกรื้อลงทั้งหมด เพื่อสร้างเป็นศาลาแยกธาตุในเวลาต่อมา

ศาลาแยกธาตุ

ที่ทำการแยกธาตุย้ายจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในพระบรมมหาราชวัง มาตั้งทำงาน ณ ศาลาแยกธาตุที่สร้างใหม่ในเดือนกันยายน 2462 โดยมุ่งหวังให้เป็นหน่วยงานกลางที่ทำงานด้านนี้ของรัฐบาล จึงมีการ “แจ้งไปยังกระทรวงและกรมต่างๆ ให้ส่งของมาแยกธาตุที่ศาลาแยกธาตุโดยไม่คิดค่าจ้าง แต่สำหรับสิ่งของที่ประชาชนส่งมาให้แยกธาตุ ได้คิดค่าจ้างพอสมควร”

การดำเนินงานศาลาแยกธาตุของรัฐบาลในช่วงต้น ภาระงานหลักเกือบร้อยละ 90 ยังคงเป็นการตรวจสอบเนื้อเงิน อันเนื่องด้วยงานของกรมกระสาปณ์สิทธิการ ดังมีรายงานว่า

“กิจการของศาลาแยกธาตุของรัฐบาลนั้น ได้จำเริญมาโดยลำดับ ในระหว่างเวลานับตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2460 จนถึงสิ้นเดือนมีนาคม 2463 ได้รับแยกธาตุ 23,726 ราย เป็นการแยกธาตุเงินเสียเป็นส่วนมากเป็นธรรมดา คงได้ทำการแยกธาตุอื่นเพียง 2,689 ราย”

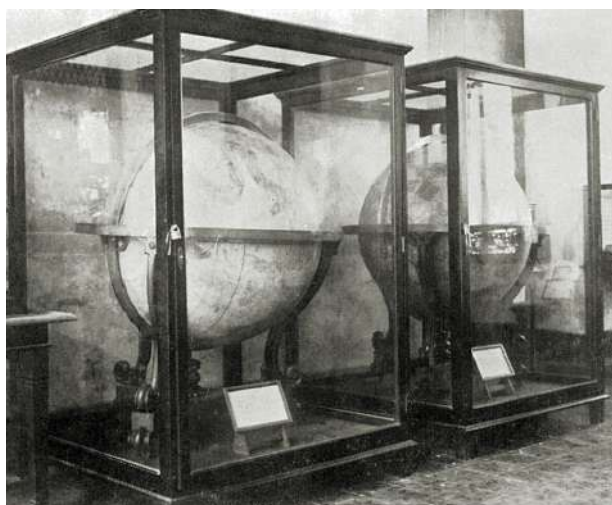
แต่ในจำนวนงานอื่นๆ อีกราวร้อยละ 10 นั้น

“การแยกธาตุได้กระทำในสิ่งของที่ต่างกันมาก แลที่ส่อให้เห็นว่ามหาชนมีอินเตอร์สตในการค้าขายมากขึ้น การแยกธาตุมีประเภทตั้งแต่คั้นหยาพิษในท้องคนตลอดจนตรวจถ่านศิลาแลงน้ำมันลูกไม้”

บางครั้ง ศาลาแยกธาตุยังมีบทบาทในงานด้านพิพิธภัณฑสถานด้วย เช่น กรณีของพระยาประสาธธาตุการย์ (กิมปี ประนิช 2433-2512) ซึ่งได้รับพระราชทานทุนจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ไปศึกษาต่อในสหรัฐอเมริกา จนจบปริญญาตรีและปริญญาโทสาขาเคมี จากมหาวิทยาลัยคอร์เนล แล้วกลับมารับราชการเป็นอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก่อนจะโอนย้ายมาเป็นเจ้าพนักงานแยกธาตุ ในกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อปี 2461 ในระยะแรกได้เป็นผู้ช่วยผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ

ศาลาแยกธาตุ

รูปโลกบรรณาการและพระยาประสาธธาตุการย์

ในกองแยกธาตุ ก่อนจะได้รับตำแหน่งผู้ช่วยเจ้ากรมแยกธาตุ ศาลาแยกธาตุ ในปี 2466

ครั้งหนึ่งมีรายงานข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษของกรุงเทพฯ ว่า สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพ ทรงให้จัดส่ง “ลูกโลกบรรณาการ” มาให้ ศาลาแยกธาตุช่วยดำเนินการอนุรักษ์

ลูกโลกขนาดใหญ่ทั้งสองใบนั้นเป็นส่วนหนึ่งในเครื่องราชบรรณาการจาก อังกฤษ ที่คณะทูตชุดเซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) นำเข้ามา ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี 2398 และ จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนครมานานปี หากแต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป น้ำมันเคลือบ (vanish) เสื่อมสภาพ ลูกโลกทั้งใบกลับกลายเป็นสีน้ำตาลเข้ม มองไม่เห็นรายละเอียดแผนที่ซึ่งอยู่บนผิวหน้าอีกต่อไป รายงานข่าวกล่าวด้วยว่า น้ำมันเคลือบของเดิมแห้งแข็งมาก จนไม่อาจจะแกะออกได้

พระยาประสาธธาตุการย์ ตั้งแต่เมื่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระประสาธ ธาตุการย์ จึงคิดค้นหาน้ำยามาล้างน้ำมันเคลือบของเก่าออกจนหมด แล้วทา ทับใหม่ด้วยน้ำมันเคลือบสีใส

“so that the surfaces of the globes now approximate to their original condition and, although the colours have faded somewhat, all the printing can clearly distinguished.” (ดังนั้น พื้นผิวของลูกโลกจึง แทบจะเหมือนว่ากลับคืนสู่สภาพเดิม แม้สีสันอาจซีดจางไปบ้าง ก็ยังสามารถเห็น ตัวอักษรได้ชัดเจนทั้งหมด-คำแปลโดยผู้เขียน)

โมโนกราฟและมิวเซียม

นอกจากศาลาแยกธาตุแล้ว กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ยังมีแนวคิดจัดตั้ง “สถานจำแนกความรู้พาณิชย์” รูปแบบต่างๆ ขึ้นเพื่อ “ให้ความรู้แก่มหาชน เพื่อ ดำริห์การที่จะกระทำพณิชยกรรม” อันแสดงให้เห็นวิสัยทัศน์ที่กว้างขวางในด้านนี้ เช่นโครงการจัดทำ **โมโนกราฟ** (monograph) หรือเอกสารการค้นคว้าวิจัยเฉพาะ หัวเรื่อง เพื่อเป็นฐานข้อมูลสำหรับการค้าขาย

“แผนการอีกอย่างหนึ่งเห็นว่าควรมีขึ้นในสถานจำแนกความรู้พานิช คือ การทำโมโนคราฟ ว่าด้วยสิ่งสินค้าบรรดาที่มีในเมืองไท กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้พยายามที่จะหาผู้ที่เต็มใจแลสามารถจะทำการนี้ แต่ยังไม่สำเร็จไม่ การทำโมโนคราฟจึงได้ค้างมาจนบัดนี้ แต่ในบางสิ่งบางอย่างกรมพานิชย์ได้รวบรวม เรื่องราวซึ่งจวนจะนับว่าเป็นโมโนคราฟไว้ได้บ้าง เช่นเรื่องกาแฟเป็นต้น แต่เรื่องราว ดังนี้ยังหาได้สอบสวนให้แน่นอน (verify) ไม่ จึงเป็นอันยังใช้ไม่ได้”

ขณะเดียวกัน มีการดำเนินงานจัดตั้ง “สถานจำแนกความรู้พานิชย์” ที่เริ่ม ลงมือไปแล้วด้วย ได้แก่ **มิวเซียมพานิชย์** ซึ่ง

“ได้จัดสิ่งของตัวอย่างเตรียมไว้มากแล้ว แต่ยังเปิดให้มหาชนศึกษาไม่ได้ เพราะเครื่องใช้ในการรักษาตัวอย่างสิ่งของเหล่านั้น ยังหาได้มาถึงแต่ยุโรปไม่ การส่งเข้าของย่อมเนิ่นช้าไปเพราะเหตุนี้เองมาแต่มหาสงคราม แต่ถึงกระนั้นก็ได้ ก็ได้เช่น German Club เก่า ตั้งอยู่ที่ถนนสุริวงษ ไว้เป็นสถานทำการของ Information Bureau ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2462 มาแล้ว บรรดาสิ่งของที่รักษาง่ายก็ได้ ไปรวมไว้ในที่นั้นชั่วคราวแล้ว”

หนังสือพิมพ์ *Bangkok Times* ระบุว่า นายเคเบิล ที่ปรึกษาของกรม ก็เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการจัดตั้ง “มิวเซียม” แห่งนี้ด้วยเช่นกัน

ยิ่งไปกว่านั้น แผนการรวบรวมองค์ความรู้ว่าด้วยสินค้าพื้นเมืองไทยของ กรมพานิชย์แลสถิติพยากรณ์ ยังครอบคลุมไปถึงงานด้านการรวบรวมพรรณไม้ เนื่องใน Information Bureau ด้วย เรียกว่า **แผนกรุกขชาติ** (Botanical Researches)

“งานแผนกนี้มีหน้าที่เสาะหาประโยชน์จากพืชพันธุ์ซึ่งเป็นทรัพย์ ซึ่งมีอยู่แล้ว หยาอาจให้มีเกิดขึ้นได้ในประเทศสยาม มีหน้าที่แจกความรู้อันสืบแลสอบสวนมาได้นั้น ให้แก่ผู้หาประโยชน์ คือผู้ปลูก ผู้ทำให้เป็นสินค้า ผู้ส่งออกไปขายต่างประเทศ แลพ่อค้าต่างประเทศ ทั้งประโยชน์แก่ราชการบางกระทรวงซึ่งต้องใช้ความรู้ใน รุกขชาติด้วย ในเวลานี้งานแผนกรุกขชาติเพิ่งจัดขึ้น เจ้าน้ำที่ออกทำงานในหัวเมือง อยู่แล้ว แลจะได้จัดรวบรวมความรู้ขึ้นเป็นลำดับไป”

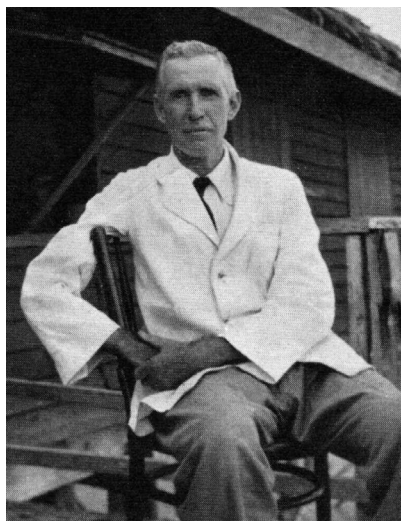
แผนกตรวจพันธุ์รุกขชาติ

ราว 20 กว่าปีต่อมา กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงย้อนความหลังเมื่อครั้งก่อตั้งแผนกรุกขชาติขึ้นในกรมพาณิชยแลสสถิติพยากรณ์ว่า

“งานที่จัดขึ้นใหม่แผนกหนึ่งครั้งนั้นก็คือ แผนกรุกขชาติ ประเทศของเราเป็นท้องที่อันอุดมด้วยต้นไม้บานาพรรณ ซึ่งนับเนื่องเป็นทรัพย์สำคัญที่เกิดจากแผ่นดิน และเป็นเครื่องเชิดชูในทางวิชาพฤกษศาสตร์อีกประการหนึ่ง แต่ในเวลานั้นเราไม่รู้ว่าต้นไม้ในประเทศของเรามีอะไรบ้าง ไม่รู้ว่าทรัพย์ที่ยังแฝงอยู่ในตัวไม้ อาจมีอย่างไร มีที่ไหนบ้าง มากน้อยเท่าไร การที่เราไม่รู้จักต้นไม้ในประเทศของเราเองนั้นดูเป็นเรื่องน่าบัดสี และประโยชน์อันควรได้ก็ไม่ได้ จึงเป็นความคิดของกรมพาณิชยในตอนแรกที่ตั้งขึ้นว่า ควรต้องคิดจัดให้เกิดความรู้ตามทางวิทยาศาสตร์ในเรื่องรุกขชาติของเราทั่วประเทศ ความรู้แผนกนี้ เมื่อนำออกแสดงได้ก็จะเป็นเครื่องเชิดหน้าชูตาอย่างหนึ่ง เราควรจะเป็นผู้แสดงความรู้ในเรื่องประเทศของเราเองให้ผู้อื่นทราบ ไม่ใช่คอยให้ผู้อื่นมาบอกแก่เรา

“ดังนั้นกรมพาณิชยจึงได้คิดจัดแผนกรุกขชาติขึ้น โดยสงเคราะห์ว่าเป็นงานเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง งานแผนกนี้ ถ้ากระทรวงอื่น เช่นกระทรวงเกษตรจะจัดขึ้นก่อนที่มีกรมพาณิชยก็ย่อมจะได้ แต่ยังไม่มีการจัด จึงเป็นงานเก็บตกซึ่งกรมพาณิชยคิดทำขึ้นในเวลานั้น

“งานของแผนกรุกขชาติที่จัดขึ้นนี้ กำหนดจะเริ่มด้วยการเซอร์เวย์ หรือเที่ยวสำรวจพรรณไม้ทั่วประเทศ แล้วจัดทำเป็นทะเบียนขึ้นไว้ตามลักษณะถูกต้องด้วยวิทยาศาสตร์ การจัดงานเช่นว่านี้ต้องการข้าราชการเพียง 2-3 คน แต่ต้องมีหัวหน้าเป็นผู้ชำนาญวิชาการรุกขชาติ หัวหน้ากรมพาณิชยจึงได้มีหนังสือไปถึงสำนักรุกขชาติในประเทศอังกฤษ ถาถามหาผู้ชำนาญซึ่งจะจ้างมาเป็นหัวหน้าสำรวจต้นไม้ทั่วประเทศ และทำทะเบียนดำราไว้ตามหลักพฤกษศาสตร์ได้ หัวหน้าสำนักรุกขชาติในประเทศอังกฤษเขียนจดหมายตอบมาแสดงความยินดีว่า การค้นวิชาในทางพฤกษศาสตร์จะได้เปิดออกไปในประเทศนี้อีกแหล่งหนึ่ง และแนะนำมาว่าผู้ที่สมควรจะมอบให้ทำงานอันนี้ได้ ก็เขื่อนมียู่ที่นี้แล้ว ผู้นั้นได้เคยสนใจแสดงความรู้ทางรุกขชาติในประเทศนี้ และรายงานติดต่อกับสำนักรุกขชาติในลอนดอนมานาน จนสำนักรุกขชาติในลอนดอนอาจแนะนำได้ว่า เป็นผู้เหมาะที่จะรับตำแหน่งและหน้าที่ซึ่งคิดจะจัดขึ้นใหม่นั้น

“หมอคาร์” นายแพทย์ เอ. เอฟ. ยี. คาร์
(Arthur Francis George Kerr)
ขณะรับราชการอยู่ที่เชียงใหม่

“เมื่อโครงการของกรมพาณิชย์ที่จะตั้งแผนกรุกขชาติขึ้นนี้ได้รับพระราชทาน
บรมราชานุญาตแล้ว ก็เป็นอันได้จัดตั้งขึ้น”

ผู้เชี่ยวชาญซึ่ง “เผอิญมีอยู่ที่นั่นแล้ว” คือ “หมอคาร์” นายแพทย์ เอ. เอฟ. ยี.
คาร์ (Arthur Francis George Kerr มักพบในชื่อย่อว่า A. F. G. Kerr หรือ
A. Kerr 1877-1942) นักพฤกษศาสตร์ชาวไอร์แลนด์ สำเร็จการศึกษาทั้งวิชาแพทย์
และพฤกษศาสตร์จากวิทยาลัยตรินิตี กรุงดับลิน ไอร์แลนด์ แล้วเดินทางเข้ามารับ
ราชการเป็นนายแพทย์อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ช่วง “มหายุทธสงคราม” (สงครามโลก
ครั้งที่ 1) หมอคาร์อยู่ระหว่างลากลับไปเยี่ยมบ้าน จึงสมัครเข้าเป็นแพทย์ทหาร
ของกองทัพอังกฤษประจำแนวรบด้านฝรั่งเศส หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติลง
เมื่อเขาเดินทางกลับมายังสยามอีกครั้ง ตำแหน่งงานเดิมที่เชียงใหม่มีแพทย์คนใหม่
เข้ารับหน้าที่แล้ว ระหว่างกำลังมองหางานใหม่นั้นเอง กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
ทรงติดต่อให้เขาลองร่างโครงการก่อตั้งแผนกรุกขชาติ แล้วหมอคาร์จึงเข้ารับ
หน้าที่เจ้ากรม แผนกตรวจพันธุ์รุกขชาติ เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2463
อันเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกับการยกฐานะกรมพาณิชย์แลสสถิติพยากรณ์ ขึ้นเป็น
กระทรวงพาณิชย์

สภาเผยแผ่พาณิชย์ หรือกระทรวงพาณิชย์

“การพาณิชย์รัฐบาลแลเห็นว่า ความเจริญแห่งการนี้ย่อมเป็นมาตรฐานที่ซึ่งชูความรุ่งเรืองแห่งประเทศในภายหน้า จึงได้พากเพียรเปิดวิธีการเกื้อหนุนและเผยแผ่พาณิชย์ของไทยไว้หลายทาง มีการจัดบังคับน้ำให้เป็นชลประทานเพื่อประโยชน์การเพาะปลูก เปิดทางไปมาให้สะดวก ตั้งนาที่ราชการสำหรับสอดส่องกิจการพาณิชย์ และก่อทุนให้แก่ประชาชนด้วยวิธีสหกรณ์ เป็นต้น และต่อมาบัดนี้คิดเห็นว่าการพแนกพาณิชย์นี้ แยกย้ายกันอยู่หลายกระทรวง สมควรรวมเจ้าหน้าที่ซึ่งมีกิจทำนุบำรุงสินค้าและการค้าให้มีความติดต่อทำงานร่วมกันโดยความมุ่งหมายอันเดียวกัน เพื่อให้เป็นผลตามความปรารถนาดังกล่าวมานี้ ข้าพเจ้าจึงได้ประกาศเมื่อวันที่ 20 สิงหาคมศกนี้ ตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์ขึ้น มีหน้าที่วางระเบียบการพาณิชย์สำหรับกรมพาณิชย์ ซึ่งได้ยกขึ้นสู่ฐานะแห่งกระทรวง กับทั้งกระทรวงพระคลัง กระทรวงเกษตรธิการ กรมรถไฟหลวง เพื่อจัดให้การเกื้อหนุนพาณิชย์สำเร็จไป”

ความบางตอนจากพระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์
และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า
ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ณ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมาน
1 มกราคม 2463

หลังจากกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ดำเนินงานมาได้สี่ปี เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงกราบบังคมทูลเสนอให้มีการปรับโครงสร้างหน่วยงานใหม่ โดยยกฐานะของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์เดิมขึ้นเป็นกระทรวง แต่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของคณะกรรมาการหรือ “ที่ประชุม” คือ “สภาเผยแผ่พาณิชย์” จึงเป็นที่มาของ “ประกาศพระบรมราชโองการ ตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์” เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2463

“พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมัยนี้เป็นสมัยที่บรรดาประเทศทั้งหลายในโลกแสวงหาความเจริญยิ่งขึ้นแห่งพาณิชย์ของตนๆ โดยวิธีเกื้อหนุนให้กัมมผลแห่งการเพาะปลูกสร้างสมของประชากรราษฎร มีปริมาณทวียิ่งขึ้นกว่าเก่า ประเทศสยามก็ควรริบเร่งบำรุงพาณิชย์ดังประเทศอื่นทั้งปวงนั้น นานาที่ราชการอันประกอบ

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า กรมพณิชยแลสถิติพยากรณ์ในกระทรวงพระคลัง เป็นกรมที่มีหน้าที่ตรงต่อการเผยแพร่ทางพณิชย ให้ยกกรมพณิชยแลสถิติพยากรณ์ขึ้นสู่ฐานะแห่งกระทรวง แต่อยู่ในบังคับบัญชาของที่ประชุม ชื่อสภาเผยแผ่พณิชย

สภานี้ ให้มีนายกเป็นข้าราชการชั้นเสนาบดี อุปนายกเป็นข้าราชการชั้นรองเสนาบดี ที่ปรึกษากฎหมายเป็นข้าราชการชั้นอธิบดี แลเลขานุการเป็นข้าราชการชั้นรองอธิบดี เป็นตำแหน่งประจำสภา ส่วนกรรมการนั้นให้รวมขึ้นแต่บรรดาหัวหน้ากรมแลกระทรวง ที่มีหน้าที่เกี่ยวพันพณิชย คือ 1. รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ 2. รองเสนาบดี กระทรวงเกษตร 3. ผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง 4. หัวหน้าการทอน้ำ 5. อธิบดีกรมสรรพากร 6. อธิบดี กรมศุลกากร

ให้ที่ปลุการาชการกระทรวงพระคลังฯ แลที่ปลุการกระทรวงเกษตรราธิการ เป็นที่ปลุการของสภา

ให้มหาอำมาตย์เอก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นนายกแห่งสภา

ให้มหาอำมาตย์โท พระราชวรรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เป็นอุปนายก
ให้มหาอำมาตย์ตรี พระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นที่ปลุการกฎหมาย
ให้บรรดาผู้ดำรงตำแหน่งซึ่งระบุไว้ข้างต้น เป็นกรรมการแลที่ปลุการแห่งสภา
ประกาศมา ณ วันที่ 20 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2463”

ก้าวไปหน้า เจริญตามกัน

ในธรรมเนียมราชสำนักสยาม มีประเพณีให้พระเถระถวายพระธรรมเทศนาที่เรียกว่า “พระมงคลวิเสสเถา” สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า

“เป็นเทศนาพิเศษอย่างหนึ่ง ซึ่งพรรณนาพระราชจรรยาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน...อันพระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นที่สูงสุดในมนุษยนิกาย ยากที่จะมีใครกล้าถวายโอวาทได้จริงๆ ถึงอย่างนั้น ผู้หวังประโยชน์ในพระองค์จึงหาช่องทางที่จะถวาย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ตัวอย่างหนึ่งอย่างใด อันการกล่าวพระราชจรรยานั้น เป็นอุบายถวายพระโอวาทอย่างละเอียด จึงเป็นแบบที่โบราณบัณฑิตได้ใช้มา”

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้แสดงพระมงคลวิเสสสภา เทศนาถวายในวันเฉลิมพระชนมพรรษา (1 มกราคม ซึ่งขณะนั้นเป็นวันเริ่มต้นเดือนที่ 10 ของปี เพราะขึ้นปีใหม่ในเดือนเมษายน) ตั้งแต่ปีแรกเริ่มรัชกาล คือ 2453 ไปจนถึงปี 2463 ก่อนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ สิ้นพระชนม์

ข้อความในพระมงคลวิเสสสภาจะขึ้นต้นด้วยการวิชันนาข้อธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วลงท้ายด้วยส่วนที่เรียกว่า “รัฐอภิบาลโนบาย” คือวิธีการปกครองบริหารบ้านเมือง ซึ่งย่อมมุ่งเน้นการเฉลิมพระเกียรติยศของพระเจ้าอยู่หัว แต่พร้อมกันนั้นเป็นเหมือนจดหมายเหตุดำเนินการด้วยความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง และบันทึกเรื่องราวที่กำลังอยู่ในความสนใจของสาธารณชนด้วย ดังนั้นเมื่อถึง

กาลสมัยวันเฉลิมพระชนมพรรษา ปี 2463 สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงหยิบยกเอาการก่อตั้งสภาเผยแผ่ฯ หรือ “กระทรวงพาณิชย์” ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อ 4-5 เดือนก่อน มาเป็นกิจการสำคัญในหัวข้อ “รัฐาภิบาลนโยบาย” ว่า

“อนึ่ง ทรงยกกรมพาณิชย์สถิติพยากรณ์ขึ้นเป็นกระทรวงโดยชื่อว่ากระทรวงเผยแผ่พาณิชย์ มีสภาเป็นผู้อำนวยการ เพื่อบำรุงพาณิชย์กรรมให้เจริญ การบำรุงพาณิชย์กรรมเป็นราชกรณียะประการหนึ่งของพระราชามหากษัตริย์มาแต่ครั้งโบราณกาล...แม้ในปัจจุบัน พณิชยกรรมยังเป็นสำคัญของประเทศๆ ไตสมบุรณ์ในทางนี้ ประเทศนั้นย่อมก้าวไปหน้า ย่อมเจริญตามกันไปด้วยโภคทรัพย์ ด้วยกำลัง ด้วยอำนาจ ด้วยความเป็นอิสสระ ด้วยความเป็นผู้มีพวกอื่นนับหน้า...สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงตั้งพระราชหฤทัยเพื่อบำรุงพาณิชย์กรรมประโยชน์จักสำเร็จไม่น้อยเลย”

การเกิดขึ้นของกระทรวงพาณิชย์ถือได้ว่าเป็นของใหม่อีกอย่างหนึ่งในบรรยากาศสังคมสยามยุคทศวรรษ 2460 ที่เต็มไปด้วยความมุ่งมั่นจะทัดหน้าเทียมตากับนานาชาติอารยประเทศ ความพร้อมที่จะก้าวให้ทันโลก ไม่ว่าจะเป็นการประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง คือเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรใน “มหายุทธสงคราม” (The Great War) หรือสงครามโลกครั้งที่ 1 (2460) พระบรมราชโองการประกาศเปลี่ยนให้นับขึ้นวันใหม่หลังเที่ยงคืน ตามแบบที่ “ใช้อยู่ทั่วไปแล้วในประเทศยุโรปแลอเมริกา” (2460) เปลี่ยนธงชาติใหม่เป็นธงไตรรงค์ (2460) การส่งกองทหารอาสาเข้าร่วมฝ่ายสัมพันธมิตร จนได้เป็นฝ่ายชนะร่วมกับประเทศมหาอำนาจ ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา (2461) จึงได้เป็น “สมาชิกผู้ก่อตั้ง” สันนิบาตชาติ (League of Nations) การเชื่อมต่อรถไฟหลวงสายใต้ข้ามพรมแดนไปสู่หัวเมืองมลายู (2461) รวมถึงการประกาศใช้เวลาอัตราสำหรับกรุงสยามทั่วพระราชอาณาจักร เป็น 7 ชั่วโมงก่อนเวลากรีนิช ในอังกฤษ หรือ GMT+7 (2463)

มอคราม

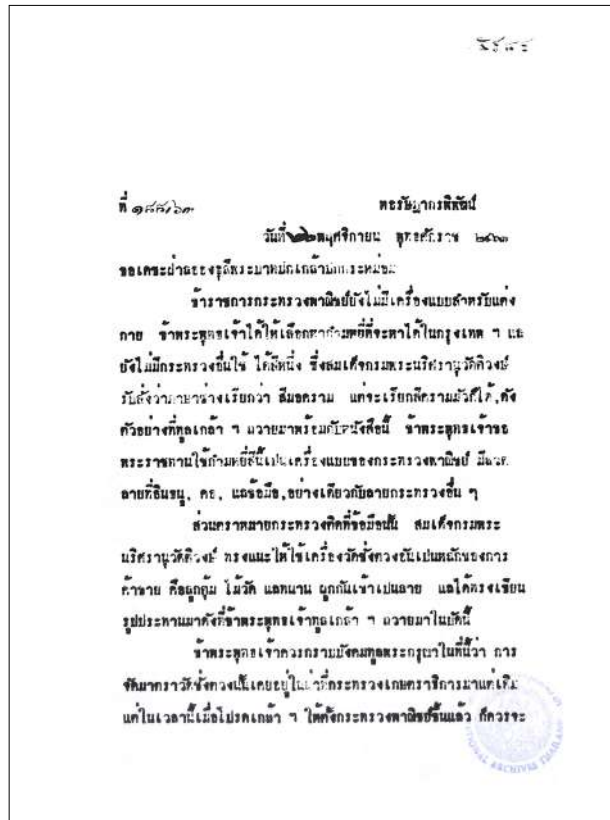
เมื่อมีกระทรงใหม่ก็ย่อมต้องมีสัญลักษณ์ใหม่สำหรับกระทรง รวมถึงสีประจำกระทรง สำหรับใช้กับเครื่องแบบข้าราชการพลเรือน กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 3 กันยายน 2465 ว่าด้วยข้อจำกัดในเรื่องดังกล่าว

“อนึ่ง กระทรงพาณิชย์ นี้ เมื่อแยกไปเรียกเป็นกระทรงแล้ว แลเพื่อป้องกันมิให้ราชการปะปนกับราชการของกระทรงพระคลังฯ ข้าราชการควรมีเครื่องแต่งกายต่างกับข้าราชการกระทรงพระคลังฯ โดยสี แล เครื่องหมายที่ข้อมือเสื้อ สีนั้นข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจดูเห็นมีสีที่ยังไม่ได้เป็นของกระทรงใดอยู่สอง คือ สีเทา แล สีม่วง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์สืบสวน ได้ความว่าสีเทานั้นหากำยไม่ได้ แลหากก็ไม่รับจะส่งเสียให้ให้ได้ทันการ เพราะฉะนั้นน่าจะจำเป็นต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตใช้สีม่วง ส่วนเครื่องหมายนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอันจดด้วยเกล้าฯ เพราะไม่สันทัดในเรื่อง Emblems เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชดำริที่สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน”

ตาม “พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 130” (2454) ที่ใช้อยู่ในขณะนั้น มาตรา 13 กำหนดสีประจำกระทรงต่างๆ ไว้ดังนี้

“มหาดไทย	สีดำ
กระลาโหม	สีแดงชาด
นครบาล	สีน้ำเงิน
คลัง	สีฟ้า
เกษตร	สีเขียวแก่
ยุติธรรม	สีขาว
ธรรมการ	สีเหลือง
โยธา	สีเลือดหมู
ทหารเรือ	สีขาบ”

สองเดือนต่อมา มีความคืบหน้าเรื่องสีประจำกระทรงใหม่ ตามหนังสือกราบบังคมทูลของเสนาบดีกระทรงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2463 ว่า

หนังสือกราบบังคมทูล ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2463
(เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

“ข้าราชการกระทรวงพาณิชย์ยังไม่มีเครื่องแบบสำหรับแต่งกาย ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้เลือกหาผ้าไหมที่จะหาได้ในกรุงเทพฯ และยังไม่มีกระทรวงอื่นใช้ ได้สีหนึ่งซึ่งสมเด็จพระนริศรานุวัดติวงศ์รับสั่งว่าภาษาช่างเรียกว่า สีมอคราม แต่จะเรียกสีครามมัวก็ได้ ดังตัวอย่างที่ทูลเกล้าฯ ถวายมาพร้อมกับหนังสือนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานใช้ผ้าไหมสีนี้ไปเป็นเครื่องแบบของกระทรวงพาณิชย์ มีลวดลายที่อื่น ธนู, คอ, แลข้อมือ, อย่างเดียวกับลายกระทรวงอื่นๆ”

สรุปว่า เมื่อต้องเลือกผ้าไหมจะหยีเท่าที่มีจำหน่ายในกรุงเทพฯ มาใช้เป็นสีประจำกระทรวงพาณิชย์ โดยไม่ใช้ซ้ำกับสีของกระทรวงอื่น กรมพระจันทบุรีจึงทรงเลือกผ้าสีมัว ซึ่งสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีรับสั่งว่า “ภาษาช่างเรียกว่า สีมอคราม”

ลูกตุ้ม ไม้วัด แลทนนาน

นอกจากต้องมีสีของผ้ากำมะหยี่ที่จะใช้กับอินทรี หนู คอ และข้อมือ ซึ่งกระทรวงพาณิชย์ตกลงเลือกได้ “สีมอคราม” แล้ว ที่ข้อมือของเครื่องแบบเต็มยศ “พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 130” (2454) ยังระบุให้มี “ข้อมือสักกลาดดำปกคลุมทองติดข้างบน กลางข้อมือมีลายปักทองเป็นช่อง สอดกำมะหยี่สีตามกระทรวง และมีลายทองรูปตามกระทรวงติดทับกำมะหยี่”

ปัญหาต่อมาคือ แล้วกระทรวงพาณิชย์ซึ่งก่อตั้งขึ้นใหม่ จะใช้ “รูปตามกระทรวง” อะไร ?

ขณะนั้น กระทรวงอื่นๆ ใช้เครื่องหมายรูปต่างๆ ดังนี้

มหาดไทย	ราชสีห์
กระทรวง	คชสีห์
นครบาล	สิงห์
คลัง	นกวาญักษ์
เกษตร	นาคร
ยุติธรรม	ดุลย์
ธรรมการ	ธรรมจักร
โยธา	วิศวกรรม
ทหารเรือ	สมอ

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ในหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 188/63 ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2463 ว่า

“ส่วนตราหมายกระทรวงติดที่ข้อมือนั้น สมเด็จพระนครินทราวุธดิวงษ์ ทรงแนะนำให้ใช้เครื่องวัดซึ่งดวงอันเป็นหลักของการค้าขาย คือลูกตุ้ม ไม้วัด แลทนนาน ผู้กันเข้าเป็นลาย แลได้ทรงเขียนรูปประทานมาดั่งที่ข้าพระพุทธเจ้าทูลเกล้าฯ ถวายมาในบัดนี้”

ตราประจำกระทรวงใหม่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ในปี 2463 จึงถือได้ว่าเป็นการย้ำเตือน หรือภาพสะท้อน “ความรู้สึกรัก” ของสังคมสยามยุคนั้น ที่ต้องการความก้าวหน้า ทันสมัย ทัดเทียม “นานา

หลวงจินดาสนิทกิจ (ละม้าย ธนะสิริ)
แต่งเครื่องแบบข้าราชการกระทรวงพาณิชย์
มีตราลูกตุ้ม ไม้วัด และหนาน ที่ข้อมือ
แสดงสังกัดกระทรวงพาณิชย์

อารยประเทศ” ด้วยว่ากระทรวงพาณิชย์เป็นกระทรวงที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ในรัชสมัย
ขณะที่กระทรวงอื่นๆ อันมีมาก่อนหน้าตั้งแต่ยุคปฏิรูประบบราชการตอนต้น
รัชกาลที่ 5 ล้วนมีประวัติความเป็นมาซึ่งสืบสาวกลับไปถึงยุคเสนาบดีจุลศตมภ์
ตราประจำกระทรวงจึงมักอนุโลมใช้ตามตราประจำตำแหน่งเสนาบดีเดิม เช่น
ตราราชสีห์ของกระทรวงมหาดไทย ตราคชสีห์ของกระทรวงกลาโหม ตรานก
วาญุภักษ์ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ฯลฯ หากแต่กระทรวงพาณิชย์เป็น
กระทรวงตั้งใหม่ ซึ่งกล่าวได้ว่ามิได้มีรากเหง้าใดๆ ที่สืบเนื่องมาจากระบบเก่า
เลือกเริ่มต้น “ชีวิตใหม่” ด้วยตราประจำกระทรวงที่มีได้เป็นรูปสัตว์หิมพานต์ หรือ
ภาพเทพเจ้าตามคติความเชื่อแบบไตรภูมิ

สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเสนอให้ใช้รูปเครื่องมือ
ซึ่งดวงวัดเป็นเครื่องหมายกระทรวง และทรงออกแบบประทานมาให้ คือเป็น
รูปลูกตุ้ม (น้ำหนักมาตรฐานสำหรับเครื่องชั่ง) ไม้วัด (เครื่องมือวัด) และหนาน
(ที่ตวงข้าว) ผูกเข้าด้วยกันเป็นลาย จึงเป็น “สัญลักษณ์” ของ “หน่วยราชการ
สมัยใหม่” ที่มีได้อ้างอิงต้นธารแห่งอำนาจจากปริมปราคติเหนือธรรมชาติ

หากแต่อำนาจและหน้าที่นั้น วางอยู่บนหลักการ อันได้แก่ความเที่ยงตรง
เป็นมาตรฐาน เป็นวิทยาศาสตร์ สามารถตรวจสอบ ชั่ง-ตวง-วัด ได้

ชั่งตวงวัด

ทว่าเมื่อมีการตกลงปลงใจให้กระทรวงพาณิชย์ใช้รูปเครื่องชั่งตวงวัดเป็นเครื่องหมายกระทรวงติดข้อมือชุดเต็มยศข้าราชการนั้น งานชั่งตวงวัดยังมิได้เข้ามาอยู่ในสังกัดของกระทรวงด้วยซ้ำ หากแต่การตัดสินใจเช่นนั้นเป็นเสมือนเครื่องรับประกันว่า ภารกิจเหล่านี้คือหน้าที่ของกระทรวงใหม่ ดังที่เสนาบติกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ คือกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงกล่าวถึงในหนังสือกราบบังคมทูล ที่ 188/63 ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2463 ว่า

“ข้าพระพุทธเจ้าควรกราบบังคมทูลพระกรุณาในที่นี้ว่า การจัดมาตราวัดชั่งตวงนั้นเคยอยู่ในหน้าที่กระทรวงเกษตราธิการมาแต่เดิม แต่ในเวลานี้เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงพาณิชย์ขึ้นแล้ว ก็ควรจะรับโอนเอาราชการแพนกนั้นจากกระทรวงเกษตราธิการมาจัดในกระทรวงใหม่โดยตรงตามหน้าที่ แลกระทรวงเกษตราธิการกับกระทรวงพาณิชย์กำลังสนทนابอกส่งงานกันอยู่...เหตุฉะนี้การที่สมเด็จพระนริศรวรานุวัติวงศ์ ทรงแนะนำให้ใช้เครื่องวัดชั่งตวงเป็นเครื่องหมายกระทรวงพาณิชย์นั้นจึงเป็นการถูกต้อง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าทรงคิดดีนัก”

รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 พยายามหาทางจัดระบบระเบียบเรื่องการชั่งตวงวัดหลายครั้ง แต่ไม่มีความคืบหน้ามากนัก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประชุมเสนาบติมีความเห็นพ้องต้องกันว่า สยามควรรับเอาวิธีเมตริกมาใช้เพื่อให้สอดคล้องกับนานาชาติอารยประเทศ กระทรวงเกษตราธิการ ในสมัยที่พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเป็นเสนาบติ จึงได้สมัครเข้าเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาเมตริก (The International Metric Convention) ในปี 2454 และได้รับฐานะเป็นรัฐสมาชิกในปีถัดมา รวมทั้งยังได้เข้าเป็นสมาชิกสำนักงานมาตราชั่งตวงวัดระหว่างประเทศ (International Bureau of Weights and Measures ชื่อภาษาฝรั่งเศสคือ Bureau International des Poids et Mesures เรียกย่อว่า BIPM) แล้วจึงมีการจำลอง “แบบประมัตว์มาตรา” (Prototype) จาก BIPM รวมทั้งถ่ายทอดความเที่ยงจากแบบประมัตว์มาตราลงมายังชิ้นความเที่ยงต่ำกว่า ที่เรียกว่า “แบบมาตรา” (Standard) แล้วนำมาเก็บรักษาไว้ ณ กระทรวงเกษตราธิการ แต่ยังมีได้มีการดำเนินงานใดๆ เพื่อผลักดันการใช้มาตราชั่งตวงวัดสากลในสยาม

นอกจากงานชั่งตวงวัด อันถือเป็น “แกนกลาง” สำคัญของกระทรวงใหม่นี้แล้ว ยังมีการโอนงานบางอย่างจากกระทรวงเกษตราธิการเดิมเข้ามารวมด้วย

เรจินัลด์ เลอเมย์

หนึ่งปีหลังการก่อตั้งกระทรวงพาณิชย์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงทัศนะว่า

“ด้วยกระทรวงพาณิชย์เป็นกระทรวงที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่ กิจการในกระทรวงย่อมเป็นของใหม่ทั้งสิ้น ข้าพระพุทธเจ้าได้วางระเบียบการไว้ทำนอง Board of Trade ของประเทศอังกฤษ พระยาบุรณราษฎรได้ช่วยเหลือในการส่งแบบแผนมาให้เทียบเคียง นับว่าความคิดจะแบ่งกรมและแผนกการนั้น ถ้าดูแต่ภายนอกก็ดูใกล้เคียงอยู่ แต่กิจการนั้นยังหาได้มีข้าราชการในกระทรวงคนใดที่เคยได้เห็นการที่เขาดำเนินการอย่างไรไม่...”

องค์สภานายกของสภาเผยแผ่พาณิชย์ทรงเห็นว่าทางออกเพื่อแก้ปัญหา คือการว่าจ้างชาวต่างประเทศมาช่วยงาน โดย

“ควรเลือกผู้มีความรู้การพาณิชย์บ้าง แต่ที่เป็นคนได้เคยอยู่เมืองไทยมาแล้วแลมีผู้รู้จักน้ำใจแลอัธยาไศรย มาฝึกหัดแลให้สืบสวนการงานในกรุงสยามนี้ไปพลางก่อน เมื่อได้ราชการดีแล้วจึงตั้งแต่งจะเป็นการสะดวกดีกว่า

“คนดังที่กำหนดใจจะหานี้เพื่อผู้มีตัวอยู่ คือ Lemay ซึ่งได้เคยเป็นผู้แทนกงสุลอังกฤษอยู่คราวหนึ่ง...นายเลอเมย์นั้น เมื่อประมาณสัก 2 ปีมาแล้ว ได้เกิดไม่พอใจในราชการของอังกฤษ แลได้เคยแสดงความเต็มใจที่จะได้รับราชการไทย... เห็นด้วยเกล้าฯ ว่านายเลอเมย์เป็นผู้สามารถที่จะสนองพระเดชพระคุณตามที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาทุกประการ”

เรจินัลด์ สจวร์ต เลอเมย์ (Reginald Stuart le May 1885-1972) เป็นชาวอังกฤษ เกิดที่เมืองซัฟฟอล์ก (Suffolk) หลังจากสอบบรรจุเข้ารับราชการเป็นนักเรียนล่ามของกรมการกงสุลภาคตะวันออกไกล (Far Eastern Consular Service) เขาถูกส่งมาประจำสถานกงสุลอังกฤษในสยามตั้งแต่ปี 2452 ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เลอเมย์เคยดำรงตำแหน่งทั้งรองกงสุลประจำเชียงใหม่และลำปาง รวมถึงรองกงสุลประจำกรุงเทพฯ เป็นที่รู้จักดีในแวดวงสังคมพระนคร ต่อมาลาออกจากราชการของอังกฤษ แล้วจึงเข้าทำงานตำแหน่งที่ปรึกษาในกระทรวงพาณิชย์เมื่อปี 2465

เลอเมย์มีความสนใจวัฒนธรรมสยามในหลากหลายแง่มุม เขามีผลงานตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ เช่น การรวบรวมตราไปรษณียากรสยาม (*The standard catalogue of Thai stamps*) บันทึกการเดินทางเมื่อครั้งทำงานทางภาคเหนือ

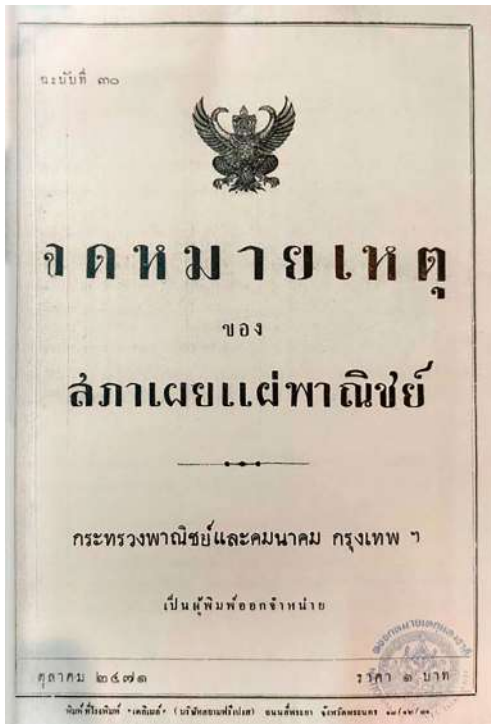
นายเรจินัลด์ เลอเมย์

(*An Asian Arcady: the land and peoples of Northern Siam*) รวมตำนานนิทานเก่าใหม่ (*Siamese tales, old and new*) เงินตราสยาม (*The Coinage of Siam*) แต่ผลงานที่สร้างชื่อเสียงให้เขามากที่สุด คือการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่พบในสยาม อันเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเสนอต่อมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ภายหลังจากที่เขาเดินทางกลับจากสยามในปี 2476 และต่อมาตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *A Concise History of Buddhist Art in Siam* (ประวัติย่อของพุทธศิลปะในสยาม)

The Record

ในการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2463 สภานายก คือกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเสนอแนะว่า “สภาเผยแผ่พาณิชย์ควรออกหนังสือเป็นคราวๆ แสดงความมุ่งหมายของสภา ให้พ่อค้าแลประชาชนทราบ และให้ข่าวคราวการพาณิชย์แก่พ่อค้า” หลังจากการอภิปรายกันไม่นาน ที่ประชุมมีมติให้ออกหนังสือของสภาฯ เป็นรายสามเดือน

จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์
ตีพิมพ์คู่กับฉบับภาษาอังกฤษ
ที่ใช้ชื่อว่า *The Record* กำหนดออก
ปีละ 4 ฉบับ ในเดือนเมษายน
กรกฎาคม ตุลาคม และมกราคม
ถือเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับ
หน่วยงานต่างๆ ในสภาเผยแผ่พาณิชย์

จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ เล่มแรก คือฉบับที่ 1 เป็นฉบับ
ประจำเดือนมิถุนายน 2464 ตีพิมพ์คู่กับฉบับภาษาอังกฤษ ที่ใช้ชื่อว่า *The Record*
ทั้งสองภาษามีวางจำหน่ายในราคาฉบับละ 1 บาท ฉบับภาษาไทยมีคำนำที่ใช้
ภาษาอย่างตั้งใจให้เข้มขลังเป็นพิเศษว่า

“หนังสือจดหมายเหตุนี้ สภาเผยแผ่พาณิชย์ตั้งใจจะให้เปนอุบายจำแนก
ความรู้ ว่าปัญหาใดได้ขึ้นมาสู่ความพิเคราะห์แลวินิจฉัยของสภา แลว่ากิจการใด
สภาเปนกังวลอยู่เป็นพิเศษที่จะให้ได้สำเร็จเปนผล แลว่าบรรดากระทรวงแลกรม
ที่มีหัวหน้าเปนกรรมการในสภา ได้ประกอบนยะดำเนินกิจการในหน้าที่ให้สมกับ
ความมุ่งหมายอันเปนสามัญแก่ตน คือความช่วยเหลือในการเผยแพร่ของ
บ้านเมืองมาสู่ความประกอบพาณิชย์กรรมนั้น ไว้เพียงไรแลด้วยประการใด หนังสือ
จดหมายเหตุนี้จึง จักมีท้องเรื่องซึ่งแสดงกิจการของสภา สถิติพยากรณ์ปัจจุบัน
แลรายงานแลข้อที่พึงจดจำในเรื่องการค้าขาย กับทั้งข้อความที่เปนปัญหาในพาณิชย์
ปัญหาเนื่องในเอกชนอมิก แลปัญหาว่าด้วยการเงิน และจักมีข่าวคราวอื่นที่มี
ลักษณะอันเดียวกัน ซึ่งเห็นว่าจะเปนประโยชน์แก่มหาชน”

จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 1 มิถุนายน 2464 มีความหนาเพียง 39 หน้า ประกอบด้วยบทความดังนี้ : คำนำ / ตำแหน่งราชการของสภา / กิจกรรมของที่ประชุม / การกำกับตรวจตราข้าว ปี 2460-2463 / ชนล้าหลัง (สรุปเนื้อหาและวิจารณ์หนังสือ *The Backward People* ของ Sir Harry Johnston) และ คำชี้แจงสินค้าขาเข้าขาออกของประเทศสยาม พ.ศ. 2463

จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ รายสามเดือน คือกำหนดออกปีละสี่ฉบับ ในเดือนเมษายน กรกฎาคม ตุลาคม และมกราคม ถือเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับหน่วยงานต่างๆ ในสภาเผยแผ่พาณิชย์ มีทั้งรายงานข่าวสินค้าเข้าออก รายงานความก้าวหน้าของกิจการด้านต่างๆ ที่อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวง ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่มีศักยภาพในการพัฒนาการตลาดในอนาคต ตลอดจนงานค้นคว้าเฉพาะหัวเรื่อง หรือโมโนกราฟ (monograph) ดังที่องค์สภานายกฯ เคยทรงปรารภไว้ ตัวอย่างเช่น

น้ำตาลในประเทศไทย (ฉบับที่ 3 มกราคม 2464)

การทำสีเสียดในภาคเหนือของประเทศไทย (ฉบับที่ 4 เมษายน 2465)

มะพร้าวในเมืองไทย (ฉบับที่ 4 เมษายน 2465)

รายงานการคั้นน้ำมันเมล็ดพันธุ์ไม้ในประเทศไทย (ฉบับที่ 5 กรกฎาคม 2465)

รายงานการสหกรณ์ในประเทศไทย (ฉบับที่ 6 ตุลาคม 2465)

ศาลาแยกธาตุ กระทรวงพาณิชย์ (ฉบับที่ 7 มกราคม 2465)

การทำไร่พริกไทยในมณฑลจันทบุรี (ฉบับที่ 7 มกราคม 2465)

เครื่องเงินเชียงใหม่ (ฉบับที่ 7 มกราคม 2465)

รายงานของแผนกตรวจพันธุ์รุกชาติ (ฉบับที่ 8 เมษายน 2466 – ฉบับที่ 9 กรกฎาคม 2466)

โรงงานใช้เครื่องจักรในประเทศไทย บริษัทสยามซีเมนต์ (ฉบับที่ 9 กรกฎาคม 2466)

เมี่ยง (ฉบับที่ 9 กรกฎาคม 2466)

เลาความแห่งประวัติเงินตราของสยาม พ.ศ. 2445-พ.ศ. 2465 (ฉบับที่ 10 ตุลาคม 2466 – ฉบับที่ 11 มกราคม 2466)

บทความหลังสุดนี้ ใน *The Record* ใช้ชื่อเรื่องภาษาอังกฤษว่า Outline of the Currency History of Siam 1902-1923

ค่าสร้างกระทรวง

เมื่อมีกระทรวงใหม่ย่อมต้องมีที่ทำการของกระทรวง

ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ กล่าวถึงพระประวัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างตึกกระทรวงพาณิชย์ไว้ว่า

“กรมพาณิชย์ฯ ได้ขยายงานกว้างขวางออกไปอีกหลายแผนก เพื่อกิจการทางพาณิชย์ทุกประเภทจะได้จัดรวมขึ้นให้เป็นองค์การอันสมบูรณ์ บัดนี้สถานที่ทำการของกรมในกระทรวงพระคลังคับแคบไม่พอบรรจุข้าราชการแผนกต่างๆ ได้ครบถ้วน จึงเมื่อจัดสร้างศาลาแยกธาตุสำเร็จไปแล้ว ต่อมากกรมพาณิชย์ฯ ได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดสร้างตึกใหญ่ขึ้นอีกหลังหนึ่ง ต่อจากบริเวณศาลาแยกธาตุออกมาตรงกลาง ให้เป็นที่ทำการของกรมพาณิชย์ฯ อธิบดีกรมพาณิชย์ฯ ทรงเห็นการณ์ไกลไปข้างหน้าว่าพาณิชย์ของประเทศย่อมขยายวงกว้างออกไปทุกที่ตามความเจริญของบ้านเมือง ตึกที่สร้างขึ้นจึงใหญ่เป็นตึกสามชั้น เพื่อให้เป็นสถานที่สง่าภูมิฐานสมฐานะแก่กระทรวงสำคัญนี้”

น่าประหลาดใจว่าในหोजดหมายเหตุแห่งชาติ แทบไม่ปรากฏหลักฐานหนังสือโต้ตอบทางราชการที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนต่างๆ ของการก่อสร้างอาคารกระทรวงพาณิชย์เลย ไม่ว่าจะเป็นการออกแบบ การตั้งงบประมาณ ประกวดราคา รับเหมา สัญญาการก่อสร้าง พิธีวางศิลาฤกษ์ ขั้นตอนการทำงาน รายละเอียดเรื่องคนงาน วัสดุก่อสร้าง หรือการเบิกจ่าย จนราวกับว่าเอกสารทั้งหมดถูกคัดออกหรือถูกนำไปเก็บรวบรวมไว้ต่างหากในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เหลือเพียงรายละเอียดค่าใช้จ่ายบางรายการที่กล่าวถึงในการตั้งงบประมาณ เช่น ภาพรวมงบประมาณปี 2465 มีการกล่าวถึง “ค่าสร้างกระทรวง” ของกระทรวงพาณิชย์ว่า

“ส่วนกระทรวงพาณิชย์นั้น ได้ลดลงไปกว่าเดิม 96,136 บาท เหตุที่ลดนี้เปนเพราะได้ตัดเงินการจรค่าสร้างกระทรวงออกเสีย 260,000 บาท แต่เมื่อคิดถัวกันแล้วหาได้ลดเต็มจำนวนนี้ไม่ เพราะต้องหักในส่วนที่เพิ่มให้เป็นเงินเดือน ค่าใช้สอย ค่าเล่าเรียน แลการจรรายใหม่เสีย เปนเงิน 163,864 บาท”

หมายความว่าในงบประมาณปี 2464 เคยมี “การจร” คือค่าใช้จ่ายสำหรับก่อสร้างตึกกระทรวงพาณิชย์ จำนวน 260,000 บาท ซึ่งงานหมดงวดไปแล้ว ทว่ายังมีการตั้งงบประมาณเพิ่ม ทั้งในส่วนค่าใช้จ่ายประจำ เช่น เงินเดือน และ “การจร” รายใหม่ฯ

ค่าใช้จ่ายหมวด “การจร” ที่เกี่ยวข้องกับตึกกระทรวงพาณิชย์ สำหรับปีงบประมาณ 2465 มีรายละเอียดอยู่ใน “รายงานการประชุมงบประมาณการประจำแลการจรกระทรวงพาณิชย์ พระพุทธศักราช 2465” ระหว่างเวลา 11.40 น.-12.10 น. วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2464 ที่ห้องอธิบดีกรมบัญชีกลาง ระหว่างพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม (หม่อมเจ้าเนร) รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พร้อมด้วยอธิบดีกรมบัญชีกลาง (พระยาอนุรักษโกษา) และผู้ช่วยอธิบดีอีกสองคน กับพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ท่ามกลางบรรยากาศถ้อยทีถ้อยอาศัย โดยเรื่องค่าใช้จ่ายอันเนื่องด้วยตึกกระทรวงอยู่ในหมวด “การจร” คือไม่ใช่ค่าใช้จ่ายประจำ เหมือนเงินเดือนข้าราชการ

“งบประมาณการจรกระทรวงพาณิชย์ตั้งเงินมาสำหรับจะจ่ายในปี พ.ศ. 2465 เป็นเงิน 3 ประเภทคือ (1) ค่าเครื่องตกแต่งกระทรวง เงิน 15,000 บาท (2) ค่าติดไฟฟ้า 9,000 บาท (3) ค่าเครื่องวัดชั่งตวง 60,000 บาท

“ค่าติดไฟฟ้า 9,000 บาทนั้นรองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์รับสั่งว่าได้ตกลงสั่งบริษัทไฟฟ้าให้ลงมือทำแล้ว เพราะต้องติดระหว่างก่อสร้าง แต่ค่าเครื่องตกแต่งกระทรวงนั้น รับสั่งว่ายังไม่ได้ทรงสั่งให้ทำอะไร เพราะคิดว่าเมื่อยกกระทรวงไปมีอะไรของเก่าที่ใช้ได้ก็จะให้ใช้ไป อธิบดีกรมบัญชีกลางกราบทูลว่าเงินค่าติดไฟฟ้าเมื่อดังนั้น ก็ตั้งถวายเท่าจำนวนที่จะตั้งมา แต่ค่าเครื่องตกแต่งกระทรวงนั้น ขอดังถวายเพียง 10,000 บาท กับค่าเครื่องชั่งตวงวัดด้วยอีก 60,000 บาทเท่าที่ตั้งมา รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ทรงรับตกลง”

“เครื่องตกแต่ง” ในที่นี้ คงหมายถึงบรรดาโต๊ะเก้าอี้ ที่เรียกกันในสมัยนี้ว่า “เครื่องใช้สำนักงาน” นั่นเอง

ตึกใหม่

ข่าวคราวเกี่ยวกับที่ทำการกระทรวงพาณิชย์ปรากฏอีกครั้งหนึ่งในเดือนมิถุนายน 2465 ว่าการก่อสร้างแล้วเสร็จเรียบร้อย ดังที่กล่าวในข่าว “กำหนดวันเปิดกระทรวงใหม่” ของหนังสือพิมพ์ จินโนสยามวารศัพท์ ฉบับวันที่ 17 มิถุนายน 2465

“ด้วยสถานที่ทำการของกระทรวงพาณิชย์ซึ่งได้ก่อสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ทำการตำรวจพระนครบาลพระราชวังนั้น สถานที่นี้ออกจะงดงามมาก และบัดนี้ได้สร้างเสร็จแล้ว ในทางราชการได้กำหนดจะเปิดกระทรวงใหม่นี้ในวันที่ 19 มิถุนายน ซึ่งจะได้ยกการงานของกระทรวงพาณิชย์ที่ยังแยกย้ายอาศรัยที่อื่นทำอยู่ ไปรวมทำในที่แห่งเดียวกันนี้ต่อไป”

ส่วนหนังสือพิมพ์ *Bangkok Times* ฉบับวันที่ 21 มิถุนายน 2465/ค.ศ. 1922 ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า เมื่อสัปดาห์ก่อนเพิ่งมีพิธีเปิดตึกที่ทำการกระทรวงศึกษาธิการซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จอีกแห่งหนึ่งด้วย

“The new buildings at the Ministry of Education were formally opened at the end of last week. The new Ministry of Commerce was taken over by the staff from the beginning of this week.”

ตามปรกติ หนังสือพิมพ์ *Bangkok Times* จะแปลข่าวภาษาอังกฤษลงพิมพ์เป็นภาษาไทยในวันต่อมา ดังนั้นฉบับวันรุ่งขึ้น คือ 22 มิถุนายน 2465/ค.ศ. 1922 จึงรายงานข่าวเดียวกันซ้ำอีกครั้งเป็นภาษาไทยว่า

“ตึกใหม่ของกระทรวงศึกษาธิการนั้น ได้ทำพิธีเปิดใช้แล้วแต่เมื่อสัปดาห์ก่อน แลตึกใหม่ของกระทรวงเผยแพร่พาณิชย์การ เจ้าพนักงานของกระทรวงนั้นก็ได้รับจากผู้ทำการก่อสร้างตั้งแต่ต้นสัปดาห์นี้แล้วเหมือนกัน”

ระยะนั้นมี “ตึกฝรั่ง” ที่เป็นอาคารสาธารณะสร้างเสร็จใหม่ในกรุงเทพฯ ต่อเนื่องกันหลายแห่ง เช่น ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ ปากคลองผดุงกรุงเกษม (เปิดทำการ พฤศจิกายน 2464) ห้างเอสเอบี (Société Anonyme Belge-SAB) ถนนเจริญกรุง (เปิดทำการ ธันวาคม 2464) หรือแม้แต่ในเดือนเดียวกันกับที่ตึกกระทรวงพาณิชย์และตึกกระทรวงศึกษาธิการสร้างเสร็จ ยังมีการเปิดห้องสมุดเนยลสัน เฮสส์ (Neilson Hays Library) ถนนสุรวงศ์ ซึ่งหนังสือพิมพ์ *จีนโบสยามวารศัพท์* รายงานข่าวไว้เช่นกัน ในฉบับวันที่ 22 มิถุนายน

“หอสมุดเนยรสันเฮสส์ ซึ่งดอกเตอร์ดีเฮย์วาร์ดเฮสส์ได้สร้างขึ้นที่ถนนสุริวงษ จังหวัดพระนครนั้น บัดนี้เป็นอันสร้างเสร็จแล้ว และได้ทำพิธีเปิดในวันนี้ หอสมุดนี้ดอกเตอร์เฮสส์ได้สร้างขึ้นเพอนุสาวรีย์ที่รำลึกสำหรับภรรยา คือมิสซิสเยนนี่ เนยรสัน เฮสส์ แล้วยกให้เป็นสิทธิของสมาคมหอสมุดอังกฤษในกรุงเทพฯ ตัวตึกอันเป็นหอสมุดได้ทำอย่างถาวรและงดงามมาก สิ้นค่าสร้างและค่าเครื่องตกแต่งทั้งหมดรวมราว 100,000 บาท มีหนังสือต่างๆ ประมาณ 7,000 เล่ม”

สังคมชาวกรุงยุคนั้นคงเห็นว่าพระนครกำลังเปลี่ยนแปลงรูปโฉมไปอย่างมหาดศาล ดังเช่นที่ข้อเขียนในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งตอนปลายปี 2464 บรรยายกรุงเทพฯ ไว้ว่า

“กรุงเทพฯ ในเวลานี้คงแปลกตากว่าแต่ก่อนนี้มาก ถนนหนทางก็มีมากสาย ตึกกรามบ้านช่องก็หรูหรา รถม้า รถยนต์ และยานพาหนะอย่างอื่นก็มีสารพัด... ร้านขายอาหารก็มีอยู่แทบทุกถนนสายใหญ่ๆ มีหน้าซำแถมผู้หญิงไทยสวมกะโปรงก็หรูหราน่าเอ็นดู ฯลฯ...”

วันฤกษ์จากโหร

ในหนังสือ (จดหมาย) ที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ทรงมีไปยังพระยาจักรปาณิศรศิลาวิสุทธิ ราชเลขาธิการ เพื่อกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงเปิดตึกกระทรวงพาณิชย์ ลงวันที่ 26 กันยายน 2465 กล่าวว่า “ด้วยข้าพเจ้าแลข้าราชการอื่นในกระทรวงพาณิชย์ได้มาตั้งทำงานอยู่ในตึกสร้างใหม่ตั้งแต่การก่อสร้างยังไม่ทันสำเร็จ แต่ในเวลานี้ได้ทำเรียบร้อยตลอดแล้ว” หมายความว่าขณะนั้น คือปลายเดือนกันยายน 2465 การก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่เสด็จในกรมฯ รองเสนาบดีกับข้าราชการในกระทรวง ได้ย้ายเข้ามาตั้งแต่ก่อนหน้านี้อยู่แล้ว ซึ่งคงหมายถึงช่วงกลางเดือนมิถุนายน ตามที่ระบุในข่าวหนังสือพิมพ์นั่นเอง

จากนั้นจึงทรงอ้างย้อนกลับไปถึงยุคแรกก่อตั้ง เมื่อยังอาศัยทำการอยู่ด้วยกันกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

“กระทรวงพาณิชย์ตั้งแต่ตั้งมาก็ได้อาศัยเปิดกันอยู่ในหอรัษฎากรพิพัฒน์ จนกระทรวงพระคลังฯ เจ้าของที่แลกระทรวงพาณิชย์ผู้อาศัยต่างก็ต้องใช้ที่มากขึ้น จนผู้อาศัยอาศัยอยู่ไม่ได้ ในระหว่างที่ยังต้องเป็นผู้อาศัยอยู่นั้น กระทรวงนี้จะจัดราชการที่พึงจัดบางอย่างที่จัดไม่ได้ในเวลาที่ยังไม่มีที่อยู่ แต่ถึงกระนั้นก็นับว่าได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นเหตุให้ความรู้เรื่องเมืองของเราแผ่กว้างออกไปในนานาประเทศ เป็นได้ใบข้อที่หนังสือพิมพ์ในเมืองอื่นคัดเอาข้อความที่เราพิมพ์ประกาศไปต่างๆ เรื่องก็มี ทั้งในเร็วๆ นี้ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์อังกฤษ

(President of the Board of Trade) ยังได้กล่าวอ้างถึงจดหมายเหตุของเรา (The Record) ในปาเลเมนต์อังกฤษด้วย”

แล้วเสด็จในกรมฯ ทรงให้ความย้อนไปถึงต้นกำเนิดของกระทรวงพาณิชย์ว่ามีที่มาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

“กระทรวงพาณิชย์มีกำเนิดดั้งเดิมจากพระราชดำริห์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็น conception เกิดในพระราชหฤทัยเอง แลพระราชทานมายังเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ให้ทรงจัด (พระราชหัตถ์เลขที่ 157/529 ลงวันที่ 20 ธันวาคม 2456) เป็นผลคือมีกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ขึ้นในกระทรวงพระคลังฯ แลโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นกระทรวงอิสระภายหลังตามแนวพระราชดำริห์เดิมนั่นเอง”

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวสรุปว่า

“การที่กิจการของกระทรวงพาณิชย์ทราบแพร่หลายไปในเมืองต่างประเทศ เช่นที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นเครื่องจำเริญพระเกียรติ แลข้าพเจ้าเห็นว่าในการที่กระทรวงพาณิชย์มีสำนักงานใหม่นั้น ถ้าเสด็จพระราชดำเนินมาเปิดสถานที่ แลโปรดเกล้าฯ ให้เจ้ากระทรวงเชิญพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ กับคณะทูตแลกงสุลต่างประเทศ ตลอดจนหัวหน้าในหมู่พ่อค้านายห้างทุกชาติที่เข้ามาตั้งหากินพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในพระนครนี้ มาประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ก็จะเป็นสง่าแลเป็นสวัสดิมงคลแก่ราชการกระทรวงนี้สืบไป”

โดยในการนี้ เสด็จในกรมฯ ทรงกะช่วงเวลาไว้คร่าวๆ ว่ามีเวลาดั้งแต่บัดนี้ไปจนถึงกำหนดที่พระองค์ต้องเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ตามที่ทรงมีนัดหมายกับรัฐบาลพม่าและอินเดีย ในวันที่ 13 พฤศจิกายน พร้อมกับระบุว่า “ข้าพเจ้าได้ถามโทรถึงวันฤกษ์ก็ได้ความว่ามีวันที่ 12 ตุลาคมอยู่วันหนึ่ง” แต่ทรงทราบดีว่าช่วงดังกล่าวอยู่ในระหว่างเวลาเสด็จฯ ทอดผ้าพระกฐินประจำปี “น่าจะลัวจะจ่อแจนก์ แต่จะพระราชทานวันอื่นเป็นวันกำหนดก็ได้”

12 ตุลาคม 2465

เมื่อกรมหมื่นพิทยาลงกรณ รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ทรงมีหนังสือไปยังพระยาจักรปาณิศริลวิสุทธิ ราชเลขาธิการ เพื่อกำหนดวันเปิดตึกกระทรวงพาณิชย์แล้ว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสเป็นลายพระราชหัตถเลขาของมาว่า

“การที่จะรับเชิญเกรงจะไม่สะดวก เพราะวันที่กะมานั้นจอบแน่นัก, คือกระฐินแล้วเราก็ต้องเตรียมตัวสำหรับจะไปเดินทางในมณฑลอยุธยาและนครสวรรค์ตามที่ได้กำหนดไว้แล้ว, และจะกลับมากลางคืนต่อไป”

กล่าวคือฤกษ์วันเปิดกระทรวงที่เสด็จในกรมฯ รองเสนาบดี ได้รับจากโทรคือวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2465 อยู่ระหว่างช่วงเสด็จฯ ทอดผ้าพระกฐิน ต่อเนื่องด้วยหมายกำหนดการเสด็จหัวเมืองเหนือของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่สะดวกสำหรับการเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดตึก

กว่าจะเสด็จกลับ คือช่วงใกล้วันฉัตรมงคล (11 พฤศจิกายน) ซึ่งกรมหมื่นพิทยาลงกรณ รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ทรงมีกำหนดการเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ไปยังอินเดียและพม่า ในวันที่ 13 พฤศจิกายน รอยุ่อีก

การเสด็จอินเดียและพม่าครั้งนั้น มีบันทึกว่า

“พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และนายทะเบียนสหกรณ์ พร้อมด้วยหม่อมเจ้าหญิงพรพิมลพรรณ รัชนี พระชายา ได้เสด็จไปราชการเพื่อศึกษาและดูงานสหกรณ์ในประเทศพม่าและอินเดีย ในการเสด็จครั้งนี้ นายอาร์ เอส เลอ เมย์ (R. S. Le May) ที่ปรึกษากระทรวงพาณิชย์ หลวงพิจารณาพาณิชย์ และหลวงประกาศสหกรณ์ ได้ร่วมคณะไปด้วย โดยหลวงพิจารณาพาณิชย์ทำหน้าที่เลขานุการ และหลวงประกาศสหกรณ์ ทำหน้าที่เจ้าพนักงานสหกรณ์ รวมทั้งสิ้นเป็นเวลาประมาณ 6 เดือน”

นอกจากนั้นยังมีหลวงประพันธ์พัฒนาการ (สอน สามโกเศศ 2414-2496) ติดตามไปทำหน้าที่ล่ามภาษาพม่าในดินแดนพม่าด้วย

ราชกิจจานุเบกษา รายงาน “ข่าวในพระราชสำนัก” ช่วงดังกล่าวไว้ว่า

“วันอังคารที่ 10 ตุลาคม พุทธศักราช 2465 วันนี้ เวลา 4.00 ล.ท. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินด้วยกระบวนรถม้าพระที่นั่งแต่พระราชวังดุสิต ไปพระราชทานพระกฐินวัดเบญจมบพิตร เปนที่ 1 วัดบวรนิเวศวิหาร เปนที่ 2 และวัดสุทัศนเทพวราราม เปนที่ 3 เสร็จแล้วเสด็จฯ กลับวังพญาไท

Address to H. M. The King at the opening ceremony
of the Ministry of Commerce.

May it please Your Majesty,

The presence of Your Majesty here to-day, and Your Gracious consent to open the new Ministry of Commerce serves to remind us all of the important part which commerce is destined to play in the future life of this country.

It is now becoming realized more and more fully by modern states, that Political and Economic administration are closely intertwined and interdependent; and that a nation's policy must in the main be dictated by the state of its economic development.

In Siam, during the past sixty years, intercourse, both commercial and social, with foreign countries has developed in no small measure, but it is only within the last few years, that under Your Majesty's own initiative and wise forethought, a coherent scheme of guiding the development of the Kingdom along certain broad lines has become a matter of practical politics.

During the reign of His late Majesty, various Departments of Government were established for the purpose of assisting agriculture and commerce. The number of these Departments was increased.

ร่างคำกราบบังคมทูล

ในวันเสด็จพระราชดำเนิน

ทรงเปิดตึกกระทรวงพาณิชย์

“วันพุธที่ 11 ตุลาคม พระพุทธศักราช 2465 วันนี้ เวลา 4.30 ล.ท. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งต่างวังพญาไท ไปพระราชทานพระกฐินวัดบพิตรพิมุข เป็นที่ 1 วัดประทุมคงคา เป็นที่ 2 วัดมหาพฤฒาราม เป็นที่ 3 เสร็จแล้วเสด็จฯ กลับ

“วันศุกร์ที่ 13 ตุลาคม พระพุทธศักราช 2465 วันนี้ เวลา 3.30 ล.ท. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพยุหยาตราโดยสถลมารคแต่พระบรมมหาราชวัง ไปยังวัดราชบพิธ พระราชทานพระกฐินเสร็จแล้ว เสด็จฯ กลับวังพญาไท

“วันเสาร์ที่ 14 ตุลาคม พระพุทธศักราช 2465 วันนี้เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชทานพระกฐินวัดราชาธิวาสเป็นที่ 1 แล้วเสด็จฯ โดยชลมารคสู่วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นที่ 2 วัดอรุณราชวราราม เป็นที่ 3

“วันอาทิตย์ที่ 15 ตุลาคม พระพุทธศักราช 2465 วันนี้เวลา 5.30 ล.ท. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระวรวงศ์เธอเสด็จพระราชดำเนินโดยชลมารคจากกรุงเทพฯ ไปตามลำน้ำ เพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ”

ฤกษ์ที่ได้รับจากโหรในวันพฤหัสบดีที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2465 จึงผ่านเลยไปโดยไม่มีการเสด็จพระราชดำเนินเปิดกระทรงพาดิษย์ และหลังจากหนังสือราชการที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ รองเสนาบดีกระทรงพาดิษย์ ทรงมีไปยังพระยาจักรปาณิศริลวิสุทธิ ลงวันที่ 26 กันยายน 2465 เรายังไม่พบหลักฐานเนื่องด้วยหมายกำหนดการเสด็จฯ ทรงเปิดตึกกระทรงพาดิษย์อีกเลย ทำให้ค่อนข้างเชื่อได้ว่าไม่เคยมีพระราชพิธี หรือการเสด็จฯ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกระทรงพาดิษย์อย่างเป็นทางการแต่อย่างใด

ฝ่ายค้าน

ทว่าเพียงสาเหตุที่รองเสนาบดีต้องเดินทางไปต่างประเทศเป็นเวลาหลายเดือน อาจไม่ใช่สาเหตุแท้จริงที่ทำให้ไม่มีการเสด็จพระราชดำเนินทรงเหยียบกระทรง [ดูตัวอย่างการใช้คำนี้ เทียบกับ “พระราชดำรัสตอบในการเสด็จพระราชดำเนินเหยียบตึกวชิราวุธและตึกจิรประวัติ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ วันที่ 6 เมษายน 2460” ใน ราชกิจจานุเบกษา ปีที่ 33 (13 มกราคม 2460) : 2989-2991] เพราะย่อมสามารถจัดพระราชพิธีขึ้นภายหลังได้ หากแต่กรณีนี้อาจเกี่ยวพันกับความขัดแย้งระหว่างเสนาบดีกระทรงพระคลังมหาสมบัติ คือพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีมาตลอดครึ่งแรกของทศวรรษ 2460 จนนำไปสู่การลาออกจากตำแหน่งของเสนาบดีกระทรงพระคลังมหาสมบัติ ตอนปลายปี 2465

กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรงพระคลังมหาสมบัติมาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 สืบต่อมาถึงในรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงเห็นว่าการประเทศควรพัฒนาไปในด้านเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรม จึงต้องส่งเสริมงานในกระทรงเกษตรราธิการ และสนับสนุนโครงการพัฒนาระบบชลประทาน ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญเสียยิ่งกว่าการสร้างทางรถไฟ หรือมุ่งเสริมสร้างกำลัง

ของกองทัพเพื่อป้องกันราชอาณาจักร หากแต่ความเห็นนี้ขัดแย้งกับพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมุ่งส่งเสริมกิจการทหาร เสือป่า และราชสำนัก แม้เสนาบดีจะทรงเห็นว่า “ความจำเป็นของทางราชการขณะนี้ย่อมชี้ไปทางราชการแพนพลเรือน” แต่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติยังต้องจัดสรรงบประมาณถึงราว 1 ใน 4 ให้แก่กระทรวงกลาโหมตามแนวพระราชดำริ

ในปี 2463 ความขัดแย้งยิ่งทวีขึ้น เมื่อเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกราบบังคมทูลทูลทาดทวนแผนการเสด็จพระราชดำเนินเยือนญี่ปุ่น โดยขอให้ทรงเลื่อนไปก่อน เนื่องจากภาวะฝนแล้งปี 2462 ทำให้การทํานาไม่ได้ผล ไม่มีข้าวเพียงพอสำหรับการส่งออก ส่งผลกระทบต่อรายได้แผ่นดินอย่างหนัก จึงยังไม่สมควรใช้จ่ายเงินงบประมาณจำนวนมากในปีนั้น

ยิ่งมาในปี 2464-2465 เกิดกรณีกรมพระคลังข้างที่ขอยืมเงินกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นจำนวนถึง 3 ล้านบาท เพื่อนำไปใช้หนี้ของราชสำนัก ซึ่งแม้กรมพระจันทบุรีนฤนาถจะทรงคัดค้าน แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะองค์รัฐาธิปัตย์แห่งสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรง “สั่ง” ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินจำนวนดังกล่าวแก่กรมพระคลังข้างที่ ส่งผลให้กรมพระจันทบุรีนฤนาถในฐานะเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติทรงขอลาออกจากตำแหน่งทันที แต่ยังไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

นักการทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ ถึงกับส่งรายงานกลับไปยังต้นสังกัดว่า กรมพระจันทบุรีฯ ทรงมีฐานะเป็นผู้นำ “ฝ่ายค้านพระเจ้าแผ่นดิน” และราชสำนัก

กระทรวง 4 แส่น

ช่วงเดือนสิงหาคม 2465 มีข่าวครึกโครมตามหน้าหนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯ ว่าด้วยการที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติซื้อที่ดินสถานทูตอังกฤษเดิม ด้วยราคาสูงถึง 1,800,000 บาท ซึ่งแม้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เพิ่งทรงทราบเรื่องจากหนังสือพิมพ์ ทรงเห็นว่าขณะที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมักคัดค้านการใช้เงินของกระทรวงต่างๆ หรือแม้แต่รายจ่ายส่วนพระองค์ ทว่ากลับใช้จ่ายเงินจำนวนมากในเรื่องที่ไม่สมเหตุผล โดยมีได้ขอพระราชทาน

พระบรมราชานุญาต จึงเป็นที่มาของ “ประกาศตั้งสภานายกและกรรมการสภาการคลัง” ในวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2465 ซึ่งเป็น “การตั้งอำนาจควบคุมการใช้จ่ายเงินแผ่นดินจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ซึ่งเคยมีอำนาจแต่ผู้เดียวในฐานะเสนาบดีคลัง กลับมาเป็นอำนาจของคณะกรรมการซึ่งพระองค์ทรงแต่งตั้งขึ้น”

หนังสือพิมพ์ไทย สื่อหลักของรัฐบาลราชาธิปไตย ฉบับวันที่ 21 กันยายน 2465 เขียนบทความสนับสนุนแนวคิดการตั้งสภาการคลัง พร้อมทั้งยกตัวอย่างการใช้จ่ายเงินงบประมาณอย่างฟุ่มเฟือยโดยปราศจากการควบคุม อันได้แก่การซื้อที่ดินสถานทูตอังกฤษเดิมและการก่อสร้างกระทรวงพาณิชย์

“แต่ก่อนนั้น เกือบกันในที่ประชุมเสนาบดี และมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน เช่นจะสร้างกระทรวงพาณิชย์ ประมาณ 400,000 บาท เช่นนี้ หรือจะซื้อสถานทูตอังกฤษ 1,800,000 บาท เช่นนี้ จะต้องได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมเสนาบดีก่อน ว่าจำเป็นแลไม่จำเป็นอย่างไร ไม่ใช่สุดแต่กระทรวงเห็นสมควรแล้วก็ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เสนาบดีกระทรวงอื่นย่อมมีความเห็นแย้งแลอธิบายเหตุผลสมควรแลไม่สมควรได้ กิจการทั้งหลายที่กระทำไปโดยความเห็นข้างมากจึงย่อมถูกแลเป็นประโยชน์ดี

“ฉะนั้นเราเห็นว่าในการงบประมาณต่อไป แม้จะไม่นำขึ้นปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีสภาดังแต่ก่อน เราก็เชื่อว่าคงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สภาการคลังตรวจและวินิจฉัยอีกคราว 1 เพื่อจะได้ตัดทอนกิจการที่ไม่จำเป็นออกเสีย มีการก่อสร้างสิ่งต่างๆ เป็นต้น แม้จะดไวส์ก 4-5 ปี พอมีเงินทองบริบูรณ์แล้วจะสร้างเมื่อไรก็ได้ เพราะกิจการไม่ได้เจริญด้วยอยู่ดีหรืออยู่เรื้อนไม่ การงานจะเจริญด้วยกิจการแลบุคคลที่กระทำต่างหาก แลแม้จะปลูกสร้างที่ไม่ประณีตนักก็จะได้การงานเท่ากัน เช่นกระทรวงศึกษาธิการ สร้างได้โดยราคา 100,000 บาท อยู่ได้ทั้งกระทรวง แต่กระทรวงพาณิชย์มีราคาเกินกว่ากระทรวงศึกษาธิการตั้ง 3 เท่า

“ถ้าสงวนการงานเหล่านี้ไว้สร้างเมื่อมีเงินพอแล้ว ก็จะไม่เซฟเงินได้อีกปีละหลายล้านบาท”

บทความชิ้นนี้ในหนังสือพิมพ์รายวันจึงเป็นข้อมูลสำคัญที่ทำให้ทราบว่าการก่อสร้างอาคารกระทรวงพาณิชย์ ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 4 แสนบาท ซึ่งสูงกว่าตึกกระทรวงศึกษาธิการที่สร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน ถึง 3 แสนบาท

เงิน 4 แสนบาทสมัยนั้น มีมูลค่าเพียงใด?

ช่วงเดียวกันนี้ คือเดือนกันยายน 2465 ราคาทองคำที่กรุงเทพฯ น้ำหนักบาทละ 22.50 บาท (กรุงเทพฯ เกลียว 5 กันยายน 2465) และเงินเดือนข้าราชการระดับอธิบดี เดือนละ 800 บาท (กรุงเทพฯ เกลียว 14 กันยายน 2465)

ดังนั้น 4 แสบบาท จึงซื้อทองคำได้ 17,777.77 บาท (266.66 กิโลกรัม) หรือเพียงพอสำหรับการจ่ายเงินเดือนข้าราชการระดับอธิบดี กว่า 41 ปี

ลั่วนเป็นของใหม่

ปลายเดือนสิงหาคม 2465 ไม่กี่วันหลังจากการก่อตั้งสภาการคลัง กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลถวายบังคมลาออกจากราชการ แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชหัตถเลขา ทักท้วงว่าให้ “ไตรตรองดูให้ตลอดเสียอีกทีหนึ่ง ถึงราชการในกระทรวงพาณิชย์ซึ่ง ยังไม่เห็นผลปรากฏประการใด ทั้งราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งยังคงคาบเกี่ยวกันอยู่”

แต่กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงมีหนังสือกราบบังคมทูล ลงวันที่ 31 สิงหาคม 2465 ยืนยันที่จะลาออกจากราชการ โดยเหตุว่า “ตัวข้าพระพุทธเจ้าเองนั้น สิ้นความสามารถแลปัญญานั้นก็ทรุดโทรมเหลือประมาณ ถ้าจะฝืนใจรับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อไป ก็คงต้องผิดพลาดลงมือหนึ่ง ให้เป็นที่เสื่อมเสียค่าความดีที่ได้กระทำมาแล้วแต่ปางหลัง”

ในหนังสือกราบบังคมทูลฉบับเดียวกันนี้ ทรงอธิบายกิจการในกระทรวงพาณิชย์ตอนหนึ่งว่า

“1. กระทรวงนี้ได้ตั้งขึ้นโดยรีบด่วนเพื่อเหตุพาเหียร จึงได้เป็นอันว่าตั้งกระทรวงขึ้นแล้ว จึงกำหนดงานที่ทำ ไม่ใช่ว่างงานมีอยู่แล้วจึงได้รวมขึ้นเป็นกระทรวง 2. งานของกระทรวงลั่วนเป็นของใหม่ ซึ่งต้องถือเอากิจการในประเทศอื่นมาศึกษาเป็นครู และ 3. ขาดคนที่สามารถจะกระทำกิจนั้นๆ ให้สำเร็จนั้นเป็นที่สุดที่แล้ว

“เหตุ 3 ประการนี้ ย่อมเป็นเหตุขัดข้องในประการทั้งปวง แลการที่หาคนรับราชการได้ยากนั้น ก็เพราะข้าราชการที่มีอายุมากย่อมไม่สามารถจะเรียนงานได้

ต้องอาศัยแม้แต่เด็กเรียนชั้นหนุ่มๆ ก็มักจะไม่มี experience พอที่จะเป็นที่ไว้วางใจให้ทำงานใหญ่ จึงต้องอาศัยใช้ชาวต่างประเทศ ซึ่งจะหามาได้ก็ด้วยยากแสนยากพบดังเช่นนาย Le May ซึ่งได้มาเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงอยู่บัดนี้ ก็ได้กำหนดใจที่จะเรียกเข้ารับการตั้ง 2 ปีแล้ว จึงได้มีช่วงปลอดโปร่งเข้ามารับราชการได้เมื่อเดือนมีนาคมที่ล่วงแล้วนี้

“เมื่อจะกล่าวถึงลักษณะของกระทรวงพาณิชย์แล้ว ก็กล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็น scientific, economic, and legal Ministry* เพราะฉะนั้นเมื่อมีหัวนุกรมพริกพร้อมแล้ว กระทรวงก็อาจเป็นเครื่องจักรที่เสนาบดีจะเปิดไกให้เดินไปสู่ผลที่จำนงพระราชหฤทัยได้โดยสะดวก”

ถึงที่สุด ในเดือนมกราคม ปลายปี 2465 จึงมี “ประกาศตั้งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และผู้ทำการแทนเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ” ลงวันที่ 17 มกราคม 2465 ความตอนหนึ่งว่า

“ได้ทรงพระอนุสรคำนึงถึงเหตุที่จะพึงบำรุงความสมบูรณ์แห่งพระราชอาณาจักร เนื่องจากข้อความตามประกาศตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์นั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า เหตุอัน 1 ที่เศรษฐกิจและพาณิชย์กรรมจะเจริญดี ก็อาศัยด้วยมีเสนาบดีเจ้านายที่ผู้สามารถประจำตำแหน่ง ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงพระปรีชาชาญหยั่งรู้การได้เสียในทางนี้เป็นอย่างดี เพราะได้ทรงรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมานาน ทั้งได้ทรงเป็นสภานายกในสภาเผยแผ่พาณิชย์มาแล้วด้วย ถ้าได้มอบพระราชกรณียกิจอันนี้ให้ทรงโดยเจเนาะ ไม่ต้องมีกังวลอื่นมากนักแล้ว คงจะฉลองพระเดชพระคุณให้ราชการส่วนนี้ดำเนินไปเทียมทันกับเหตุการณ์ทั้งปวงได้

“จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และนายกสภาเผยแผ่พาณิชย์แต่ตำแหน่งเดียว”

พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ จึงทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ คงเหลือเฉพาะหน้าที่เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และนายกสภาเผยแผ่พาณิชย์เท่านั้น

* ต้นฉบับหนังสือกราบบังคมทูลเป็นตัวพิมพ์ดีด แต่แทรกข้อความภาษาอังกฤษด้วยลายมือ เข้าใจว่าอาจคัดลอกตัวสะกดผิดพลาด คือเป็น legal มากกว่า leagal

“เกือบผีหลอก”

หลังจากการตั้งสภาการคลังขึ้นในเดือนสิงหาคม 2465 ในปีถัดมาคือ 2466 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกรรมการรองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดินขึ้นอีกคณะหนึ่ง ให้มีอำนาจมากยิ่งขึ้น กรรมการสภาการคลังขึ้นไปอีก โดยทรงให้เหตุผลว่ากรรมการสภาการคลังส่วนมากเป็นเสนาบดี จึงต้องพยายามรักษาผลประโยชน์ของกระทรวงตน สมควรให้มีผู้ที่เป็นกลาง ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับกระทรวง มาทำหน้าที่ควบคุมการใช้จ่ายเงินแผ่นดินจะดีกว่า

กรรมการรองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดินชุดนี้ประกอบไปด้วย สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต และกรมพระดำรงราชานุภาพ (พระอิสริยยศในขณะนั้น)

สิงหาคม 2467 หรือสองปีให้หลังจากกรณีการซื้อที่ดินสถานทูตอังกฤษเดิมที่บางรัก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มี “พระราชกระแส” ตอบความลายพระหัตถ์ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ฉบับวันที่ 15 สิงหาคม 2467 ตาหนักการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทั้งการซื้อที่ดินสถานทูตอังกฤษเดิมและการสร้างตึกกระทรวงพาณิชย์ อีกครั้ง

“...เชื่อว่ากรรมการ, ผู้ล้นทรงพระปรีชาสามารถอยู่ทั้งสามพระองค์, คงจะได้ทรงสังเกตเห็นอยู่แล้ว, ว่าเงินคงพระคลังที่ร่อยหรอลงโดยรวดเร็วเกินกว่าที่ควรนั้น, เพราะบางกระทรวงทะบวงการได้ใช้เงินพิเศษเปลืองเข้าไปมาก, โดยคลังมิได้ทักท้วง, และโดยหม่อมฉันมิได้รู้ก่อนด้วยซ้ำ; เช่นกระทรวงพระคลังเองจ่ายเงินล้านบาทเศษซื้อที่ดินที่เปนสถานทูตอังกฤษโดยมิได้ปรึกษาหาฤาผู้ใด ๆ ก่อน (แม้หม่อมฉันเองก็ได้ทราบต่อเมื่อได้เห็นข่าวในหนังสือพิมพ์รายวัน), และที่ดินรายนั้นก็ยังมิได้ใช้เป็นประโยชน์แก่รัฐบาล. การเปลือง, ตามความเห็นของหม่อมฉัน, มีอีกอัน 1 เปนก้อนใหญ่, คือสร้างตึกที่ทำการกระทรวงพาณิชย์ขึ้นอย่างงดงาม, สำหรับคน 15 หรือ 20 คน, ไปนั่งทำงานอย่างหลวมเกือบผีหลอก, อีกทั้งบริบูรณ์ด้วยสนามลอนเดินนิสอย่างดีสำหรับท่านรองเสนาบดีเล่นกีฬาชนิดนั้น กับญาติมิตร, และเป็นที่รับแขกของชายาแห่งรองเสนาบดีอย่างเหมาะ, เพราะบ้านอยู่ฟากข้างโน้น แยกไปใครมาลำบาก. นอกจากนี้มีเล็กๆ น้อยๆ, เช่น กระทรวงพระคลังก่อสร้างเพิ่มเติมที่ทำงานขึ้นในพระบรมมหาราชวังโดยไม่

ปรากฏว่าได้ปรึกษาหรือขออนุญาตผู้ใดก่อน. กับในกรมศุลกากรมีอธิบดีซ้อนกันอยู่ 2 คน, ตาบอดคน 1 ตาดีคน 1, เช่นนี้เป็นต้น, ซึ่งกรรมการน่าจะทรงพระดำริห์แก้ไขตัดทอนบ้างเหมือนกัน. ภาษาอังกฤษมีติดอยู่ข้อ 1 ความว่า: “Physician heal thyself!” กระทรวงพระคลังเปรียบเหมือนแพทย์, ที่ตั้งใจจะเยียวยารักษาโรคใช้เปลื้องของกระทรวงทุกกระทรวง, แต่เมื่อยังมีได้รักษาโรคของกระทรวงตนเองก่อนแล้ว ก็ย่อมจะเป็นช่องให้กระทรวงอื่นๆ ไม่ยอมเชื่อ “แพทย์” นั้นบ้าง.

“ข้อความข้างบนนี้หม่อมฉันทูลมาเพื่อขอให้ทรงพระดำริห์บ้าง, กิจการจะได้เป็นผลดีที่สุดที่สามารถจะทรงบันดาลให้เป็นไปได้. ถ้าจะทรงคิดแต่ให้กระทรวงอื่นๆ ตัดทอนการใช้จ่ายโดยแปลงรูปงาน, แต่คงปล่อยให้กระทรวงที่เรียกกันตามภาษาดลว่า “กระทรวงพวกคลัง” (คือคลัง, พาณิชย์, เกษตร, รถมไฟแผ่นดิน) คงดำเนินการและเพิ่มรายจ่ายได้ตามใจ โดยไม่ต้องขออนุญาตผู้ใดๆ เลยอย่างที่เป็นมาละก็, เห็นว่าน่าจะมียผลแต่เพียงเจียดเอาเงินรายจ่ายสำหรับแพนกหนึ่งมาใช้สำหรับอีกแพนกหนึ่งเท่านั้น, จะไม่ลดรายจ่ายทั่วไปในงบประมาณลงได้จริงจิงเท่าใดนัก”

สนามลอนเทนนิสอย่างดี

ตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับทราบมา ดีที่กระทรวงพาณิชย์ที่สร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่กี่ปีก่อนนั้น “บริบูรณ์ด้วยสนามลอนเทนนิสอย่างดีสำหรับท่านรองเสนาบดีเล่นกีฬาชนิดนั้นกับญาติมิตร, และเป็นที่รับแขกของชายาแห่งรองเสนาบดีอย่างเหมาะ, เพราะบ้านอยู่ปากข้างโน้น แยกไปใครมาลำบาก”

ไม่เพียงแต่ “ลอนเทนนิส” (lawn tennis) หากแต่ต้องครองเสนาบดีที่กระทรวงพาณิชย์ที่ทรงกล่าวถึง คือกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงโปรดปรานการเล่นกีฬาอย่างฝรั่งหลากหลายชนิดมาแต่เมื่อยังมีพระชันษา 16-18 ปี สมัยเมื่อทรงรับราชการในกระทรวงธรรมการ ช่วงปี 2436-2439

“ทรงกระทำพระองค์สนิหิตชอบกับที่ปรึกษากระทรวง แลข้าราชการอื่นๆ ที่เป็นชาวอังกฤษทั้งในเวลาราชการและนอกเวลาราชการ...ชวนกันไปเล่นกอล์ฟหรือบางทีฮ็อกกีก็ตามท้องสนามหลวงตั้งแต่ออฟฟิศเล็กจนค่าจมนิด...ทรงรถถีบเสด็จไปเล่นเทนนิสตามบ้านฝรั่งหรือตามคลับ...เป็นสมาชิกในคลับเรือใบซึ่งตั้งอยู่

ถึงแถบชายทะเลจังหวัดสมุทรปราการ...ทุกวันเสาร์เมื่อออฟฟิศเลิกแล้วจะต้องมีการนัดกันในพวกสมาชิกคลับเรือใบ ให้หาอาหารไปคนละสิ่ง เสื้อผ้าคนละชุด แล้วถ่อร่างขึ้นรถไฟไปเล่นเรือใบกันถึงปากน้ำ ค้างคืนแลกกลับกรุงเทพเย็นวันอาทิตย์หมกมุ่นอยู่ดั่งนั้นจนตลอดฤดูคลื่นลมสงบ อันเป็นฤดูเหมาะที่จะเล่นเรือใบ หรือมิฉะนั้นก็ตีกระเชียงแข่งเรือกันตามชายทะเล”

ดังนั้น หากที่ใดที่หนึ่งในอาณาบริเวณตึกกระทรวงพาณิชย์สมัยแรกสร้างจะเคยมี “สนามลอนเทนนิส” จริงตามลายพระราชหัตถเลขา ดังกล่าว ย่อมไม่ใช่เรื่องเกินคาด อีกทั้งในยุคนั้นเป็นสมัยที่กำลังนิยมเล่นเทนนิสกัน ตามบ้านฝรั่ง บ้านขุนนาง หรือสโมสรต่างๆ นิยมสร้างสนามเทนนิสกันทั่วไป อีกทั้งในเวลาต่อมากรมหมื่นพิทยาลงกรณยังทรงมีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งสมาคมลอนเทนนิสแห่งประเทศไทยขึ้น และทรงได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมคนแรกด้วย

ส่วนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่าตึกกระทรวงยังถูกใช้เป็นที่รับแขกของ “ชาयरองเสนาบดี” เนื่องจากมี “บ้านอยู่ฟากข้างโน้น” ซึ่ง “แขกไปใครมาลำบาก” ความจริงนี้ไม่ปรากฏแน่ชัดว่า ทรงตั้งพระราชหฤทัยอย่างไร เพราะคำว่า “ฟากข้างโน้น” ที่ใช้กันในยุคตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมามักหมายถึงพวกราชนิกุลขุนนาง ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งธนบุรี หากแต่พระชายาคนแรกของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ คือหม่อมพัฒน์ รัชนี ธิดาเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร ขุนนาค) ถึงแก่กรรมไปตั้งแต่ปี 2461 ก่อนหน้าที่ตึกกระทรวงพาณิชย์จะเริ่มสร้างเสียด้วยซ้ำ ในปี 2467 ที่มีพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ พระชายาของรองเสนาบดี คือหม่อมเจ้าหญิงพรพิมลพรรณ พระธิดาของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งทรงเสกสมรสมาตั้งแต่ปี 2462 ความหมายของ “ฟากข้างโน้น” ในบริบทนี้ จึงอาจหมายถึงเฉพาะวังของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ ซึ่งตั้งอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ก็เป็นได้

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากกรณีความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าอยู่หัวกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ/กระทรวงพาณิชย์ ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2460 ร่วมกับลายพระราชหัตถเลขาที่แสดงความไม่พอพระราชหฤทัยกับการสร้างตึกกระทรวงพาณิชย์แม้จนเวลาล่วงเลยมาอีกหลายปี อาจตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า การที่ไม่เคยมีพระราชพิธีเปิดที่ทำการตึกกระทรวงพาณิชย์ หรืออีกนัยหนึ่งคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เคยเสด็จมา “ทรงเหยียบ” ตึกกระทรวงพาณิชย์เลย อาจมิได้เป็นเพียงเหตุบังเอิญ

หนุ่มนักเรียนนอก

ในยุคทศวรรษ 2460 ตำแหน่งราชการที่กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ (หรือในเวลาต่อมาคือ สภาเผยแพร่พาณิชย์) น่าจะเป็นแหล่งรวมบรรดา “หนุ่มนักเรียนนอก” บทพระราชนิพนธ์ หัวใจชายหนุ่ม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นามแฝง “รามจิตติ” จึงมีข้อความในจดหมายของตัวเอก คือ “นายประพันธ์ ประยูรศิริ” ถึง “นายประเสริฐ สุวัฒน์” เพื่อนนักเรียนร่วมรุ่นจากอังกฤษว่า “ในที่สุดฉันเป็นอันได้เข้ารับราชการในกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์...”

ช่วงต้นของกระทรวงพาณิชย์ยังถือเป็นยุคของผู้บริหารรุ่นใหม่ที่เป็น “นักเรียนนอก” ตัวอย่างเช่น พระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร 2434-2504) ซึ่งเคยศึกษาใน London School of Economics and Political Science มหาวิทยาลัยลอนดอน ก่อนจะไปสำเร็จวิชากฎหมายเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษในสำนัก Gray's Inn, London ระหว่างรับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้เป็นเลขานุการคนแรกของสภาเผยแพร่พาณิชย์ และด้วยความรู้ความสามารถด้านกฎหมายจึงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แปลกฎหมายของต่างประเทศมาดัดแปลงใช้ประกาศใช้เป็นพระราชบัญญัติซึ่งดวงวัด พ.ศ. 2466 ในปีเดียวกันนั้น ได้เป็นที่ปรึกษากฎหมายของสภาเผยแพร่พาณิชย์ พร้อมกับเป็นอธิบดีกรมทะเบียนการค้าคนแรก ตั้งแต่เมื่อยังเป็นพระโกมารกุลมนตรี ดังความใน “ประกาศพระบรมราชโองการตั้งกรมทะเบียนการค้า และตั้งที่ปรึกษากฎหมายแห่งสภาเผยแพร่พาณิชย์” ว่า

“พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ราชการอันเป็นหน้าที่ของกระทรวงพาณิชย์ พแนกการศึกษากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ เพื่อสามารถพิเคราะห์แก้ไขเหตุขัดข้อง และเสาะหาช่องทางที่จะส่งเสริมพาณิชย์ให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้น มีการประกาศและรักษามาตราซึ่งดวงวัด และรับจดทะเบียนการค้าเป็นอาทินั้น เปนงานสำคัญของกระทรวง ควรรวมขึ้นให้เปนกรมให้ที่ปรึกษากฎหมายแห่งสภาเผยแพร่พาณิชย์ เปนหัวหน้ารับผิดชอบต่อเสนาบดีโดยจำเพาะ เพื่อยังให้ราชการพแนกนี้ดำเนินดียิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมขึ้นในกระทรวงพาณิชย์ เปนกรมชั้นอธิบดี เรียกว่า กรมทะเบียนการค้า มีหน้าที่ในกิจการที่ระบุนานี้

พระยาโทณวนิกมนตรี
(วิสุทธิ โทณะวณิก) ขณะ
รับราชการอยู่ที่สถานทูตสยาม
กรุงวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา

“ตำแหน่งที่ปฤกษากฎหมายแห่งสภาเผยแผ่พาณิชย์นั้น เวลานี้ว่างอยู่ ทรงพระราชดำริเห็นว่า อำมาตย์เอก พระโกมารกุลมนตรี เนติบัณฑิตอังกฤษ สมควรรับตำแหน่งนี้ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระโกมารกุลมนตรี เป็นที่ปฤกษากฎหมายแห่งสภาเผยแผ่พาณิชย์ และอธิบดีกรมทะเบียนการค้า รับราชการสนองพระเดชพระคุณแต่บัดนี้สืบไป

“ประกาศมา ณ วันที่ 16 มกราคม พระพุทธศักราช 2466 เป็นปีที่ 14 ในรัชกาลปัจจุบัน”

ขณะเมื่อมาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมทะเบียนการค้าในปี 2466 พระโกมารกุลมนตรี มีอายุเพียง 28 ปี และด้วยความสำเร็จในการจัดและวางระเบียบกรมทะเบียนการค้า จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาโกมารกุลมนตรี” ในปี 2467

หนุ่มนักเรียนนอกอีกคนหนึ่งที่โอนเข้ามารับราชการกระทรวงพาณิชย์ในเวลาใกล้เคียงกัน และด้วยอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน คือ พระยาโทณวณิชมนตรี (วิสุทธิ โทณะวณิก 2437-2515) ซึ่งเริ่มเข้ารับราชการครั้งแรกเมื่อปี 2454 ตำแหน่งเสมียนตรี กระทรวงการต่างประเทศ ในปี 2457 ไปเป็นผู้ช่วยชั้น 1 ในสถานทูตสยาม ประจำกรุงวอชิงตัน จากนั้นศึกษาต่อในสหรัฐอเมริกาจนสำเร็จได้รับปริญญาเกียรตินิยมอันดับ 1 ด้านการพาณิชย์จากวิทยาลัยดาร์มัทธ (Dartmouth College) เมืองฮาโนเวอร์ ซึ่งเป็นหนึ่งในสถาบันชั้น “ไอวีลีก” (Ivy League) ของสหรัฐฯ รวมทั้งยังได้ศึกษาเพิ่มเติมในมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดและมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย เมื่อเดินทางกลับมา ปลายปี 2465 กระทรวงพาณิชย์จึงขอโอนย้ายจากกระทรวงการต่างประเทศมารับตำแหน่งนายเวร เป็นหลวงโทณวณิชมนตรีเมื่ออายุ 29 ปี

ต่อมาได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเลขานุการสภาเผยแผ่พาณิชย์ในปี 2471 และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาโทณวณิชมนตรีในปี 2474

ทำเนียบกระทรวงพาณิชย์ 2466

จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 11 ประจำเดือนมกราคม 2466 ลงพิมพ์ “ทำเนียบกระทรวงพาณิชย์” ว่าด้วยการแบ่งส่วนราชการภายในกระทรวงไว้ จึงจะยกยกรายนามข้าราชการชั้นเจ้ากรมมาให้ดูเป็นตัวอย่าง ว่าขณะนั้นกระทรวงพาณิชย์ประกอบด้วยหน่วยงานอะไรบ้าง

อันดับแรกสุดในฐานะคณะกรรมการบริหาร ได้แก่ สภาเผยแผ่พาณิชย์ อันประกอบไปด้วยสภานายก รองสภานายก เจ้าพนักงานสภา กรรมการสภา และที่ปรึกษาของสภา ซึ่งกลุ่มหลังนี้ ทั้งหมดเป็นฝรั่งต่างชาติ

ส่วนของกระทรวงพาณิชย์ (ที่ทำการกระทรวง) มีเสนาบดี พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับรองเสนาบดี พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

กรมกลาง แบ่งออกเป็น แผนกบัญชาการ มีผู้บังคับบัญชาคือปลัดทูลฉลอง (เทียบเท่าปลัดกระทรวง) ซึ่งขณะนั้นตำแหน่งนี้ว่างอยู่ เลขานุการกระทรวง คือ หลวงโทณวณิชมนตรี (วิสุทธิ โทณะวณิก) มีหัวหน้ากองสารบรรณ คือขุนพิณรุฒนามาตย์ (บุญรอด พินธุวัฒน์)

แผนกที่ปรึกษา มีนาย อาร์. เอส. เลอเมย์ (R. S. Le May) เป็นที่ปรึกษา
ราชการกระทรวง เลขานุการ หลวงประมณฑ์ปัญญา (ประมณฑ์ เนตรศิริ) ปลัด
กรมกองรวมข่าวการค้าแลตลาดให้สินค้าไท พระสิทธิพยากรณ์ (ฮกหลี่ วีรานูวัติ)
ปลัดกรมกองจดหมายเหตุ พระประดิษฐสหการ (ประดิษฐ์ สุจริตกุล)

แผนกการเงินและพัสดุ เลขานุการการเงิน พระธนากรพิสิษฐ (เปา มิลินทสูตร)
กรมทะเบียนการค้า อธิบดี คือ พระโกमारกุลมนตรี (ชื่น โกमारกุล ณ นคร)
กองชั่งตวงวัด เจ้ากรม คือ หลวงโชติศิลาปคุณ (โชติ โชติกเสถียร) กองหุ้นส่วน
บริษัท เจ้ากรมทะเบียนหุ้นส่วนบริษัท มณฑลกรุงเทพฯ หลวงสารนิติปริชา
(บุญเติก บุญยะปานะ) เจ้าพนักงานทะเบียนบริษัทชาเตอร์ หลวงวานิชเวทย์
วิจารณ์ (พจน์ ชววนนท์)

กรมสหกรณ์ มีรองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ทรงงานเป็นนายทะเบียน
สหกรณ์

ศาลาแยกธาตุ เจ้ากรม นาย เอ. มาร์กัน (A. Marcan)

กองตรวจพันธุ์รุกขชาติ เจ้ากรม หมอ เอ. เอฟ. ยี. คาร์ (A. F.G. Kerr)

กองสืบความรู้เอคอนอมิกแลทำสถิติพยากรณ์ เจ้ากรม หม่อมเจ้าอมร
สมานลักษณ์ กิตติยากร

สนามสอบ

หลังจากกระทรวงพาณิชย์ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2463 และย้ายเข้าที่ทำการ
ตึกใหม่ในปี 2465 แม้กระนั้น การสอบเข้ารับราชการในกระทรวงตามพระดำริ
ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ยังคงเป็นเรื่องแปลกใหม่ในสยาม เช่น ที่ปรากฏใน
บันทึกความทรงจำของนายสง่า กาญจนาคพันธุ์ (ต่อมาเป็นขุนวิจิตรมาตรา)
ซึ่งขณะนั้น เขายังรับราชการอยู่ในกรมแผนที่ทหาร

“วันหนึ่งตอนเลิกงาน ออกจากกรมแผนที่เดินมาไม่ช้า ได้ยินเสียงตะโกน
เรียก หันไปดูก็เห็นเพื่อนนักเรียนสวนกุหลาบเก่าคนหนึ่งชื่อ เฮง เขาถามว่า
ทำงานที่ไหนก็บอกเขา เขาว่าเป็นพลเรือนมาทำงานทหาร ลองไปสอบเข้า
กระทรวงพาณิชย์ดูซิ ข้าพเจ้าไม่รู้เรื่องถามเขาๆ ก็บอกให้ฟัง สรุปความว่า
กระทรวงพาณิชย์เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ มีกรมพระจันทบุรีเป็นเสนาบดี กรมหมื่นพิทย
าลงกรณ์ (น.ม.ส.) เป็นรองเสนาบดี กระทรวงนี้ถือว่างานชั่งตวงวัดเป็นสำคัญ

ได้ตั้งสำนักงานขึ้นเรียกว่า “สำนักงานกลางมาตราชั่งตวงวัด” เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Central Bureau of Weights and Measures ได้ออกพระราชบัญญัติมาตราชั่งตวงวัด ทำงานติดต่อกับสำนักงานในฝรั่งเศส งานชั่งตวงวัดนี้เริ่มมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว คือให้ใช้วิธีเมตริก แต่ทำไม่สำเร็จ คราวนี้มีสำนักงานมีกฎหมายจะทำงานให้สำเร็จจริงจัง โดยถือว่าเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็น ตรากระทรวงพาณิชย์ที่ต้งใหม่ก็เป็นรูปเครื่องชั่งตวงวัด สำนักงานกลางตั้งขึ้นแล้ว แต่ยังไม่มีการทำงานพอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงเห็นว่า กระทรวงพาณิชย์ตั้งขึ้นใหม่และเป็นงานใหม่ จึงทรงวางระเบียบให้มีการสอบแข่งขันเข้ารับราชการ...กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์จะทรงทำเป็นตัวอย่างไว้ว่าการรับราชการต้องสอบแข่งขันเข้า เสง เพื่อนข้าพเจ้าบอกว่า เขาเปิดประกาศไว้ที่กระทรวงแล้ว วิชาที่จะสอบมี 3 อย่าง คือภาษาอังกฤษ มีแปลไทยเป็นอังกฤษ แปลอังกฤษเป็นไทย กฎหมายอาญาและกฎหมายชั่งตวงวัดที่เพิ่งออกใหม่ กับวิชาพิเศษภาษาต่างๆ ให้เลือกสอบภาษาใดภาษาหนึ่ง มีฝรั่งเศส เยอรมัน ญี่ปุ่น จีน มลายู ฮินดูสตานี และดูเหมือนจะมีอะไรอีกจำไม่ได้ เมื่อไปขอใบสมัครสอบให้บอกเจ้าหน้าที่เขาไว้ว่าจะสอบวิชาพิเศษอะไร กับให้ชื้อกฎหมายชั่งตวงวัดมาด้วย”

ในการเข้าสอบแข่งขัน สง่าตัดสินใจเลือกสอบวิชาพิเศษภาษามลายูทั้งที่ไม่มีความรู้ เพราะคิดว่ามีหนังสือภาษาฝรั่งที่ “ทำเป็นคำศัพท์ต่างๆ เป็นประโยคถามตอบ และเป็นเรื่องสั้นๆ สำหรับใช้พูดก็ได้ ใช้เรียนก็ได้ แต่ไม่ค่อยเกี่ยวกับเรื่องที่จะสอบ” แต่ที่สำคัญคือ “บังเอิญนึกขึ้นมาได้ว่า อ้อ เมียเรานี่เองเก่งภาษามลายู คงช่วยได้” เพราะ “เมื่อรุ่นสาวเขากับพี่สาวไปอยู่ที่ชะวา สุมาตรา และมลายู กลับมาเมื่อเป็นสาวแล้ว” ดังนั้น “ข้าพเจ้านึกได้ก็ถามเมียถึงถ้อยคำ และประโยคที่จะใช้เกี่ยวกับเครื่องชั่งตวงวัดต่างๆ เขาก็บอกหรือสอนให้ เราก็อามาประกอบเข้ากับหนังสือมลายูตามที่เห็นว่าจำเป็นต่างๆ ทุกอย่าง”

จากนั้น เมื่อถึงวันสอบ “ข้าพเจ้าไปก่อนกำหนดคือก่อน 2 โมงเช้า เห็นผู้สมัครสอบมาราวสัก 80 คน ที่มีผู้สมัครสอบมาก เห็นจะเป็นด้วยตามประกาศว่าสอบได้และเข้ารับราชการจะได้เงินเดือนๆ ละ 150 บาท ซึ่งนับว่าเงินเดือนสูงมากสำหรับสมัยนั้น”

“สถานที่สอบใช้ตึกกระทรวงพาณิชย์ชั้นล่างทั้งหมด ทั้งที่เป็นห้องแต่เปิดทะลุถึงกัน และระเบียบหน้าระเบียบหลัง ตั้งโต๊ะเดี่ยวกระจายกันไปต่างๆ และเป็นโต๊ะสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวบ้าง”

หลังจากวันสอบราวหนึ่งสัปดาห์ ก็มีจดหมายแจ้งมาจากทางกระทรวงพาณิชย์ ว่าสอบได้ ให้ไปพบที่กรมทะเบียนการค้า ปรากฏว่ามีผู้สอบได้ 5 คน ตามจำนวนที่ต้องการ

ในปี 2467 นายสง่าจึงโอนย้ายจากกรมแผนที่ มาเป็นนายตรวจมาตรา ชั่งตวงวัด กรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์

ราชทินนาม

ขุนนางหรือข้าราชการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เมื่อรับราชการมาด้วยความเรียบร้อย จะได้รับพระราชทาน “บรรดาศักดิ์” คือ “ยศ” กับ “ราชทินนาม” (คือชื่อประจำตำแหน่งหน้าที่ในราชการ มักผูกขึ้นให้เป็นคำที่ไพเราะ) พร้อมด้วย “ศักดินา” อันเป็นตัวเลขที่แสดงระดับชั้นของเกียรตินยศ เช่นต่อมาในปี 2472 นายสง่า กาญจนาคพันธุ์ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นขุนวิจิตรมาตรา ศักดินา 500 “ยศ” ในที่นี้ คือ “ขุน” ส่วน “ราชทินนาม” คือ “วิจิตรมาตรา” โดยมีศักดินา 500

ในจำนวนห้าคนที่สอบเข้าทำงานที่กระทรวงพาณิชย์รุ่นเดียวกันกันนายสง่าเมื่อเข้ารับราชการในทางชั่งตวงวัดจนเจริญก้าวหน้า มีถึงสี่คนที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ที่มีคำว่า “มาตรา” อยู่ในราชทินนาม ได้แก่ ขุนสำรวจมาตรากิจ (บุญชู ง่วนเตียววงศ์/สังวร ภัทรโธม 2444-2509) ขุนประเสริฐศุภมาตรา (จรูญ จันทรสมบูรณ์ 2445-2528) ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์ 2440-2523) และขุนวิจารณ์มาตรา (ยงคิม เหลืองรังษี) ส่วนขุนประสิทธิ์วิทยกร (ฮก/ศักดิ์ คุปตะวาณิช 2442-2521) เดิมเคยรับราชการครุมาก่อน จึงโอนมารับราชการกระทรวงพาณิชย์ด้วยราชทินนามเดิม

การพระราชทานราชทินนามของข้าราชการกระทรวงพาณิชย์ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนใหญ่มักเป็นไปในแนวทางนี้ คือตั้งขึ้นให้มีความหมายเกี่ยวข้องกับหน้าที่การงานเป็นหลัก เช่น เมื่อแรกตั้งกรมสถิติพยากรณ์ ข้าราชการรุ่นแรกๆ ได้รับราชทินนามที่มีคำว่า “สถิติ” เช่น ขุนสถิติชำนาญ หลวงเชาวนานุสถิติ กับมีอีกส่วนหนึ่งที่มีคำว่า “พยากรณ์” เช่น ขุนอาจพยากรณ์ หลวงสถิติพยากรณ์

ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์แล้วเพิ่มความรับผิดชอบให้ครอบคลุมงานด้านสหกรณ์ จึงมีชุดราชทินนามใหม่คือชุด สหการ/สหกิจ/สหกรณ์ สำหรับข้าราชการที่รับผิดชอบงานด้านนี้ เช่น พระประดิษฐสหการ หลวงสหการสันตติ ขุนจินดาสหกิจ พระประกาศสหกรณ์ หลวงประกิตดีสหกรณ์ ขุนประสิทธิสหกรณ์

อีกกลุ่มหนึ่งคือชุด พาณิชย-/พาณิชย์ ของยุคระทรวงพาณิชย์ เช่น หลวงพิสุจน์พาณิชย์ลักษณ์ พระรัตนพาณิชย์ พระพิจารณาพาณิชย์ หรือแปลงไปเป็น วาณิชย หรือ วาณิช ก็มี เช่น หลวงบุรเวชพาณิชย์ หลวงวาณิชเวทย์วิจารณ์

นอกจากนั้นยังมีบางท่านที่ได้รับพระราชทานราชทินนามพิเศษเฉพาะตัว ด้วยการนำเอาชื่อตัวหรือนามสกุล มาขึ้นต้นราชทินนาม ตัวอย่างของกลุ่มที่ใช้ชื่อตัว ได้แก่ หลวงเดชสหกรณ์ (หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ 2441-2518) พระเสริมพาณิชย์ (เสริม ชูโต) หลวงถวิลเศรษฐพาณิชย์การ (ถวิล คุปตารักษ์ 2443-2524) ส่วนราชทินนามที่ผูกขึ้นจากนามสกุล เช่น พระยาโทณวณิกมนตรี (วิสุทธิ์ โทะณะวณิก 2437-2515) และหลวงบุญยमानพพาณิชย์ (อรุณ บุญยमानพ 2436-2507)

กระทรวงนักเขียน

พระราชวรรังสฤษฎ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ทรงเป็นนักเขียนคนสำคัญแห่งยุคที่มีชื่อเสียงมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ 5 ทรงเชี่ยวชาญทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยทรงใช้นามปากกาว่า น.ม.ส. อันเป็นพยัญชนะท้ายสามตัวของพระนามพระองค์เจ้ารัชสีนแจ่มจรัส ผลงานพระนิพนธ์ที่เป็นที่รู้จักกันดีจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ จดหมายจางวางหรั้า นิทานเวตาล สามกรุง ฯลฯ

ข้าราชการได้บังคับบัญชาของเสด็จในกรมฯ จึงพลอยได้รับมอบหมายหน้าที่ให้มีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ ด้วย เช่น ที่หลวงบุญยमानพพาณิชย์ (อรุณ บุญยमानพ) เล่าถึงขุนสถิติชำนาญ (ต่อมาเป็น หลวงรัตนพาณิชย์) ว่า

“ข้าพเจ้าได้พบขุนสถิติชำนาญ (เจือ รัตนสถิติ) อีกที่กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 2460 คือข้าพเจ้าเข้ารับ

ราชการร่วมกรมเดียวกัน ภายใต้ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อธิบดีกรมนั้น ข้าพเจ้าได้ร่วมงานใกล้ชิดกับท่านขุนสกลิตชำนานู เมื่อ พ.ศ. 2461 โดยทั้งสองเราได้ร่วมกันเป็นผู้ตรวจปฏิรูปเรื่องนิทานเวตาล ซึ่งในกรมพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงพระนิพนธ์เพื่อเป็นเครื่องชำระผู้ไปร่วมงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมพัฒน์ รัชนิ ซายาของท่าน ต่อจากนั้นข้าพเจ้าได้รับช่วงงานการพิมพ์ตีพิมพ์ภาษาไทยและ ภาษาอังกฤษที่เสด็จอธิบดีเคยทรงใช้ขุนสกลิตชำนานูเป็นส่วนพระองค์ มาเป็นหน้าที่ ของข้าพเจ้า โดยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้มีความใกล้ชิดกับเสด็จในกรมทั้งในทางราชการ และในส่วนพระองค์”

หลวงบุญมานพฯ เริ่มต้นชีวิตการเป็นนักเขียนมาตั้งแต่เรียนจบชั้นมัธยม ใช้นามปากกา “แสงทอง” อันมีความหมายเดียวกับชื่อตัวคือ “อรุณ” มีผลงานทั้ง แต่งบทละครร้องให้คณะละครปราโมทัย การแปลวรรณกรรมภาษาอังกฤษเป็น ภาษาไทย เรื่องสั้นแนวขบขัน และโคลงฉันท์กาพย์กลอน หากแต่ท่านยกย่อง น.ม.ส. ว่า “พระองค์ท่านผู้เคยเป็นทั้งผู้บังคับบัญชาที่ทรงยังความเจริญยิ่งๆ ให้แก่ ข้าพเจ้าในทางราชการเป็นอย่างมาก ทั้งเคยทรงเป็นเหมือนพระอาจารย์ทางการ ร้อยแก้วและร้อยกรองแก่ข้าพเจ้าตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ใต้บังคับบัญชาของ พระองค์มีเอนกประการ”

นักเขียนอีกคนหนึ่งของกระทรวงพาณิชย์ คือ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ซึ่งรับราชการในกรมทะเบียนการค้าด้วยกันกับหลวงบุญมานพฯ ขุนวิจิตรฯ สร้างชื่อเสียงจากผลงานต้นฉบับหนังสือ *ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์* ที่ชนะการประกวดของราชบัณฑิตยสภาเมื่อปี 2471 แต่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งขณะนั้นทรงย้ายไปรับราชการในราชบัณฑิตยสภาแล้ว ทรงแย้งว่าสำนวนภาษา หนังสือยังไม่ราบรื่น จึงให้ขุนวิจิตรมาตราไปเฝ้าทุกวันในเวลาบ่าย เพื่อปรับแก้ ถ้อยคำสำนวนก่อนตีพิมพ์เผยแพร่ ขุนวิจิตรมาตราเล่าว่า “การไล่หนังสือ” นี้ กินเวลายาวนานเกือบสามเดือน

“พระองค์ท่านเริ่มแต่คำขึ้นต้นหน้าแรกเรื่อยไปตลอดทุกคำทุกประโยค ไม่มีเว้น ให้ข้าพเจ้าอ่านให้ฟัง...พระองค์ท่านทรงทักถ้อยคำและประโยคเรื่อยไป ทรงเล่าบ้างอธิบายบ้างทุกคำทุกประโยค...สรุปความว่าการแต่งหนังสือที่ดีต้อง พยายามหาคำไทยใช้ให้มากที่สุด ไม่จำเป็นจะต้องใช้ศัพท์แสงให้หรูหรา เมื่อมี คำไทยใช้อยู่แล้วให้ใช้คำภาษาไทย นอกจากคำบาลีสันสกฤตที่ใช้กันจนชินเหมือน คำไทยแล้วก็ใช้ได้ ประโยคไม่ให้เขียนยาว...เราไม่มีเครื่องหมายวรรคตอนใช้อย่างฝรั่ง มันจะหลงได้ง่าย ประโยคที่เขียนยาวให้ตัดให้สั้น แต่ให้มันกลมกลืนกัน

เรื่อยไป ไวยากรณ์ไทยไม่มี แต่ก็ควรยึดไวยากรณ์ฝรั่งไว้ ให้ประโยคมันสมบูรณ์ สละสลวย”

เมื่อการตรวจแก้ต้นฉบับเสร็จสิ้นลง เสด็จในกรมฯ ประทานความเห็นอีกว่า ชื่อเดิมของหนังสือคือ *ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์* ยาวเกินไป ให้คิดเปลี่ยนใหม่ให้สั้น ดังนั้นเมื่อตีพิมพ์ ผลงานเล่มดังกล่าวของขุนวิจิตรมาตราจึงใช้ชื่อว่า *หลักไทย*

ต่อมาเมื่อถึงยุคบุกเบิกกิจการภาพยนตร์ในสยาม ทั้งหลวงบุญมานพ พาณิชย์และขุนวิจิตรมาตรา ล้วนเป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนร่วมในการเขียนบท ภาพยนตร์และกำกับการแสดงด้วย

สยามรัฐพิพิธภัณฑสถานและสวนลุมพินี

ควบคู่กับการออกสำรวจพรรณไม้ทั่วราชอาณาจักรสยามของ “ทีมหมอคร” พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถยังทรงจัดส่งนักเรียนทุนส่วนพระองค์ไปศึกษาต่อด้านพฤกษศาสตร์โดยเฉพาะ ได้แก่ หม่อมเจ้าลักษณะการ เกษมสันต์ (2445-2520) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ซึ่งเสด็จไปทรงศึกษาด้านพฤกษอนุกรมวิธาน (plant taxonomy) ที่วิทยาลัยพฤกษศาสตร์ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (Botany School, University of Cambridge) ประเทศอังกฤษ รวมทั้งยังได้ทรงฝึกงานที่สวนพฤกษศาสตร์คิว (Royal Botanic Gardens, Kew) จากนั้นเมื่อทรงสำเร็จการศึกษาได้กลับเข้ามาเป็นผู้ช่วย “หมอคร” เจ้ากรมกองตรวจพันธุ์รุกขชาติ กรมตรวจกสิกรรม

อีกหนึ่งภารกิจของงานด้านรุกขชาติในกระทรวงพาณิชย์ยุคนั้น คืองาน **สยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน** ตอนปลายปี 2468

งานนี้เป็นโครงการจัดแสดงนิทรรศการครั้งใหญ่ของสยาม ณ สวนลุมพินี เพื่อแสดงให้เห็น “ภาพแห่งความสำเร็จของประเทศซึ่งอยู่ใต้ร่มราชาธิปไตย” และเฉลิมฉลองวาระที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 15 ปี โดยมีกำหนดเปิดในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2468 และจัดแสดงต่อไปเป็นระยะเวลา 60 วัน

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งขณะนั้นทรงอยู่ในกรมการวางแผนโครงการสยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน อันมีเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นประธานกรรมการ ทรงเล่าวว่า

ภาพกระทรวงพาณิชย์จากหนังสือ
ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ สวนลุมพินี
พระพุทธศักราช 2468 ซึ่งเตรียมจัดพิมพ์
เผยแพร่เนื่องในงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์

“พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ พระราชทานที่ดินแห่งหนึ่งกว้างใหญ่พอที่จะจัดสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ได้ คือที่ดินซึ่งภายหลังพระราชทานชื่อว่า ‘สวนลุมพินี’ ความมุ่งหมายคือว่า เมื่อเสร็จงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ไปแล้ว ให้ที่ดินนั้นเป็นสวนหรือปาร์กสำหรับพระนครต่อไป การที่จัดที่ดินให้เป็นปาร์กนั้น หัวหน้านักกระทรวงพาณิชย์ในเวลานั้นได้เสนอขึ้นว่า ควรจะจัดให้เป็นสวนพฤกษศาสตร์ของประเทศ นับหนึ่งให้ปลูกแต่ต้นไม้ไทยทั้งนั้น ไม่ปลูกต้นไม้พรรณที่มีได้เกิดเองตามธรรมชาติในแผ่นดินของเรา ไม่อาศัยต้นไม้ที่เอาพันธุ์มาจากประเทศอื่นเลย ต้นไม้ของเรา

แต่ๆ ถ้าหากมาจากท้องที่ทั่วไปในพระราชอาณาเขต ก็อาจจัดให้เป็นสวนต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ใบ และต้นไม้ดอกงดงามได้ สวนเช่นนี้จะเสมอกับเป็นตำราพฤกษศาสตร์ของประเทศเราอยู่ส่วนหนึ่ง และจะเป็นของอวดได้ ที่แท้ยังไม่มีสวนในประเทศไหนที่สร้างขึ้นด้วยมุ่งให้เป็นส่วนหนึ่งแห่งตำราพฤกษศาสตร์ของประเทศเช่นที่คิดนี้...

“ผู้เสนอความคิดที่จะให้ทำสวนลุมพินีเป็นสวนพฤกษศาสตร์ของประเทศ ได้ให้หัวหน้าแผนกรกษชาติทำบัญชีชื่อต้นไม้ ซึ่งเห็นว่าจะปลูกให้งดงามในกรุงเทพฯ ได้ ทั้งแผนกไม้ต้น ไม้ใบ และไม้ดอก อีกทั้งหมายความว่า ต้นไม้ชนิดไหนควรจะมาจากท้องที่ไหนจึงจะดีกว่าเอามาจากท้องที่อื่นๆ ซึ่งมีต้นไม้ชนิดเดียวกัน เพราะงามกว่า หรือเพราะคงจะคุ้นกับอากาศกรุงเทพฯ ง่ายกว่าเป็นต้น เสนาบดีมหาดไทยผู้เป็นประธานกรรมการครั้งนั้นเห็นชอบตามความคิดนี้ และรับบัญชีนั้นไว้ว่าจะจัดต่อไป แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคต และจัดสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ล้มเลิกไปแล้ว ความคิดเรื่องจะจัดสวนลุมพินีเป็นสวนพฤกษศาสตร์ตัวอย่างต้นไม้ในประเทศนี้ก็เห็นจะล้มเลิกไปด้วย จึงหาได้เห็นจัดเช่นที่คิดไว้นั้นไม่”

คมนาคมและพาณิชยกรรม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 งานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์จึงล้มเลิกไปโดยปริยาย

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา ขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ เป็นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี

พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ ในฐานะผู้บริหารสูงสุดของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม ต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ซึ่งส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสยามเช่นกัน นำไปสู่ข้อเสนองการแก้ไขปัญหา ทั้งลดจำนวนข้าราชการและควรวางแผนหน่วยงาน จึงมีการรวมหน้าที่ของกระทรวงพาณิชย์เข้ากับกระทรวงคมนาคมตอนปลายเดือนมีนาคม 2468 ดังมีประกาศใน ราชกิจจานุเบกษา ว่า

“ด้วยเมื่อพุทธศักราช 2454 สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมหน้าที่รถไฟและทางบกทางน้ำ และการสื่อสารส่งข่าว ประมวลขึ้นเป็นกระทรวงหนึ่งซึ่งพระราชทานนามว่า กระทรวงคมนาคม

เล่ม ๔๒ หน้า ๔๑๘ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๖๘

ประกาศรวมหน้าที่ราชการ

ตั้งเป็นกระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดัรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า

ด้วยเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๓ สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมหน้าที่รถไฟและทางบกทางน้ำ และการสื่อสารส่งข่าว ประมวลขึ้นเป็นกระทรวงหนึ่งซึ่งพระราชนามว่า กระทรวงคมนาคม

อนึ่งเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๓ ทรงพระราชดำริว่า สมควรจะริบเร่งบำรุงการพาณิชย์ต่างประเทศอื่นๆ ให้ยิ่งขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์ และยกกรมพาณิชย์ และสถิติพยากรณ์ขึ้นสู่ฐานะแห่งกระทรวง มีนามว่า กระทรวงพาณิชย์

บัดนี้ได้ทรงสังเกตว่า การค้าขายในสยามประเทศเจริญขึ้นโดยลำดับ การงานในสองกระทรวงดังกล่าวมานี้ก็ลงรูปคล้ายๆ กันยิ่งขึ้นแล้วแต่ก่อน กล่าวคือ บำรุงส่งเสริมการ

วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๖๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ หน้า ๔๑๘

ค้าขายด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้ารวมหน้าที่บังคับบัญชาเสียได้จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองยิ่งขึ้น ด้วยจะเปลื้องรายจ่ายในการที่แยกเป็นสองกระทรวงอยู่เช่นนี้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รวมสองกระทรวงนี้เข้าเป็นกระทรวงเดียวกัน พระราชทานนามว่า กระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ และให้เสนาบดีถือตราพระราชมทรงรถ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายนศกหน้าเป็นต้นไป

ประกาศสมณวันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๘ เป็นปีที่ ๑ ในรัชกาลปัจจุบัน

ประกาศตั้งผู้รั้งเสนาบดี

กระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดัรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า

ตามประกาศรวมหน้าที่ราชการ กระทรวงคมนาคมและกระทรวงพาณิชย์เข้าเป็นกระทรวงเดียวกัน มีหาอำมาตย์เอก พระเจ้านิพัทธ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ก็ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ใน

“ประกาศรวมหน้าที่ราชการตั้งเป็นกระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ”

ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42 (28 มีนาคม 2468)

“อนึ่งเมื่อพุทธศักราช 2463 ทรงพระราชดำริว่า สมควรจะริบเร่งบำรุงการพาณิชย์ต่างประเทศอื่นๆ ให้ยิ่งขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์ และยกกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ขึ้นสู่ฐานะแห่งกระทรวง มีนามว่า กระทรวงพาณิชย์

“บัดนี้ได้ทรงสังเกตว่า การค้าขายในสยามประเทศเจริญขึ้นโดยลำดับ การงานในสองกระทรวงดังกล่าวมานี้ก็ลงรูปคล้ายๆ กันยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน กล่าวคือ บำรุงส่งเสริมการค้าขายด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้ารวมหน้าที่บังคับบัญชาเสียได้จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองยิ่งขึ้น ด้วยจะเปลื้องรายจ่ายในการที่แยกเป็นสองกระทรวงอยู่เช่นนี้

“จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รวมสองกระทรวงนี้เข้าเป็นกระทรวงเดียวกัน พระราชทานนามว่า กระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ และให้เสนาบดีถือตราพระราชมทรงรถ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายนศกหน้าเป็นต้นไป

“ประกาศมาณวันที่ 23 มีนาคม พุทธศักราช 2468 เป็นปีที่ 1 ในรัชกาลปัจจุบัน”

พร้อมกันนั้น ได้มีประกาศตั้งผู้รั้ง (รักษาการ) เสนาบดี กระทรวงคมนาคม และพาณิชย์การ โดยให้ยกเลิกตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ เพราะ “มหาอำมาตย์เอก พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ก็ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ในตำแหน่งอื่นๆ ที่สำคัญ และหนักแล้วหลายอย่าง มีอาทิ คือเป็นอธิบดีกรมตำรวจ และประธานกรรมการพิจารณาศึกษาปัญหาฝิ่น และนายกสภาเผยแผ่พาณิชย์ เป็นต้น และยังจะต้องรับหน้าที่อื่นที่สำคัญอีก” ส่วนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคม ซึ่งเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ถือตำแหน่งเดิมอยู่ ก็ยกเลิกไปพร้อมกัน

“ทรงพระราชดำริเห็นว่า ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การที่จะตั้งขึ้นใหม่แทนสองตำแหน่งที่กล่าวมาแล้วนี้ ควรได้แก่นายพลเอก พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน ผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวงแห่งกรุงสยาม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ พระเจ้าฟ้ายาเธอ พระองค์นั้น ทรงรับตำแหน่งผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ และคงทำการในตำแหน่งผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวงแห่งกรุงสยามต่อไปด้วย”

พาณิชย์และคมนาคม

วันที่ที่ ราชกิจจานุเบกษา ลงพิมพ์เผยแพร่ “ประกาศรวมหน้าที่ราชการตั้งเป็นกระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ” โดยให้มีผลทันทีในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงมีหนังสือถึงเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ ความว่า

“เรื่องประกาศรวมหน้าที่ราชการตามที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษาฉบับลงวันที่ 28 มีนาคมนั้น ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยวาจาครั้งหนึ่งแล้ว แลได้มาตริตรองดูโดยรอบคอบอีก แลได้ปรึกษากับพระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน เห็นพ้องกันว่าในข้อหน้าที่นายกสภาเผยแผ่พาณิชย์ แลในข้อชื่อกระทรวง ทั้งสองข้อนี้ควรแก้ไข เพราะ

“(1) ในข้อหน้าที่นายกสภาเผยแผ่พาณิชย์ ถ้าไม่ประกาศว่าข้าพเจ้าพ้นจากหน้าที่นี้แล้ว พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน ก็ไม่สามารถนั่งเป็น

เล่ม ๔๒ น ๔๔๐ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๖๘

ประกาศเปลี่ยนนามกระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ
เป็นกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ว่าตามประกาศรวมหน้าที่
ราชการกระทรวงคมนาคมและกระทรวงพาณิชย์ ลงวันที่ ๒๓
เดือนนี้ ที่โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า กระทรวงคมนาคม
และพาณิชย์การนั้น ยังไม่เหมาะ เพราะการพาณิชย์เป็นของ
สำคัญอย่างยิ่ง ที่รัฐบาลหวังจะบำรุงให้เจริญมากที่สุดที่จะเป็น
ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามใหม่ เรียกว่า
กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ให้นิยมใช้ตั้งสืบไป

ประกาศตามวันที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๘ เป็น
ปีที่ ๑ ในรัชกาลปัจจุบัน

“ประกาศเปลี่ยนนาม
กระทรวงคมนาคมและ
พาณิชย์การ เป็นกระทรวง
พาณิชย์และคมนาคม”
ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42
(31 มีนาคม 2468)

นายกในที่ประชุมสมานันต์ได้ ในบัดนี้มีเรื่องด่วนที่ต้องประชุมกันอยู่แล้ว เรื่องนี้
จึงเป็นการเร่งร้อนอยู่

“(2) ในข้อชื่อกระทรวง กระทรวงพาณิชย์เป็นกระทรวงที่ตั้งขึ้นด้วยรู้กันไป
ทั่วโลก แลโลกนิยมการพาณิชย์สำคัญยิ่งกว่าการคมนาคม ชื่อกระทรวงจึงควรเป็น
กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ที่กราบบังคมทูลนี้เฉพาะแต่ชื่อ เพียงอย่าให้โลก
เข้าใจไปว่า ประเทศสยามเห็นการคมนาคมสำคัญว่าการพาณิชย์ ส่วนตรสำหรับ
เสนาบดีแลสี่เครื่องหมายกระทรวงจะใช้อย่างไรนั้นแล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์
เห็นสมควร”

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสตอบว่า “ประกาศ
เปลี่ยนตำแหน่งนั้นตกลง เรื่องแก้ไขชื่อกระทรวงนั้น เห็นว่าให้แก้ไขทันทีดีกว่า
จะรอไว้ ให้ร่างประกาศแก้ว่าที่เรียกว่าคมนาคมและพาณิชย์นั้น ยังไม่เหมาะ
เพราะการพาณิชย์เป็นของสำคัญอย่างยิ่ง ที่รัฐบาลหวังจะบำรุงให้เจริญมากที่สุด
ที่จะเป็นไปได้”

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับต่อมา จึงมี “ประกาศเปลี่ยนนามกระทรวงคมนาคม และพาณิชย์การ เป็นกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม” โดยอิงตามความในพระราชกระแสฎีกาประการ พร้อมกันนั้น ราชกิจจานุเบกษา ยังลงพิมพ์ “ประกาศเปลี่ยนตำแหน่งนายกสภาเผยแผ่พาณิชย์” โดยมีพระบรมราชโองการว่า

“ในเวลานี้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถก็ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ในตำแหน่งอื่นๆ หลายตำแหน่งแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ปลดเปลี่ยนให้พ้นจากตำแหน่งและหน้าที่นายกแห่งสภาเผยแผ่พาณิชย์ และให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงรับตำแหน่งนั้น ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2469 เป็นต้นไป”

กรมพระจันทบุรีนฤนาถจึงทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และนายกสภาเผยแผ่พาณิชย์ นับแต่บัดนั้น

ส่วนกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ รองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นอุปนายกกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง ตั้งแต่เดือนมกราคม 2468 จากนั้นในปี 2469 หอพระสมุดฯ ได้จัดรวมกรมศิลปากรเข้ามาไว้ และจัดหน้าที่ขึ้นใหม่อีกหลายแผนก เช่น แผนกวรรณคดี แผนกโบราณคดี และแผนกศิลปากร จึงเปลี่ยนนามเป็น “ราชบัณฑิตยสภา” พอดีกับการรวมหน้าที่กระทรวงคมนาคมเข้ากับกระทรวงพาณิชย์ ตั้งเป็นกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ย้ายมารับตำแหน่งราชการประจำราชบัณฑิตยสภา

กรมพระกำแพงเพชรฯ

กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน (2425-2479) เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาوات ทรงศึกษาวิชาวิศวกรรมที่ประเทศอังกฤษ เมื่อกลับสู่สยาม ทรงรับราชการด้านทหารช่าง แต่บทบาทสำคัญของพระองค์ในประวัติศาสตร์ยุคใหม่ของสยาม คือ การวางรากฐานการรถไฟ ในฐานะผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง จึงเกี่ยวข้องกับการพาณิชย์มาตั้งแต่แรก ดังที่อดีตนักเรียนทุนกรมรถไฟหลวงคนหนึ่ง เล่าไว้ด้วยความซาบซึ้ง

พระเจ้าพี่ยาเธอ
กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
เสนาบดีกระทรวงคมนาคม
แลพาณิชยการ

“โดยที่การรถไฟเป็นงานที่ต้องใช้วิชาช่างเป็นเอก และโดยที่การดำเนินงานมีส่วนสัมพันธ์กับการเศรษฐกิจและพาณิชย์ พระองค์ได้ทรงวางโครงการบริหารให้เข้าในระบบแผนเป็นกรมรัฐพาณิชย์ และเพื่อพัฒนาการรถไฟให้มีประสิทธิภาพและสมรรถภาพยิ่งขึ้น พระองค์ได้ทรงฝึกให้ข้าราชการไทยมีความสามารถในกิจการรถไฟ โดยทรงจัดให้มีการส่งนักเรียนผู้ที่สอบแข่งขันชิงทุนของกรมรถไฟหลวงได้ ออกไปศึกษาวิชาการรถไฟในแขนงวิศวกรรมศาสตร์ (ฝ่ายการช่าง) และพาณิชยศาสตร์ (ฝ่ายการเดินรถ) ณ ต่างประเทศเป็นรุ่นๆ เพื่อเข้ามาสวมตำแหน่งสำคัญๆ ที่ต้องใช้วิชาการแทนชาวต่างประเทศ ซึ่งจำเป็นต้องจ้างไว้ในเวลานั้น

“ทั้งนี้ เป็นนโยบายที่ทรงวางรากฐานให้เจ้าหน้าที่รถไฟมีความรู้ความสามารถบริหารงานทางด้านสาธารณูปการณให้ดำเนินไปโดยมีสมรรถภาพ ตามนโยบายนี้ กรมรถไฟหลวงได้เริ่มส่งนักเรียนออกไปเป็นรุ่นแรกเมื่อปี พ.ศ. 2461 และรุ่นสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ. 2469 รวมเป็นนักเรียนที่ส่งไป 54 คน”

หลังจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงกำแพงเพชรฯ รับตำแหน่งผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงคมนาคมและพาณิชยการตั้งแต่วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2468 สองเดือนต่อมาในวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2469 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ตั้งให้เป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม นายกสภาเผยแผ่พาณิชย์ และยังทำการในตำแหน่งผู้บัญชาการรถไฟหลวงแห่งกรุงสยามด้วย จากนั้นในปี 2472 โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนกรมขึ้นเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

ภาพขององค์เสนาบดีในความทรงจำของอดีตข้าราชการกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ล้วนเต็มไปด้วยความเคารพนับถือในพระจริยาวัตร เช่น จากบันทึกของหลวงถวิลเศรษฐพิพิธการ (ถวิล คุปตารักษ์)

“ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์จะทราบว่าพระองค์สนพระทัยในความก้าวหน้าของโลกในกิจการทุกแขนง พระองค์ทรงอ่านมาก ฟังมาก และเมื่อทรงประสบสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ประเทศก็ทรงชวนขอความช่วยเหลือให้มากขึ้น พระองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่เพื่อประโยชน์ส่วนรวม แม้ในขณะที่พระองค์ทรงเพลิดเพลินในงานอดิเรกที่ทรงโปรด เช่นการถ่ายรูป ถ่ายภาพยนตร์เหล่านี้ พระองค์ก็มุ่งถึงประโยชน์ที่จะใช้งานอดิเรกของพระองค์ให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม เช่น เพื่อโฆษณาการท่องเที่ยว และการโฆษณาสินค้าไทย เป็นต้น”

แบบแผนของพระจริยาวัตรที่ทรง “อ่านมาก” ยังแผ่ขยายไปสู่ผู้ใต้บังคับบัญชาด้วย เช่น คำบอกเล่าของพระยาโทณวนิกมนตรี (วิสุทธิ์ โทณะวนิก)

“เมื่อรับราชการอยู่กับเสด็จในกรมพระกำแพงเพชรต้องอ่านหนังสือทุกๆ วัน ท่านจะประทานหนังสือมาให้อ่าน พร้อมทั้งทรงแนะนำว่าเป็นหนังสือดีน่าอ่าน และเมื่ออ่านแล้ว ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นก็จะทรงสอบถามถึงเรื่องราวของหนังสือซึ่งท่านได้ทรงอ่านแล้วทุกเล่ม เป็นการบังคับไปในตัว อ่านๆ เข้าก็ติดเป็นนิสัย ต้องอ่านทุกวันและมีความรู้เพิ่มขึ้นมากมาย”

ดีกระทรวงใน “หนัง”

ความสนพระทัยส่วนพระองค์อย่างหนึ่งของกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน คือการถ่ายภาพยนตร์ เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นนักนิยมภาพยนตร์และช่างถ่ายภาพยนตร์สมัครเล่นซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในระดับนานาชาติ เมื่อปี 2465 ขณะเมื่อทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง ทรงมีดำริให้จัดตั้งกองภาพยนตร์เผยแผ่ข่าวขึ้น อันเป็นหน่วยงานผลิตภาพยนตร์อย่างเป็นทางการแห่งแรกของไทย

ในกรูภาพยนตร์ส่วนพระองค์ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน) มีภาพยนตร์เจียบขาวดำ ขนาด 16 ม.ม. เรื่องหนึ่ง ขึ้นต้นด้วยตราพระรามทรงรถ จากนั้นมีข้อความภาษาอังกฤษว่า The Activities of the

Ministry of Commerce and Communications จากนั้นคือข้อความภาษาไทย “กิจการในกระทรวงพาณิชย์แลคมนาคม” โดยที่ขบถล่างระบุชื่อ “บ้านดอกไม้ฟิล์ม” ตามนามที่ประทับ คือวังบ้านดอกไม้

ภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นเหมือนการแนะนำกิจการด้านต่างๆ ในความรับผิดชอบของกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เริ่มต้นด้วยภาพด้านหน้าตึกกระทรวงพาณิชย์ แลเห็นรั้วกับซุ้มประตูทางเข้า ด้านหลังคือตัวตึกตั้งตระหง่าน มุมกล้องซูมเข้าไป แลเห็นคำว่า “กระทรวงพาณิชย์” ในกรอบพนักด้านหน้าหลังคา ซึ่งหมายความว่า แม้เมื่อเปลี่ยนนามกระทรวงมาเป็นกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมแล้ว หากแต่ยังคงรักษาป้ายชื่อกระทรวงเดิม ซึ่งคงจารึกมาตั้งแต่แรกสร้างเอาไว้

หลังจากแลเห็นรถยนต์หลายคันทยอยกันแล่นผ่านหน้าประตูกระทรวงออกมา มีข้อความ “ทำงาน” มองเห็นแคร่ของเครื่องพิมพ์ดีด ที่กำลังรื้อระดมพิมพ์เอกสารราชการที่มีตราครุฑด้านบน แล้วภาพก็ตัดไปสู่ “BUSY SCENE AT BANGKOK GOODS YARD” คือความขวักไขว่ของย่านสินค้าสถานีรถไฟกรุงเทพฯ แลเห็นรถไฟ รถยนต์ ความจอแจของกุลิจิน การขนถ่ายสินค้าลงจากตู้รถไฟ จากนั้นเป็นฉาก “แย่งลำไยซึ่งมาจากเชียงใหม่” ในหมู่กุลิจิน ก่อนที่ภาพจะเปลี่ยนไปเป็นความสะอาดโอโง่งภายในสถานีรถไฟกรุงเทพฯ (หัวลำโพง) บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พร้อมกันมาส่งเสด็จเสนาบดี กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ขึ้นโดยสารรถไฟ จนขบวนรถเคลื่อนออกจากสถานี

“กิจการในกระทรวงพาณิชย์แลคมนาคม” ยังนำผู้ชมไปดูการประชุมสหกรณ์ในหัวเมือง ภารกิจของสำนักงานกลางมาตราชั่งตวงวัด Central Bureau of Weights & Measures ที่ตั้งอยู่ชั้นล่างของตึกกระทรวงพาณิชย์ฯ ก่อนเข้าไปดูการทำงานสลับสายโดยพนักงานหญิงล้วนที่โทรศัพท์กลาง หรือชุมสายโทรศัพท์วัดเลียบ แล้วออกถนนติดตามคนงานไปปักเสาโทรศัพท์ริมถนนกลางกรุง

ภาพยนตร์ชุดนี้เท่าที่เหลืออยู่ มีความยาวราว 17 นาที ปิดท้ายด้วยภาพการทำงานภายในศาลาแยกธาตุ มองเห็นฝรั่ง ซึ่งน่าจะเป็นตัวเจ้ากรมเอง กำลังทำงานในห้องปฏิบัติการ ไม่ทราบว่าเป็นของเดิมมีมากกว่านี้หรือไม่

หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน) กำหนดอายุภาพยนตร์เรื่อง “กิจการในกระทรวงพาณิชย์แลคมนาคม” ไว้ว่าอยู่ราวปี 2470-2472 และนับเป็นภาพตึกกระทรวงพาณิชย์ที่ปรากฏในภาพยนตร์ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบัน

เต็มยศ

เมื่อถึงยุคของกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมแล้ว ได้มีการกำหนดให้เสนาบดีใช้ตราพระรามทรงรถเป็นตราประจำตำแหน่ง และใช้ตราพระวิศุกรรมเป็นตราประจำกระทรวง

พระยาอนุমানราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ 2431-2512) อธิบายในหนังสือ *พระราชลัญจกรและตราประจำตัวประจำตำแหน่ง* ว่าแต่เดิมมา กระทรวงต่างๆ มักมี “ตราใหญ่” กับ “ตราน้อย”

“ตราใหญ่” ใช้ประทับในเอกสารที่กระแสพระบรมราชโองการและ “การใหญ่ๆ ทั้งปวง”

ส่วน “ตราน้อย” ใช้ประทับหนังสือรองเสนาบดีถึงหัวเมือง “อันไม่ได้อ้างพระบรมราชโองการ และสำหรับเสนาบดีพาติดตัวไปราชการหัวเมือง และใช้ประทับหนังสือราชการทั้งปวง ในเวลาที่ต้องสั่งตั้งทำ”

ท่านยังได้สอบค้นเรื่องตราประจำกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมไว้ว่า ตราพระรามทรงรถนั้น เดิมเป็น “ตราใหญ่” ของกระทรวงโยธาธิการ “ให้เข้าเรื่องตรวจถนนหรือสร้างเมือง” ส่วนตราพระวิศุกรรม เป็น “ตราน้อย” ของกระทรวงโยธาธิการ สร้างขึ้นเมื่อ ร.ศ. 117 (2441) ของเดิม “เป็นรูปเทวดาหัวโล้นถือหางนกยูงยืนแท่นเท้าเดียว” แต่ภายหลัง “เขียนลายและสร้างขึ้นใหม่ผิดกับลายในดวงตราเดิม”

พระวิศุกรรมหรือพระวิษณุกรรม ถือเป็นเทพบรมครูทางการช่าง เป็นผู้เนรมิตสร้างบ้านแปงเมืองต่างๆ ในเทวด้านาน ตรานี้จึงคงมุ่งให้มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับงานช่างและการก่อสร้าง อันเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของกระทรวงโยธาธิการ

ต่อมาในต้นรัชกาลที่ 6 กระทรวงโยธาธิการถูกยุบเลิกไป ตราทั้งสองนี้จึงไม่มีที่ใช้ จนในรัชกาลที่ 7 เมื่อตั้งกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม จึงนำตราทั้งสองนี้กลับมาใช้อีกครั้ง ส่วนตราเดิมของกระทรวงพาณิชย์ที่เป็นรูปเครื่องมือช่างตวงวัด ออกแบบโดยสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จึงสาบสูญไปนับแต่นั้น

ส่วนสีประจำกระทรวงใหม่ก็เปลี่ยนจากสีมอครามเดิม ไปเป็นสีเลือดหมู ตามกระทรวงคมนาคม ดังที่ขุนวิจิตรมาตราเล่าเรื่องการแต่งกายเต็มยศข้าราชการพลเรือนสังกัดกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ตามความทรงจำของท่านว่า

“เครื่องเต็มยศข้าราชการพลเรือนนั่งกางเกงสักหลาดดำแถบทอง เสื้อขาว กระดุม 5 เม็ด มีปกกระเป๋าบน หน้าอกติดเหรียญตรา ปลายแขนเสื้อทั้งสองข้าง

หลวงพิสุจน์พานิชลักษณ์
(หม่อมหลวงเพิ่มยศ อิศรเสนา)
แต่งเครื่องแบบข้าราชการกระทรวง
พาณิชย์และคมนาคม ถ่ายกับภริยา
ในวันแต่งงาน 27 เมษายน 2471

ติดแฉกกำมะหยี่กว้างราว 6 เซนตร์รอบ ตรงกลางของส่วนที่อยู่หลังมือปักดินทอง เป็นลายกนกกลมๆ แฉกข้อมือเป็นกำมะหยี่สีตามสีของกระทรวง กระทรวงพาณิชย์ สีเลือดหมู ที่คอเสื้อติดแฉกเป็นกำมะหยี่สีเดียวกับแฉกข้อมือ กว้างเท่ากับคอเสื้อ ยาวราว 7 เซนตร์ ปลายข้างหนึ่งหักเป็นมุมแหลม อีกข้างหนึ่งตัดตรง มีทองเหลือง ทำรูปเป็นตรากระทรวงติด... แฉกค้อมี 2 อัน ติดทางป้านชนกัน หมวกกะโล่ขาว มีทองเหลืองทำเป็นรูปบัวตูมติดเป็นยอด ดอกบัวตูมนี้มีก้านเป็นเกลียวยาวลงไป ในหมวก ต้องระวังไม่ให้เกลียวยาวไป มิฉะนั้นเดินเผลอจนเอาหมวกไปกระทบอะไรเข้า มันจะแทงเอาหัวเลือดออกได้ ข้าพเจ้าเคยโดนมาแล้ว เลือดไหลไม่รู้ตัว”

ส่วนเครื่องแบบชุดที่ข้าราชการใช้แต่งตัวไปทำงานประจำวันที่กระทรวง น่าจะอยู่ในแนวทางที่พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา เล่าจากปากคำของ “พ่อ” คือ หลวงพิสุจน์พานิชลักษณ์ (ม.ล.เพิ่มยศ อิศรเสนา)

“พ่อเล่าว่า เมื่อเวลาไปทำงานที่กระทรวงที่ปากคลองตลาด ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งกระทรวงในปัจจุบัน พ่อจะต้องแต่งตัวนุ่งผ้าม่วงน้ำเงินสีกรมท่า สวมเสื้อตามแบบราชการสีขาว กัดกระดุมลงยา 5 เม็ด ติดแถบมีสายนาฬิกาพกดติดกับกระดุม บางครั้งก็สวมหมวกกะโล่ ติดป่าตามชั้นยศ”

ใคร ทำอะไร ที่ไหน

เมื่อรวบรวมหน้าที่กระทรวงพาณิชย์กับกระทรวงคมนาคม เข้าเป็นกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ภายใต้องค์เสนาบดีคือ พระเจ้าฟ้ายุทธ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธินแล้ว หน่วยงานในสังกัดกระทรวงใหม่นี้มีเป็นจำนวนมากยิ่งกว่านั้น ในเวลาต่อมายังมีการตั้งกรมใหม่เพิ่มอีก ได้แก่

กรมตรวจกสิกรรม ตั้งขึ้นเมื่อเดือนเมษายน 2474 มีนายแพทย์คาร์ (A. F. G. Kerr) เป็นอธิบดี โดยให้โอนกรมเพาะปลูกจากกระทรวงเกษตรธิการมารวมกับกองตรวจพันธุ์รักษาชาติ กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม แล้วตั้งชื่อให้ใหม่ว่า กรมตรวจกสิกรรม เนื่องจาก

“เวลานี้สินค้าสำคัญของประเทศสยามตกต่ำหลายสิ่งหลายอย่าง สมควรจะดำเนินการเสาะแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อแก้ไขวิธีการเพาะปลูก และการบำรุงสัตว์ของประเทศสยามให้ทันสมัย และสืบแสวงหาพันธุ์รักษาชาติอันเป็นประโยชน์ ทั้งเพื่อประสานการพาณิชย์ในเชิงตลาดสินค้า และตรวจบำรุงทดลองการกสิกรรมภายในประเทศให้กลมเกลียวยิ่งขึ้น”

กรมพาณิชย์ ตั้งขึ้นในเดือนกรกฎาคม 2474 มีหน้าที่ “วางนโยบายสืบแสวงหาตลาดในเมืองต่างประเทศ เพื่อสินค้าของสยามจะได้ออกไปจำหน่ายขายได้โดยความสะดวก” ประกอบไปด้วยกองต่างๆ คือ กองจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ กองสืบความรู้เอกชนอมิค และกองรวมข่าวการค้า โดยจ้างนายคริสเตนเสน (H. Christensen) ผู้จัดการใหญ่ของบริษัทอีสต์เอเชียติก จำกัด มาดำรงตำแหน่ง “ข้าหลวงใหญ่พาณิชย์” เทียบเท่าชั้นอธิบดี

ในหนังสือ *ภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพ* ของนายถัด พรหมมานพ ครูโรงเรียนพาณิชย์การวัดสามพระยา พิมพ์เมื่อปี 2474 มีบทหนึ่งอธิบายเรื่องที่ตั้งกระทรวงและสถานที่ทำงานของรัฐบาลที่สำคัญในจังหวัดพระนครโดยเฉพาะ กล่าวถึงกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมว่า

“กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ตั้งที่ถนนสนามไชยและถนนมหาธาตุ ด้านใต้วัดพระเชตุพนฯ มีหน้าที่จัดการทางรถไฟ ถนนหลวงภายนอกพระนครและการโทรเลข, โทรศัพท์, การไปรษณีย์ทุกชนิด การค้าขายและการไฟฟ้า, สหกรณ์ การตรวจค้นคว้าวัตถุที่เป็นประโยชน์ กรมสำคัญที่ไม่อยู่ภายในกระทรวงคือ กรมรถไฟหลวงแห่งกรุงสยาม ตั้งที่บริเวณสถานีรถไฟหลวงกรุงเทพฯ หน้า

วัดเทพศิรินทรมงคลมณฑลกรุงเกษม กรมไปรษณีย์โทรเลข ตั้งที่ถนนเจริญกรุง ตำบลบางรัก (สถานทูตอังกฤษเก่า) กรมตรวจจักษุกรรม ตั้งที่ถนนหลานหลวง เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ นอกนั้นอยู่ภายในกระทรวงคือ กรมพาณิชย์, กรมทะเบียนการค้า, และกรมสหกรณ์.”

ในบันทึกความทรงจำของขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) อธิบายถึงตำแหน่งห้องทำงานในตึกกระทรวงพาณิชย์ไว้ด้วย เช่นว่านายเลอเมย์ (Reginald Le May) ที่ปรึกษากระทรวงพาณิชย์ มีห้องทำงานอยู่บนชั้น 3 ส่วนปลัดทูลฉลอง (เทียบเท่าตำแหน่งปลัดกระทรวง) อยู่ชั้น 2 ใกล้กับห้องหลวงเดชสหกรณ์ (ม.ล. เดช สนิทวงศ์) ซึ่ง “นั่งโต๊ะใกล้กับประตูออกกระเปียง” และว่า “ข้าพเจ้าต้องขึ้นลงชั้น 2 ชั้น 3 อยู่เสมอ”

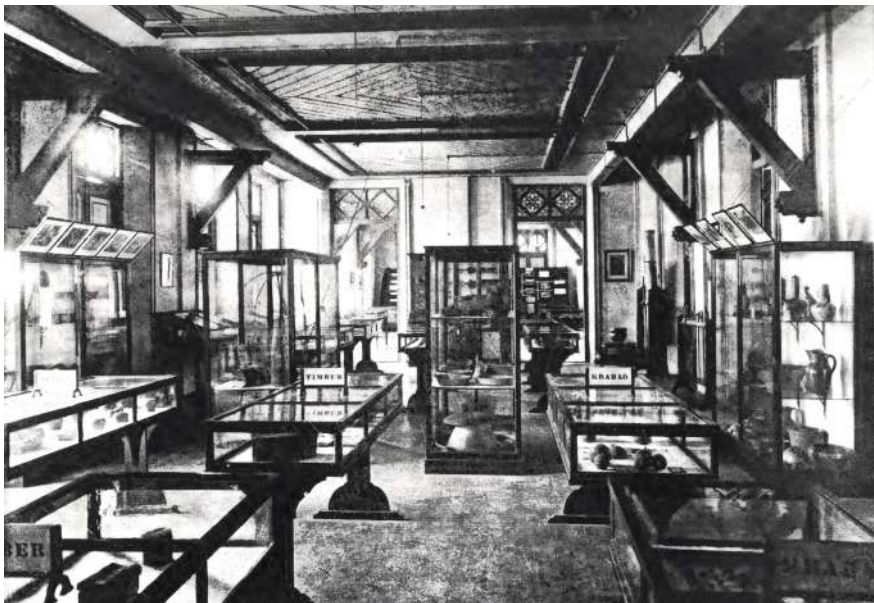
ส่วนกองช่างตวงวัด หรือสำนักงานกลางมาตราช่างตวงวัด ในกรมทะเบียนการค้า อันเป็นสถานที่ทำงานของขุนวิจิตรมาตรา ตั้งอยู่ที่ชั้นล่าง ดังที่ท่านเขียนเล่าไว้ว่า

“ชั้นล่างตอนหนึ่งสร้างเฉพาะสำหรับให้เป็นสำนักงานกลางมาตราช่างตวงวัดโดยตรง ซึ่งเมื่อเสร็จแล้วได้ขนเอาแบบมาตรา (Standard) เครื่องช่างตวงวัดจากกระทรวงเกษตรราธิการมาติดตั้งเป็นหลักสำคัญของกระทรวงที่ว่าด้วยการค้าขาย”

พิพิธภัณฑสถานศิลปกรรม

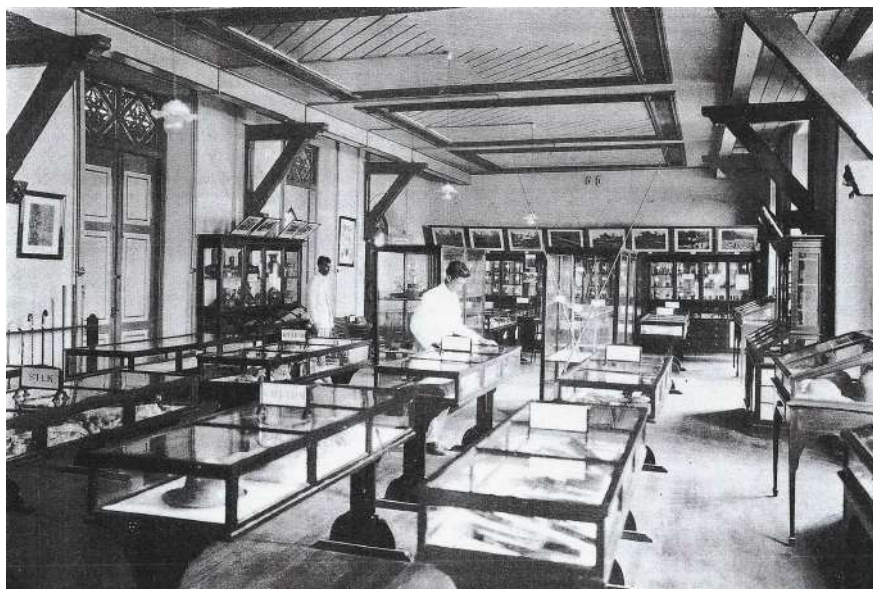
ในหนังสือ ภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพ ของนายถิต พรหมมานพ ยังกล่าวถึงอีกหน่วยงานหนึ่งของกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม แยกไว้ต่างหาก คือพิพิธภัณฑสถานศิลปกรรม อันเป็นโครงการที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ “มิวเซียมพาณิชย์” ยุคเริ่มต้น โดยใช้อาคารที่ทำการสโมสรเยอรมัน (The Deutscher Klub) เดิมที่ถนนสุริวงศ์ สโมสรแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อปี 2449 และเป็นแหล่งชุมนุมสังสรรค์ของชาวเยอรมันในกรุงเทพฯ มาตั้งแต่ครั้งนั้น ในหนังสือ *Twentieth Century Impressions of Siam* พิมพ์เมื่อปี 2451 กล่าวว่าสโมสรแห่งนี้พร้อมด้วยห้องอ่านหนังสือ มีทั้งหนังสือภาษาอังกฤษ เยอรมัน และฝรั่งเศส มีโต๊ะบิลเลียด รางโบว์ลิง และโรงยิมไว้ให้บริการแก่สมาชิก

พิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าสยาม (The Economic Museum)

เข้าใจว่าเมื่อสยามประกาศสงครามกับเยอรมันใน “มหายุทธสงคราม” (สงครามโลกครั้งที่ 1) สโมสรแห่งนี้คงถูกสั่งปิด และถูกยึดในฐานะทรัพย์สินของ “ชนชาติศัตรู” จากนั้น กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์จึงเข้าไปเก็บสิ่งของเตรียมทำพิพิธภัณฑ์ (ดูหัวข้อ “โมโนกราฟและมิวเซียม”) หนังสือ ภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพ บรรยายพิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าสยามไว้อย่างน่าสนใจว่า

“พิพิธภัณฑ์นี้ตั้งอยู่ถนนสุริวงค์ อำเภอบางรัก แขวงพระนครใต้ และตั้งขึ้นเพื่อประสงค์จะแสดงพืชพันธุ์สรรพสินค้าต่างๆ ของประเทศสยาม สิ่งที่แสดงคือมีของดิบต่างๆ ที่เป็นสินค้า และของหัตถกรรม ในจำพวกของที่ได้นำออกแสดงนี้ที่สำคัญๆ คือ ข้าว, ไม้ต่างๆ, แร่ต่างๆ, ชันต่างๆ, ยางต่างๆ, น้ำมันต่างๆ, ไหมและเครื่องใช้ที่ทำด้วยผ้า, สีต่างๆ, เครื่องจักสาน, เครื่องเงิน, เครื่องปั้น, เครื่องเหล็ก, และเครื่องทำด้วยกระดาษ, สินค้าบางอย่างแสดงวิธีทำด้วยภาพถ่ายและภาพเขียน, เช่นสินค้าที่เกิดจากการกสิกรรมเป็นที่น่าสนใจมาก นอกจากนี้มีพันธุ์ไม้ต่างๆ มีภาพเขียนระบายสี และพันธุ์ไม้เหล่านี้เป็นสินค้าของประเทศ เราอาจขอดูได้จากเจ้าพนักงาน ณ ที่ทำการนี้ มีเจ้าหน้าที่ชี้แจงอธิบายถึงประโยชน์ของสิ่งของต่างๆ ที่ได้แสดงไว้ พิพิธภัณฑ์นี้เปิดทุกวัน เว้นวันพุธ, นอกนั้นเปิดทุกวันตลอดวันอาทิตย์และ

พิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าของกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ตั้งอยู่บนถนนสุรวงศ์
จัดตั้งขึ้นเพื่อแสดงพิชพันธุ์สรรพสินค้าต่างๆ ของประเทศสยาม

วันนักขัตฤกษ์ต่างๆ ก็เปิดอย่างวันธรรมดา ตั้งแต่เวลา 9 นาฬิกาถึง 15 นาฬิกา
ค่าผ่านประตูไม่ต้องเสีย。”

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เสด็จพระราชดำเนิน
ทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าสยาม เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2469

ปฐมบรมราชานุสรณ์

นับแต่ปี 2469 เริ่มปรากฏพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัวเนื่องด้วยการฉลองพระนครครบ 150 ปี ที่กำลังจะมาถึงในปี 2475 ขณะนั้น
สยามกำลังประสบปัญหาเศรษฐกิจอย่างหนัก ดังนั้นการที่รัฐบาลจะจัดการ
เฉลิมฉลองใดๆ จึงต้องคำนึงถึงค่าใช้จ่ายและประโยชน์ที่พึงได้รับให้มากที่สุด

ในการนี้ มีพระราชดำริว่าสมควรสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์เป็นที่ระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ในปี 2470 จึงมีการตั้งคณะกรรมการจัดสร้างปฐมบรมราชานุสรณ์ขึ้น เพื่อร่วมกันพิจารณาว่า “ควรทำเป็นลักษณะอย่างไร และจะสร้างขึ้นที่ใดด้วยวิธีอย่างไร”

ในการประชุมคณะกรรมการครั้งที่ 2 เมื่อเดือนพฤษภาคม 2471 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ทรงเสนอให้สร้างสะพานเชื่อมกรุงเทพฯ กับธนบุรี พร้อมด้วยพระบรมรูปดังมีความตอนหนึ่งว่า

“เห็นว่าไม่มีอะไรดีกว่าที่จะสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาอีกสะพานหนึ่งเป็นสะพานที่ 2 สำหรับทางรถและคนเดินในศูนย์กลางแห่งพระนครเพื่อเชื่อมการคมนาคมระหว่างจังหวัดพระนครและธนบุรี...

“ส่วนพระบรมราชานุสาวรีย์อันเป็นพระบรมรูปเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยังคงทำได้อีก คือสร้างพระบรมรูปประดิษฐานพร้อมด้วยคำจารึกเป็นอักษรขึ้นไว้ในฝั่งพระนครใกล้กับที่สะพานนั้น”

ท้ายที่สุด พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชวินิจฉัยตามความเห็นของกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ว่าควรสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะถ้าทั้งไว้ไม่สร้างในคราวนี้ก็ต้องเสียเวลาอีกนานกว่าจะสร้างได้ เงินที่สร้างนั้นใช้การเสียไร โดยจะพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นการเปิดเรียไร 2 ล้านบาท และหากเงินยังขาดอยู่ก็ให้เป็นส่วนที่รัฐบาลออก ส่วนพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นควรสร้างใกล้ๆ สะพาน โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการสร้างสะพาน

องค์เสนาบดีทรงให้กองแบบแผน กรมรถไฟหลวง เป็นผู้ออกแบบโครงการบริษัทดอร์แมนลอง จำกัด (Dorman Long & Co., Ltd.) ประเทศอังกฤษ ผู้ชนะการประมูลเริ่มลงมือทำต่อม่อสะพานฝั่งพระนครในเดือนธันวาคม 2472 จากนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2472 การก่อสร้างแล้วเสร็จเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2474 รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 4 ล้านบาท

พระบรมรูปประกอบกับสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ได้รับนามว่า “ปฐมบรมราชานุสรณ์” แต่โดยทั่วไปมักเรียกกันว่า “สะพานพระพุทธยอดฟ้า” หรือเรียกย่อๆ ว่า “สะพานพุทธฯ”

สะพานพระพุทธรูปยอไฟฟ้าเป็นสะพานเหล็ก ยาว 229.76 เมตร กว้าง 16.68 เมตร ท้องสะพานสูงเหนือน้ำ 7.50 เมตร ตอนกลางสามารถยกขึ้นได้ด้วยไฟฟ้า เปิดช่องกว้าง 60 เมตรให้เรือใหญ่ผ่านได้สะดวก ฐานสะพานก่ออิฐประดับหินอ่อน ทางลาดฝั่งพระนครทำเป็นวงโค้งคล้ายเกือกม้า ทางด้านซ้ายสำหรับรถขึ้นสะพาน ทางขวาสำหรับรถลงจากสะพาน ตรงกลางโค้งของทางลาดนี้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ใต้ทางลาดตอนที่ทำเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำเป็นห้องมีหน้าต่างกระจก แต่เมื่อแรกที่ออกแบบ หลวงประกอบยันตรกิจ (โยน ไยประยูร) นายช่างกำกับการก่อสร้าง กรมรถไฟหลวง เคยอธิบายว่า “ใต้เชิงลาดตอนที่โค้งนี้ อาจทำเป็นร้านให้เช่าสำหรับขายของบางอย่างที่เหมาะสมกับสถานที่ได้ เพื่อเก็บเงินค่าเช่าเป็นเงินบำรุงปฐมบรมราชานุสรณ์นี้ส่วนหนึ่ง” หากแต่เมื่อสร้างแล้วเสร็จ มีแผนการว่า “ด้านหนึ่งจะใช้เป็นที่แสดงพิพิธภัณฑสรรพสินค้าสยาม อีกด้านหนึ่งแผนกไฟฟ้าหลวงแห่งกรมรถไฟหลวงจะใช้เป็นสถานที่แสดงและจำหน่ายเครื่องไฟฟ้าต่างๆ” ซึ่งทั้งพิพิธภัณฑสรรพสินค้าสยามและกรมรถไฟหลวง ล้วนเป็นหน่วยงานสังกัดของกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

เมื่อการก่อสร้างสะพานแล้วเสร็จ พิพิธภัณฑสรรพสินค้าสยามจึงย้ายสถานที่มาจัดแสดงที่ห้องใต้ทางลาดสะพานพระพุทธรูปยอไฟฟ้า *Guide to Bangkok* หนังสือแนะนำเที่ยวกรุงเทพฯ ภาษาอังกฤษที่จัดพิมพ์โดยกรมรถไฟหลวงในปี 2475 กล่าวถึงที่นี่ในนาม Economic Museum ว่าเป็นแหล่งรวบรวมสรรพสินค้านานาชนิดของสยาม มีทั้งวัตถุดิบ ผลิตภัณฑ์ ภาพวาด และภาพถ่าย เปิดให้ชมโดยไม่เสียค่าผ่านประตูทุกวัน เว้นวันพุธ วันธรรมดาเปิดตั้งแต่เวลา 10.00 น.-17.00 น. ส่วนวันอาทิตย์และวันหยุดนักขัตฤกษ์ เปิด 11.00 น. พร้อมทั้งมีคู่มือนำชมจำหน่าย ราคาเล่มละ 75 สตางค์ สามารถติดต่อขอซื้อได้จากเจ้าหน้าที่

พลิกแผ่นดิน

วันจักรี 6 เมษายน 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดปฐมบรมราชานุสรณ์ เนื่องในการฉลองพระนครครบ 150 ปี หลังจากนั้นไม่ถึงสามเดือน เมื่อเวลาบ่ายรุ่ง วันศุกร์ที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน ในนาม “คณะราษฎร” นำโดยนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) ได้ทำการยึดอำนาจรัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนการปกครองของสยามจากระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย พร้อมกับอัญเชิญพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ

ห้าวันหลังจากวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความเปลี่ยนแปลงมหาศาล ก็ก่อเกิด “ประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ และรวม กระทรวง” ลงวันที่ 29 มิถุนายน 2475 มีข้อความตอนหนึ่งเกี่ยวเนื่องด้วย กระทรวงพาณิชย์และคมนาคมว่า

“ให้เสนาบดีกระทรวงเกษตรกับกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมเวนคืน ตำแหน่ง ให้รวมกระทรวงเกษตรธิการกับกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมเข้าเป็น กระทรวงเดียวกัน เรียกว่า กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ ยกกรมทะเบียนที่ดิน กรมป่าไม้ กรมราชโลหกิจ ซึ่งขึ้นอยู่ในกระทรวงเกษตรธิการเวลานี้ไปขึ้นกระทรวง มหาดไทย ให้มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาวงษาานุประพัทธ์เป็นเสนาบดี”

กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินจึงทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง พาณิชย์และคมนาคมนับแต่นั้น

ปีต่อมา วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 พระราชบัญญัติจัดตั้งกระทรวง และกรม พุทธศักราช 2476 เปลี่ยนชื่อกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ เป็น กระทรวง เศรษฐการ โดยแบ่งส่วนราชการเป็น 13 กรม ได้แก่ 1. กรมเลขานุการรัฐมนตรี 2. กรมปลัด 3. กรมเกษตร 4. กรมการประมง 5. กรมป่าไม้ 6. กรมที่ดินและ โลหกิจ 7. กรมชลประทาน 8. กรมพาณิชย์ 9. กรมสหกรณ์ 10. กรมรถไฟ 11. กรมไปรษณีย์โทรเลข 12. กรมเจ้าท่า 13. กรมวิทยาศาสตร์ โดยยุบ กรมทะเบียนการค้าไปขึ้นกับกรมพาณิชย์ เปลี่ยนชื่อกรมตรวจกสิกรรมเป็นกรมเกษตร เปลี่ยนชื่อกรมรักษาสัตว์น้ำเป็นกรมการประมง เปลี่ยนชื่อศาลาแยกธาตุเป็น กรมวิทยาศาสตร์ และรับโอนกรมที่ดินและโลหกิจ กรมเจ้าท่า กรมป่าไม้ จาก กระทรวงมหาดไทย และโอนกรมทางไปรวมกับกรมโยธาเทศบาล กระทรวง มหาดไทย

จากนั้นก็มีการแบ่งแยกปรับเปลี่ยนกันอีกหลายครั้ง เช่น ในเดือนตุลาคม 2477 มีการแบ่งหน้าที่ราชการในกระทรวงเศรษฐการเป็นสองทบวง คือ ทบวงเกษตรธิการและทบวงพาณิชย์และคมนาคม ถัดมาเพียงครึ่งปีมีการยกฐานะทบวงเกษตรธิการ กลับไปเป็นกระทรวงเกษตรธิการ พร้อมกับให้ทบวงพาณิชย์และคมนาคมกลับสู่ฐานะของ **กระทรวงเศรษฐการ** อีกครั้งหนึ่ง

คุณพชร อิศรเสนา ณ อยุธยา เล่าถึง “พ่อ” คือหลวงพิสุจน์พาณิชย์ลักษณ์ (ม.ล.เพ็ญศ อิศรเสนา) ว่า

“อีกเพียงไม่กี่เดือนต่อมาคือในปลายปี 2477 ก็แยกกรมที่เกี่ยวกับการเกษตรออกเป็นกระทรวงเกษตรธิการ กรมที่เหลือที่เกี่ยวกับพาณิชย์และคมนาคมยังอยู่คงเดิมและเรียกชื่อเหมือนเดิมเหลือเพียง 8 กรม กรมที่พ่ออยู่คือกรมทะเบียนการค้าถูกยุบเหลือเป็นกอง แล้วก็ถูกยกฐานะขึ้นเป็นกรมเหมือนเดิมอีก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงก็เปลี่ยนไปเปลี่ยนมา เจ้ากรมทะเบียนการค้าก็เปลี่ยนแล้วเปลี่ยนอีก”

กลางคลื่นลม

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่กี่วัน นายพลโท พระยาเฉลิมอากาศ (สุณี สุวรรณประทีป 2430-2498) เจ้ากรมอากาศยาน ได้รับคำเชิญจากพระยาพหลพลพยุหเสนา เพื่อนเก่า ให้มาพบ แล้วขอให้ท่านร่วมมือกับคณะราษฎร แต่คำตอบที่ได้รับคือ

“เราพูดกันอย่างลูกผู้ชายเถิด ลี้อก็รู้อยู่แล้วว่ากันมีหน้าที่ของกันอย่างไร กันจะมาเข้ากับลีโออย่างไรได้ ถ้าลีโอไม่ไวใจกัน กักเอาตัวกันไว้เสียก็แล้วกัน ดีกว่าให้กันมาเข้ากับลีโอง่าย”

จากคำปฏิเสธรในวันนั้น พระยาเฉลิมอากาศจึงต้องกลายเป็น “อดีต” เจ้ากรมอากาศยาน พร้อมกับเปลี่ยนสถานะสู่ “นายทหารนอกราชการ” ออกรับพระราชทานบำนาญ ตั้งแต่อายุ 45 ปี

พระยาเฉลิมอากาศถือเป็นคนไทยคนแรกๆ ที่เคยขึ้นโดยสารเครื่องบิน เป็นหนึ่งในกลุ่มนายทหารชุดแรกที่ถูกส่งไปเรียนวิชาการบินในฝรั่งเศส เป็นอดีต

ผู้บังคับกองทหารอาสาไปในงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป และเป็นกำลังหลักในการก่อสร้างสร้างกรมอากาศยานจนเป็นปีกแผ่น ดังนั้นแม้จะมีได้มีหน้าที่ราชการทางทหารแล้ว แต่ด้วยประสบการณ์ด้านนี้ ประกอบกับชื่อเสียงที่ไม่เคยมีข้อตำหนิหรือ จึงมีการประสานงานให้พระยาเฉลิมอากาศก้าวเข้าสู่โลกของข้าราชการพลเรือน มารับตำแหน่งเป็นผู้กำกับการบินพลเรือน กระทรวงเศรษฐกิจ รวมทั้งยังมีบทบาทสำคัญในฐานะประธานกรรมการ บริษัทข้าวไทย จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทของรัฐบาลภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงเศรษฐกิจ สุดท้ายยังได้เป็นอธิบดีกรมโลหกิจ กระทรวงการเศรษฐกิจ จนเกษียณอายุราชการในปี 2486 (ขณะนั้นข้าราชการเกษียณอายุราชการเมื่ออายุ 55 ปี)

แต่เชื่อว่าข้าราชการทุกคนจะโชคดีเช่นนั้น ชะตาชีวิตของบางท่านอาจถือเป็นด้านตรงข้ามกับเรื่องของพระยาเฉลิมอากาศ

พระยาโทณวนิกมนตรี (วิสุทธิ โทณะวนิก 2437-2515) เลขานุการสภาเผยแผ่พาณิชย์ และรักษาการข้าหลวงใหญ่พาณิชย์ (อธิบดีกรมพาณิชย์) เคยมีชื่อเสียงเลื่องลือในฐานะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ขยันขันแข็ง

“แทนที่จะเป็นการมาแบบไทยไปแบบฝรั่ง ท่านปฏิบัติตนด้วยการมาแบบฝรั่งและกลับแบบฝรั่งที่เป็นเจ้าของกิจการเอง ท่านเริ่มเวลาทำงานของท่านทุกวันก่อน 8.00 น. และจะไม่กลับบ้านจนกระทั่งภารกิจประจำวันนั้นๆ หหมดไปจากโต๊ะของท่าน ซึ่งอาจเป็นเวลา 17.00 น. หรือ 18.00 น. แล้วแต่กรณี ตลอดเวลาที่ทำงานในวันหนึ่งๆ ไม่มีใครเคยเห็นว่าท่านนั่งเฉยๆ โดยไม่มีอะไรจะทำ ทั้งท่านมีงานที่จะคอยป้อนผู้ได้บังคับบัญชา เพื่อมิให้นั่งกันเฉยๆ โดยไม่มีอะไรจะทำด้วย”

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี 2475 พระยาโทณวนิกมนตรีได้ยื่นคำร้องขอจดทะเบียนสมาคมการเมือง (เทียบได้กับพรรคการเมือง) ชื่อ “สมาคมชาติ” หรือ “คณะชาติ” ขึ้น โดยตนเองมีตำแหน่งเป็นนายกสมาคม ซึ่งทำให้ถูกเพ่งเล็งว่าเป็นคือการประกาศตัวเป็นคู่แข่งทางการเมืองของ “คณะราษฎร”

ต่อมาในเดือนตุลาคม 2476 กองทหารหัวเมือง นำโดยพลเอก พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมยุคนิยมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในนาม “คณะกู้บ้านเมือง” ยกกองทัพมุ่งหน้าเข้ากรุงเทพฯ กดดันรัฐบาลคณะราษฎรให้ลาออกแล้วถวายพระราชอำนาจคืนแก่พระมหากษัตริย์ ทว่าฝ่ายรัฐบาลไม่ยินยอมเกิดการต่อสู้กันหลายแห่ง สุดท้ายคณะกู้บ้านเมืองเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ต้องกลายสภาพเป็น “กบฏบวรเดช”

จากนั้นทางรัฐบาลใช้วิธี “เหวี่ยงแห” กวาดจับทุกคนที่ต้องสงสัยว่าเกี่ยวข้อง หรือให้การสนับสนุน “กบฏบวรเดช” ไม่ว่าทางใดก็ตาม จึงมีผู้ที่ถูกจับกุมทั้งทหาร และพลเรือนกว่า 800 คน พระยาโทณวณิกมนตรีและคุณหญิง ผู้เป็นภริยา ถูกจับกุมคุมขังในข้อหาบฏ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2476 ถึงเดือนสิงหาคม 2477 ศาลพิเศษจึงมีคำพิพากษายกฟ้อง เนื่องจากหลักฐานไม่เพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ว่า มีความผิดจริง แต่แล้วเมื่อขอกลับเข้ารับราชการ ทางรัฐบาลซึ่งยังไม่ไว้วางใจ กลับตัดสินใจให้ไล่พระยาโทณวณิกมนตรีออกจากราชการ ย้อนหลังไปนับแต่วันที่ ถูกจับกุม

รัฐมนตรีสามเหล้าทัพ

เมื่อสยามเปลี่ยนระบอบการปกครอง ชื่อเรียกตำแหน่งผู้บริหารสูงสุดของ กระทรวงก็ถึงคราวต้องเปลี่ยนตาม

ครึ่งปีแรกหลังการอภิวัฒน์ 2475 เคยมีการเรียกชื่อตำแหน่งของกลุ่มผู้นำ อำนาจบริหารว่า “ประธานคณะกรรมการราษฎร” “คณะกรรมการราษฎร” และ “กรรมการราษฎร” หากแต่ในระหว่างการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานข้อทักท้วงมายังสภาผู้แทนราษฎร ว่าการใช้ คำว่า “กรรมการราษฎร” แทน “เสนาบดี” หรือ minister นั้น ทรงเห็นว่า ไม่เหมาะสม ในฐานะที่กรุงสยามมีกษัตริย์ เพราะฟังดูเป็นไปในทาง commissar ของสหภาพโซเวียต ซึ่งปกครองในระบอบสาธารณรัฐ

ในที่สุด ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 41/2475 เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 มีมติให้ใช้คำว่า “รัฐมนตรี” แทน “กรรมการราษฎร” “คณะรัฐมนตรี” แทน “คณะกรรมการราษฎร” รวมถึงใช้คำว่า “นายกรัฐมนตรี” แทน “ประธาน คณะกรรมการราษฎร” โดยมีการตราพระราชบัญญัติเทียบตำแหน่งรัฐมนตรีกับ ตำแหน่งเสนาบดีแต่ก่อน พุทธศักราช 2475 มีใจความว่า “ในพระราชบัญญัติ และบทกฎหมายอื่นใด ซึ่งประกาศใช้อยู่ในเวลานี้ คำว่า เสนาบดีให้อ่านเป็น รัฐมนตรี คำที่กล่าวถึงเสนาบดีกระทรวงใดๆ ให้หมายความว่า รัฐมนตรีว่ากระทรวง นั้นๆ และคำว่า กฎเสนาบดีให้อ่านเป็นกฎกระทรวง”

พลเรือตรี พระยาศรยุทธเสนี อติตรัฐมนตรี
และปลัดกระทรวง กระทรวงเศรษฐการ

ดังนั้น หลังจากพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวรเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยามโนปกรณนิติธาดา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนแรก พร้อมกับมีคณะรัฐมนตรีชุดแรก อันมี เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ

แนวโน้มประการหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนในกระทรวงแห่งนี้ (ไม่ว่าจะใช้นามใด) คือช่วงระหว่างปี 2475 จนถึงปี 2500 รัฐมนตรีมากหน้าหลายตาล้วนเป็น นายทหารสามเหล่าทัพที่ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาดำรงตำแหน่ง และหลายท่านคือผู้มี บทบาทสำคัญของคณะราษฎร

ทหารบก คือ พลเอก เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ (พระบริภัณฑ์ยุทธกิจ) นายพลตรี จรูญ รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์ (หลวงเสรีเริงฤทธิ์) พลตรี ศิริ ศิริโยธิน

ทหารอากาศ คือ พลอากาศตรี มูณี มหาสันทนะ เวชยันต์รังสฤษฏ์ (พระเวชยันต์รังสฤษฏ์)

ทหารเรือ ได้แก่ นายพลเรือตรี พระยาศรยุทธเสนี (กระแสด ประวาหะนาวิน) นายพลเรือโท สินธุ์ กมลนาวิน (หลวงสินธุสงครามชัย) นาวาเอก หลวงศุภชลาศัย (บุง ศุภชลาศัย)

บางท่าน เช่น พระยาศรยุทธเสนี ช่วงปี 2477-2478 เคยดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการมาก่อน จากนั้นจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นปลัด กระทรวงเศรษฐการ ท่านบันทึกไว้ในอัตชีวประวัติตอนหนึ่งว่า

“31 ม.ค. 2478 ขอลาออกจากหน้าที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ ลาออกโดยไม่ปรึกษาใครเลย ทั้งนี้เพราะเสนอจะทำอะไร ไม่ใคร่เป็นไปตาม ความประสงค์ เฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องการลอร่องสันดอนและการทำท่าเรือใหม่ที่ คลองเตย ซึ่งเคยเสนอมาแล้วครั้งหนึ่ง พอถูกผู้แทนคัดค้านกลัวน้ำเค็มจะเข้า คณะรัฐมนตรีขอให้ระงับมาครั้งหนึ่งแล้ว ระหว่างนี้ได้เชิญผู้เชี่ยวชาญมาชี้แจงต่อ ผู้แทนว่า การขุดลอกไม่ทำให้น้ำขึ้นลงเปลี่ยนแปลง พอถึงคราวจะทำงานประมาณ ข้าพเจ้าก็เสนอไปอีก ผู้แทนคัดค้านอีก คณะ ร.ม. ขอให้ระงับอีก พอรุ่งขึ้นข้าพเจ้า ก็ลาออก

“12 ก.พ. 2478 อนุญาตให้ลาออก

“17 ก.พ. 2478 คณะรัฐมนตรีลงมติแต่งตั้งข้าพเจ้าเป็น ปลัดกระทรวง เศรษฐกิจ ก่อนลงมติได้ให้หลวงธำรงฯ มาติดต่อกับว่า คณะรัฐมนตรีเสียโดยความรู้ อยากให้รับราชการประจำอีก โดยจะหาตำแหน่งอธิบดีให้ จะเป็นอธิบดีกรมราชทัณฑ์ หรืออื่นก็สุดแต่จะเลือกเอา ซึ่งไม่ใช่ทางทหาร ข้าพเจ้าตรองดูแล้วเห็นว่าถ้าจะไป ทำที่อื่นก็จะต้องไปเรียนงานอีก จึงบอกว่าถ้าเป็นปลัดกระทรวงเศรษฐกิจ ก็ยินดี ดังนั้น คณะรัฐมนตรีจึงลงมติดังกล่าว แต่ข้าพเจ้าขอผัดไปอีก 15 วัน ฉะนั้น คำสั่งบรรจุจึงเลื่อนมาเป็นวันที่ 27 มี.ค. 2478”

พระยาศรยุทธเสนี อดีตรัฐมนตรีจึงมาดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงจนถึง ช่วงต้นสงครามมหาเอเชียบูรพา ปี 2485

ข้าราชการหญิงรุ่นแรก

ในปี 2483 มีการบรรจุข้าราชการหญิงรุ่นแรกของกระทรวงเศรษฐกิจ จำนวน 2 คน

หนึ่งในนั้นคือนางสาวบุญพงศ์ ฉายากุล ซึ่งสอบเข้าเป็นเสมียนจัตวาเมื่อ อายุเพียง 18 ปี หลายสิบปีต่อมา เธอให้สัมภาษณ์ไว้ในหนังสือ 75 ปี กระทรวง พาณิชย ว่า

“ตอนนั้นเข้ามาเป็นเสมียนชั้นจัตวา เมื่อปี พ.ศ. 2483 สอบเข้าได้ที่ 3 มาทำอยู่แผนกสารบรรณ กรมพาณิชย์ ตอนนั้นยังใช้ชื่อกระทรวงเศรษฐกิจอยู่”

ขณะนั้นรัฐมนตรี คือพระบริรักษ์ยุทธกิจ (ชอบ บริรักษ์ยุทธกิจ เพียรเลิศ) ส่วนเธอเองทำงานอยู่ในกรมพาณิชย์ ซึ่งมีพระประมณฑปัญญา (ประมณฑป เนตรศิริ) รักษาการแทนอธิบดี

“ที่ทำงานก็คือตึกใหญ่ของกระทรวงสมัยนี้ ทำอยู่ชั้นสาม” เธออธิบาย

“งานส่วนใหญ่ก็เป็นพิมพ์ดีด ทำบันทึก แล้วก็ชวเลข ทำงานกับผู้ชายหมดเลย มีผู้หญิงอีกคนที่สอบเข้ามาได้พร้อมกัน แต่เขาอายุมากแล้ว ตอนนั้นดิฉันอายุ 18 ก็มาตอมกันใหญ่ สนุกดี บังเอิญเราอยู่สหศึกษามาก่อน ก็เลยไม่รู้สึกละอาย สนุกไปกับเขาด้วย และเพื่อนผู้ชายก็เยอะ เอาใจกันน่าดู

“ตอนเข้ามา ดิฉันก็ไม่ว่าเราเป็นข้าราชการหญิงคนแรก อยู่ไปสักเดือนเอ้...ไม่เห็นมีผู้หญิงเลย ถามเขา เขาก็บอกไม่เคยมีผู้หญิงเลย แต่ไม่มีปัญหาเลย ทุกคนเอาใจ เจ้านายก็ดี เจ้านายรักทุกคน แล้วดิฉันก็ติดกับทุกคน รักกัน รู้จักกันไปทั่วทั้งกรมเลย เราเป็นคนช่างคุย อ่อนน้อม เราเป็นเด็ก ใครๆ ก็เอ็นดู ที่ตึกก็จะมีคนเดินมาอยู่เรื่อย มาเอาโน่นเอานี้

“หลังจากดิฉันสองคนรุ่นแรกแล้ว หลังจากนั้นก็มีผู้หญิงเข้ามาเรื่อยๆ”

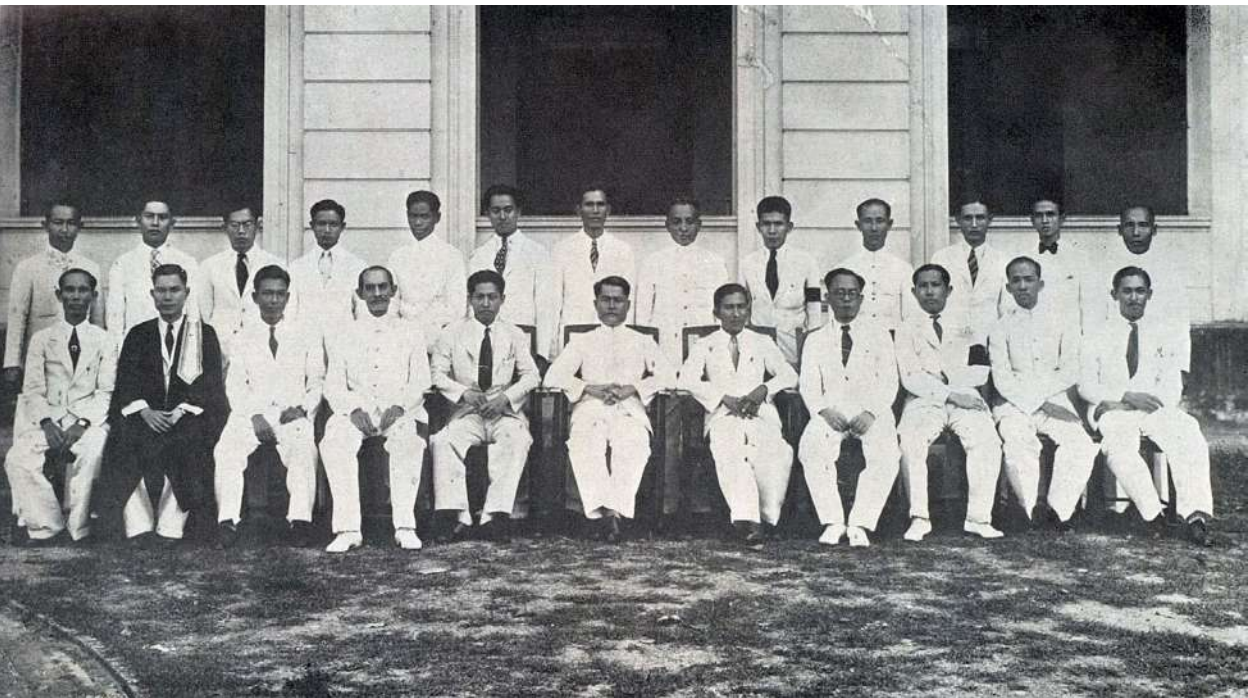
มีหลักฐานข้อเขียนจากความทรงจำชิ้นหนึ่งว่า ข้าราชการหญิงรุ่นแรกอีกคนหนึ่งของกระทรวง ที่เข้ามาทำงานพร้อมกับบุญพองศ์ ฉายากุล ชื่อ “กุนตี” (เป็นชื่อนางในวรรณคดีเรื่อง *มหาภารตะ*) ซึ่งยังตรวจสอบไม่ได้ว่าเป็นคนเดียวกับ กุนตี คล่องบัญชี ข้าราชการกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งปรากฏรายชื่อใน *ราชกิจจานุเบกษา* ว่าได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เมื่อปี 2519 หรือไม่

พหุภาษาพาณิชย์

ในยุคนั้น แผนกสารบรรณของกรมพาณิชย์ “ตั้งอยู่ในชอกเล็กๆ กลางตึกชั้น 3 ของกระทรวงเศรษฐกิจ” แต่มีขอบเขตงานกว้างขวาง ดังที่อดีตข้าราชการท่านหนึ่งเล่าว่า

“กรมพาณิชย์สมัยนั้นเป็นกรมใหญ่ เราไม่มีกรมการค้าภายใน กรมการค้าต่างประเทศ กรมการสนเทศ และกรมเศรษฐกิจสัมพันธ์ เช่นทุกวันนี้ ดังนั้นงานนโยบายเกี่ยวกับการค้าการขายจึงตกเป็นหน้าที่ของกรมนี้ทั้งสิ้น ผู้หลักผู้ใหญ่

พระประมณฑ์ปัญญา (นั่งกลาง) ถ่ายภาพที่หน้าตึกกระทรวงฯ ร่วมกับข้าราชการในกรมพาณิชย์
เมื่อปี 2482 ภาพจาก พระประมณฑ์ปัญญาอนุสรณ์ (2514)

สมัยก่อนท่านจึงเปรียบกรมพาณิชย์เป็นกรมเสนาธิการของกระทรวงเศรษฐกิจ
อธิบดี หัวหน้ากอง หัวหน้าแผนกแต่ละคน แม้จะไม่มีปริญญาพ่วงท้ายกันมากมาย
แต่ก็เจนจัดในกิจการงาน...ชาวกรมพาณิชย์ครั้งกระนั้นไม่ได้ทำงานกันเพียงเวลา
ราชการ เขาทำกันทั้งกลางวันกลางคืน เมืองงานยังไม่เสร็จ ดึกดื่นก็ต้องอยู่ เสี่ยง
พิมพ์ดีดรวไปทั่วทุกกอง ปริมาณงานเป็นดังนี้ ข้าราชการสมัยนั้นจึงต้องสำนุกสำบัน
พอประมาณ”

ส่วนอีกท่านหนึ่งเล่าในทำนองเดียวกันว่า “จากปริมาณงานดังกล่าว พวกเรา
ต้องทำงานกันด้วยความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียว เรื่องทำงานตั้งแต่ 7.00 น.
ถึง 21.00 น. เป็นประจํา นั้น เป็นเรื่องย่อย”

ในกรมพาณิชย์ยังเป็นแหล่งรวมผู้มีความรู้ชนิดที่สามารถสื่อสารกันได้
หลายภาษา เช่น ที่มีผู้เล่าว่าเวลาข้าราชการรุ่นหนุ่มในกรมพาณิชย์เกิดไม่พอใจ
กับสภาพการทำงาน จนเริ่ม “เอะอะ” กัน พระประมณฑ์ปัญญา (ประมณฑ์ เนตรศิริ)
รักษาการอธิบดีกรมพาณิชย์ ซึ่งมีความเชี่ยวชาญทั้งภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส จีน และ

ญี่ปุ่น จะเขียนภาชิตจีนใส่กระดาษส่งให้ เป็นคติเตือนใจว่า 知者不言 , 言者不知 .
(สำเนียงแต้จิ๋วอ่านว่า ใจเจี้ยปู้กั้ง จั้งเจี้ยปู้กใจ แปลว่า ผู้รู้ไม่พูด ผู้พูดไม่รู้)

ที่กรมพาณิชย์ขณะนั้น มีข้าราชการชายโสดนายหนึ่ง คือสะอาด ชุมมานนท์
พื้นเพเป็นชาวจังหวัดนครศรีธรรมราช เขาสอบแข่งขันได้เข้ารับราชการมาได้
ก่อนบุญพงศ์และกุนตี ราว 2 ปี

สะอาดเคยศึกษาที่โรงเรียนมหาวชิราวุธ จังหวัดสงขลา ก่อนไปต่อชั้นมัธยม
ที่ปีนัง ซึ่งขณะนั้นอยู่ในเขตอาณานิคมอังกฤษในแหลมมลายู (Strait Settlements)
เขาจึงมีความรู้ทั้งภาษาจีนและภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี จากนั้นกลับมาเรียนที่
โรงเรียนพาณิชย์การวัดสามพระยา จนจบชั้นมัธยม 8 แล้วสมัครสอบได้เข้าทำงาน
ในกระทรวงเศรษฐการ ระหว่างนั้นยังไปสมัครเป็นนักศึกษาวิชากฎหมายที่
มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จนจบชั้นอนุปริญญา

หลังจากมีโอกาสทำความรู้จักมักคุ้นกันได้ระยะหนึ่ง ในที่สุด บุญพงศ์ ฉายากุล
ก็ตกลงปลงใจรัก และแต่งงานกับสะอาด ชุมมานนท์

ยุบ-แยก-ย้าย

พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช 2484 บัญญัติ
ให้มีการตั้งกระทรวงคมนาคมขึ้นใหม่ โดยแยกกรมเจ้าท่า กรมไปรษณีย์โทรเลข
กรมรถไฟ และกองการบินพาณิชย์ ให้ไปสังกัดกระทรวงคมนาคม ส่วนกระทรวง
เศรษฐการเดิม ให้ยุบกรมทะเบียนการค้าลงเป็นกองขึ้นในกรมพาณิชย์ ยกฐานะ
กองอุตสาหกรรม ที่เคยสังกัดในสำนักงานปลัดกระทรวงเศรษฐการขึ้นเป็นกรม
อุตสาหกรรม กับโอนกรมโลหกิจจากกระทรวงเกษตรราธิการมาสังกัดด้วย แล้ว
เปลี่ยนชื่อกระทรวงเศรษฐการ เป็น **กระทรวงการเศรษฐกิจ** โดยแบ่งแยกส่วน
ราชการออกเป็น (1) สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี (2) สำนักงานปลัดกระทรวง
(3) กรมพาณิชย์ (4) กรมโลหกิจ (5) กรมวิทยาศาสตร์ (6) กรมอุตสาหกรรม
(7) กรมเศรษฐกิจสัมพันธ์

เมื่อแยกกระทรวงคมนาคมออกไปอีกครั้งหนึ่งจึงเกิดปัญหาเรื่องตรา
กระทรวงที่แต่เดิมใช้ตราพระราชมทรงรถร่วมกัน จึงเป็นที่มาของ “ประกาศสำนัก
นายกรัฐมนตรีเรื่องให้ใช้ตราตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการเศรษฐกิจและ

กระทรวงคมนาคม” ในเดือนตุลาคม 2484 ความว่า

“เนื่องจากได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม พุทธศักราช 2484 ตั้งกระทรวงคมนาคมขึ้นใหม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กระทรวงคมนาคมใช้ตราพระรามทรงรถของ กระทรวงเศรษฐกิจเดิม เป็นตราตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ส่วนกระทรวงการเศรษฐกิจนั้น ให้ยกตราพระวิศุกรรมซึ่งเป็นตราน้อยของตรา พระรามทรงรถขึ้นใช้เป็นตราตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการเศรษฐกิจ”

ดังนั้น กระทรวงการเศรษฐกิจ (และกระทรวงชื่ออื่นๆ ที่มีการเปลี่ยนนาม ไปอีกหลายครั้ง) จึงใช้ตราพระวิศุกรรมเป็นตราประจำกระทรวงมานับแต่นั้น รวมถึง สี่ประจำกระทรวง ซึ่งน่าจะเปลี่ยนกลับมาเป็นสีมอครามในคราวเดียวกันนี้ด้วย

ไม่ถึงปีต่อมา มีพระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติปรับปรุง กระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช 2484 ลงวันที่ 5 พฤษภาคม 2485 เปลี่ยน ชื่อกระทรวงการเศรษฐกิจ กลับมาเป็น **กระทรวงพาณิชย์** โดยแบ่งหน้าที่ราชการ ใหม่ แยกกรมโลหกิจ กรมวิทยาศาสตร์ และกรมอุตสาหกรรม ออกไปตั้งเป็น กระทรวงการอุตสาหกรรม พร้อมกับยกฐานะกรมพาณิชย์ในสังกัดกระทรวง การเศรษฐกิจเดิม กลับขึ้นเป็นกระทรวงพาณิชย์อีกครั้ง พร้อมกับจัดตั้ง กรมสังกัดกระทรวงพาณิชย์ ได้แก่ 1. สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี 2. สำนักงาน ปลัดกระทรวง 3. กรมการสนเทศ 4. กรมการค้าภายใน 5. กรมการค้าต่างประเทศ 6. กรมควบคุมการค้า 7. กรมทะเบียนการค้า 8. กรมส่งเสริมการค้า

นอกจากนั้น ยังให้โอนกองประมวลสถิติพยากรณ์ จากสำนักนายกรัฐมนตรี มารวมอยู่ในกรมการสนเทศ คือกลับเข้ามาอยู่ในสังกัดของกระทรวงพาณิชย์ อีกครั้งหนึ่ง

พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกรมการสนเทศในกระทรวงพาณิชย์ พุทธศักราช 2485 แบ่งส่วนราชการกรมการสนเทศ ออกเป็น 1. สำนักงาน เลขานุการกรม 2. กองประมวลสถิติพยากรณ์ 3. กองวิชาการ 4. กองข่าวสารสนเทศค้า 5. กองสำรวจพาณิชย์ภัณฑ์

เมื่อกรมพาณิชย์เดิมสลายตัวไปโดยปริยาย ข้าราชการในกรมพาณิชย์เดิม จึงแยกย้ายกันไปอยู่ตามกรมกองของกระทรวงพาณิชย์ที่เกิดขึ้นใหม่ คุณสะอาด ชุมมานนท์ จึงมาสังกัดในกรมการสนเทศที่จัดตั้งขึ้นใหม่ อันมีคุณยล สมานนท์ เป็นอธิบดี

สงครามมหาเอเชียบูรพา

วันขึ้นคืนสุข พ.ศ. 2485
งานแต่งงานคุณสะอาดและ
คุณบุญวงศ์ จัดกันอย่างเรียบง่าย
ง่ายๆ ด้วยความเกรงใจไม่ยกราบ
บวกรบวญญูและเพื่อน
ในเวลานั้นเกิดสงครามเอเชียบูรพา
มีการเตือนภัยทางอากาศ
วันละหลายๆ ครั้ง

ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2484 กองทัพญี่ปุ่นยกพลขึ้นบก เดินทัพผ่านประเทศไทย เพื่อเข้ายึดครองอาณานิคมของอังกฤษ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของ “สงครามมหาเอเชียบูรพา” จากนั้น ในเดือนมกราคม 2485 รัฐบาลไทยโดยนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ลงนามเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา กระทรวงพาณิชย์ได้รับมอบให้ทำหน้าที่ควบคุมทรัพย์สินของชนชาติศัตรู “ซึ่งเป็นงานสำคัญยิ่งในเวลานั้นและต้องรีบดำเนินการด่วนด้วยเพื่อป้องกันมิให้เข้าของสูญหาย เข้าของอันมีค่าได้นำมาเก็บรักษาไว้ที่กระทรวงการคลัง ส่วนสินค้าของบริษัทห้างร้านและเครื่องใช้ไม้สอยส่วนบุคคล นำมาเก็บรักษาที่คลังสินค้า เนื่องจากกระทรวงพาณิชย์เป็นกระทรวงเล็กและมีข้าราชการเป็นจำนวนน้อย ดังนั้น การที่จะปฏิบัติงานนี้ให้เรียบร้อย จึงต้องระดมข้าราชการในกรมกองต่างๆ มาดำเนินงาน นายสะอาด ชุมมานนท์ ได้เป็นผู้ปฏิบัติงานนี้ด้วยคนหนึ่ง ตั้งแต่แรกเริ่มในด้านการทำบัญชีเงินและบัญชีทรัพย์สินต่างๆ จนกระทั่งงานนี้แล้วเสร็จ”

ในช่วงต้นของสงครามมหาเอเชียบูรพานี้เอง สะอาด ชุมมานนท์ กับบุญวงศ์ ฉายากุล เข้าพิธีแต่งงานกันอย่างเรียบง่าย

“เราเกรงใจไม่ยกราบรบวญญูและไมยกราบรบวญญูเพื่อนฝูงในยามสงคราม มีพรางไฟ มีหาว มีเครื่องบินข้าศึกมาบินฉวัดเฉวียน และการคมนาคมไปมาก็ลำบาก...ด้วยความเห็นชอบของมารดาสะอาด และบิดามารดาของบุญวงศ์

เมื่อฤกษ์ดีเราก็จัดการนิมนต์พระมาทำพิธีสวดมนต์ คู่บ่าวสาวตักบาตรทำบุญ เลี้ยงพระ ญาติๆ ผู้ใหญ่น้อยที่ใกล้ชิดและเพื่อนฝูงใกล้ชิดบางคนรดน้ำให้ศีลให้พร มีการเลี้ยงระหว่างพวกเราเล็กๆ น้อยๆ ตามระเบียบ แล้วก็ไปจดทะเบียนสมรส กันเป็นอันเสร็จพิธี”

ภัยทางอากาศ

เมื่อรัฐบาลของราชอาณาจักรไทย นำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้าร่วมกับฝ่ายอักษะ และประกาศสงครามกับสัมพันธมิตร กรุงเทพฯ ก็ตกเป็นเป้าหมายของการโจมตีทางอากาศจากเครื่องบินทิ้งระเบิด ขุนวิจิตรมาตรา ข้าราชการกระทรวงพาณิชย์ ผู้อยู่ในเหตุการณ์ บันทึกเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียด ขณะนั้น ภริยาของท่านขุน มี “ร้าน” คือปั้มน้ำมันอยู่ข้างวัดสระเกศฯ

“รัฐบาลมีคำสั่งให้ทุกกระทรวงคอยระวังป้องกันภัยทางอากาศเฉพาะตัว กระทรวงหรือกรมขึ้นนั้นๆ อันเป็นสถานที่ราชการ คือคอยดูว่าถูกбомบเสียหายหรือเกิดไฟไหม้อย่างใด จะได้เข้าปฏิบัติงานได้ทันที ทางกระทรวงพาณิชย์ประชุมกันแล้ว ลงมติให้ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าป้องกันภัยทางอากาศประจำกระทรวง มีผู้ช่วยประจำอีก 3 นาย ทั้งนี้ก็เพราะสำนักงานกลางมาตราซึ่งดวงวัดมีของสำคัญที่มีค่าอยู่มาก เช่น แบบประถม (Prototype) แบบมาตรา (Standard) และเครื่องมือของใช้ต่างๆ อยู่มาก รวมแล้วเป็นราคาไม่ใช่น้อย กรมกองอื่นไม่มี... ข้าพเจ้ารับหน้าที่เป็นหัวหน้าป้องกันภัยทางอากาศประจำกระทรวงอยู่ตลอดสมัยสงคราม ส่วนผู้ช่วยเป็นชั้นเสมียน และนานๆ ก็เปลี่ยนตัวบ้าง ในระหว่างสงคราม ข้าราชการทุกคนต้องมาทำงานตามปกติ เลิกงานก็กลับ ส่วนผู้ที่ไปป้องกันภัยทางอากาศ ต้องอยู่บนค้ำที่กระทรวง ข้าพเจ้ากลับบ้าน แต่ราวๆ 3 หุ่ ข้าพเจ้าก็ขับรถมากระทรวง มาอยู่คุ้ยกันสัก 2-3 ชั่วโมงก็กลับบ้าน ในงานนี้ ข้าพเจ้าให้สิทธิแก่เขา เช่นเวลากลางวันระหว่างเวลาราชการ ให้เขากลับก็ได้ ทั้งนี้เพราะมีข้าราชการอยู่มาก แต่ถึงเวลาค่ำให้กลับมาค้ำกระทรวง และมาทำงานสายก็ได้ ในเวลากลางคืน ข้าพเจ้าไปตรวจ อนุญาตให้คนหนึ่งกลับได้ แต่ถ้ามีเสียง “หวอ” สัญญาณให้รีบกลับมากระทรวง การอนุญาตให้กลับนี้ให้ผลัดเปลี่ยนกันไป คินละคนทุกคิน นี่เป็นทางปฏิบัติที่ข้าพเจ้ามีหน้าที่ต้องทำเป็นพิเศษตามปกติ

เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตร
ทิ้งระเบิดบริเวณสะพานพุทธฯ
และโรงไฟฟ้าวัดเลียบ พื้นที่ทั้งสอง
อยู่ไม่ไกลจากกระทรวงพาณิชย์

“กรุงเทพฯ ถูกโจมตีครั้งแรกเป็นเวลากลางคืน เวลาเห็นจะราวสัก 3 ทุ่ม ข้าพเจ้ายังอยู่ที่ร้านน้ำมันข้างวัดสระเกศทางริมคลองโอ่งอ่าง เสียง ‘หวอ’ สัญญาณดังขึ้น ข้าพเจ้ารีบวิ่งไปที่ร้านปัมน้ำมันข้างวัดสระเกศถนนบำรุงเมือง เพราะรถยนต์อยู่ที่ร้านนั้น สังเกตดูคนยังวิ่งพล่านกันตามถนนค่อนข้างหนาตา ข้าพเจ้าขับรถไปช้าๆ เพราะโคมน้ำมันรถพรางไฟด้วยผ้าดำ และถนนก็มืด แต่ยังพอสังเกตเห็นคนวิ่งอยู่บ้าง ไปถึงกระทรวงเห็นผู้ช่วยอยู่พร้อม เครื่องบินนั้นบินสูงลิบๆ สังเกตได้โดยเห็นแสงไฟแวบๆ และเสียงที่อยู่อ่ตลอดเวลา เสียงที่ของเครื่องบินนี้ฟังชอบกล รู้สึกว่าเสียงขานอย่างไรไม่รู้ ท่านผู้ใดมีอายุเคยผ่านสงครามคราวนั้นและได้ฟังเสียงนี้มาแล้ว จะรู้สึกเหมือนๆ กันหมด เพราะทั้งเมืองเจียบสั่น มีแต่เสียงที่งทำเอาใจสั่นขวัญบินชอบกล”

“หวอดตอนแรกๆ มาครั้งเดียว และเห็นเครื่องบินลำเดียวเสมอ ไม่ได้มาเป็นฝูงๆ ทั้งเสียงระเบิดก็ไม่ค่อยมี ต่อๆ มาบางครั้งมีหวอสองครั้ง คือหวอมาแล้วราวสักชั่วโมงหรือสองชั่วโมง หวอปลอดภัยก็ขึ้น แสดงว่าเครื่องบินไปแล้ว แต่แล้วต่อมาอีกนาน เสียงหวอดังขึ้นอีกเป็นครั้งที่สอง...เพราะฉะนั้นหวอปลอดภัยขึ้นแล้ว ก็ยังถือว่าเป็นแล้วกันไม่ได้ ต้องรอไปก่อนอีกนานๆ ข้าพเจ้าไปกระทรวงต้องอยู่จนสว่างหลายครั้ง”

น้ำท่วมใหญ่ 2485

ปลายปี 2485 เกิดน้ำท่วมใหญ่ในภาคกลาง พื้นที่กรุงเทพฯ ส่วนมากจมอยู่ใต้น้ำหลายเดือน ข้าราชการกระทรวงเศรษฐการท่านหนึ่งเล่าว่า “พระนครนี้มีน้ำเจิ่งท่วมไปทุกแห่ง ตามถนนสายต่างๆ ก็มีแต่น้ำและสิ่งโสโครก ข้าราชการต้องเดินบุงน้ำเข้าสู่ที่ทำการ อีกทั้งขาดแคลนพาหนะขนส่งระหว่างที่พักกับที่ทำการยิ่งขึ้นทุกวัน”

ส่วนคุณพชร อิศรเสนา ณ อยุธยา อดีตปลัดกระทรวงพาณิชย์ บันทึกชีวิตของบิดา คือ หลวงพิสุจน์พาณิชย์ลักษณ์ (ม.ล.เพ็ญศ อิศรเสนา) ซึ่งขณะนั้นเพิ่งถูกย้ายจากกรมทะเบียนการค้า มาดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองวิชาการ กรมการสนเทศ กระทรวงเศรษฐการ ช่วงน้ำท่วม 2485 ไว้ว่า

“ปี 2485 ที่พ่อย้ายมานี้เป็นปีที่เกิดการน้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพมหานคร การสัญจรไปมาต้องใช้เรือ รถที่วิ่งอยู่ก็มีบ้าง บางครั้งก็เกิดการชนกันระหว่างรถกับเรือ เรือที่ใช้อยู่เป็นเรือพายเรือแจวที่ใช้กำลังคนทั้งสิ้น เมื่อน้ำท่วมขึ้นมาเป็นเวลานานขังนิ่งไม่ถ่ายเท ความสกปรกก็ย่อมเกิดขึ้น คนที่ไปทำงานก็เกิดเป็นโรคผิวหนังกันอย่างแพร่หลาย พ่อต้องลงเรือไปทำงานทุกวัน บางครั้งไม่มีเรือก็ต้องลุยน้ำไป ขึ้นเรือรับจ้างซึ่งใช้เวลาค่อนข้างนานจากบ้านพญาไทไปปากคลองตลาด เคราะห์ดีอยู่หน่วยก็ตรงที่ว่ในระหว่างน้ำท่วมนั้น ท่านผู้นำไม่ค่อยเคร่งครัดกับการแต่งกาย อย่างน้อยที่สุดก็ไม่ต้องใส่รองเท้าหุ้มส้น ไม่ต้องใส่หมวก และถือขาทางเกงได้ ถ้าจะให้หนักกว่านั้นก็พออนุโลมถุงกางเกงขาสั้นได้ รองเท้าที่ใส่นั้น...เป็นรองเท้าทำด้วยยางนอกของรถยนต์มาตัดและก็มีสายรัดหัวแม่โป้งและข้อเท้า”

แต่ในความทรงจำของข้าราชการกระทรวงเศรษฐการบางท่านอาจมีแง่มุมรื่นรมย์กว่านั้น เช่น ที่ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) บันทึก “ข้อดี” ของยุคน้ำท่วมไว้ว่า

“น้ำเหนือเริ่มหลากมาแต่เดือนกันยายน (เดือนสิบ) มากขึ้นๆ จนถึงเดือนตุลาคม (เดือนสิบเอ็ด) ระดับน้ำในกรุงเทพฯ เจิ่งสูงทุกวันลบล้างถนนหนทางทั่วไปเหมือนกรุงเทพฯ จมอยู่ในน้ำ ระดับน้ำสูงจากพื้นดินอย่างน้อยที่สุดถึงหัวเข่าขึ้นมาจนราวหน้าอก จะไปไหนมาไหนต้องใช้เรือกันทั้งหมด...

“น้ำท่วมนี้ดีมากอย่างหนึ่ง คือแต่งตัวกันตามสบาย ข้าราชการถ้ามีความจำเป็นต้องแต่งตัว ก็เอาเครื่องแบบสีกากีหรือเสื้อชั้นนอกห่อผ้าไป ที่ตัวมีกางเกงขาสั้น เสื้อชั้นใน เกือกตะ ไปถึงกระทรวงจึงเข้าเครื่อง ทำกันอย่างนี้ทั้งนั้น

เพราะต้องลุยน้ำ หรือไม่ก็ไปเรือซึ่งพันความเปียกไปไม่ได้ บางคนก็เอาเครื่องทิ้งไว้ที่กระทรวงเลย ข้าพเจ้านุ่งกางเกงขาสั้น เสื้อชั้นใน เกือกตะไปทุกวันที่ไม่ต้องไปประชุม”

ประวัติการค้าขายของไทย

ในงานฉลองวันชาติ 24 มิถุนายน 2486 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ปราศรัยถึงการจะเผยแพร่วัฒนธรรมไทยไว้ให้ปรากฏ จึงกำหนดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือชุด “วัฒนธรรมไทย” (คือ “วัฒนธรรมไทย” แต่เปลี่ยนตัวสะกดตาม “ระเบียบพาสาไทยใหม่” ปี 2485) โดยให้ส่วนราชการทุกกระทรวงเรียบเรียงหนังสือเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยขึ้น ตามภาระงานที่รับผิดชอบ แล้วมอบให้สำนักนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์

หนังสือชุดนี้พบว่ามีการจัดพิมพ์ออกมาเพียงจำนวนหนึ่ง เข้าใจว่าอาจจัดทำไม่ทันครบทุกกระทรวงทบวงกรม ดูเหมือนบางหน่วยงานสามารถออกหนังสือได้มากกว่าหนึ่งเล่ม แต่อีกหลายเล่มกลับตีพิมพ์ออกมาในนามผู้เขียนที่เป็นบุคคลได้แก่ เรื่องวัฒนธรรมทางการศาล (กระทรวงยุติธรรม) การจัดดอกไม้สด (สำนักนายกรัฐมนตรี) เรื่องเครื่องเงินเครื่องทอง (สำนักนายกรัฐมนตรี) เรื่องภาพเมืองไทย (สำนักนายกรัฐมนตรี) เรื่องของในพิพิธภัณฑสถานชาติ (กรมศิลปากร) เรื่องการศึกษาศาสนา และอาชีพ (สำนักนายกรัฐมนตรี) เรื่องพาหนะทางน้ำ (กระทรวงคมนาคม) เรื่องสวนไทย (กรมโยธาธิการ) เรื่องการเล่นพื้นเมือง (กระทรวงมหาดไทย) เรื่องวิวัฒนาการแห่งการทอผ้าและสัตว์ในกองทัพบกไทยสมัยโบราณ (กระทรวงกลาโหม) ต้นไม้ประดับบ้านของไทย (พระยามโหสวรรค์ ก.ม. สมบัติศิริ) เรื่องพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย (หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ป่วน อินทวงศ์) เรื่องกสิตร ราชูปโภค และพระราชฐาน (ม.ร.ว. ป. เทวธิดา มาลากุล) เรื่องประวัติการทูตของไทย (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์)

ในด้านวัฒนธรรมการค้าขาย หรือ “ประวัติการค้าขายของประเทศไทย” กระทรวงพาณิชย์ได้มอบหมายให้นายสง่า กาญจนาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา) ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองมาตราซึ่งดวงวัด กรมทะเบียนการค้า เป็นผู้เรียบเรียง คงเพราะนายสง่าเป็นผู้มีชื่อเสียงในด้านการแต่งหนังสือ หนังสือหลักไทย ของท่านเคยได้รับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7

หนังสือ ประวัติการค้าขายของไทย
ของขุนวิจิตรมาตรา ได้รับความเชื่อถือ
อย่างยิ่ง ต่อมามีการตีพิมพ์ซ้ำ
อีกหลายครั้ง ในภาพคือฉบับปี 2516
ซึ่งเปลี่ยนชื่อเรื่องเป็น ประวัติการค้าไทย

ในคำนำของ *ประวัติการค้าขายของไทย* ซึ่งลงนามโดย “รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงพาณิชย์” (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์) คือหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์
เล่าว่า (ตัวสะกดแบบ “พาสาไทยใหม่” ตามฉบับพิมพ์ 2486)

“ขอแถลงในที่นี้เสียด้วยว่า ผู้เขียนได้ซาบโดยกะทันหัน อีกทั้งเวลาเขียน
ก็น้อย ชั้นแรกกะจะออกให้ทันในวันชาติจึงไม่ทัน เลยเลื่อนมาเป่นออกในวันสถาปนา
กระทรวงพาณิชย์ คือวันที่ 20 สิงหาคม 2486 แม้กะนั้นก็มิเวลาเขียนรวมทั้งหมด
ราว 2 เดือน การเขียนโดยกะทันหันพวยในเวลาเพียง 2 เดือน จึงย่อมจะทำให้
หนังสือนี้ขาดตกบกพร่อง ซึ่งกระทรวงพาณิชย์หวังว่าท่านผู้อ่านคงจะให้อภัยทั่วกัน”

แม้จะมีเวลาจำกัด แต่ขุนวิจิตรมาตรา ก็เขียน *ประวัติการค้าขายของไทย*
อย่างไวฝีมือ ออกมาเป็นหนังสือที่หนาถึงกว่า 300 หน้า อ้างอิงทั้งศิลาจารึก
พงศาวดาร และงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์มากมายที่ท่านคงเคยผ่านตามาตั้งแต่
ครั้งเรียบเรียง *หลักไทย* สืบสาวประวัติการค้าขายของไทยมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์
สมัยอาณาจักรฟูนัน ทวารวดี ศรีวิชัย กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ธนบุรี จนถึง
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงการก่อตั้ง “กระทรวงพาณิชย์” ขึ้นใหม่
อีกครั้งในยุครัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และนโยบาย “รักนิยม” (รัฐนิยม)

ร่ววงกันเถิดสำราญใจ

“เมื่อจอมพล ป. ตั้งสภาวัฒนธรรม นโยบายของจอมพล ป. ก็หนักมาทางวัฒนธรรมเป็นส่วนใหญ่ มีการให้ข้าราชการทุกกระทรวงทบวงกรมทำงานในวันพุธตอนเช้าครึ่งวัน ในตอนบ่ายอีกครึ่งวันให้มีการชุมนุมกัน จัดให้มีการแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับวัฒนธรรม และมีการรื่นเริง มี ‘ร่ววง’ เป็นต้น”

ขุนวิจิตรมาตราเล่าบรรยากาศกิจกรรมทางวัฒนธรรมในระหว่างยุครัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามไว้

นอกจากนั้นแล้ว ท่านยังเล่าด้วยว่า

“ที่กระทรวงพาณิชย์ ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่ให้เป็นผู้แสดงปาฐกถาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทุกวันพุธเวลาราวชั่วโมงหนึ่ง ใช้โรงอาหารของกระทรวงเป็นที่แสดง ข้าพเจ้าแสดงวัฒนธรรมทางศิลป ทางวรรณคดี ทางขนบธรรมเนียมประเพณี ทางศีลธรรม อารยธรรม ประวัติศาสตร์ ภาษาไทย โบราณคดี ฯลฯ เปลี่ยนรสไปต่างๆ และให้ฟังสนุกด้วย ทั้งนี้เพราะต้องแสดงทุกวันพุธเสมอไปไม่มีขาด เมื่อการแสดงปาฐกถาจบแล้ว ข้าราชการก็เล่น “ร่ววง” หรืออะไรที่ครึกครื้นรื่นเริงจนถึงเวลาเลิกกระทรวง”

แต่ในความทรงจำของข้าราชการกระทรวงพาณิชย์อีกท่านหนึ่ง คือหลวงพิสุมพจน์พาณิชย์ลักษณ์ (ม.ล.เพิ่มยศ อิศรเสนา) กลับให้ความรู้สึก “รันทดท้อ” กับกิจกรรมยามบ่ายวันพุธตามนโยบายรัฐบาล ดังที่เล่าไว้ในบันทึกของบุตรชายคือคุณเพชร อิศรเสนา ณ อยุธยา

“สำหรับข้าราชการนั้น จะต้องทำตัวอย่างที่ดี ทุกวันพุธจะมีร่ววงแบบมาตรฐาน ข้าราชการชายหญิงจะต้องไปร่ววง นอกจากนั้นแล้วข้าราชการหญิงยังได้รับอนุญาตให้ฝึกซ้อมร่ววงได้ในเวลาราชการ ฉะนั้นเมื่อผ่านไปตามกระทรวงทบวงกรมในสมัยนั้น ตอนแดดร่มลมตกจะได้ยินเสียงเพลงร่ววงกระหึ่มไปทั่ว ‘เรามา ร่ววงกันเถิดสำราญใจ อย่ามาทำเหินหมอยาไปหน่อยเลย.....’ ‘ใกล้เข้าไปอีกนิด ชิดเข้าไปอีกหน่อย สวรรค์น้อยๆ อยู่ในวงพ่อนรา.....’ ‘ตามองตา สายตาก็จ้องมองกัน รู้สึกเสียวซาบหัวใจ รักฉันก็ไม่รัก หลงฉันก็ไม่หลง ฉันยังอดไถ้เธอไม่ได้.....’ ‘หล่อจริงนะดารา งามตาจริงแม่สาวเอย วันนี้ฉันมีความสุข สนุกรื่นเริงหัวใจ ที่นี้เป็นแดนสวรรค์ เธอกับฉันมาเต้นคองก้า’ พอว่าถ้าจะให้เลิกแล้ว ทำงานจนตึกจนตื้นดีกว่าไปร่ววง”

อพยพ

เมื่อสถานการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพาเริ่มรุนแรงขึ้น การทิ้งระเบิดโจมตีในพระนครและตามจุดยุทธศาสตร์ต่างๆ ก็ยิ่งบ่อยครั้งขึ้น ประชาชนเริ่มอพยพออกนอกพระนคร ขณะที่หน่วยราชการก็ทยอยเคลื่อนย้ายเอกสารและสิ่งของมีค่าไปเก็บรักษาไว้ตามสถานที่ที่คาดว่าจะปลอดภัยมากกว่า ขุนวิจิตรมาตราเล่าว่าในส่วนของสำนักงานซึ่งตวงวัด เลื่อนนำไปฝากไว้ที่บ้านของข้าราชการคนหนึ่งที่บ้านปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ซึ่งในยุคนั้นถือว่าห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากพอแล้ว

“กระทรวงพาณิชย์มีของสำคัญที่มีราคาสูงก็แต่ของสำนักงานซึ่งตวงวัดแห่งเดียวเท่านั้น และก็เป็นที่ของข้าพเจ้าต้องขนไปเก็บรักษาให้พ้นภัยด้วยเหมือนกัน ข้าพเจ้าเลือกได้บ้านของข้าราชการในสำนักงานคนหนึ่งมีบ้านอยู่ที่ปากเกร็ด นนทบุรี ที่นั่นเป็นที่นาและสวน ซึ่งเชื่อแน่ว่าเครื่องบินไม่มาทิ้งให้เสียลูกระเบิดเปล่าๆ จึงขนของทั้งหมดลงเรือไปเก็บรักษาไว้ที่นั่น คงเหลือเครื่องซึ่งตวงวัดที่เป็นชิ้นรองไว้เล็กน้อย (เครื่องซึ่งตวงวัดนั้นมี prototype กิโลกรัมกับเมตร ทำด้วยทองขาว กับเครื่องซึ่งตวงวัดชั้นดี เรียกว่า standard ชิ้นรองเรียกว่า Working Standard) ในระยะสงครามนั้น การค้าหยุดกันเสียมาก งานซึ่งตวงวัดจึงเบาบาง ใช้แต่เครื่องชิ้นรองเล็กๆ น้อยๆ ก็พอ เครื่องซึ่งตวงวัด prototype กับแบบมาตราชั้นดีมีราคาที่น่าไปรักษาลบภัย ราว 4-5 วันก็ไปดูเสียครั้งหนึ่ง”

ส่วนกรมการสนเทศ อพยพข้าวของไปขอลูกเรือจาก อาศัยอยู่ในวัดธาตุทอง อำเภอพระโขนง ดังที่คุณทบ นลราชสุวัจน์ เล่าไว้

“ในขณะที่สงครามเพิ่มความรุนแรงขึ้นตามลำดับ ก็ปรากฏว่าพระนครถูกทิ้งระเบิดถี่ขึ้น เมื่อสัญญาณภัยทางอากาศคราวใด ข้าพเจ้าเคยเห็นว่าพวกที่ลงจากที่ทำการเพื่อหาที่หลบภัยพวกสุดท้ายมักจะมีคุณสมบัติ ชุ่มมานนท์ นี้รวมอยู่ด้วยเป็นนิจ เมื่อเหตุการณ์ผ่านไปแล้ว คุณสะอาด ชุ่มมานนท์ ก็กลับขึ้นมาชุกอยู่กับงานตามปกติเหมือนกับไม่มีอะไรเกิดขึ้น...

“เมื่อการโจมตีทางอากาศในพระนครนี้หนาแน่นมากขึ้นตามระยะเวลาของสงคราม ทางราชการได้สั่งให้กรมการสนเทศย้ายที่ทำการไปทำการในที่ปลอดภัยจากการโจมตีทางอากาศ ทรัพย์สินและเอกสารมีค่าก็ให้ขนย้ายไปที่ปลอดภัยด้วย เราได้ปรึกษาดตกลงกันไปขออาศัยวัดธาตุทอง อำเภอพระโขนง ลูกเรือจากในสนามหญ้าคาบริเวณหลังวัดเป็นที่ทำการชั่วคราว ข้าพเจ้าสั่งให้ คุณสะอาด

ชุมมานนท์ และคุณบุญพงศ์ ชุมมานนท์ พร้อมด้วยข้าราชการอื่นอีกจำนวนพอควร รับผิดชอบหน้าที่ทำการเป็นประจำ กล่าวคือ ให้นอนเฝ้าโรงจากด้วย ให้คุณสะอาด ชุมมานนท์ เป็นหัวหน้าดูแลความเรียบร้อย การก็ปรากฏว่า เหตุการณ์เป็นปกติ เว้นแต่เช้าวันหนึ่งได้รับรายงานจากคุณสะอาด และคุณบุญพงศ์ ชุมมานนท์ ว่า ในตอนกลางคืนมีงูเห่าเลื้อยผ่านไปได้แคว้นอนในโรงจากบ้าง...”

สันติภาพ

ไม่ใช่เฉพาะแต่หน่วยงานราชการต่างๆ ที่ต้องอพยพออกไปนอกพระนคร แม้แต่รัฐบาลเองก็ยิ่งเตรียมการสร้างนครหลวงแห่งใหม่ที่เพชรบูรณ์ด้วย จึงต้องเคลื่อนย้ายทองคำแท่งที่เป็นเงินทุนสำรองไปพร้อมกัน ขุนวิจิตรมาตราเล่าว่า

“รัฐบาลก็เตรียมหลบภัยไปหาที่มั่นคือจังหวัดเพชรบูรณ์ อันที่จริงรัฐบาลก็เตรียมตัวอยู่เสมอมาเรื่อยแล้ว ในที่สุดจะเป็นวันเดือนอะไรจำไม่ได้ สำนักงานซึ่งตงวัดได้รับคำสั่งให้ไปซังทองคำแท่งทั้งหมดที่กระทรวงคลังเพื่อขนไปเพชรบูรณ์ การซังน้ำหนักทองคำแท่งนี้ตามปกติก็ซังกันบ่อย เช่นได้รับทองคำแท่งมาใหม่ก็ต้องซัง หรือจะเอาทองคำแท่งไปทำอะไรก็ต้องซัง ทองคำแท่งนั้นแท่งหนึ่งหนัก 20 กิโลกรัม สำนักงานต้องขนเครื่องซังใหญ่ที่เป็นแบบมาตรา (standard) ไปตั้งที่ห้องที่เก็บทองคำแท่งในกระทรวงการคลัง ทองแท่งนี้เขามีบัญชีบอกน้ำหนักเสร็จมาแต่นอกแล้ว เราไปซังสอบว่าตรงถูกต้องหรือไม่ จะมีผิดกันก็เล็กน้อยซึ่งอยู่ในอัตราเผื่อเหลือเผื่อขาด (permissible error) ก็ใช้ได้ ซังกันทุกวันนานกว่าจะหมด ข้าพเจ้าไปควบคุมอยู่เสมอทุกคราว แต่การซังคราวนี้เป็นงานด่วน เครื่องซังแบบมาตราพิกิต 20 กิโลกรัมของสำนักงานมีไม่พอ ต้องเอาเครื่องของกระทรวงคลังมาใช้ด้วย โดยต้องสอบเครื่องของกระทรวงคลังให้เที่ยงตรงถูกต้อง แบ่งเจ้าพนักงานที่ซังซังๆ ไปกระทรวงคลังทุกคน ทั้งนี้เพราะทองคำแท่งหนักแท่งละ 20 กิโลกรัมหนักนักเอากัน ต้องยกค่อยๆ วางลงในถาดซังให้เบาที่สุด เก้งซังกันมือสั่นทุกคน ระดมซังกันตั้งแต่เช้าจนเย็นทุกวัน กว่าจะหมดก็กินเวลาร่วม 2 เดือน จำนวนมากเท่าใดจำไม่ได้ จดน้ำหนักลงบัญชีของกระทรวงคลังไว้ทุกแท่งเป็นหลักฐาน ทองคำแท่งทั้งหมดนี้กระทรวงคลังจัดส่งไปเพชรบูรณ์”

สุดท้ายในวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2488 ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตรฯ พณฯ ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ประกาศสันติภาพในวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2488 หลังจากนั้น

“ประเทศไทยกลับเข้าสู่สถานะเดิม ทางราชการจัดอะไรๆ เข้าที่ได้ มีการขนทองคำแท่งจากเพชรบูรณ์กลับกระทรวงคลัง ซึ่งข้าพเจ้าไปซังสอบทั้งหมดอีก ทางกระทรวงพาณิชย์ ข้าพเจ้าก็ขึ้นเครื่องซังตวงวัดแบบมาตราต่างๆ กลับเข้าสำนักงาน ประชาชนที่อพยพก็คืนสู่เหย้า ห้างร้านโรงเปิดทำงานตามปกติ”

ทว่า สิ่งหนึ่งซึ่งยังความประหลาดใจให้แก่ข้าราชการกระทรวงพาณิชย์ก็คือ

“ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยได้รับภัยสงครามจากการโจมตีทางอากาศอย่างหนัก อาณาบริเวณตั้งแต่เชิงสะพานพุทธฯ วัดเลียบ และปากคลองตลาดเป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งที่ประสบภัยจากการทิ้งระเบิดทางอากาศ และได้รับความเสียหายไม่น้อย แต่เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนักที่ตึกที่ทำการกระทรวงซึ่งตั้งอยู่ใกล้บริเวณดังกล่าว แล้วยคลาดจากการโจมตีทางอากาศ มิได้เกิดความเสียหายจนถึงต้องเปลี่ยนแปลงรูปไปแต่ประการใด”

การกลับมาของกระทรวงเศรษฐกิจ

พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2495 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2495 เปลี่ยนชื่อกระทรวงพาณิชย์กลับไปเป็น **กระทรวงเศรษฐกิจ** อีกครั้ง โดยให้มีผลทันทีนับจากวันประกาศใน **ราชกิจจานุเบกษา**

“มาตรา 26 กระทรวงเศรษฐกิจมีอำนาจและหน้าที่เกี่ยวกับการเศรษฐกิจ การพาณิชย์ รวมตลอดทั้งการซื้อขาย แลกเปลี่ยน ขนส่งสินค้า ควบคุมและส่งเสริมการค้า

“มาตรา 27 หน้าที่ราชการในกระทรวงเศรษฐกิจ แยกเป็น

- (1) สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี
- (2) สำนักงานปลัดกระทรวง
- (3) กรมการค้าต่างประเทศ
- (4) กรมการค้าภายใน

- (5) กรมการขนส่ง
- (6) กรมทะเบียนการค้า
- (7) กรมเศรษฐกิจสัมพันธ์

คราวนี้ กระทรวงแห่งนี้จะใช้ชื่อ “กระทรวงเศรษฐกิจ” สืบเนื่องมาอีกถึง 20 ปี

อีกสิ่งหนึ่งที่น่าจะเกิดขึ้นในระหว่างสองทศวรรษนี้ คือถนนซอยเล็กๆ ที่คั่นกลางระหว่างพื้นที่ของกระทรวงกับคณะกฏีในเขตสังฆาวาส วัดพระเชตุพน (หรือสร้างเป็นโรงเรียนพัฒนการตั้งตรงจิตร ช่วงต้นทศวรรษ 2490) พลอยมีชื่อเรียกว่า “ซอยเศรษฐกิจ” ตามนามกระทรวงไปด้วย

รวมถึงรถประจำทางสาย 12 ซึ่งมีต้นสายด้านหนึ่งอยู่ใกล้กับกระทรวงระบุดันสาย-ปลายทาง ว่า “ห้วยขวาง-เศรษฐกิจ” ต่อมาอีกหลายสิบปี แม้จนเมื่อกระทรวงเปลี่ยนชื่อไปอีกรอบแล้ว

ในปี 2498 มี “ประกาศคณะกรรมการควบคุมการขนส่ง เรื่องกำหนดเส้นทางสำหรับการขนส่งประจำทางด้วยรถยนต์โดยสาร ในจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี” จำนวน 35 สาย หนึ่งในจำนวนนั้นได้แก่ สาย 12 ท่าดินแดง-เศรษฐกิจ

“จุดเริ่มต้นที่หน้าโรงเรียนพิบูลประชาสรรค์ มาตามถนนดินแดง-ถนนราชวิถี เลี้ยวขวาเข้าถนนสวรรคโลก-ถนนสุขโขทัย-ถนนประชาธิปไตย-ถนนบ้านดินสอ-ถนนดีทอง-ถนนตรีเพชร เลี้ยวขวาเข้าถนนพารุรัต-ถนนพระพิทักษ์-ถนนพระพิพิธ จุดปลายทางให้หน้ากระทรวงเศรษฐกิจในถนนสนามไชย”

ภายหลังเมื่อปี 2504 มีการขยับย้ายจุดเริ่มต้นของรถประจำทางสาย 12 ไปเป็นตลาดอาคารสงเคราะห์ห้วยขวาง จึงเปลี่ยนชื่อสายเป็น “ห้วยขวาง-เศรษฐกิจ” และคงใช้ชื่อนี้ต่อมาอีกหลายสิบปี แม้จนเมื่อกระทรวงเศรษฐกิจเปลี่ยนชื่อไปอีกรอบ

ไม้เท้ากายสิทธิ์

เมื่อถึงวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2495 เนื่องในวาระครบรอบ 30 ปี ของการก่อตั้ง “กระทรวงเศรษฐกิจ” ซึ่งคลี่คลายมาจากกระทรวงพาณิชย์เดิม (ซึ่งด้วยสาเหตุใดไม่ปรากฏ กลับมีการนับว่าเป็นวาระครบ 30 ปีของกระทรวง ทั้งที่วันก่อตั้งกระทรวงคือ 20 สิงหาคม 2463 ซึ่งย่อมครบ 30 ปีไปแล้วตั้งแต่สองปีก่อนหน้า) ทางกระทรวงเศรษฐกิจจึงจัดพิมพ์หนังสือ *ประวัติการค้าขายของไทย* ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ 2 โดยตัดทอนชื่อให้สั้นลงเป็น *ประวัติการค้าไทย* ดังกล่าวในคำนำว่า

“บัดนี้ ปรากฏว่าหนังสือนั้น ขาดคราวหาฉบับยาก

“กระทรวงเศรษฐกิจเห็นว่า หนังสือประวัติการค้าขายของประเทศไทย เป็นหนังสือแสดงถึงวัฒนธรรมไทยในด้านการค้าตั้งแต่สมัยค้าสำเภาในยุคโบราณ ลงมาจนถึงสมัยของการค้าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นหนังสือดีมีประโยชน์ ควรจะพิมพ์ให้แพร่หลาย และเหมาะสมที่จะพิมพ์ในมงคลสมัยที่กระทรวงพาณิชย์ได้ตั้งมาครบ 30 ปี จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นอีกเป็นครั้งที่สอง สำหรับแจกจ่ายในวันทีระลึกปี พ.ศ. 2495 นี้”

ในปีเดียวกันนี้ ขุนวิจิตรมาตราได้เรียบเรียง “ประวัติกระทรวงเศรษฐกิจ” ขึ้น (เข้าใจว่าอาจเนื่องในวาระ 30 ปีของกระทรวง พร้อมกับการพิมพ์หนังสือ *ประวัติการค้าไทย*) เรื่องนี้จะกลายเป็นประวัติกระทรวง “ฉบับมาตรฐาน” ใช้อ้างอิงสืบต่อกันมาอีกช้านาน

เริ่มตั้งแต่การระบุประวัติศาสตร์ของพื้นที่ซึ่งเป็นที่ทำการกระทรวง ว่า

“สถานที่ว่าการกระทรวงพาณิชย์ สร้างตรงที่ๆ เป็นวังกรมหลวงอดิศรา วังกรมหลวงบดินทร์ฯ กับวังกรมหมื่นทิวากรฯ รวม 3 วังด้วยกัน ส่วนที่เป็นวังกรมหมื่นภูมินทร์ฯ สร้างเป็นที่ทำการศาลาแยกธาตุ ซึ่งเป็นกรมวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน และที่เป็นวังกรมหมื่นบริบาลฯ สร้างเป็นสถานีตำรวจพระราชวังปัจจุบัน”

รวมถึงคำพรรณนารูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมว่า

“ตึกกระทรวงพาณิชย์สร้างเป็นสามชั้น โถงตรงตาม ฝีมือทำอย่างประณีต มีลวดลายเป็นฝรั่งหลายๆ จัดว่าเป็นตึกสมัยใหม่แปลกกว่าที่ทำการอื่นๆ

ที่สำคัญคือขุนวิจิตรมาตรายังค้นคว้าเพิ่มเติมจนนำไปสู่ข้อเสนอสำคัญที่ดูเหมือนว่าก่อนหน้านี้ยังไม่มีใครเคยกล่าวถึง คือ

บานประตูเหล็กใหญ่ของตึกกระทรวงมีแผ่นโลหะกลมเป็นตราภาพงูสองตัวพันไม้ไขว้กัน ตอนบนมีปีกสองข้างติดอยู่ทั้งสองบานเป็นคู่กัน ตรานั้นเป็นไม้เท้ากายสิทธิ์ที่เรียกว่า คาคีวซุส (Caduceus)

“ที่บานประตูเหล็กใหญ่ของกระทรวงมีแผ่นโลหะกลม เป็นดวงตราภาพงูสองตัวพันไม้ไขว้กัน ตอนบนมีปีกสองข้างติดอยู่ทั้งสองบานเป็นคู่กัน ผู้เรียบเรียงไม่ทราบความหมายของผู้สร้าง แต่ตามที่เราเห็นเข้าใจว่าตรานั้นเป็นไม้เท้ากายสิทธิ์ที่เรียกว่าคาคีวซุส (Caduceus) ซึ่งเป็นไม้เท้าของเทวดากรีกมีนามว่า เฮอเมส (Hermes) และชาวโรมันเรียกว่า เมอคิวริอุส (Mercurius) ตามประวัติข้างกรีกมีว่า เฮอเมสเป็นโอรสของเซอสมมหาเทพ เป็นช่างเทวดาเฉลียวฉลาดในเชิงประดิษฐ์ต่างๆ เช่นประดิษฐ์พิณ ประดิษฐ์ตัวอักษร ตัวเลข และที่สำคัญก็คือประดิษฐ์เครื่องชั่งตวงวัด เฮอเมสเป็นที่เคารพบูชาของพ่อค้าวานิชทั่วไป ส่วนชาวโรมันนับถือว่าเป็นเทวดาแห่งการพาณิชย์และการคมนาคม เมื่อที่บานประตูเหล็กมีตราเครื่องหมายของเมอคิวริอุส หรือเฮอเมส ซึ่งเป็นเทวดาแห่งการค้าขายติดอยู่คู่กัน ก็แสดงว่าตึกนี้สร้างสำหรับเป็นที่ว่าการกระทรวงพาณิชย์ ถูกตรงตามตำนานโดยแท้

“สังเกตจากดวงตราที่บานประตูเหล็กกับรูปร่างลักษณะของตัวตึกกระทรวงพาณิชย์ รู้สึกว่ามีอะไรๆ เป็นฝรั่งอยู่มาก ถ้าคิดดูก็น่าจะเป็นด้วย

กระทรวงพาณิชย์จัดเป็นกระทรวงใหม่เอี่ยม รูปงานเป็นสมัยใหม่ไปข้างฝรั่ง เพราะมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศมาก...”

ในตอนท้ายของการกล่าวถึงตึกที่ทำการ ขุนวิจิตรมาตรายังระบุวันเวลาไว้ให้ด้วยว่า “ตึกกระทรวงพาณิชย์เริ่มเปิดทำงานในปี พ.ศ. 2465” ซึ่งอาจเป็นที่มาของการเฉลิมฉลอง 30 ปี ในปี 2495 อันเป็นวาระของการจัดพิมพ์หนังสือ

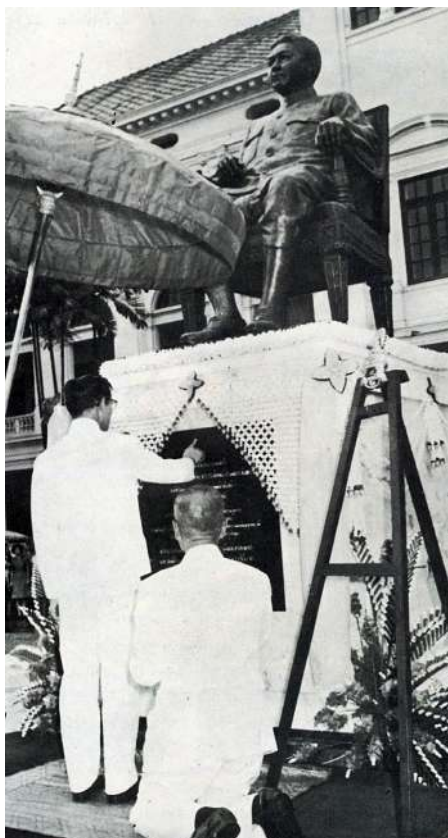
พระอนุสาวรีย์ที่หน้าตึก

ที่สนามหญ้าหน้าตึกกระทรวงพาณิชย์เคยเป็นที่ประดิษฐานพระอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

การสร้างพระอนุสาวรีย์นี้เป็นความดำริริเริ่มในยุคที่นายบุญชนะ อัตถากร (2453-2547) ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ (2512-2514) ด้วยความเห็นพ้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ของบรรดาข้าราชการกระทรวงเศรษฐกิจ ซึ่งได้รำลึกถึงพระเกียรติคุณของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ผู้ทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาเผยแผ่พาณิชย์และเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์พระองค์แรก โดยมีการตั้งคณะกรรมการดำเนินงานขึ้น เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2513

คุณพชร อิศรเสนา ณ อยุธยา อดีตปลัดกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมเศรษฐกิจสัมพันธ์ ระหว่างเดือนตุลาคม 2513 ถึงเดือนกันยายน 2516 บันทึกเรื่องราวการสร้างพระอนุสาวรีย์องค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ไว้ว่า

“งานแรกที่กระทรวงมอบหมายคือ ให้จัดงานแสดงสินค้าเพื่อหารายได้มาสร้างอนุสาวรีย์องค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ รายได้ที่รับไม่เพียงพอ จึงต้องไปขอความกรุณาจากบริษัทศรีกรุงและโรงหนังเพชรรามาที่ประตูน้ำ ฉายหนังเรื่องอะไรก็ได้ จำไม่ได้ เป็นรอบปฐมฤกษ์ ทั้งภาพยนตร์และโรงฉาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถฯ เสด็จพระราชดำเนินมาในการนั้น รายได้ที่หาได้จึงมีเกินพอ หลังจากเสร็จการก่อสร้าง

เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิด
พระอนุสาวรีย์กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
ณ กระทรวงเศรษฐกิจ
วันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2515

พระอนุสาวรีย์แล้วยังเหลือเงิน ภายหลังกระทรวงฯ ได้นำไปก่อสร้างตึกสวัสดิการทดแทนโรงอาหารหลังตึกกระทรวงฯ”

ภาพยนตร์เรื่องดังกล่าวคือเรื่อง “กลัวเมีย” ของบริษัทศรีกรุงภาพยนตร์ นำแสดงโดยสมบัติ เมทะนี และอรุณญา นามวงศ์ จัดฉายรอบปฐมทัศน์ พร้อมการแสดงของวงดนตรีศรีกรุง ที่โรงภาพยนตร์เพชรรามา ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ เมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2514 ได้เงินทุนรวมกว่า 7 แสนบาท

นอกจากนั้นแล้ว กระทรวงเศรษฐกิจยังรวบรวมจัดพิมพ์หนังสือ พระประวัติ และพระเกียรติคุณ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ องค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงเศรษฐกิจ (2514) เพื่อจัดหาทุนสร้างพระอนุสาวรีย์อีกทางหนึ่งด้วย

พระอนุสาวรีย์เป็นพระรูปขนาดเท่าครึ่งพระองค์ ประทับบนเก้าอี้ ทรงพระ
ภูษาผ้าม่วง สวมฉลองพระองค์คอปิด กระดุม 5 เม็ด กระทรงวงเศรษฐการได้
มอบหมายให้กรมศิลปากร ดำเนินการปั้นหล่อพระรูปด้วยโลหะทองเหลืองผสม
ทองแดงและรมดำ ตามรูปแบบที่ได้รับพระบรมราชานุญาต ผู้ออกแบบและปั้น
พระอนุสาวรีย์คือ สนั่น ศิลากรณ์ (2462-2529) หนึ่งในศิษย์รุ่นแรกๆ ของ
ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร

เมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2514 “เวลา 13.05 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ โดยรถยนต์
พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ไปทรงเททองหล่อพระรูปพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ณ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร”

เมื่อได้ดำเนินการจัดสร้างพระรูปเรียบร้อยแล้วจึงอัญเชิญมาประดิษฐาน
หน้ากระทรงเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2515 จากนั้นในวันที่ 21 สิงหาคม
พ.ศ. 2515

“เวลา 16.20 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ
พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดพระอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ณ กระทรงวงเศรษฐการ ภายหลังจากนายประยูร
กาญจนกุล ปลัดกระทรวงเศรษฐการ ทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือที่ระลึกแด่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คุณหญิงรัตนา กาญจนกุล ทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือที่ระลึก
แด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และปลัดกระทรวงเศรษฐการกราบ
บังคมทูลรายงานการสร้างพระอนุสาวรีย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
กดปุ่มไฟฟ้าเปิดแพรคลุมแผ่นศิลาจารึกพระอนุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระสุหร่าย และทรงเจิมพระอนุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงวางพวงมาลาที่พระอนุสาวรีย์
แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระสงฆ์ถวายอดิเรก แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ.”

หนึ่งเดือนต่อมา หลังพิธีเปิดพระอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
จันทบุรีนฤนาถ กระทรวงเศรษฐการเปลี่ยนชื่อกลับไปเป็นกระทรวงพาณิชย์อีกครั้ง
ตามประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 216 ลงวันที่ 29 กันยายน 2515 โดยให้
มีผลตั้งแต่เริ่มต้นปีงบประมาณถัดไป คือ 1 ตุลาคม 2515

ชั้นสองคือหัวใจ

ชั้นสองของตึกกระทรวงพาณิชย์ เป็นชั้นที่มีความสำคัญ ความคิดสร้างสรรค์ นโยบายต่างๆ รวมถึง การเจรจาตกลงซื้อขาย การใช้ เศรษฐกิจ การพาณิชย์ในการ ขับเคลื่อนให้เกิดความเจริญ ของประเทศชาติ

“ดิฉันเรียนเศรษฐศาสตรมา เข้ามาทำงานที่กระทรวงในฐานะเศรษฐกร เมื่อปี 2503 สมัยก่อนมีผู้หญิงทำงานไม่มาก แต่กระทรวงพาณิชย์ก็เป็นกระทรวง ที่ไม่กีดกันผู้หญิงให้เกิดริตกันและกัน ทำงานร่วมกันบนพื้นฐานของความสามารถ

“ดิฉันภูมิใจใน “ตึกเรา” คนชอบว่าเราอยู่ในวัง ก็อยากแก้ความเข้าใจใหม่ว่า ตึกนี้ไม่ใช่วังเดิม กระทรวงได้รับพระราชทานที่ดินซึ่งเคยเป็นที่ตั้งวังเจ้านาย 3 พระองค์ มาสร้างอาคารศาลาแยกธาตุและอาคารกระทรวงพาณิชย์ เมื่อก่อนดิฉันอยู่ กรมการค้าต่างประเทศซึ่งเป็นตึกด้านหลัง มักมองไปที่ตึกด้านหน้าเสมอ ตึกเรากลาสสิก โอ้อ่า ไม่อายใครเวลาไปต่างประเทศ พื้นที่ภายในของตึกกระทรวงสมัย ก่อนนั้น ชั้นสองคือหัวใจของกระทรวงพาณิชย์ ห้องรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง อยู่ด้านซ้ายของอาคาร ตรงกลางคือห้องรัฐมนตรี ปลัดกระทรวงนั่งปีกขวา ห้องรับรองของกระทรวงอยู่ที่ชั้นสองของตึกเมื่อขึ้นบันไดกลางมาจะเจอห้องนั้น ในห้องรับรองจะมีพระรูปของกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินและกรมพระจันทบุรี นฤนาถอยู่ ห้องนี้เป็นห้องที่ดิฉันจำได้ดี ส่วนชั้นสามเป็นห้องที่ปรึกษาและเจ้าหน้าที่ บางส่วน มีห้องประชุมใหญ่ซึ่งมีพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ 9 กับสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พระราชชนนีพันปีหลวง และมีพระพุทธรูปยืนองค์เท่าคนอยู่ในห้องประชุมด้วย

“สิ่งที่ดิฉันรักมากคือเฟอร์นิเจอร์ของที่นี่ มีโต๊ะ ตู้ เก้าอี้โบราณอยู่ตามห้องต่างๆ ความทรงจำที่มีต่อตึกนี้คือบันไดคะ บันไดหน้าสวยเหลือเกิน ดิฉันทำงานที่ตึกข้างหลัง เวลานั้นเรียกที่ ดิฉันก็จะวิ่งมาโดยขึ้นทางบันไดข้าง ที่ต้องใช้คำว่าวิ่ง เพราะตอนนั้นเป็นเด็ก แล้วบันไดนี้แข็งแรงมาก มันไม่เคยสะเทือนเลย นอกจากบันไดแล้วก็ประทับใจพื้น ซึ่งเป็นพื้นกระเบื้องโบราณ ไม่ฉูดฉาด จำได้ว่าสีน้ำตาล

“ที่เป็นความทรงจำติดใจไม่ลืมเลยนอกเหนือจากเรื่องการทำงานคือเรื่องห้องน้ำ ห้องน้ำเจ้าหน้าที่คือห้องน้ำด้านหน้าตึก เมื่อเข้าไปจะเจอโถปัสสาวะชายก่อน ผู้หญิงจะเข้าก็ต้องเดินผ่าน สมัยก่อนเขาคงไม่คิดว่าจะมีผู้หญิงมาทำงานที่นี่ เพราะในสมัยที่มารับราชการที่นี่มีผู้หญิงทำงานไม่มากนัก

“ตอนที่เข้ามาทำงานที่ตึกนี้ในปี 2515 ก็มีตึกเล็กตึกน้อยสร้างติดๆ กันจนหลังคามากेย มีหลังคาผ้าใบยื่นมาติดด้านหลังของตึก ประตูด้านหลังของตึกที่ตอนนี้เป็นพิพิธภัณฑ์จะไม่เคยเปิดเลย จึงไม่เคยได้เห็นความงามของกระทรวงพาณิชย์จนกระทั่งมาเป็นมิวเซียมสยามที่เปิดให้คนนอกเข้ามาดู”

อรนุช โอสธานนท์

อดีตอธิบดีกรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์

และอดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

อาณาจักร “กระทรวงท่าเตียน”

นับแต่ยุคของกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม หน่วยงานหลายแห่งในสังกัดมีที่ตั้งของตัวเอง ซึ่งมีได้อยู่ภายในบริเวณเดียวกับกระทรวง (ดูหัวข้อ “ใคร ทำอะไรที่ไหน”) หลังจากนั้นมา แม้มีข้อมูลไม่มากนัก แต่มีหลักฐานว่ายังมีหน่วยงานที่มีที่ตั้งอยู่ภายนอกอีกหลายแห่ง เช่นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 กรมควบคุมการค้า เคยตั้งอยู่ที่อาคาร เอส. เอ. บี. หรือหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ช่วงทศวรรษ

2490 มีสำนักงานของกรมการสนเทศ กับโรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ ข้าวพาณิชย์ (เริ่มตีพิมพ์ 2493) อยู่ที่ทางลาดใต้สะพานพระพุทธยอดฟ้า (คงเป็นที่ตั้งเดิมของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ) ดังที่คุณพร อิศรเสนา ณ อยุธยา อดีตปลัดกระทรวงพาณิชย์ เขียนเล่าไว้

“กรมการสนเทศเขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า Department of Commercial Intelligence คำหลักอยู่ที่คำว่า Intelligence แปลความเป็นภาษาไทยว่า ข้อมูล/ข่าวที่ผ่านการกลั่นกรองแล้ว ข้อมูลที่กรมฯ นำมากลั่นกรองคือ ข้อมูลเกี่ยวกับสินค้า มีการรวบรวมตัวอย่างวัตถุดิบ ตัวอย่างสินค้า นำมาเผยแพร่โดยวิธีพิพิธภัณฑ์ โดยเอกสารเผยแพร่ หรือโดยการนำไปแสดงในที่ต่างๆ ภายในประเทศ นอกจากตัวอย่างแล้วยังมีการรวบรวมราคาของสิ่งเหล่านี้ ในรูปราคาตามจริงหรือในรูปตรรกษณ์ ซึ่งท้ายที่สุดมีการนำราคาเหล่านี้ไปประมวลเป็นตรรกษณ์ค่าครองชีพ กรมการสนเทศยังดำเนินการฝึกอบรมให้ความรู้แก่ผู้ที่เข้ามาค้าขาย ท้ายที่สุดมีโรงพิมพ์ที่เผยแพร่ข่าวเศรษฐกิจการค้าเป็นรายวันในรูปแบบหนังสือพิมพ์ข่าวพาณิชย์รายวัน และวารสารประจำเดือน ที่ทำการของกรมการสนเทศแต่เดิมอยู่ใต้สะพานพระพุทธยอดฟ้าทั้งหมด ต่อมาได้ย้ายหน่วยงานทั้งหมด นอกจากสำนักข่าวและโรงพิมพ์มาไว้ที่สี่แยกคอกวัว โดยใช้ชั้นล่างเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงสินค้า”

ส่วนกรมเศรษฐกิจสัมพันธ์ในทศวรรษ 2510 มีที่ทำการอยู่ในบริเวณที่เคยเป็นที่จัดงานแสดงสินค้านานาชาติแห่งประเทศไทย ครั้งที่ 1 เมื่อปี 2511 ซึ่งกรมเศรษฐกิจสัมพันธ์ กระทรวงเศรษฐกิจ เป็นผู้รับผิดชอบ (ปัจจุบันคือพื้นที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง และการกีฬาแห่งประเทศไทย) คุณพรเล่าไว้ด้วยว่า

“กรมเศรษฐกิจสัมพันธ์ เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า Department of Economic Relations งานที่เป็นชิ้นเป็นอันของกรมนี้ก็คือ การประชุมระหว่างประเทศในสมัยนั้นมุ่งไปที่การประชุมของ ECAFE (ปัจจุบันคือ ESCAP) ภายหลังไปมุ่งเรื่องการแสดงสินค้าในต่างประเทศ ปีหนึ่งไม่เกิน 2 ครั้ง ราชอาณาจักรลาว ครั้งหนึ่ง กับประเทศอื่นอีกครั้งหนึ่ง การแสดงไม่ได้เอาพ่อค้าไป ทุกสิ่งทุกอย่างที่กรมฯ เอาไปแสดงเป็นของที่กรมฯ ยืมมา กรมฯ มาตั้งเอาตอนที่ก้าวล่วงไปในเรื่อง World Exposition ที่แคนาดา ซึ่งเป็นงานเผยแพร่ในเรื่องต่างๆ โลกกว่าการแสดงสินค้า ในขณะที่เดียวกันก็มาจัดงานแสดงสินค้าแห่งเอเชีย มีการจัดซื้อที่ดินที่หัวหมาก สร้างอาคารแสดงสินค้าหลายหลัง สร้างสถานีตำรวจหัวหมาก สร้างถนนใหม่อีก 2 สายไปสู่พื้นที่แสดง ย้ายที่ทำการกรมจากชั้น 3 ของตึกกระทรวงไปอยู่ที่หัวหมาก”

ดังนั้น เมื่อถึงทศวรรษ 2520 อาณาจักรของ “กระทรวงพาณิชย์” จึงมิได้มีอยู่แต่เฉพาะภายในตึกกระทรวงที่สร้างเสร็จมาตั้งแต่ปี 2465 หลายกรมมีที่ทำการแยกเป็นเอกเทศเฉพาะตัวอยู่ภายในรั้วเดียวกัน ขณะที่นอกรั้วของกระทรวงพาณิชย์ก็ยังมีอีกหลายหน่วยงาน บางแห่งอยู่ถัดไปอีกเล็กน้อยบนถนนสายเดียวกัน เช่น กรมทะเบียนการค้า กรมการค้าภายใน และองค์การคลังสินค้า ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เรียกกันว่า “ท่าโรงโม” บนถนนมหาธาตุ ส่วนกรมพาณิชย์สัมพันธ์ (เปลี่ยนชื่อจากกรมเศรษฐกิจสัมพันธ์ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2515 พร้อมกับการเปลี่ยนชื่อกระทรวงจากกระทรวงเศรษฐกิจ กลับมาเป็นกระทรวงพาณิชย์) มีที่ทำการอยู่ที่กรมการสนเทศเดิม อาคารถนนราชดำเนินกลาง สีแยกคอกวัว กับมีโรงพิมพ์ข่าวพาณิชย์ ถนนพระรามที่ 5 สีแยกประดิพัทธ์ ริมคลองประปา

แต่ทั้งหมดนี้ยังคงมีศูนย์กลาง คือ ตึกกระทรวงพาณิชย์ ที่ทำการของรัฐมนตรีเจ้ากระทรวง และปลัดกระทรวง หรือที่นักข่าวในยุคหนึ่งนิยมเรียกว่า “กระทรวงท่าเตียน” ตามที่ตั้ง

เกาะรัตนโกสินทร์

ในปี 2520 กรมศิลปากรได้เสนอโครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ เนื่องในวาระที่กรุงรัตนโกสินทร์กำลังจะมีอายุครบ 200 ปี ในพุทธศักราช 2525 โดยใช้เวลาดำเนินการระหว่างปี 2520-2524 คณะรัฐมนตรีจึงอนุมัติให้กระทรวงศึกษาธิการตั้ง **คณะกรรมการอนุรักษ์ ปรับปรุง และบูรณะโบราณสถานเกาะรัตนโกสินทร์** ขึ้น โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน (ขณะนั้น กรมศิลปากรยังเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ)

ขณะเดียวกัน ทางกระทรวงมหาดไทยก็มี **คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม** ภายในเขตกรุงเทพมหานคร อีกคณะหนึ่ง อันมีผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นประธาน และเริ่มดำเนินการมาแล้วตั้งแต่ปี 2519

เมื่อมีคณะกรรมการระดับกระทรวงที่ปฏิบัติงานในลักษณะคล้ายคลึงกันสองชุดเช่นนี้ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติจึงเสนอคณะรัฐมนตรี

ลดความซ้ำซ้อนโดยให้ยุบรวมกันเป็นกรรมการระดับชาติเพียงคณะเดียว คณะรัฐมนตรีเห็นชอบตามข้อเสนอ และได้มีมติแต่งตั้ง **คณะกรรมการโครงการเกาะรัตนโกสินทร์** เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2521 โดยมีรองนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน กรรมการประกอบด้วยผู้แทนส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง และมีเลขาธิการคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเป็นเลขานุการ ให้มีหน้าที่กำหนดนโยบายและแผนในการอนุรักษ์และพัฒนาเกาะรัตนโกสินทร์

ที่ประชุมคณะกรรมการฯ ครั้งแรกเมื่อเดือนสิงหาคม 2521 มีมติว่าขอบเขตของ “เกาะรัตนโกสินทร์” ตามที่เสนอไว้เดิม คือยึดแนวคลองหลอด (คลองคูเมืองเดิม) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่เพียง 1.8 ตารางกิโลเมตร ไม่สอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เพราะการตั้งเมืองกรุงเทพฯ หรือ “กรุงรัตนโกสินทร์” ครั้งแรกครอบคลุมถึงแนวคลองบางลำพู/คลองโอ่งอ่าง (คลองรอบกรุง) จึงสมควรเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **คณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์** พร้อมกับขยายขอบเขตพื้นที่รับผิดชอบเพิ่มเป็น 4.06 ตร.กม. คณะรัฐมนตรีจึงมีมติอนุมัติในเดือนกันยายน 2521

เดือนเดียวกันนั้น หลังจากเปลี่ยนชื่อแล้ว คณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ มีมติแต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นอีก 3 ชุด ได้แก่

1. คณะอนุกรรมการอนุรักษ์และปรับปรุงโบราณสถาน ประวัติศาสตร์สถาน ศิลปวัฒนธรรม มิวสิคิตรีมศิลปากรเป็นประธาน
2. คณะอนุกรรมการวางแผนแม่บทและการใช้ที่ดิน มีนายอดุล วิเชียรเจริญเป็นประธาน
3. คณะอนุกรรมการกำหนดหลักเกณฑ์ และควบคุมการก่อสร้างอาคาร มีผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นประธาน

ตุลาคม 2521 มีการประชุมคณะอนุกรรมการอนุรักษ์และปรับปรุงโบราณสถาน ประวัติศาสตร์สถาน ศิลปวัฒนธรรม ครั้งที่ 1 โดยมีนายเดโช สวานนท์ อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น เป็นประธาน

คณะอนุกรรมการดังกล่าว มีหน้าที่ ได้แก่

1. ศึกษาและตรวจสอบข้อมูล เพื่อการอนุรักษ์ ปรับปรุง และบูรณะโบราณสถาน ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์
2. จัดทำแผนลำดับความสำคัญของโครงการ และงบประมาณเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ปรับปรุง และบูรณะ ตามข้อ 1

3. กำหนดมาตรการในการบูรณะ ซ่อมแซม โบราณสถาน และบริเวณที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรม

ในการประชุมครั้งเดียวกันนั้น ระเบียบวาระที่ 2 คือการพิจารณาโบราณสถานที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม สถาปัตยกรรมที่อยู่ในโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ โดยประธานได้เสนอให้ที่ประชุมพิจารณารายชื่อโบราณสถาน ซึ่งเลขานุการคณะอนุกรรมการได้รวบรวมไว้ แบ่งออกเป็น 1. พระบรมมหาราชวัง พระราชวัง วัง และวัดในอาณาเขต 2. ปุชนิยสถาน 3. อาคารของทางราชการ และเอกชน 4. สวนสาธารณะ 5. อาคารร้านค้า 6. ป้อมและกำแพงเมือง 7. สะพาน 8. คลอง 9. ทำน้ำ

อาคารลำดับที่ 3 ของกลุ่ม 3 อาคารของทางราชการและเอกชน ได้แก่ กระทรวงพาณิชย์

ฉลองกรุง

นอกจากคณะอนุกรรมการ 3 คณะเต็มแล้ว ต่อมามีการแต่งตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารเผยแพร่โครงการกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นคณะอนุกรรมการชุดที่ 4 ให้มีหน้าที่จัดทำเอกสารเกี่ยวกับการดำเนินงานของคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์

หนึ่งในผลงานของคณะอนุกรรมการชุดนี้ คือหนังสือ จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งนับเป็นหนึ่งในชุดหนังสือที่ระลึกของรัฐบาลในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525 เรียบเรียงต้นฉบับโดยกรมศิลปากร สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และกรุงเทพมหานคร จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร

จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ จัดแบ่งประเภทโบราณสถานและสถานที่สำคัญในกรุงรัตนโกสินทร์ เป็น 8 ประเภทตามลำดับ เช่นเดียวกับรายชื่อโบราณสถานของคณะอนุกรรมการอนุรักษ์และปรับปรุงโบราณสถานประวัติศาสตร์สถาน ศิลปวัฒนธรรม โดยกล่าวถึงอาคารกระทรวงพาณิชย์ในประเภทที่ 3 อาคารของทางราชการและเอกชน เริ่มต้นตั้งแต่ประวัติของที่ดินบริเวณตึกกระทรวงพาณิชย์ ว่าเคยเป็นวังของเจ้านายมาตั้งแต่สมัยต้นกรุง ก่อนจะพรรณาลักษณะตัวอาคารจากมุมมองเชิงประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

“ตัวตึกที่ทำการกระทรวงพาณิชย์ สร้างเสร็จเปิดทำการในปีพุทธศักราช 2465 ลักษณะอาคารเป็นตึก 3 ชั้น รูปตัว E หันหน้าออกมุมถนนเศรษฐกิจจรด ถนนสนามไชย เสริมให้ตัวอาคารซึ่งโอโถงประดิษฐานอยู่แล้วให้งามสง่ายิ่งขึ้น รูปแบบอาคารเป็นแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่นิยมในยุคราชกาลที่ 6 ประกอบด้วยมุข 3 มุข มุขกลางยื่นล้ำกว่ามุขข้าง มีปีกเชื่อมมุขทั้งสามเข้าด้วยกัน ความงามสง่าของอาคารอยู่ที่เสาอิง ยาวตลอดผนังชั้น 2 และชั้น 3 เป็นเสาเหลี่ยม หัวเสาแบบ Ionic ประยุกต์ ประกอบด้วยเครื่องประดับตกแต่งอาคาร เช่น หูช้าง ประดับลายปูนปั้นได้กันสาดชั้นล่างของมุขกลางรับกับซุ้มหน้าต่าง ตอนล่างซึ่ง แต่งกรอบสี่เหลี่ยม มีซุ้มเป็นกันสาดและมีหูช้างยัน หน้าต่างชั้นสองแต่งซุ้มรูปโค้ง ประดับปูนปั้นหน้าคานและพวงมาลัยโค้งตามซุ้ม มีเสาเหลี่ยมรับและตอนล่างเป็น ลูกกรงโปร่ง เสาซุ้มระเบียงของปีกชั้นสาม แต่งเสากลมแบบ Ionic ผนังใต้หลังคา เจาะช่องรีในแนวนอนกรุกระจก ได้กันสาดหลังคาแต่งปูนเป็นแท่งสี่เหลี่ยมเรียงราย และตอนหน้าของหลังคามุขกันราวลูกกรงโปร่งรับกับชั้นสองของอาคาร”

ข้อมูลในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ระบุด้วยว่า อาคารกระทรวงพาณิชย์ได้รับการ ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพดีมาโดยตลอด และในปี 2519 มีการเปลี่ยน กระเบื้องหลังคา จากกระเบื้องวาวเป็นกระเบื้องลอน

ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ในปี 2525 ทางกระทรวง พาณิชย์ได้จัดพิมพ์หนังสือ *ประวัติกระทรวงพาณิชย์* เป็นที่ระลึก โดยกล่าวถึงตึก ที่ทำการกระทรวงว่า “สมควรที่จะได้รับการอนุรักษ์ให้เป็นสถาปัตยกรรมล้ำค่า ของชาติที่ยั่งยืนนานสืบไป” สอดคล้องกับที่ตึกกระทรวงพาณิชย์ถูกกล่าวถึงในฐานะ “โบราณสถาน” ในหนังสือ *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์* แม้ยังมิได้ มีการขึ้นทะเบียน

อย่างไรก็ดี แม้หนังสือ *ประวัติกระทรวงพาณิชย์* (2525) ยังคงยึดถือ เนื้อหาตามเค้าโครงดั้งเดิมจาก *ประวัติการค้าขายของไทย* ของขุนวิจิตรมาตรา เมื่อสามทศวรรษก่อน ทว่า “ความรู้” บางอย่างดูเหมือนถูกลืมเลือนไปแล้ว เช่นรูป “ไม้เท้ากายสิทธิ์” บนบานประตูใหญ่ ที่ขุนวิจิตรมาตราค้นคว้าเพิ่มเติมไว้บรรยาย มาตั้งแต่ปี 2495 ว่าเป็นสัญลักษณ์ของเทพแห่งการค้าตามคติกรีก-โรมัน แต่ใน หนังสือ *ประวัติกระทรวงพาณิชย์* กลับย้อนไปอาศัยการสอบถาม “ท่านผู้รู้เก่าก่อน” จนได้ความไปอีกทางหนึ่ง

“ลวดลายที่ปรากฏอยู่บนบานประตูหลักใหญ่ของตึกที่ทำการกระทรวง พาณิชย์นั้น เป็นแผ่นโลหะกรรม เป็นตราภาพงูสองตัวพันไม้ไขว้กัน ตอนบนมีปีก

สองข้างติดอยู่ทั้งสองบาน เป็นคู่กัน ถ้ามองดูอย่างผิวเผินแล้วมักจะทำให้เข้าใจ ไขว้เขวว่าเป็นตราประจำกระทรวงสาธารณสุข เพราะมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก แต่ก็ไม่เคยปรากฏหลักฐานว่าที่ทำการกระทรวงสาธารณสุขและกระทรวงพาณิชย์ ได้รวมกันมาก่อน สอบถามจากท่านผู้รู้เก่าก่อน บางท่านก็สันนิษฐานว่า คงมีปีใด ปีหนึ่งที่ใช้ตราดังกล่าวเป็นตรากระทรวงพาณิชย์ บางท่านก็สันนิษฐานว่า คงสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ท่านเสนาบดีผู้ใดผู้หนึ่งที่ท่านเกิดปึง คือปีมะโรง หรือ ปีมะเส็ง ซึ่งยังไม่มีผู้ใดสามารถทราบความหมายอันแน่ชัดของผู้สร้าง”

จากพิมพ์ดีดสู่คอมพิวเตอร์

“แม่เข้างานปี 2516 ทำงานตำแหน่งพนักงานพิมพ์ดีด เงินเดือน 660 บาท พิมพ์ดีดปัตตะโชติ* ได้รับรางวัลอันดับ 2 ใช้ความสามารถนี้มาตลอดชีวิตการทำงาน แต่ก่อนรวมศูนย์เป็นศูนย์พิมพ์ดีด แม่ไปอยู่ศูนย์พิมพ์ดีด ที่ศูนย์พิมพ์ดีด มีคนประมาณ เกือบ 20 คน งานที่พิมพ์มีหนังสือราชการ หรือพิมพ์คำบรรยาย โดยมากคุณแม่พิมพ์หนังสือราชการ เขาเร่งต้นฉบับมา แล้วเรามาเรียงและลายมือ ต้องอ่านและเขียนวรรคตอนก่อนพิมพ์ การเว้นวรรคตอน การลงชื่อ ต้องได้ระดับ ต้องให้เรียบร้อยหมด

“วันหนึ่งๆ พิมพ์หนังสือราชการหลายฉบับ เจ้าของหนังสือจะเป็นคนเลือก ผู้พิมพ์เอง โดยเขียนใบนำส่งถึงศูนย์พิมพ์ดีด ศูนย์มีคิว บางทีส่งเข้า บ่ายได้ แต่ถ้าแก้แล้วส่งกลับมาใหม่ กว่าจะออกได้ก็ช้าพอสมควร ในการทำงานต้องมีการตรวจ แก้ไข ต้องผ่านหัวหน้า ผ่าน ผอ. (ผู้อำนวยการ) ถ้าเรื่องยังไม่โอเค ต้องถึงรองฯ กว่าหนังสือจะออกแต่ละฉบับมีขั้นตอนมาก

“กระทรวงพาณิชย์มีหน่วยย่อยๆ กระจายออกไปหลายแห่ง คิดภาพดูว่า แต่ละกรมต้องมีรถสแตนด์บาย (stand by) เพื่อวิ่งส่งเอกสารเข้ามาที่นี่ และถ้าเป็นเอกสารสำคัญก็ต้องเดินทางออกไปส่งหนังสือเอง

“จากนั้นเมื่อมีเครื่องคอมพิวเตอร์ (personal computer-PC) เข้ามา เครื่องพิมพ์ดีดถูกลดบทบาทลง การทำงานเปลี่ยนทั้งหมด สมัยที่มีศูนย์พิมพ์ดีด เจ้าหน้าที่ต้องมีทักษะ ช่วงเปลี่ยนจากพิมพ์งานเป็นคอมพิวเตอร์ จะมีเจ้าหน้าที่ตั้งระบบและเทรน (train) ให้ หรือไม่ก็ต้องฝึกทักษะด้วยตัวเอง ทุกคนต้องพิมพ์

งานได้ ต่างกับสมัยก่อนที่การพิมพ์เป็นทักษะพิเศษ แต่ระบบคอมพิวเตอร์ช่วยงานได้มาก อย่างกรรมการค้าต่างประเทศ เมื่อก่อนการออกหนังสือรับรอง ต้องใช้เครื่องพิมพ์ดีด สำหรับชิปปิง ชิปปิงต้องพกเครื่องพิมพ์ดีดมาเอง ต้องทำเอกสารให้เจ้าหน้าที่รับรอง ถ้าพิมพ์ผิดต้องไปแก้ไขใหม่ แต่ช่วงคอมพิวเตอร์เข้ามา มีการใช้ระบบคอมพิวเตอร์ ทำให้แก้ไขง่าย รวดเร็ว ประหยัดเวลากว่ากันมาก

“แม้อยู่ในช่วงของการเปลี่ยนจากเครื่องพิมพ์ดีดธรรมดา มาเป็นพิมพ์ดีดไฟฟ้า และเป็นคอมพิวเตอร์

“จำได้ว่า ตอนมาทำงานปี 2516 ต้นไม้ที่เห็นที่นั่นคือต้นไทร อาคารนี้ที่ชอบคือบันไดกลางทั้งตึกได้บรรยากาศสวยงาม จึงเป็นที่แออัดขึ้นถ้ารูปคนในกระทรวงทุกเทศกาล บันไดนี้ไม่ได้ห้ามขึ้นนะ แต่เจ้าหน้าที่คิดเองว่าไม่สมควรจะขึ้น ควรเป็นที่สำหรับผู้ใหญ่และแขกต่างประเทศ นอกจากบันได ที่ที่เราเคยใช้คือห้องประชุมแม่เคยติดตามเจ้านายไปประชุมบนตึก ที่ห้องประชุมใหญ่ เราเป็นผู้ช่วย โดยมากจะนั่งเก้าอี้แถวนอก สมัยก่อนห้องทำงานค่อนข้างคับแคบ ข้าราชการ ลูกจ้างนั่งเบียดกันมาก มีห้องคนทำงาน ห้อง ผอ. เจ้าหน้าที่ที่นั่งกันเป็นคู่ หัวหน้านั่งปลีกออกไป หากมีเอกสารมากต้องเอาใส่กล่อง ไว้อ่างๆ โต๊ะ ห้องเก็บของก็อยู่ในตึกส่วนนอกตึก ที่จอดรถแน่น หาที่จอดรถยาก คนมาติดต่อใช้มอเตอร์ไซด์กันเยอะ โรงอาหารก็แน่น พื้นที่ให้บริการจะมีเสียงบี้ม ปังเป้งๆ มีร้านค้ารับพิมพ์ รับแก้ไขเอกสารตรงข้างพาณิชยการตั้งตรงจิตร 2-3 เจ้า รับจ้างพิมพ์เป็นฉบับๆ เลยมีอากรแสตมป์ขายด้วย ทางกรมฯ ขายให้ เป็นการบริการประชาชน ถ้ารวมทุกกรมทุกกองที่อยู่ในพื้นที่ น่าจะมีข้าราชการราว 400 คน

นางพร สเลลลันท์

อดีตข้าราชการกระทรวงพาณิชย์

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

* แป้นพิมพ์ภาษาไทยชนิดที่มีการยกแคร่ คือมีตัวอักษรสองตัวร่วมอยู่ในแป้นเดียวกัน มีสองระบบหลัก ได้แก่ “เกษมณี” ที่คิดค้นโดย สุวรรณประเสริฐ เกษมณี (พ ห ก ต ำ ส ว) ในทศวรรษ 2470 กับ “ปัตตะโชติ” ที่ปรับปรุงใหม่โดยสฤษฎี ปัตตะโชติ (ั ท ง ก ำ น เ) ในทศวรรษ 2500 แม้ “ปัตตะโชติ” จะมีประสิทธิภาพสูงกว่า “เกษมณี” ถึงกว่าร้อยละ 25 เพราะให้นิวที่ใช้พิมพ์สัมผัสมากที่สุดคือนิวชี้ รองลงไปคือนิวกลาง นิววาง นิวก้อย ตามลำดับ แต่ด้วยความคุ้นเคยกับระบบ “เกษมณี” ที่มีมายาวนาน ทำให้ระบบ “ปัตตะโชติ” ไม่ได้รับความนิยม จนแทบไม่มีการใช้ในปัจจุบัน

ผู้ถือศักดิ์ศรีเป็นอันดับหนึ่ง

“ผมมาเกี่ยวข้องกับกระทรวงพาณิชย์ตอนที่เป็นรองสารวัตรที่กองปราบ ช่วงปี 2525-2527

“จำได้ว่าคดีแรกเป็นคดีซึ่งตวงวัด ผมเป็นผู้สืบจับ ทำงานร่วมกับคนอื่นๆ กองซึ่งตวงวัดมีหน่วยวิชาการของตัวเอง มีหน้าที่วิเคราะห์ข้อเท็จจริง ช่วงนั้น มีการร้องเรียนเรื่องการโกงตาชั่ง เราในฐานะตำรวจกองปราบฯ ต้องทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่กระทรวงพาณิชย์ เราเรียนรู้จากเจ้าหน้าที่ เรื่องวิธีโกงตาชั่ง ว่ามีการปรับตาชั่งจากต้นทาง คือโรงงาน หรือไม่ก็เอาจานตาชั่งไปเคลือบตะกั่ว เมื่อลูกค้า ชั่งก็จะได้น้ำหนักที่ไม่เป็นจริง สินค้าที่โกงๆ กันก็พวก ผัก ผลไม้ ปลา เมื่อเราไปถึงสถานที่แล้ว เราจะจับพ่อค้า บางครั้งต้องปิดล้อมตลาด ไปยึดตาชั่งมาก่อน จากนั้นเอาของกลางไปลงประจำวันที่ท้องที่ แล้วทำบันทึกการจับกุม บันทึกนี้ชุดแรก ส่งให้เจ้าพนักงานสอบสวน ชุดที่สองส่งให้กระทรวงพาณิชย์ เจ้าหน้าที่เขาต้องไป ทำรายงาน แล้วหลังจากนั้นตำรวจต้องไปบันทึกปากคำ แล้วส่งสำนวนให้อัยการ ซึ่งจะขึ้นไปถึงศาลตัดสินความ

“นอกเหนือจากคดีโกงตาชั่งก็มีกรณีการโกงน้ำมันที่ผมเข้าไปเกี่ยวข้องกับ กระทรวงพาณิชย์ ในปี 2525 กองซึ่งตวงวัดอยู่ห้องหัวมุมตรงปีกซ้ายของอาคาร ชั้น 1 ที่ปัจจุบันเป็นปีกด้านศาลพระภูมิ ส่วนแผนกที่ตรวจสอบดูแลเรื่องน้ำมันจะ อยู่ปีกขวาของอาคาร การทำงานร่วมกันในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้ผมเห็นว่า เจ้าหน้าที่กระทรวงพาณิชย์สมัยนั้นเป็นผู้ถือศักดิ์ศรีเป็นอันดับหนึ่ง ไม่มีใครพูด เรื่องสตางค์ เงินซื้อไม่ได้ เพราะหน่วยงานเขาเป็นหน่วยงานที่ให้ทุนให้โทษกับ บ้านเมือง แล้วเวลาทำงานออกพื้นที่ด้วยกัน เจ้าหน้าที่ลุยมาก เขาไม่ปฏิเสธงาน ถ้าเขาไม่ติดภารกิจ เป็นคนขยัน มีความรับผิดชอบ ยึดหยุ่นให้กับเวลาของ กองปราบฯ ซึ่งเป็นหน่วยที่กำหนดเวลาทำงานไม่ได้แบบข้าราชการอื่น แล้วเขา ไม่กลัวอิทธิพล

“นอกจากนั้น เราเชื่อในความรู้ความเชี่ยวชาญของเจ้าหน้าที่ เพราะเขาฝึกฝน มาจนชำนาญในแต่ละด้าน เวลาไปศาล ศาลจะรับฟังผู้ชำนาญการจากกระทรวงฯ เป็นอันดับหนึ่ง เรียกว่าเหมือนคำวินิจฉัยของแพทย์เลย ถ้าเจ้าพนักงานพาณิชย์ ยืนยัน ศาลยังต้องฟัง

“จากตอนนั้น ที่มาทำคดีก็ประมาณ 40 ปี แล้วที่ไม่ได้กลับมาที่นี้เลย จนต้นปี 2565 คือวันที่กลับมาครั้งแรกรู้สึกว่ามันเปลี่ยนแปลงไปมาก เมื่อก่อน มันไม่ได้วิไลศมาหราขนาดนี้หรอก แต่เข้ามาในนี้แล้วมันศักดิ์สิทธิ์มากเขาจะไม่

ออกโทสนีส์ว่างไสว ตัวสีเขาจะออกทึมๆ มันเหมือนสถานที่ราชการที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นไม้ขัดมันเงาตลอดทั้งหลัง แล้วพระรูปนั้น (พระอนุสาวรีย์กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) ใครเดินมาก็ต้องไหว้ เดินส่งามากเลย พอรถเข้ามารูปของท่านจะส่งมาก ศักดิ์สิทธิ์มาก

“ตอนนี้ทัศนียภาพเปลี่ยนไปเลย มันไม่เป็นสถานที่ราชการแบบเก่าๆ แล้วก่อนหน้านี้เราไม่มีโอกาสได้เดินไปไหน จังหวะเวลาที่มาทำงานก็ไม่มีโอกาสที่จะมาเดินรอบๆ เพราะเวลาจำกัด ตอนนี้เราได้เห็นหมด และมันก็ดีมาก ผมได้รู้ว่าข้างในมันมีอะไรบ้าง เพราะโดยปกติแล้ว เรารู้แค่ว่ามีห้องใต้หลังคา แต่เราได้ขึ้นไปเห็นว่าหน้าต่างเป็นยังไง ยิ่งห้องเสนาบดีนี่ หมดสิทธิ์ มียามยืนอยู่ เข้าไม่ได้ คนที่จะเข้าได้ก็มีรัฐมนตรี หรืออธิบดีเท่านั้น”

พันตำรวจโท พิทยา เกิดศิริ

นายตำรวจนอกราชการ

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

สวยงามราวกับเนรมิต

ในยุคที่ขุนเพชร อิศรเสนา ณ อยุธยา เข้าดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงพาณิชย์เมื่อปี 2529 มีการปรับปรุงอาคารที่ทำการกระทรวงครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ดังที่คุณเฉลิมศักดิ์ นากสวาสดี อธิบดีรองปลัดกระทรวงพาณิชย์ ในยุคนั้น บันทึกไว้ว่า

“ท่านปลัดฯ พชร ชอบห้องทำงานที่สะอาด สงบเงียบ และโอ่อ่าภาคภูมิใจ ท่านกล่าวว่า คนเราจะมีสมาธิทำงานได้ดี จะต้องมียุ้งทำงานที่น่าภาคภูมิใจเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่การงานด้วย ท่านปลัดฯ พชร ขอให้ผมปรับปรุงห้องทำงานทั้งหมดในอาคารกระทรวงให้สวยงามโอ่อ่า จะใช้เงินเท่าใดไม่ขัด ท่านจะหาเงินมาให้ ผมหมดปัญญาไม่รู้จะจัดอย่างไรจึงจะภาคภูมิใจตามแนวของท่าน ผมทำได้อย่างดีก็แค่ติดเครื่องปรับอากาศให้ทั้งอาคาร ทาสีใหม่ อุดรูหนูให้หมด โรยยาฆ่าแมลงสาบทุกสัปดาห์ ผมมีสติปัญญาคิดได้เพียงเท่านี้ เพราะไม่มีรสนิยมสูงส่งเพียงพอ ท่านปลัดฯ พชร บอกว่าหากผมทำไม่ได้ท่านจะมอบงานนี้ให้รองปลัดฯ อีกท่านหนึ่งคือคุณณรงค์ฤทธิ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้รับผิดชอบ จะถือว่าเป็นการก้าวก้าว

พชร อิศรเสนา
ปลัดกระทรวงพาณิชย์
ถ่ายที่ตึกกระทรวงพาณิชย์

หน้าที่ของผมหรือไม่ เพราะผมเป็นรองปลัดฯ ฝ่ายบริหาร ดูแลเรื่องสถานที่ ผมก็เรียนไปว่ายินดีให้ก้าวกายเป็นอย่างยิ่ง เพราะคุณณรงค์ฤทธิ์มีรสนิยมสูงมาก ไม่ว่าจะในการแต่งกายหรือการกินอยู่หลับนอน คงจะปรับปรุงอาคารสถานที่ได้ดีเยี่ยมทีเดียว ต่อมาปรากฏว่าไม่เป็นที่ผิดหวังของท่านปลัดฯ พชร คุณณรงค์ฤทธิ์จัดการแก้ไข ตกแต่ง ปรับปรุงอาคารกระทรวงพาณิชย์เสียใหม่ โอ้อ่า ภูมิฐาน ทุกห้องทำงาน ทุกห้องประชุม ทุกห้องน้ำห้องส้วม สวยงามราวกับเนรมิต โต๊ะเก้าอี้ทำงานก็ออกแบบสั่งทำใหม่ให้เข้ากับรูปแบบของตัวอาคารซึ่งเป็นโบราณสถาน ระบบโทรศัพท์ก็เปลี่ยนใหม่ทั้งระบบ

“เพียงปีแรกที่ท่านปลัดฯ พชร เข้ามานั่งในตำแหน่งนี้ ได้เนรมิตอาคารสถานที่เสียใหม่ ให้ความสะดวกสบายในการทำงานมาก แต่ก็สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้สวดสัตว์ทั้งหลาย อันได้แก่มด ปลวก แมลงสาบ หนู และนกพิราบ ต้องอพยพออกจากอาคารกระทรวงพาณิชย์ไปหาที่อยู่ใหม่กันหมด”

ในทศวรรษ 2530 มีการตีพิมพ์หนังสือชุดรายงานสำรวจโบราณสถานกรุงรัตนโกสินทร์ของกรมศิลปากร โดยแบ่งอาคารเป็นประเภทต่างๆ ใน รายงานการ

สำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 ซึ่งว่าอาคารของทางราชการ ได้บรรยายลักษณะสถาปัตยกรรมของตึกกระทรวงพาณิชย์ที่คงมีต้นเค้าเดียวกันกับจดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับปี 2525 แต่ปรับแต่งให้สละสลวยยิ่งขึ้น

“เฉพาะตัวอาคารเก่าซึ่งเป็นที่ทำการกระทรวงพาณิชย์ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนเรียบ ความสูง 3 ชั้น ทาสีเหลืองอ่อน มีมุขยื่นและเฉลียงตลอดแนวด้านหน้า ลักษณะอาคารและลวดลายปูนปั้นประดับเป็นแบบสถาปัตยกรรมยุโรป คือ ชั้นล่างผนังฉาบปูนเรียบ เสาติดผนังเป็นเสาเหลี่ยมเจาะร่องตามแนวขวางของเสาคล้ายการก่อด้วยหิน คันทวยปูนปั้นรูปวงกันหอย มีลายพฤกษาประกอบบานหน้าต่างไม้, ชุ่มหน้าต่างปูนปั้นรูปกันหอยขมวดรองรับคานยื่นของหน้าต่างชั้นที่สอง ผนังฉาบปูนเรียบ เสาประดับอาคารเป็นเสาเหลี่ยม หัวเสาอยู่ชั้นสามแบบหัวเสาไอโอนิก (วงกันหอย) ตอนล่างมีลายริ้วผ้าห้อยชายทั้ง 2 ข้าง ชุ่มเฉลียงโค้ง ยอดชุมเป็นรูปหน้าผู้หญิงฝรั่ง มีลายดอกไม้ร้อยห้อยขนานข้างตามแนวโค้ง กรอบหน้าต่างเป็นเสากลมเรียบ หัวเสาเป็นวงกันหอย, ชั้นที่สามผนังฉาบปูนเรียบ เสาเฉลียงกลม หัวเสาเป็นวงกันหอยแบบไอโอนิก ด้านหลังผนังอาคารไม่มีลายใดๆ นอกจากมุขด้านหลังชั้นที่สอง เหนือช่องหลังมีลายปูนปั้นรูปหน้าผู้หญิงฝรั่ง และลายดอกไม้ร้อยขนานข้าง...

“ลักษณะเด่นของอาคารอยู่ที่แบบเรียบ, ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นที่อ่อนหวาน และใช้สีสว่างสดใส รวมทั้งบริเวณโดยรอบที่มีอนุสาวรีย์กรมพระจันทบุรีนฤนาถ สนามห้วยางกลมและไม้ประดับที่ดูแลอย่างดี ก็ส่งเสริมตัวอาคารให้ดูเด่นขึ้น”

ชีวิตนักข่าวในรั้วกระทรวงท่าเตียน

“นักข่าว” เป็นกลุ่มคนเล็กๆ กลุ่มหนึ่งที่ผ่านเข้ามาใช้สถานที่แห่งนี้ในฐานะผู้รายงานความเป็นไปของบ้านเมือง เท่าที่พอจะเสาะหาเรื่องราวของนักข่าวที่เคยประจำ “กระทรวงท่าเตียน” ได้ สามารถสืบย้อนไปถึงกลุ่มที่เคยทำข่าวประจำสายกระทรวงพาณิชย์ ช่วงปี 2530 เป็นต้นมา

เดิมทีนักข่าวไม่ได้มีห้องทำงานเป็นหลักแหล่งอยู่ในตัวตึก แต่มีบริเวณที่จัดให้เป็นที่พักคอยคล้ายชุมอยู่ด้านหน้าติดกับตัวตึก จากความทรงจำของ ไกรสิทธิ์

พุทธรักษา อดีตนักข่าวหนังสือพิมพ์ สยามรัฐ ประจำกระทรวงพาณิชย์ ช่วงปี 2529-2530 อธิบายว่า

“ห้องนักข่าวอยู่ชั้นล่างด้านหน้า เข้าไปตรงกลางตึกเลี้ยวซ้ายเป็นห้องเล็กๆ ประมาณ 2.5 x 4 เมตร ติดกับห้องโถงใหญ่ แต่เดิมเป็นห้องผู้ตรวจการ ชั้นล่างนี้ยังมีห้องทำงานของสำนักงานซึ่งตวงวัด กรมมาตรฐานสินค้า ต่อมาย้ายออกไป ห้องนักข่าวที่ว่านี้ใช้มาตั้งแต่ประมาณปี 2531 เป็นที่นั่งพักและโทรศัพท์ส่งข่าว ส่วนใหญ่ยุคนั้นมักจะไปเจาะข่าวกันเองว่าจะมีประเด็นหรือวาระอะไรเข้าประชุม คณะรัฐมนตรีในวันอังคาร หรือประเด็นข่าวอื่นๆ”

ส่วน **สรารุณ สิงห์เอี่ยม** จากหนังสือพิมพ์ มติชน เล่าไว้ในทำนองเดียวกันว่า

“ผมไม่ได้เป็นข้าราชการ ไม่ได้เป็นลูกจ้าง แต่เข้ายื่นคำในแต่ละสัปดาห์จะต้องไปที่กระทรวงพาณิชย์ ผมมีห้องไม่เล็กไม่ใหญ่บริเวณชั้นล่างที่ตึกใหญ่เป็นที่สิ่งสฤติย์ที่เรียกกันว่า ‘ห้องนักข่าว’ พร้อมกับพี่น้องจากสื่อต่างๆ อีกกว่าสิบชีวิต เครื่องคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต โทรศัพท์มือถือ อุปกรณ์สำคัญในการทำงานข่าวในยุคนั้นปัจจุบันนี้ไม่มี จะมีก็แต่เครื่องพิมพ์ดีดขนาดใหญ่ 4-5 เครื่อง โทรศัพท์แบบหมุน 2 เครื่อง และโทรสารอีกหนึ่งเครื่องเท่านั้น”

ในยุคนั้น อุปกรณ์ส่งข่าวที่สำคัญ นอกจากโทรศัพท์ ยังมีเครื่องโทรสาร หรือ “แฟกซ์” ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำนักงานสมัยใหม่ที่เริ่มเข้ามาในช่วงยุค 2530 แฟกซ์เครื่องแรกของห้องนักข่าว กระทรวงพาณิชย์ มีประวัติว่าทางสโมสรผู้สื่อข่าวเศรษฐกิจ ในยุคที่ประธานสโมสคือ **สมาน สุดโต** นักข่าวของ *บางกอกโพสต์* เป็นตัวตั้งตัวตีจัดหาเข้ามาเพื่อให้เพื่อนร่วมอาชีพได้ใช้งาน และเนื่องจากนำมาติดตั้งในสถานที่ราชการจึงต้องมีการจัดพิธีรับมอบอย่างเป็นทางการ โดยมีปลัดกระทรวงพาณิชย์เป็นตัวแทนรับมอบ

แต่เมื่อนักข่าวต้องไป “เจาะข่าว” ส่วนใหญ่จึงมักไม่ค่อยนั่งแช่อยู่ในห้องกันสักเท่าไร บางทีก็ต้อง “แอบ” เพื่อนๆ ขึ้นบันไดตึกด้านข้าง เพื่อไปหาข้อมูลจาก “แหล่งข่าว”

ในความทรงจำของนักข่าว งานข่าวกระทรวงพาณิชย์ มีทั้ง “ข่าวง่าย” และ “ข่าวยาก” อย่างแรกคือรายงานข่าวสินค้าเกษตร ที่กรมการค้าภายในจะประกาศราคาสินค้าต่างๆ ประจำวัน แต่ถ้าเป็นอย่างหลัง จะเป็นเรื่องของการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งมีเรื่องโควตาส่งออกสินค้าเกษตร โควตาสั่งทอ ตลอดจนถึงการเจรจาการค้าทวิภาคี ข้อตกลงทั่วไปว่าด้วยภาษีศุลกากรและการค้า หรือ แกตต์ (GATT-The General Agreement on Tariffs and Trade)

ประเด็นข่าวเหล่านี้ นักข่าวต้องมีความรู้เฉพาะทางและความเข้าใจมากพอที่จะนำไปสื่อสารต่อได้ ดังนั้นข้าราชการระดับสูง นับตั้งแต่ปลัดกระทรวง อธิบดีกรมที่เกี่ยวข้อง จึงมักให้เวลาหลังเลิกงานแก่นักข่าว เพื่อช่วยปูพื้นฐานที่จำเป็น ข้าราชการกระทรวงพาณิชย์โดยรวมเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถกันทั้งนั้น โดยธรรมชาติของข้าราชการระดับสูงในกระทรวงนี้จึงเป็นคนที่อยากรู้อยู่แล้ว นักข่าวกับข้าราชการผู้เป็นแหล่งข่าวจึงค่อนข้างสนิทสนมกัน อย่างที่ **ชลดา อิงศรีสว่าง** อดีตนักข่าว **เดลินิวส์** เล่าถึง “ปลัดพชร” พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา

“พอทำงานเสร็จ ท่านปลัดพชรก็จะออกมาจากม่านบังตา แล้วก็ให้นักข่าวถามเรื่องต่าง ๆ ท่านก็จะเล่าความเป็นมา ที่มาที่ไปของแต่ละเรื่องให้ฟังเรื่อยไป จนถึงว่าแล้วจะอย่างไรให้เสียประโยชน์น้อยที่สุด คู่เจรจาของเราชอบหรือไม่ชอบอะไรเราต้องรู้ แล้วให้ทูตพาณิชย์ไปเตรียมการ”

นอกจากข่าวเจาะ ข่าวแฉแล้ว ข่าวอีกประเภทที่นักข่าวต้องคอยรับมือคือข่าว “มีอบ” โดยเฉพาะเวลาที่มีกลุ่มผู้ชุมนุมทางการเมือง หรือมีอบราคาสินค้าเกษตรมาล้อมกระทรวง เพราะกระทรวงพาณิชย์มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการให้โควตาส่งออกสินค้าหลายชนิด โดยเฉพาะที่มีปัญหาเป็นประจำคือมันสำปะหลัง

มีอบมาที่ไร ผู้ประท้วงมักนำเอา “เหี้ย” มาแขวนชื่อผู้ที่จะดำ แล้วนำมาปล่อยในรั้วกระทรวงกันแทบทุกทีไป

รับมือมีอบ

“พี่บรรจครั้งแรกวันที่ 22 ตุลาคม 2522 อยู่ที่กองแผน ซึ่งอยู่ชั้น 3 ตึกกระทรวงฯ นี่แหละ

“พี่อยู่มาหลายกรม ได้ทำงานหลายลักษณะ อย่างที่ไม่ได้คิดฝันว่าเราจะต้องเข้ามาทำสิ่งนี้ เช่น เรื่องการติดกับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสินค้า ยุทธศาสตร์ เช่นมันสำปะหลัง

“เราต้องรู้จักหมด ทั้งพ่อค้า เกษตรกร ต่างประเทศ ต้องรักษาผลประโยชน์ของทุกฝ่ายให้สมดุลย์ เราต้องออกต่างจังหวัด ไปลานมัน ไปดูพื้นที่ที่เขาเพาะปลูกและขาย เมื่อมีเหตุขัดแย้งเรื่องส่งออก มีปัญหาเกิดขึ้น เกษตรกรก็มักมาชุมนุม

ประวัตรที่หน้ากระทรวง ข้าราชการก็ต้องดูแลผู้ชุมนุมหรือมอบให้ได้รับความสะดวก บางทีทำกับข้าวไปเลี้ยงเขา

“เราต้องคิดว่าเป็นคนไทยด้วยกัน และเราต้องช่วยกันแก้ปัญหา ส่วนใหญ่ แล้วเราใช้การเจรจาเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันระหว่างฝ่ายต่างๆ ผู้นำม็อบจะขึ้นมา ประชุมและเจรจาร่วมกับรัฐมนตรีหรืออธิบดี ที่ห้องประชุมกิตติยากรวรลักษณซึ่งอยู่ที่ ชั้น 3 ปีกซ้ายของกระทรวง

“ทุกอย่างจะเกิดขึ้นในห้องนั้น และหลายข้อพิพาทก็จบลงที่ห้องนั้นเช่นกัน”

วิไลวรรณ ทัทวงศรี

รับราชการที่กระทรวงพาณิชย์ช่วงปี 2522-2560

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

ในความทรงจำ

อาคารใหญ่หลังเก่าสามชั้นของกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) จัดว่าเป็นอาคารที่สวยงามน่าเกรงขามที่สุดในบรรดาตึกที่แออัดยัดเยียดอยู่ภายในรั้วกระทรวง ทำเตียน ด้วยว่าเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการ เป็นที่ตั้งของสำนักปลัดกระทรวง และสำนักเลขาธิการรัฐมนตรี จึงมีแต่ “ผู้ใหญ่” ในกระทรวงที่นั่งทำงานอยู่ในตึกนี้

เมื่อเข้ามาในอาคารด้านหน้าชั้นล่างสุด จะพบกับบันไดกลางเป็นบันไดไม้ ไม่มีเสา โคงหักศอกขึ้นไปยังชั้น 2 ที่เป็นห้องทำงานของรัฐมนตรีว่าการ สำนักเลขาธิการรัฐมนตรี ซึ่งอยู่ทางปีกซ้ายของอาคาร พื้นที่ตรงกลางเป็นห้องประชุม และห้องรับแขก ส่วนปีกขวาเป็นห้องทำงานของปลัดกระทรวงและสำนักงานปลัด

ชั้น 3 เป็นห้องทำงานรัฐมนตรีช่วยว่าการ และห้องประชุมใหญ่ นักข่าวบางคนจำได้ว่าชั้นนี้ยังมีห้องทำงานของรองปลัดกระทรวง ซึ่งมีอยู่ 5-6 คน ส่วนห้องนักข่าวเป็นห้องเล็กๆ อยู่ชั้นล่างติดกับห้องโถงใหญ่ด้านซ้ายมือ ใช้เป็นห้องนักข่าวตั้งแต่ราวปี 2531

ในความทรงจำของ **ชลลดา อิงศรีสว่าง** อดีตนักข่าวเดลินิวส์ ประจำกระทรวงพาณิชย์ ตั้งแต่ปี 2534 เล่าว่าความโบราณและสวยงามของตึกเก่าเท่าที่พอจำได้ เช่น ห้องทำงานปลัดกระทรวง ก่อนเข้าไปในห้องจะมีบันไดเป็นบานสวิงกรอบไม้ กรอด้วยกระຈกสี เป็นของเก่ามีมานาน ส่วนเฟอร์นิเจอร์ก็เป็น

ของโบราณ ตรงหัวเก้าอี้มีแกะสลักเป็นตรากระทรวงพาณิชย์ พื้นปูกระเบื้องลายโบราณ บนเพดานประดับแขวนเดอเลียร์ (chandelier - โคมระย้า) ยังจำได้ว่าเวลามีแขกมาเยี่ยมกระทรวงครั้งใด ใครๆ ก็มักจะชมว่าตึกนี้สวย

“ตึกโบราณสามชั้นหลังนี้ไม่มีลิฟต์ จะไปสัมภาษณ์หรือติดต่อราชการอะไรต้องขึ้นบันไดอย่างเดียว ห้องน้ำก็ไม่สะดวก เป็นห้องน้ำแบบเก่า” ชลลดา บอกถึงจุดด้อยของตึกโบราณหลังนี้

ในยุคที่อาคารยังเป็นที่ทำการของกระทรวงพาณิชย์ ภายในถูกแบ่งซอยย่อยเป็นห้องทำงานของเจ้าหน้าที่ สภาพคับแคบถึงขนาดไม่สามารถเดินสวนกันระหว่างโต๊ะทำงานได้ เพดานก็มีการตีฝ้าสำหรับติดตั้งเครื่องปรับอากาศ บดบังความงามดั้งเดิมของตัวตึก

ความเป็นอยู่ภายในกระทรวงเป็นไปแบบจำกัด ไม่สามารถขยายได้ เพราะเป็นตึกเก่า ส่วนบริเวณนอกรั้วนั้น การจราจรติดขัดมาก เพราะยังมีตลาดปากคลองตลาด ที่จอดรถเป็นของหายาก ด้านหน้าตึกเป็นที่จอดรถเฉพาะของรัฐมนตรีเจ้ากระทรวง ส่วนคนอื่นต้องไปหาที่จอดข้างถนนโดยรอบ หรือหน้าสถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง

โรงอาหารของกระทรวงเป็นแบบโรงอาหารทั่วไป ไม่ได้หรูหรา ส่วนใหญ่ข้าราชการมักจะเดินไปหาอะไรกินแถวท่าเตียน ซึ่งมีก๋วยเตี๋ยวและข้าวแกงอร่อย หรือถ้าเดินผ่านสถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง (สน.พระราชวัง) ไปปากคลองตลาดก็มีร้านห้องแถวหลายร้าน หรือภายในตลาดปากคลองก็มีร้านอาหารที่แบ่งเป็นล็อก ๆ

พินกับบันได

“พี่ทำงานที่กรมการประกันภัย กระทรวงพาณิชย์ราวๆ ปี 2523-2539 พี่จบอักษรศาสตร์มา เมื่อมาทำงานที่นี่ อยู่สำนักงานเลขานุการกรม เป็นข้าราชการซี 3 เป็นเจ้าหน้าที่บริหารงาน หรือว่าธุรการทั่วไป ตำแหน่งคือหน้าห้องอธิบดี แต่เอาเข้าจริงแล้วก็ต้องทำทุกอย่างตั้งแต่ธุรการทั่วไป แล้วต้องไปเรียนเพิ่มที่รามคำแหง เพื่อมาเป็นบรรณารักษ์ ทำห้องสมุดให้เสร็จ แล้วมาเป็นหน้าห้องมาเป็นนักวิชาการ มาทำประชาสัมพันธ์ณรงค์แคมเปญประกันภัยก็ทำ

“สมัยก่อนข้าราชการกระทรวงไปทานข้าวที่สถานีตำรวจ เมื่อก่อนจะมีช่องข้างๆ ให้เดินออกไป เขาขายข้าวกับน้ำพริกปลาร้า บ้านพี่เป็นคนจีน นี่เป็น

ครั้งแรกที่พี่เห็นคนกินข้าวเหนียวกับน้ำพริกปลาร้า-เป็นครั้งแรกที่เห็นคนกินปลาร้าก็ว่าได้

“พี่ไม่ได้อยู่ที่ที่ทำการสำนักปลัดฯ (อาคารมิวเซียมสยามปัจจุบัน) ที่ทำงานพี่คืออาคารที่เป็นสำนักงานมิวเซียมสยามปัจจุบันนี้ (สำนักประกันภัย)

“ในส่วนของที่ทำการสำนักปลัดฯ เทาที่จำได้ พวกเจ้าหน้าที่ เสมียน จะอยู่ชั้น 1 ผู้บริหารจะอยู่ด้านบน ชั้น 1 คนจะเยอะ เศษกระดาษเยอะมาก ส่วนข้างบนรัฐมนตรีกับปลัดกระทรวงอยู่ จะโอโถง กว้าง แต่เป็นพื้นที่ที่เรียกว่าใครที่ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่อยู่จริง ก็จะได้ไม่เข้า ไม่มีโอกาสเข้าไปเดินเล่นแบบทุกวันนี้ พี่จะได้ขึ้นตึกนั้นก็ต่อเมื่อมีประชุมที่เราเกี่ยวข้อง เราเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย ก็จะต้องรีบวิ่งขึ้นไปก่อนผู้ใหญ่มาถึง

“สมัยก่อนไม่มีใครมอง หรือมองเห็นทัศนียภาพกระทรวงฯ หรอก พื้นที่กระทรวงฯ ตอนนั้นแออัดมาก ตึกเยอะ รถเยอะ เราต้องมาเข้ามาก เพื่อวนหาที่จอดรถ แล้วก็รีบวิ่งขึ้นตึก สิ่งที่ได้ก็คือพื้นที่กับบันไดเท่านั้น (หัวเราะ)

“งานสำคัญที่เกิดขึ้นประจำที่ตึกนั้น คืองานสักการะพระอนุสาวรีย์กรมพระจันทบุรีฯ ที่จัดทุกปี ตอนนีตึกทั้งหลายถูกทุบไปหมดแล้ว ความรู้สึกของการเชื่อมต่อกับพื้นที่ก็เลือนหายไปด้วย เมื่อครั้งที่พี่ได้รับคัดเลือกให้มาร่วมในโครงการ “ภัณฑารักษ์วัยเก๋า” ที่มิวเซียมสยามจัด พี่ตั้งใจมาก อยากเดินทุกชั้นแล้วมองลงมา รู้สึกซาบซึ้ง อยากร้องไห้ เมื่อได้กลับมาเห็นที่เก๋า”

พนิต กุลศิริ

อดีตข้าราชการกรมการประกันภัย กระทรวงพาณิชย์

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

รักษาความหลัง

การปรับปรุงตึกกระทรวงพาณิชย์ ในช่วง
ปี 2537-2538 โดยคุณอำนาจ คีตพรธนา
ที่มีความสวยงามโก้หรู แต่ยังคงรักษา
ไวยากรณ์ และรักษาความหลังของตึกไว้

“ตอนนั้นราวปี 2537-2538 สมัยที่ท่านจร จุฑารัตนกุล เป็นปลัด
กระทรวงพาณิชย์ ท่านให้ผมมาปรับปรุงตึก

“ผมเห็นตึกนี้แล้วสงสาร เพราะว่าเขาใช้กันแบบตึกราชการจริงๆ เขาใช้
ประโยชน์ในแบบที่ไม่เห็นคุณค่าของตึก แต่ผมอยู่อังกฤษมา 30 ปี ผมเข้าใจ
ไวยากรณ์ของมัน

“ภายในเวลาจำกัด คือ 6 เดือนและงบประมาณที่มี สิ่งที่ผมทำคือ ชั้นล่าง เอาสายไฟออก ซ่อนสายไฟ ลอกสีบันไดกลางใหม่ จากเดิมที่ทาสีทับๆ ไว้จนเกือบเป็นสีดำ ก็ลอกให้มีสีอ่อนลง

“แล้วสมัยก่อนบันไดมีพรมเนาะๆ ปูอยู่ ผมก็สั่งทอพรมใหม่ให้โค้งตามรูปของบันได แล้วใช้แกนทองเหลืองซึ่งเป็นของเดิมคาดพรม ทำความสะอาดทางเดิน เระเบียบข้างบนข้างล่าง

“อาคารหลังนี้ ชั้น 2 เป็นชั้นของรัฐมนตรี รัฐมนตรีช่วย ชั้น 3 เป็นที่เก็บของ ผมปรับปรุงห้องทำงานรัฐมนตรี ซึ่งเป็นห้องตรงกลางที่อยู่ติดกับห้องรับรอง ชั้น 2 เพดานห้องรัฐมนตรีเดิมเตี้ยมาก ก็ยกขึ้นให้สูง ให้โก่งขึ้น แล้วก็ปรับปรุงห้องรับรองของรัฐมนตรีซึ่งเป็นห้องรับรองของกระทรวงด้วย ห้องนี้อยู่ตรงหัวบันได ชั้น 2 ผมอยากให้ห้องรับรองนี้ดูไม่เหมือนห้องประชุมแบบในกระทรวงทั่วไป ก็ได้ติดกระจก โดยทำกรอบเป็นโค้ง arch เพื่อให้รับกับโค้งประตูด้านหน้าซึ่งเป็นประตูเข้าออกที่อยู่ใกล้บันได ฝาผนังห้องรับรองทางทิศใต้ หรือก้นตัว U ประกอบด้วย ประตูสามประตูซึ่งปิดสนิท ประตูกลางก่อนการปรับปรุง จะมีนาฬิกาทรงสูงตั้งบังประตูด้านหลังเก้าอี้ โซฟาตัวยาว รัฐมนตรีจะเดินเข้าห้องรับรองทางประตูด้านข้าง คือด้านขวาของตัว ผมปรับปรุงฝาก้นตัว U ที่มีประตูสามประตูนั้น โดยต่อด้านบนของประตูด้านซ้ายและขวา เพื่อให้ดูเพดานสูงขึ้น ส่วนตรงประตูกลางได้ดีฝ้าหลอก เพื่อติดกระจก ครึ่งบนเป็นกระจกแผ่นใหญ่ ต่อขึ้นไปจรดคาน 2465 กระจกช่วงกลางไม่ได้เป็นรูปข้าวหลามตัดเหมือนประตูซ้ายขวา

“ทั้งหมดที่ทำ ยังคงรักษา concept หรือไวยากรณ์ของตึกนี้ ว่าชั้น 2 เป็นชั้นที่สำคัญที่สุด ส่วนแนวคิดในการปรับปรุง คือการพยายามรักษาความขลังไว้ให้มากที่สุด เฟอร์นิเจอร์และของใช้ตกแต่งเป็นของเก่าที่เอามาซ่อมให้ดี หรือถ้าจะซื้อใหม่ก็เป็นของไทยที่คุณภาพดี ที่มีดีไซน์ทันสมัยและยังคงความเป็นไทย เพราะต้องการให้ได้ความรู้สึกว่าบ้านเรามีประวัตินานยาวนาน”

อำนาจ คีตพรรณนา

สถาปนิกผู้ปรับปรุงอาคารในช่วงปี 2537

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

อย่าไปเหยียบพรมแดง

“เตี้ยผมมาจากเมืองจีน เตี้ยขายของมาตั้งแต่ปี 2490 เมื่อก่อนขายของให้พวกโซห่วย แล้วก็กรรมกรที่มาจากอยุธยา อ่างทอง เมื่อก่อนเป็นร้านตามสั่ง เตี้ยขายก๋วยเตี๋ยวหมูมาก่อน พวกกระทรวงฯ มากินเยอะ เมื่อก่อนยังไม่มีร้านอาหารในกระทรวงไง สมัยก่อน ก๋วยเตี๋ยวชามละห้าบาท ห้าบาท (ยำและหัวเราะ) ใส่ลูกชิ้นปลา ใส่สีก๋วย หมูสับ แล้วเราก็ตายน้ำด้วย ขายมาตั้งแต่รุ่นลุงไม้พี่เคยเห็นลุงไม้ไหม?”

“เมื่อก่อนแถวนี้เจริญสุดแล้ว ไกลๆ มีตลาดมิ่งเมือง เป็นตลาดตัดเสื้อผ้า เขาขายข้าวแกง ขายดีมาก เข้าขายสามสิบหม้อ จานละสามบาท มีขายครึ่งจานด้วย หกสลึง นึ่งยongๆ กินข้าวแกง ช้อนส้อมน้ำเงิน แล้วโรงหนังก็โรงละ คิงส์ ควีน แกรนด์ เอ็มไพร์ ร้านหนังสือเยอะแยะ เราเดินไปเรื่อย คึกคักมาก สั้นปีมีหนังกลางแปลง สนามหลวงนี่คึกคัก หนังสือจอตอนสั้นปี ตั้งแต่รัชดำเนิน ยันเฉลิมไทย คนเดินเยอะ แล้วมีตลาดนัดเสาชิงช้าดี ผมไปกินเบอเกอร์สยามสแควร์ แล้วไปอ่านหนังสือใต้ถุนคณะเศรษฐศาสตร์ (ธรรมศาสตร์) ท้าพระจันทร์ คนเยอะมาก พอไม่มีกระทรวงแล้วก็เจียบ ไปตามกาลเวลา

“ตึกคุณเนี่ยคนอิตาลีเป็นคนสร้าง เราเป็นคนชอบประวัติศาสตร์ เราอ่านจนรู้ประวัติศาสตร์แถวนี้ แล้วตึกนี้เป็นของกรมธนารักษ์ ไซไหม ช่างในนี้มีการต่างประเทศ ตรงถนนเศรษฐกิจ แล้วเขาทุบทิ้งหมดเลย แต่ก่อนพวกเจ้าหน้าที่ที่เขาระดับสูงหน่อย ที่เขาทำส่งออกนำเข้า เขามากินข้าวที่นี่ เวลาเขามีอะไร เขาก็จะมาเรียกให้ไป นี่คือเมื่อหลายสิบปีก่อน คนสมัยก่อนก็กินข้าวแกง กินก๋วยเตี๋ยวนี้แหละ แต่สมัยก่อนข้าวแกงเขาขายเข่าอย่างเดียวนะ เที่ยงไม่มีแล้ว พอเที่ยง อาหารที่ตกมาจากตอนเช้าไม่มีใครกล้าทานแล้ว นอกนั้นก็กินข้าวขาหมู หมูแดง หน้าเป็ด ก๋วยเตี๋ยว ตามสั่ง นี่คือกลางวัน สัมตำเมื่อก่อนยังไม่มีเลยนะ เพิ่งมาไม่นาน ข้าราชการตอนนั้นก็กินอย่างนี้แหละ กินร้านเล็กๆ ใครมาก็นั่งกัน นั่งด้วยกัน ตรงไหนมีที่ว่างก็นั่งกัน ไม่รู้จักกัน

“ผมเคยเข้าไปในตึกคุณด้วย จำได้เลย บันไดไม้สวยๆ ทาแล็กเกอร์ เขาบอกอย่าไปเหยียบพรมแดง ทุกคนไม่ให้เหยียบ เขาว่าพรมนั้นให้เฉพาะรัฐมนตรีเหยียบ ผมแบกน้ำไปบนตึกนั่นแหละ ตึกสวยๆ (หัวเราะ) ให้ผมเลี้ยงขวา ผมก็แบกกก (ลากเสียงยาว) ขึ้นไปถึงข้างบนเลย ผมขึ้นที่นั่นแหละ บันไดไม้ ทาแล็กเกอร์ บันไดตรงนั้นเลย แคบอกอย่าไปเหยียบพรมแดงนะ คนที่มาส่งน้ำผม บอกมึง

พรมสีแดงที่สั่งตัดเป็นพิเศษ เพื่อใช้สำหรับปูบันไดและทางเดินภายในตึกกระทรวงพาณิชย์

อย่าเหยียบนะ ตึกนั้นสวย เขาทาสีสวย ทรงยุโรป เป็นตึกเก่า รับผิดชอบเป็นเจ้าหน้าที่ มีชิ่งกิล ในตึกนั้นก็ห้องเจ้าหน้าที่แหละ แต่ผมเข้าไปไม่ได้ ผมก็แบกขึ้นไปวางไว้ข้างๆ ห้องน้ำนั่นแหละ เขาเอาน้ำไปเลี้ยงพวกเจ้าหน้าที่ ปาร์ดีงานครบรอบ เขาจัดทุกปี ผมแบกไปแล้วก็ลงมา แล้วเขาก็เรียกไปเก็บ จำอะไรเกี่ยวกับตึกนี้ไม่ค่อยได้ ที่จำได้คือพรมแดงที่เขากำชับไม่ให้เราเหยียบนะแหละ กับบันไดที่มันชั้นเล็ก เวลาขึ้นนี่เมื่อยขา (หัวเราะ) ก้าวแต่ละที แบกน้ำด้วยกว่าจะขึ้นไปถึงข้างบนได้ เหนื่อย ผมนี้ได้ขึ้นบันไดใหญ่ มีเจ้าหน้าที่ที่เป็นนักการใหญ่ เวลาเราขึ้นเขาก็เฝ้าเราขึ้น เขาไม่ให้ใครขึ้นซ้ำ

“ตึกกระทรวงพาณิชย์นี่ ‘ของ’ เยอะด้วยนะ เป็นคนไทยโบราณ ตัวใหญ่ พวกนักเรียนเจอกัน แล้วต้องไหว้นะ ดันโพตรงหน้าทางเข้านะ เราผ่านเราก็ยังต้องยกมือไหว้เลย

“แล้วเมื่อก่อนละแวกนี้ ด้านหลังกระทรวง มีหน้าม้านั่งกันเต็มไปหมด รับจ้างจดทะเบียน กรมทะเบียนการค้า เราไปติดต่อเอง มันเรื่องเยอะ ก็จ้างหน้าม้าแป็บเดียวจบ เราชอบเข้าไปวิ่งเล่นที่กรมการค้าภายใน มันมีของขายเยอะ ตอนนั้นแถวนี้คึกคักจริงๆ แต่พอไม่มีกระทรวงแล้ว ทุกอย่างก็เงียบ ไปตามกาลเวลา”

สมชาย เฉลยจิตรธรรม

เจ้าของร้านอาหารตามสั่ง ย่านท่าเตียน ถนนมหาสาร

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

บันไดลอยวน

บันไดไม้ขกลางและมุขข้างทั้งสองของอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิม มีความสวยงาม โดดเด่น และแข็งแรง ด้วยวิธีการเข้าไม้แบบโบราณ จึงไม่พบว่ามีการใช้ตะปูในการต่อกยึดไม้บันได

“อาคารกระทรวงพาณิชย์เป็นหนึ่งในอาคารทบวงกรมต่างๆ ที่ก่อสร้างตามสถาปัตยกรรมยุโรปตามถนนมหาชัย เลียบพระบรมมหาราชวัง เช่น กระทรวงกลาโหม กรมแผนที่ทหาร กรมรักษาดินแดน เพื่อรองรับการนำวิทยาการใหม่ๆ จากยุโรป เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม เช่น การปรับระบบชั่งตวงวัดจากมาตราไทยของไทย ตำลึง ชั่ง, ถัง เกวียน, คืบ ศอก เป็นมาตรฐานเมตริกตามสากล เพื่อความสะดวกในการค้าขายกับต่างประเทศ รวมทั้งการจดทะเบียนการค้า และเครื่องหมายการค้า อันเป็นพื้นฐานของความสุจริต ยุติธรรม และความเจริญของอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม

“อาคารกระทรวงพาณิชย์ประกอบด้วย อาคารหลัก 3 ชั้น อยู่ด้านหน้า และอาคารด้านหลัง 2 ชั้นอีก 2 หลัง และอาคารชั่งตวงวัดชั้นเดียว อีก 1 หลัง

“อาคารกระทรวงพาณิชย์ภายนอก เป็นฝรั่งแต่ภายในมีลักษณะความเป็นไทยผสมผสานอยู่ ดังจะเห็นว่า อาคารแบ่งเป็น 3 ส่วนหลัก เชื่อมต่อกันด้วยชานระเบียงเหมือนเรือนไทย พื้นปูด้วยกระเบื้องพิมพ์ลาย ประตูหน้าต่างเป็นบานลูกฟักไม้สักขนาดใหญ่ล้นๆ ที่น่าประทับใจ คือบันไดกลางที่วนขึ้นจากชั้นล่างถึงชั้นบนเป็น

งานไม้ที่ละเอียดบรรจง ประกอบด้วยลวดรางบันไดกว่า 500 อัน ที่กลึงและสลักงดงาม ตัวบันไดลอยขึ้นไป 3 ชั้น ตามขอบผนัง โดยมีเพียงสลักลิ่มและพุกไม้ตรึงไว้โดยไม่มีเสาและตะปูแม้แต่ตัวเดียว แต่สามารถรองรับน้ำหนักได้โดยไม่มีเสียงลั่นเสียดสีหรือสั่นคลอน

“ภายนอกการตกแต่งซุ้มหน้าต่างและขอบกำแพงปั้นบัวประคบและทาสีอย่างสวยงาม

“หลังจากก่อสร้างไม่ถึงสิบปี เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี 2475 และตามมาด้วยสงครามโลก ครั้งที่ 2 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและการบริหารราชการ ภายในถูกตัดแปลงขาดการดูแลและการบูรณะ จึงเป็นเสมือนคนชราอายุ 80

“การบูรณะตัวตึกกระทรวงฯ ในปี 2537 – 38 ดำเนินพร้อมกันไปกับการสร้างอาคารกระทรวงใหม่สนามบินน้ำ แต่ได้พิจารณาว่า ก่อนย้ายไปไม่ควรปล่อยอาคารที่ทรงคุณค่าและสวยงามนี้ไว้ตามสภาพ

“การบูรณะได้รับความกรุณาจากคุณอำนาจ คีตพรรณนา รับเชิญเป็นสถาปนิกและมัณฑนากรปรับปรุงและตกแต่งให้อาคารกระทรวงฯ กลับสู่ความสง่าและงดงามดังเดิม

“การบูรณะต้องดำเนินการหลายด้าน เช่น ปรับการใช้พื้นที่ตึกผูกพัน และระบบไฟฟ้า และการติดตั้งเครื่องปรับอากาศ ขัดเครื่องไม้ทั้งประตูหน้าต่าง และบันได ทาสีภายนอกให้เหมือนสภาพเดิมที่สร้างใหม่ ซึ่งดูเผินๆ เป็นสีไข่ไก่สีเดียว แต่เมื่อสถาปนิกได้พิจารณาและดำเนินการ ต้องใช้สีต่างๆ ถึง 5 สี จึงให้อาคารดูกลมกลืน สวยงาม โดยเฉพาะห้องรับรอง ห้องเสนาบดี และห้องประชุม การตกแต่งห้องภายใน

“การบูรณะเสร็จในกลางปี 2538 และเมื่ออาคารกระทรวงฯ ใหม่สนามบินน้ำก่อสร้างเสร็จใน 2 ปีต่อมาก็ได้โอนมอบที่ดินและอาคารให้ใช้เป็นอาคารมิวเซียมสยาม เพื่อรักษาคุณค่าต่อไป”

จเร จุฬารัตนกุล

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

หลักฐานใหม่

ในปี 2540 มีหลักฐานใหม่เกี่ยวกับตึกที่ทำการกระทรวงพาณิชย์ปรากฏขึ้น นั่นคือนามของสถาปนิกผู้ออกแบบตึกหลังนี้ ได้กลับมาเป็นที่รับรู้กันอีกครั้งหนึ่ง หลังจากถูกลืมเลือนไปหลายสิบปี

ท่ามกลางกระแสความสนใจศึกษาอิทธิพลของสถาปนิก ประติมากร และ จิตรกรอิตาลีใน ที่เข้ามาทำงานในสยามยุครัชกาลที่ 5 เอลนา ตามาญโญ (Elena Tamagno) หลานปู่ของสถาปนิก มาริโอ ตามาญโญ (Mario Tamagno) ได้นำเสนอข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น คือบันทึกการรายงานการออกแบบก่อสร้างอาคาร ของมาริโอ ตามาญโญ ว่าคุณปู่ของเธอคือผู้ออกแบบอาคาร ที่ทำการกระทรวงพาณิชย์

บทความดังกล่าวเขียนเป็นภาษาอิตาลี และแปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อ Mario Tamagno: Twenty-five Years Serving the Court of Siam as an Architect (1900-1925) นำเสนอในการสัมมนาอิตาลี-ไทย ศึกษา ครั้งที่ 1 เรื่อง “เส้นทางศิลปวิทยาการอิตาลี-ไทย จากศตวรรษที่ 19 สู่ปัจจุบัน (First International Conference on Italian-Thai Studies from the Nineteenth Century to the Present)” เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2540 ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

จากนั้นจึงมีการแปลบทความดังกล่าวเป็นภาษาไทย ชื่อ “มาริโอ ตามาญโญ ยี่สิบห้าปีแห่งการเป็นสถาปนิกในราชสำนักสยาม (2443-2468)” พร้อมกับตีพิมพ์ คำแปลบัญชีรายการผลงานสถาปัตยกรรมของตามาญโญ เผยแพร่ใน วารสาร เมืองโบราณ ปีที่ 24 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2541)

อาคารกระทรวงพาณิชย์ปรากฏชื่อในบัญชีว่า “2464-2465 อาคารกระทรวงพาณิชย์ ร่วมกับวิศวกรกอลโล สเปนโญ และสถาปนิกกวาเดรลลี”

ข้อมูลนี้ทำให้เราได้รู้จัก “ทีมอิตาลี” ที่ร่วมในการออกแบบก่อสร้างว่ายังประกอบด้วยวิศวกรอีกสองคน คือกอลโล (E. Gollo) และสเปนโญ (A. Spigno) กับมีสถาปนิกผู้ช่วย คือกวาเดรลลี (Quadrelli)

บัญชีรายการผลงานสถาปัตยกรรมของตามาญโญยังทำให้สามารถแลเห็นความเชื่อมโยงได้ว่า ในปี 2463 เขาเป็นผู้ออกแบบต่อเติมตึกกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (หอรัษฎากรพิพัฒน์) ในพระบรมมหาราชวังก่อน แล้วได้รับงาน

ออกแบบอาคารกระทรวงพาณิชย์ ระหว่างปี 2464-2465 จากนั้นช่วงปี 2465-2466 จึงได้รับความไว้วางพระทัยจากกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ให้ออกแบบ ตำนกน้ำของวังปากคลองผดุงกรุงเกษม อันเป็นที่ประทับในช่วงสุดท้ายของ พระชนมชีพ ซึ่ง

“เป็นอาคารทรงอังกฤษสองชั้น สร้างด้วยไม้สัก และปลูกลงไปใต้น้ำทั้งหลัง ขนาดกับเขื่อนริมแม่น้ำเจ้าพระยา หลังคาของตำหนักน้ำสร้างแบบ ‘กระท่อม’ อังกฤษ คือลาดลงมาจนเกือบถึงแนวหน้าต่างชั้นล่าง และยังมีช่องหน้าต่างซึ่งมีหน้าจั่ว ของตัวเองยื่นออกมาจากตอนบนอีกด้วย”

มาริโอ ตามาญโญ

มาริโอ ตามาญโญ เกิดที่เมืองตูรินในอิตาลี เมื่อ ค.ศ.1877 (2420) เป็น บุตรชายคนสุดท้องของครอบครัวพ่อค้า เขาจบการศึกษาสาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ จากสถาบันประณีตศิลป์อัลแบร์ตินา (Accademia Albertina di Belle Arti) เมืองตูริน เดินทางเข้ามารับราชการกับกระทรวงโยธาธิการของสยามเมื่อ ค.ศ. 1900 (2443) โดยทำสัญญาเป็นระยะเวลา 25 ปี ตามาญโญทำงานในสยามตั้งแต่ ทศวรรษสุดท้ายแห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนตลอด รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้นเขาเดินทางกลับไป พำนักในอิตาลี トラบาจนถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็งใน ค.ศ. 1941 (2484) สิริอายุได้ 64 ปี

ในปี 2462 เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึงกับระบุว่าตามาญโญ “เป็นช่างออกแบบนับว่าฝีมือดีที่สุดฝ่ายชาวต่างประเทศ ซึ่งอยู่ในราชการเวลานี้” จึงคงเป็นเหตุให้เขาได้รับเงินเดือนเต็มอัตราถึงเดือนละ 1,500 บาท ซึ่งสูงกว่าข้าราชการสยามระดับอธิบดีช่วงเวลาเดียวกันถึงเกือบ สองเท่าตัว

จนถึงปัจจุบัน เรายังอาจพบเห็นผลงานสถาปัตยกรรมจากการออกแบบ ของตามาญโญอยู่ทั่วทั้งกรุงเทพฯ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม (พระราชวังดุสิต) ตัวอาคารสถานีรถไฟหัวลำโพง (ด้านหน้า) สะพานผ่านฟ้าลีลาศ บ้านพระยา สุริยานุวัตร (ภายในบริเวณสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ

Mario Tamagno

นายมาริโอ ตามาญโญ

ลายเซ็น chief architect มาริโอ ตามาญโญ
หัวหน้าทีมสถาปนิกออกแบบตึกกระทรวงพาณิชย์

สังคมแห่งชาติ) อาคารภายในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ (สภากาชาดไทย) ห้องสมุด
เนียลสัน เฮส์ (ถนนสุรวงศ์) บ้านนรสิงห์ (ทำเนียบรัฐบาล) สถานีตำรวจนครบาล
พระราชวัง รวมถึงตึกกระทรวงพาณิชย์ดังกล่าวมาแล้ว

ในปี 2463 ตามาญโญ ซึ่งขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นช่างออกแบบ กองก่อสร้าง
กรมศุขาภิบาล ได้จัดทำ Scheme of Organization of the Proposed New
Office of Ancient Art เสนอผ่านผู้บังคับบัญชา คือเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม)
เสนอบตึกระทรวงนครบาล ให้มีการจัดตั้ง “สถานอำนวยการศิลปโบราณ” (Office
of Ancient Art) ขึ้น

“มีหน้าที่ควบคุมการดูแลการวัตถุโบราณและศิลปวัตถุของเก่า ทั้งของหลวง
ของราษฎร จัดการแผ้วถางทางเข้าออกให้สะดวก และคิดหาทางทุนบำรุงจัดการ
ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ตามควร รวบรวมทำบาญชีรายชื่อเก็บรักษาไว้ การขุดค้น
โบราณวัตถุนั้นจะได้จัดการควบคุมและป้องกันมิให้มีการขุดค้นวัตถุเหล่านี้
เอาไปเป็นประโยชน์ส่วนตัว รวบรวมทำบาญชีรายชื่อเก็บรักษาไว้ ถ้ามีผู้ใดพบปะ
จะได้รับรางวัลเป็นพิเศษ สิ่งใดที่เป็นศิลปสำหรับชาติหรือเป็นของเนื่องด้วย
พงศาวดารแล้ว แม้จะเป็นของบุคคลหรือสภาใดๆ ก็ดี จะได้จัดให้มีบาญชีรายชื่อ
และควบคุมการโอนกรรมสิทธิ์โดยมีข้อบังคับเป็นพิเศษเพื่อให้สถานอำนวยการ
ศิลปโบราณทราบ ว่า ของนั้นตกอยู่กับใครและอยู่ที่ไหน รัฐบาลมีอำนาจที่จะรับซื้อ
ได้ก่อนผู้อื่น จัดการระงับระงับมิให้มีการลักลอบเอาศิลปวัตถุต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว
ออกไปนอกพระราชอาณาเขต”

สถานอำนวยการศิลปโบราณนี้จะมีสภากรรมการ (Council) กำกับดูแล และว่าตัวเขาเองยินดีจะเข้ารับหน้าที่ในหน่วยงานใหม่ที่จะจัดตั้งขึ้น

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสนพระราชหฤทัยในโครงการของเขา ทว่าท้ายที่สุดทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “ความคิดของนายตามาญนี้ เห็นว่า ดีอยู่, แต่ไม่ทราบว่าจะจัดการไปได้หรือมิได้เพียงไร เพราะเกี่ยวข้องกับเรื่องเงิน, เพราะฉะนั้นขอให้ทูลปรึกษาเสนาบดีคลังดูก่อนจะดีกว่า”

ย้ายกระทรวง

ตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2524 วางแนวนโยบายการใช้ที่ดินบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติตลอดมา คือการลดความหนาแน่นแออัดของอาคารสถานที่ และการจราจร ส่งเสริมให้มีพื้นที่เปิดโล่งสีเขียวมากยิ่งขึ้น รวมทั้งส่งเสริมให้มีการดูแลรักษาอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม รวมถึงส่งเสริมการใช้ประโยชน์อาคารอนุรักษ์เพื่อสนับสนุนกิจกรรมด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และประเพณี

หลังจากนั้นยังมีแผนการใช้ที่ดินของหน่วยงานของรัฐในเขตพื้นที่ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ที่คณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบในหลักการ เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 ส่งเสริมและสนับสนุนให้หน่วยงานราชการ และรัฐวิสาหกิจปฏิบัติตามแผนการใช้ที่ดินดังกล่าว เพื่อลดปัญหาความแออัดของตัวเมืองภายในเขตเกาะรัตนโกสินทร์

ต่อมา คณะรัฐมนตรีจึงมีมติเรื่องแผนการใช้ที่ดินของหน่วยงานของรัฐในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2532 อนุมัติให้กระทรวงพาณิชย์ใช้ที่ดินราชพัสดุ จำนวนเนื้อที่ 47 ไร่เศษ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณตำบลบางกระสอ อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี เพื่อก่อสร้างอาคารสถานที่ราชการรวมของทุกหน่วยงานในสังกัดกระทรวงพาณิชย์ ตามแนวคิดของ “ปลัดพชร” คุณพชร อิศรเสนา ณ อยุธยา ในการย้ายที่ทำการกระทรวงพาณิชย์ ที่เคยกระจัดกระจายให้ไปอยู่ร่วมกัน

ที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นของกรมธนารักษ์ เดิมเคยเป็นที่ตั้งโรงงานกระสอบ กระทรวงอุตสาหกรรม ต่อมา องค์การคลังสินค้าเช่าพื้นที่ทำเป็น “คลังสินค้า 3 ถนนบุรี” เก็บสินค้าทั้งขององค์การและของเอกชน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร (พระอิสริยยศในขณะนั้น) เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปทรงวางศิลาฤกษ์ ณ อาคารที่ทำการแห่งใหม่ เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ในปีที่กระทรวงพาณิชย์มีอายุครบ 75 ปี

อาคารระยะที่ 1 ก่อสร้างแล้วเสร็จในเดือนสิงหาคม 2541 จากนั้นในปี 2542 กรมการประกันภัยและกรมทรัพย์สินทางปัญญา จึงเป็นหน่วยงานใน กระทรวงพาณิชย์ชุดแรกที่ย้ายไปยังอาคารใหม่ที่จังหวัดนนทบุรี ตามมาด้วย กรมพัฒนาธุรกิจการค้า กรมการค้าต่างประเทศ โรงอาหาร และอาคารปฏิบัติการวิเคราะห์ ก็ย้ายตามไป

หลังจากอาคารระยะที่ 2 ก่อสร้างเสร็จในเดือนมีนาคม 2546 กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ กรมการค้าภายใน องค์การคลังสินค้า และสำนักงานรัฐมนตรี จึงย้ายไปยังอาคารใหม่

เฉพาะกรณีของกรมการค้าภายในและองค์การคลังสินค้า ซึ่งตั้งอยู่ที่ท่าเรือริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้ท่าเรือข้ามฟากจากวัดพระเชตุพนไปวัดอรุณราชวราราม ตั้งแต่เมื่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบในหลักการและข้อเสนอของ คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องแนวนโยบายการใช้ที่ดินบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ ชั้นในฯ วันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2524 ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ดึกที่ทำการกรมการค้าภายใน และองค์การคลังสินค้า สร้างบดบัง พระบรมมหาราชวังและวัดพระเชตุพน ทางด้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้เสียทัศนียภาพ ควรพิจารณาหรือย้ายไปสร้างที่อื่น

แต่กว่าจะมีผลในทางปฏิบัติคือเมื่อกรมการค้าภายในและองค์การคลังสินค้าย้ายที่ทำการออกไปอยู่ ณ อาคารกระทรวงพาณิชย์แห่งใหม่ จังหวัดนนทบุรี จากนั้นในปี 2548 จึงมีการรื้ออาคารเก่าลง ปรับปรุงให้เป็นสวนสาธารณะของ กรุงเทพมหานครในชื่อ “สวนนาคราภิรมย์” เพื่อเปิดทัศนียภาพมุมมองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

จากนั้นในวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2547 กระทรวงพาณิชย์จึงประกอบพิธี
บวงสรวง ย้ายพระอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ไปให้
กรมศิลปากรทำการอนุรักษ์ซ่อมแซม ก่อนจะทำพิธีบวงสรวงอัญเชิญไปประดิษฐาน
ยังที่ทำการแห่งใหม่ของกระทรวงพาณิชย์

กรมพระจันทบุรีฯ หายไปไหน?

ปีแรกที่เข้ารับราชการ กรมทะเบียนการค้า
สังกัดกระทรวงพาณิชย์ ห้องทำงานอยู่ชั้นสอง
(ศาลาแยกธาตุ)

ในวันเกิดกระทรวงพาณิชย์ (20 สิงหาคม)
หลังจากทำบุญเลี้ยงพระ ข้าราชการ
เจ้าหน้าที่จะมาราบสักการะพระอนุสาวรีย์
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

“ย่าเรียนจบจากคณะพาณิชย์ศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สอบรับราชการที่กระทรวงพาณิชย์ ในตำแหน่งนักบัญชี ปฏิบัติราชการอยู่ที่
กรมทะเบียนการค้า สมัยก่อนชุดทำงานนี้ต้องไปซื้อหาผ้าเองแล้วไปตัดที่ร้านตัดเสื้อ
เพราะเสื้อผ้าสำเร็จรูปยังไม่มีเป็นทีนิยม ผมก็ทำง่าย ๆ คือรวบและติดแฮร์พีช

(hairpiece) ที่มีขายหลายทรงตามความนิยม พาหุรัดเป็นแหล่งชอปปิงผ้าและ แอร์พีชของสาว ๆ ที่กระทรวงฯ ส่วนรองเทาก็จะเป็นสีเข้ม แบบสุภาพ แต่เนียบ สีดำ น้ำตาล ซึ่งสาว ๆ ก็จะตัดที่บางลำภูเป็นส่วนใหญ่ ถ้าหุหรือน้อยก็จะไป ห้างไทยไดมารู หรือไปร้านตัดเสื้อแถวราชเทวี

“ภาพนี้ถ่ายกับเพื่อนร่วมงานในปีแรกที่เข้าทำงาน ถ่ายที่ศาลาแยกธาตุ ซึ่งขณะนั้นใช้เป็นสำนักงานของกรมทะเบียนการค้า เมื่อมองจากระเบียงก็จะเห็น ด้านหลังอาคารกระทรวงพาณิชย์ ตอนนั้นยังไม่มีตึกสูงๆ สูงที่สุดก็คือตึกกระทรวง พาณิชย์ หลังจากนั้นก็มีมีการปรับปรุงและสร้างอาคารใหม่ขึ้นในบริเวณพื้นที่ว่าง จนเต็มไปด้วยคนแน่นเต็มพื้นที่ แต่ถ้าเดินไปข้างหน้าสนามหน้าตึก ก็จะเป็นตึกสวย บดบังความไม่สวยข้างหลังได้หมด

“ตลอดการทำงานที่แห่งนี้ พระอนุสาวรีย์ (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ องค์ปฐม เสนาบดี) ถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของข้าราชการกระทรวงพาณิชย์ เมื่อก่อนถึงที่นี่ก็จะเห็นภาพพระอนุสาวรีย์ของท่านตลอด แปลกใจว่าเมื่อคราวแวะไป ล่าสุดไม่เห็นท่านที่สนามข้างหน้าแล้ว

“กรมพระจันทบุรีฯ หายไปไหน?”

พรวไล วินทุพราหมณกุล

อดีตข้าราชการบำนาญ กระทรวงพาณิชย์

ปัจจุบันถึงแก่กรรมแล้ว

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

ตึกร้าง

ไม่เฉพาะแต่กระทรวงพาณิชย์ ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน หน่วยราชการ ระดับกระทรวงอีกหลายแห่งต่างทยอยย้ายที่ทำการออกจากพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ เช่น กระทรวงการคลัง ย้ายที่ทำการออกจากพระบรมมหาราชวัง ไปอยู่ ณ ซอยอารีย์สัมพันธ์ ถนนพระรามที่ 6 และกระทรวงการต่างประเทศ ย้ายที่ทำการ จากพระราชวังสราญรมย์ ไปอยู่ ณ ถนนศรีอยุธยา

ตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2532 นั้น ยังให้ “ยกเว้น” สำนักปลัดกระทรวงพาณิชย์ สำนักเลขานุการรัฐมนตรี หรือกรมเศรษฐกิจการ

ปี 2547 ข้าราชการและเจ้าหน้าที่
กระทรวงพาณิชย์ทั้งหมดได้ย้ายออกไป
ยังที่ทำการใหม่ ตึกนี้ปกคลุมโดย
ความเงิบเหงาอีกครั้ง

พาณิชย์ โดย “ให้อยู่ในอาคารเดิมบริเวณกระทรวงพาณิชย์ต่อไป” แต่ท้ายที่สุด
ทุกหน่วยงานของกระทรวงพาณิชย์ต่างย้ายออกจากท่าเตียนทั้งหมด โดยหน่วยงาน
สุดท้ายที่ย้ายออกไปยังที่ตั้งใหม่ย่านสนามบินน้ำ จังหวัดนนทบุรี คือกองคลัง
สำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2547

ดังนั้น เมื่อถึงปลายทศวรรษ 2540 กลุ่มอาคารในบริเวณกระทรวงพาณิชย์
เดิมที่ท่าเตียนจึงถูกทิ้งร้างไว้

ในปี 2547 ฉวีวรรณ ประคองสันติกุล หัวหน้าแผนกข่าวเศรษฐกิจ สถานี
โทรทัศน์ช่อง 9 อสมท. ขณะนั้น บรรยายความรู้สึกเมื่อกลับไปยังกระทรวงพาณิชย์
ที่ท่าเตียนอีกครั้งหนึ่งว่า

“ความรู้สึกแรกเมื่อมีโอกาสกลับมาที่กระทรวงพาณิชย์ที่ท่าเตียนอีกครั้ง
ซึ่งเป็นที่อยู่เก่า ณ วันนี้ รู้สึกเงิบเหงา หดหู่ วังเวงใจอย่างบอกไม่ถูก บัดนี้ถูกปิด
มีสภาพเหมือนร้าง มีเพียงกรมพัฒนาธุรกิจการค้าบางส่วนที่ยังใช้เป็นทำงาน
แต่ก็อยู่ห่างจากตึกเก่าโบราณทรงคลาสสิก ซึ่งเป็นที่นั่งทำงานของรัฐมนตรีและ
ข้าราชการบริหารระดับสูง

“แม้ร่างผู้คนแต่ยังคงความงดงามในรูปแบบศิลปกรรมตึกผสมผสานอย่าง
ลงตัวระหว่างรูปทรงตึกและงานประดับปูนแบบตะวันตกกับองค์ประกอบตกแต่งที่
ดูโบราณ ทั้งงานไม้ชนิดแผ่นใหญ่ กระเบื้องปูพื้น เฟอร์นิเจอร์ ... ยังคงยืนยัน

ความอลังการของตำนานตีกจากฝีมือสถาปัตยกรรมของ ‘มาริโอ ตามาญโญ’ ชาวอิตาลีคน ได้เป็นอย่างดี”

หากแต่ชาวกระทรวงพาณิชย์ส่วนหนึ่งอาจมิได้อาลัยอาวรณ์กับที่ตั้งดั้งเดิมนัก ด้วยคงรู้สึกว่าเป็นสถานที่ซึ่งทั้ง “แออัดยัดเยียด” และ “ไม่เป็นระเบียบ” เช่นที่ข้าราชการระดับสูงของกระทรวงพาณิชย์ท่านหนึ่งกล่าวยกย่องผลงานของอดีตปลัดกระทรวงฯ พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา ว่า

“สถานที่ทำการของกระทรวงและกรมต่างๆ อันสง่างามและสะดวก ในทุกวันนี้ ต่างกันกับความแออัดยัดเยียด ความไม่เป็นระเบียบของที่ทำการเก่า คืออนุสรณ์ที่ท่านปลัด ฝากไว้ให้ข้าราชการรุ่นหลัง ท่านริเริ่มตั้งแต่การวาง Concept การออกแบบ ของงบประมาณสร้างมูลค่ากว่า 3 เท่าของงบประมาณประจำปีของกระทรวงฯ จนเป็นถาวรวัตถุที่เป็นประจักษ์พยานในความสามารถของท่าน”

โบราณสถาน

เมื่อหน่วยงานต่างๆ ของกระทรวงพาณิชย์ย้ายออกไปหมดแล้ว ในปี 2548 จึงมี “ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง ขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 122 ตอนพิเศษ 126 ง วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานสี่แห่งในกรุงเทพฯ พร้อมกัน ได้แก่ กระทรวงพาณิชย์ คลังราชการ (ถนนมหาราช) ตึกแถวโค้ง ถนนบำรุงเมือง (ใกล้เสาชิงช้า) และวังบ้านดอกไม้ (วังกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน)

ในประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากรฉบับดังกล่าว โบราณสถานกระทรวงพาณิชย์ ครอบคลุมเฉพาะตัวอาคารที่ทำการกระทรวงพาณิชย์ กับแนวรั้วและซุ้มประตู ส่วนเขตที่ดินโบราณสถาน มีเนื้อที่ 7 ไร่ 3 งาน 32 ตารางวา คือพื้นที่ทั้งหมดของกระทรวงพาณิชย์ อันมีแนวถนนโอบล้อมสามด้าน คือถนนสนามไชย ถนนมหาราช และซอยเศรษฐกิจ ส่วนอีกด้านหนึ่งติดกับพื้นที่ของสถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง

ในแผนผังแนบท้ายประกาศ บริเวณกระทรวงพาณิชย์ขณะเมื่อช่วงของกรมศิลปากรทำการสำรวจจริงวัด ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2547 ยังมีอาคารที่ทำการของหน่วยงานในกระทรวงพาณิชย์อยู่เกือบ 10 หลัง รวมถึงโรงอาหารและโรงรถ

สมิธโซเนียนไทย

ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2487-2561) ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้บังคับการวชิราวุธวิทยาลัย บันทึกว่าตอนต้นปี 2547

“อยู่มาวันหนึ่ง คุณจาตุรนต์ ฉายแสง มาหาที่โรงเรียนบอกว่า นายกรัฐมนตรีอยากตั้งพิพิธภัณฑ์ให้เด็กๆ และคนไทยได้เรียนรู้ คุณจาตุรนต์ บอกว่า จะมีการสัมมนากันในหมู่ผู้รู้และผู้สนใจ ชวนผมไปด้วย ผมดูชื่อผู้เข้าร่วมสัมมนาแล้วเห็นว่า มีผู้ทรงภูมิปัญญา และมีความหวังดีต่อส่วนรวมทั้งสิ้น จึงได้ตกปากรับคำ คุณจาตุรนต์ว่า ผมจะช่วย คุณจาตุรนต์เห็นว่า มีนักวิชาการมากแล้ว แต่ทางด้านการจัดการจะต้องอาศัยการประสานงานกับฝ่ายวิชาการด้วย จึงขอให้ผมดูแลด้านการจัดการ

“ลึกๆ นั้น ผมนึกถึงโอกาสที่ผมจะได้มีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาของไทย ในอีกมุมหนึ่งคือ การมีพิพิธภัณฑ์ดีๆ จะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เด็กๆ จะได้เข้าถึง และค้นพบความรู้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องมีครูสอน เพราะการจัดพิพิธภัณฑ์สมัยใหม่ไม่ได้เน้นที่โบราณวัตถุที่เอามาตั้งไว้ให้คนดู แต่เน้นที่เรื่องราวของคน ดังนั้น การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความหวัง ความรัก ความกลัวของผู้คนเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ ตลอดจนธรรมชาติ พืชพันธุ์ สัตว์ต่างๆ ก็ทำได้ด้วยการจัดแสดงเรื่องราวภาพและของจริง

“นายกรัฐมนตรีบอกว่า ที่อเมริกาพิพิธภัณฑ์สมิธโซเนียน หากไทยมีพิพิธภัณฑ์ที่ดีแบบนั้นบ้าง ก็จะเป็นประโยชน์ แต่ไม่ได้หมายความว่า เราจะต้องเลียนแบบมาทุกอย่างเพราะเป็นไปไม่ได้ ความคิดของนายกฯ มีอยู่สามอย่างคือ หนึ่ง จัดให้มีสถานที่พิพิธภัณฑ์ที่เป็นกลุ่มเหมือนกับสมิธโซเนียน ซึ่งเป็นกลุ่มมีหลายพิพิธภัณฑ์ (มีรวม 16 พิพิธภัณฑ์) ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และเทคโนโลยี สอง ให้มีการจัดที่ให้เกิดการเรียนรู้เองโดยผู้ชมมีส่วนร่วม และสาม ให้กลุ่มพิพิธภัณฑ์นี้เป็นแหล่งเรียนรู้แห่งใหม่สำหรับเด็กๆ และประชาชน

“ผมบอกกับใครๆ ว่า หากเราทำได้ตามที่คิดฝันไว้ งานนี้จะเป็นงานสำคัญที่สุดของรัฐบาลชุดนี้ ผมยินดีจะร่วมด้วย”

ตั้งแต่ช่วงกลางปี 2546 พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้เสนอแนวคิดว่าควรมีสถานที่อย่าง “สมิธโซเนียน” ขึ้นในประเทศไทย

บ้าง “สมิธโซเนียน” ในที่นี้ หมายถึงสถาบันสมิธโซเนียน (Smithsonian) ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นทั้งสถาบันวิจัย สถาบันการศึกษา และพิพิธภัณฑ์ ที่บริหารจัดการและได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและจากผู้บริจาค โดยมีพิพิธภัณฑ์ในความดูแลรับผิดชอบกว่า 10 แห่ง

จากนั้นในวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2546 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเรื่อง “พิพิธภัณฑ์รวม” ตามที่นายกรัฐมนตรีเสนอว่า

“ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์ของไทยมีหลายประเภท และมีสถานที่ตั้งกระจัดกระจายกันอยู่หลายแห่ง และอยู่ในความรับผิดชอบของหลายหน่วยงาน ทำให้ไม่เป็นที่สนใจและรู้จักแพร่หลายเท่าที่ควร ดังนั้น หากสามารถจัดหาสถานที่ที่เหมาะสมแล้วจัดสร้างเป็นพิพิธภัณฑ์แห่งชาติขนาดใหญ่ โดยนำพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ดังกล่าวมาสร้างรวมไว้ในพื้นที่เดียวกันโดยอาจแยกเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์ (hall) ด้านต่าง ๆ ให้ครบถ้วนก็จะทำให้เป็นแหล่งรวมความรู้ ศิลปวิทยาการ รวมทั้งแสดงถึงวัฒนธรรมความเจริญรุ่งเรืองของประเทศได้อย่างครบวงจร และเป็นที่น่าสนใจแก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ ยังจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของประเทศเช่นเดียว กับประเทศอื่น ๆ ที่ได้ดำเนินการอยู่แล้ว เช่น ประเทศฝรั่งเศส เป็นต้น จึงขอให้รองนายกรัฐมนตรี (นายจาตุรนต์ ฉายแสง) รับเรื่องนี้ไปพิจารณาในรายละเอียดร่วมกับ กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา และหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง แล้วนำเสนอคณะรัฐมนตรีต่อไป”

โดยเหตุที่นายกรัฐมนตรีอ้างที่มาของแนวคิดจากสถาบันสมิธโซเนียน สื่อจึงขนานนามพิพิธภัณฑ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นใหม่นี้ว่า “สมิธโซเนียนไทย”

น่าเสียดาย

“เมื่อ 18 ปีก่อน พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี มีความคิดต้องการสร้างพิพิธภัณฑ์ระดับชั้นนำในภูมิภาค ให้เป็นแหล่งเรียนรู้แบบสมัยใหม่ ในเรื่องประวัติศาสตร์ ได้มอบหมายผม ซึ่งขณะนั้นเป็นรองนายกฯ ที่กำกับกระทรวงวัฒนธรรมอยู่ด้วย ให้ดูแลโครงการนี้ มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง มีผมเป็นประธาน ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ และโดยเฉพาะ นักประวัติศาสตร์ชั้นนำของประเทศหลายท่าน เพื่อศึกษาและดำเนินการ

“จำได้ว่าคุณสุภาวดี หาญเมธี เลขาธิการคณะกรรมการ ชวนผมไปพบ พี่สุจิตต์ วงษ์เทศ เพื่อขอความช่วยเหลือในการประสานกับนักประวัติศาสตร์ ทั้งหลาย ซึ่งก็ทำให้ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

“ผมได้เชิญอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม เข้าพบนายกฯ เพื่อฟังวัตถุประสงค์ ของรัฐบาลด้วยตนเอง หลังจากนั้นก็มีการจัดเสวนารับฟังความเห็น ผู้สนใจช่วย งานตั้งวงพูดคุยกันหลายครั้ง จนได้เป็นข้อสรุปว่าจะทำเป็นมิวเซียมคอมเพลกซ์ 4 พิพิธภัณฑ์ อยู่ไม่ไกลกัน เป็นเรื่องเกี่ยวกับ

- 1.ประวัติศาสตร์ธรรมชาติของอุษาคเนย์
- 2.ประวัติศาสตร์ดินแดนและผู้คนของอุษาคเนย์
- 3.ประวัติศาสตร์ชนชาติไทย
- 4.พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีของประเทศไทยสมัยใหม่

“กลายเป็นเรื่องน่าตื่นเต้นของวงการนักประวัติศาสตร์ตอนนั้นอยู่พอสมควรทีเดียว

“มีการไปบรรยายสรุปให้ ครม. ฟัง นายกฯ เห็นชอบพร้อมกับบอกว่า จะหาเงินให้สัก 5,000 ล้านบาท พร้อมทั้งจะช่วยหาอาคารราชการในบริเวณ เกาะรัตนโกสินทร์ที่มีแผนจะย้ายไปอยู่ที่อื่นอยู่พอดี

“ตอนนั้นพูดกับรัฐมนตรีเจ้าของอาคารได้ง่ายก็เลยได้อาคารกระทรวง พาณิชย์ กระทรวงกลาโหม กรมแผนที่ทหารและกรมการรักษาดินแดน รวม 4 แห่ง

“ต่อมาอีกระยะหนึ่งมีการตั้งสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ เป็น องค์การมหาชนเพื่อดำเนินการต่อ ผมจึงผันตัวเองไปเป็นที่ปรึกษา

“ผมไปเป็นประธานในงานรับมอบอาคารจากกระทรวงพาณิชย์ แล้วหลังจากนั้นไม่นานผมก็เปลี่ยนหน้าที่การงานไป ต่อมามิวเซียมสยามก็สร้างเสร็จ แต่น่าเสียดายที่ในปี 2549 เกิดการรัฐประหาร โครงการนี้ก็ถูกล้มเลิกไป พิพิธภัณฑ์อีก 3 แห่งจึงไม่ได้สร้างอีกเลยจนทุกวันนี้

“ผมไปชมนิทรรศการที่มิวเซียมสยามอยู่ข้างเป็นระยะ ได้ไปครั้งนี้ก็รู้สึกชื่นชมที่พิพิธภัณฑ์นี้เป็นแหล่งความรู้ที่มีค่ามาก มีการใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ คอนเซ็ปท์ที่ทันสมัยมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการสื่อสาร แม้จะมีงบประมาณที่จำกัด ที่สำคัญคือทำให้มิวเซียมสยาม เป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตและมีชีวิตชีวาซึ่งเป็นแนวความคิดตั้งแต่ช่วงเริ่มคิดสร้างพิพิธภัณฑ์นี้กันเมื่อเกือบ 20 ปีก่อน

“ดีใจอีกอย่างคือได้กลับไปเดินหาห้องทำงานเมื่อครั้งที่ผมไปเป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์เมื่อ 32 ปีก่อน

“มองไปข้างหน้า สักวันหนึ่งประเทศไทยควรมีแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทั้งของไทยเองและของภูมิภาค ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทันสมัย แสดงความเป็นอารยะที่ได้สะสมมาและยังเป็นซอฟต์แวร์อย่างดียิ่งด้วย”

จาตุรนต์ ฉายแสง

ประธานนโยบายบริหารพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (2547-2548)
ตัดตอนจากโพสต์เฟซบุ๊ก Chaturon Chaisang วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2565

แหล่งเรียนรู้ที่รื้อฟื้น

หลังจากคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2546 เห็นชอบให้จัดสร้างพิพิธภัณฑ์ขนาดใหญ่ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และศิลปวิทยาการอย่างครบวงจรแล้ว ต่อมาจึงมีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2547 เห็นชอบร่างพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) พ.ศ. และเห็นชอบหลักการของการจัดตั้งอุทยานแห่งการเรียนรู้ และพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ เป็นหน่วยงานเพิ่มเติมภายใต้สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ ฯ อันนำไปสู่ “พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) พ.ศ. 2547” ให้มีหน่วยงานภายใต้โครงสร้าง 7 หน่วยงาน เช่น อุทยานการเรียนรู้ หน่วยงานการออกแบบ เป็นต้น

จากนั้นในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2547 มีมติคณะกรรมการนโยบายบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ ประกาศจัดตั้ง สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้

19 มกราคม 2548 ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช รับมอบโฉนดพื้นที่กระทรวงพาณิชย์จากนายวัฒนา เมืองสุข รัฐมนตรีกระทรวงพาณิชย์ โดยมีนายจาตุรนต์ ฉายแสง รองนายกรัฐมนตรีเป็นประธานในงานรับมอบพื้นที่ เพื่อจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ แห่งที่ 1

แห่งชาติ ขึ้นเป็นหน่วยงานของรัฐภายในสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อทำหน้าที่เป็นสถาบันที่ก่อตั้งควบคุม กำกับ ดูแลการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ขนาดใหญ่ พร้อมมอบนโยบายเกี่ยวกับสถานที่ตั้ง “พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ” ให้ใช้อาคารของส่วนราชการเดิมในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ โดยอาคารแรกคือ อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ถนนสนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร แต่เนื่องจากการใช้ประโยชน์ที่ราชพัสดุในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า จึงมีการนำเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า ครั้งที่ 1/2548 วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2548 และครั้งที่ 2/2548 วันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2548

คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าการขอใช้ประโยชน์ที่ราชพัสดุฯ แปลงดังกล่าวสอดคล้องกับแนวนโยบายการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และแผนการใช้ที่ดินของหน่วยงานของรัฐในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล จึงมีมติเห็นชอบให้สถาบันพิพิธภัณฑ์ฯ ใช้ประโยชน์ที่ราชพัสดุบริเวณกระทรวงพาณิชย์ (เดิม)

ซึ่งได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้ว เป็นพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ โดยให้อนุรักษ์อาคารสำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ตามรูปแบบที่กรมศิลปากรเห็นชอบ เปรียบเทียบดำเนินการรื้อถอนอาคารสมัยใหม่ที่แวดล้อมโดยรอบ และจัดทำร่างข้อกำหนดเพื่อประกอบการประกวดแบบการใช้ประโยชน์ที่ราชพัสดุแปลงดังกล่าว

พร้อมกันนั้น ทางคณะกรรมการฯ ยังได้มีมติให้ขอความร่วมมือจากกระทรวงกลาโหมในการขอใช้อาคารกระทรวงกลาโหม กรมแผนที่ทหาร และกรมรักษาดินแดน เป็นพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติด้วย

คณะกรรมการฯ มีนโยบายชัดเจนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินราชพัสดุบริเวณกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ของสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ ดังนี้

1) การใช้ประโยชน์อาคารสำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) เป็นพิพิธภัณฑ์ สอดคล้องกับแนวนโยบายการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และแผนการใช้ที่ดินของหน่วยงานของรัฐในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล

2) อาคารสำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) มีความแข็งแรงมั่นคงพอเพียงสำหรับการใช้ประโยชน์เป็นที่จัดแสดงนิทรรศการได้ทั้ง 3 ชั้น หากสถาบันพิพิธภัณฑ์ฯ จะใช้ประโยชน์เป็นพิพิธภัณฑ์ จึงเป็นการสมควรและเหมาะสม และให้มีเฉพาะที่ทำการของหน่วยควบคุมกำกับดูแลพิพิธภัณฑ์เท่านั้น

9 พฤษภาคม 2549 สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ ชี้แจงแนวคิดในการวางแผนแม่บทพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ในพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ ว่า ในระยะแรกเป็นช่วงการเตรียมการจัดทำพิพิธภัณฑ์ จึงมีความจำเป็นต้องมีที่ทำงานของเจ้าหน้าที่ ห้องประชุม คลังข้อมูล จึงขอใช้ประโยชน์อาคาร 5 ชั้น (กรมการประกันภัยเดิม) เป็นสำนักงานชั่วคราว และจะรื้อถอนหลังการจัดทำพิพิธภัณฑ์แล้วเสร็จ

บริเวณกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) จัดทำให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ร่มรื่น รื้อถอนอาคารโดยรอบ 12 หลัง เป็นลานกว้าง ประดูและรั้วซึ่งขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้ว ก็จะรักษาไว้ในรูปแบบเดิม โดยจะขุดค้นและศึกษาทางโบราณคดีก่อน

วันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2548 มีการเปิดตัวพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวที่อาคารกระทรวงพาณิชย์เดิม ซึ่งจะใช้เป็น “สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ” โดยมีนายจาตุรนต์ ฉายแสง รองนายกรัฐมนตรีเป็นประธานเปิดงาน และนักวิชาการมากมายเข้าร่วม

ความเป็นคนต้องมาก่อน

คนกบแดง หรือรูปคนทำท่าเป็นกบ เป็นสัญลักษณ์ของสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ เพราะกบถือเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่เคารพบูชาทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เห็นได้จากลวดลายบนกลองมโหระทึกที่เป็นเครื่องมือใช้ประกอบตีในพิธีกรรมขอม

“ตอนนั้น คนที่มาติดต่อให้ไปช่วยคือ เกรียงกมล เลหาไฟโรจน์ ซึ่งเป็นทีมของคุณจาตุรนต์ ฉายแสง ฉันไม่ได้สนิทกับเกรียงกมล แต่ว่าสนิทกับภรรยาเขา คือ สุภาวดี (สุภาวดี หาญเมธี) สุภาวดีมาบอกว่า ‘พี่...นายกฯ ทักซิณให้ทำ Discovery Museum’ เราก็บอก ‘เฮ้ย...เราสนุก!’”

“เขาก็ถามว่าต้องการใช้สถานที่ตรงไหน ฉันเสนอไปสองที่คือ กระทรวงกลาโหมและสนามม้านางเลิ้ง ตอนนั้นไม่ได้ทั้งสองที่ นายกฯ ถามว่าตรงบางซื่อได้มั๊ย ฉันบอกไม่ได้ เพราะมันต้องอยู่ใน “วงแหวนรัตนโกสินทร์” เท่านั้น ต้องทำให้เป็น cultural area จากสวนจิตรฯ วัดเบญญฯ ราชดำเนิน นางเลิ้ง คิดภาพแบบ Metropolitan เลย ครั้งหนึ่งเป็นมิวเซียม อีกครั้งเป็นห้องสมุด

“ความคิดเรื่อง cultural area ได้ไอเดียมาจากสมัยอยู่ที่คอร์เนล เห็น นิวยอร์ก เห็น Central Park สมิธโซเนียนที่ (วอชิงตัน) ดีซี ก็เดินตลอด เห็นว่าเมืองใหญ่จำเป็นต้องมีพิพิธภัณฑ์โดยรัฐ และควรมีพื้นที่สีเขียว ก็คิดว่าเมืองไทยต้องมีแบบนี้บ้าง พอเขามาแจ้งว่ากระทรวงพาณิชย์ย้ายไปแล้ว ใช้ที่นั่นได้มั๊ย ประเด็นอาคารเลยจบไป

“หลังจากนั้นก็มีการตั้งกรรมการวิชาการ ก็ได้ไปเชิญอาจารย์ศรีศักร (รศ. ศรีศักร วัลลิโภดม) มาเป็นประธาน ก็ดำเนินการมาเรื่อยๆ โดยฉันไม่ได้มีตำแหน่ง แต่ช่วยวางแนวทาง และหน้าที่ต่างๆ ก็จบลง เมื่อมีผู้อำนวยการและทีมบริหาร ทีมวิชาการ

“ในตอนที่นั้นมองว่าต้องเป็นพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์อุษาคเนย์ เป้าหมายหลักคือต้องการให้เห็นว่ามันไม่มีไทยแท้ มันหลากหลายชาติพันธุ์มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ คนมันผสมผสานกันไปแล้วแต่ความเป็นท้องถิ่น เชื้อชาติไทยจึงไม่มี ตอนที่นั้นคนก็งงมาก ว่าทำไมไม่มีเรื่องความเป็นไทย ฉันบอกไม่เอาความเป็นไทย เอาความเป็นคน ความเป็นไทยมาทีหลังความเป็นคน

“ตอนจัดตั้งใหม่ๆ คิดว่าต้องมีโลโก้ ก็เลยเอาไอเดียมาจากผืนผ้าลายที่กวางสี (เขตปกครองตนเองกว่างซีจ้วง สาธารณรัฐประชาชนจีน) แล้วให้ประชา (ประชา สุวีรานนท์) เป็นคนออกแบบ ส่วนสีของสถาบันก็ให้ใช้สีแดงจากภาพเขียนผาผืน (ยุคก่อนประวัติศาสตร์)”

สุจิตต์ วงษ์เทศ

นักคิด นักเขียน คอลัมนิสต์

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

เหมือนผ่านสงครามมา

“ผมได้รับการติดต่อให้มาทำแบบร่างวัดที่นี้ในปี 47 มีเวลาทำงานไม่เกินหกเดือนเพื่อเร่งให้ทันวันส่งมอบตึกซึ่งก็คือวันที่มีนิทรรศการเรื่องน้ำของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม และอาจารย์สุจิตต์ วงษ์เทศ

“จำได้ว่ารั้วกระทรวงดูโหมๆ ข้างในมีรถจอดระเกะระกะเยอะอยู่ ตัวตึกสีขาวๆ ไม่เหลือง โทรมๆ อนุสาวรีย์กรมพระจันทบุรียังอยู่ เดินเข้ามาทางประตูข้างด้านดันโฟ ตอนที่นั้นมืดเอทีเอ็มด้วย

“ตอนที่มารั้ววัดก็เปิดดูทีละห้อง ตอนที่นั้นไฟตัดแล้ว ตึกนี้ร้างไม่มีไฟ ใช้ไฟฉายพรหมเหินอับสุดๆ สภาพข้างในเหมือนผ่านสงครามมา โต๊ะเก้าอี้ขาดหักเหมือนถูกถล่ม แล้วทิ้งไว้ มีรูปถ่ายหมู่ที่เขาไม่เก็บไป มันหลอน เปิดเข้าไปมีรูปคนมองเราอยู่ เหมือนเขารับทิ้งไป

“ชั้น 1 เป็นแขวงกต กันห้องอุตุสด ชั้นสองเข้ามามีหน้าห้องก่อน แล้วเป็นส่วนของผู้บริหารระดับกลาง มีห้องรับแขกใหญ่อยู่ชั้นสอง ชั้นสามก็เป็นชั้นบริหาร มีห้องรับรองไม่รกเท่าข้างล่าง ห้องใต้หลังคาระเกะระกะ วางของ โต๊ะ เก้าอี้ เป็น

ห้องเก็บของร้อนๆ มีดมาก ตัวหลังคาสภาพดีมาก แต่เขาตีผนังเบา กันเป็นห้อง กองเอกสารรุงรังไปหมด

“ที่ห้องรัฐมนตรีมุขชาวสุตชั้นสามมีห้องแต่งตัวและจากุซซี่ เดินดูแต่ละห้อง คิดว่าเราต้องทำจริงหรือเนี่ย

“เราสำรวจแล้วเปิดเท่าที่เปิดได้ เพื่อดูแนว เช่นตรงนี้แนวพื้นไม้ ก็จะมีฝ้าเพดานเป็นยิบซั่มเตี้ยๆ ห้องซอยเป็น 40-50 ห้อง ห้องเต็มไปด้วยหมอน เขาวางกต อีกอันที่สร้างความมึนงงคือข้างหลังเป็นเหมือนสลัม และมีศาลาแยกธาตุ ซึ่งตอนนั้นเสียตายนึกไม่ออกว่าสำคัญ แม้ว่าจะอาจารย์ชาติธิจะบอก

“บ้านโดผมก็ได้เซอร์ไพรส์ มันมีดเต็มไปหมด ตอนนั้นไม่เห็นความทำอะไร คิดแต่ว่าต้องจัดการกับกองขยะยังไง ไม่มีความทรงจำว่าเดินเข้าไปแล้วแกรนด์ เป็นห้องประชุมสวยงาม ไม่มีในความทรงจำเลย มีเสริมฝ้า ติฝ้าแบบไม่ให้ เปลืองแอร์ ชั้นหนึ่งมีติฝ้า ตอนทำนิทรรศการยังปรึกษาอาจารย์สุจิตต์เลยว่าจะ ไม่เอาฝ้าออกเพราะงบประมาณไม่ได้ ตอนนั้นเลยทำแค่ชั้นหนึ่งเพราะชั้นบนเคลียร์ไม่ทัน กระชั้นมาก นิทรรศการเลยไม่ได้เสนอความสวยงามของอาคารเท่าไร

“วันที่เปิดนิทรรศการเราก็อยากทำอะไรให้ดูดี เลยไปพริ้นต์แบบสถาปัตย์ ที่เป็นรูปด้านยาวๆของมิวเซียมมาเข้ากรอบหลุยส์ วางไว้ที่เวที แล้วพริ้นต์แบบ รังวัดใส่กระบอกส่งมอบให้คุณจาดรนต์

“จำได้ว่าเมื่อรังวัดเสร็จแล้วผมกับชาติต้องไปนำเสนอแบบให้บอร์ด การบินไทยด้วย ว่าตึกนี้ต้องใช้งบประมาณเท่าไรในการปรับปรุง ด้วยความไม่มี ประสบการณ์เราเสนอตัวเลขไปน้อยนิดแต่ซ่อมจริงใช้มากกว่าที่เสนอ ดีที่ได้งบประมาณ ซ่อมและก็ซ่อมดีกว่าที่คาดไว้ด้วยซ้ำ

“ตอนนั้นผมทำหนังสือให้สมาคมสถาปนิกสยามชื่อ “174 มรดกศิลป สถาปัตยกรรม” ก็ได้ไปเห็นตึกเก่าๆ 174 หลัง รู้สึกว่าแม้ตึกเหล่านั้นจะเก่าทรม แต่เขาเคารพอาคารและยังคงรักษามนต์ขลัง แต่ตึกนี้แต่ก่อนที่เป็นสำนักงานของ หน่วยงานก่อนหน้านี้ รู้สึกว่าโหดเกินไปฝ้า-ผนังยิบซั่ม ของวางกอง มันเลยรู้สึก ว่าตึกนี้น่าสงสาร แต่หลังจากมิวเซียมสยามเข้ามาดูแล ซ่อมออกมาจนสวยก็ภาค ภูมิใจแทนชาวมิวเซียมสยาม”

สินวัตร อีระพงษ์รามกุล

สถาปนิก

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

ความท้าทายคือการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

“บริษัททศกฤตการ จำกัด เข้ามารับผิดชอบในการสำรวจ ออกแบบ และควบคุมการก่อสร้างอาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) การออกแบบเพื่อการอนุรักษ์อาคารเก่านั้น ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากการออกแบบอาคารใหม่เลย เจ้าของอาคารซึ่งก็คือ สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ ได้กำหนดรูปแบบการใช้สอย คือให้เป็นพิพิธภัณฑฯ หลักในการออกแบบก็คือต้องตอบสนองต่อประโยชน์ใช้สอยใหม่ในขณะเดียวกัน สิ่งที่ต้องทำควบคู่กันไปกับการอนุรักษ์โบราณสถาน ก็คือ การเก็บหลักฐาน และฟื้นฟูคุณค่าในอดีตให้กลับมาด้วย

“การอนุรักษ์อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) นี้ ได้ทำตามหลักการสากลและตามที่กรมศิลปากรวางไว้ โดยเริ่มที่การสำรวจ รั้ววัดตัวอาคารก่อน ศึกษาความเสียหายที่เกิดขึ้น เพื่อนำมากำหนดแนวทางในการออกแบบและบูรณะ แต่ทั้งนี้ การสำรวจอาคารในขั้นตอนแรกนั้น ไม่อาจทำได้ทั้งหมด จำเป็นต้องมีการสำรวจเพิ่มเติมในระหว่างการก่อสร้าง มีการขุดเจาะเพิ่มเติม ดังนั้นในช่วงต้นของการทำงานจึงค่อนข้างช้า ซึ่งเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากรที่ร่วมทำงานด้วยจะช่วยแนะนำและตัดสินใจในเรื่องต่างๆ

“จากประสบการณ์ในการทำงานในการอนุรักษ์อาคารนี้ ร่วมกับสถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ รู้สึกประทับใจที่ทางสถาบันฯ ให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” คือเปิดโอกาสให้คนทั่วไป ได้เข้ามาสัมผัสกระบวนการอนุรักษ์อาคาร ในระหว่างที่ตัวตึกยังอยู่ในระหว่างการก่อสร้างอยู่ ซึ่งโดยปกติแล้ว มักจะเปิดให้คนทั่วไปเข้าชมได้เมื่อได้ซ่อมเสร็จแล้วเท่านั้น ที่ผ่านมาทางสถาบันฯ ได้ให้คนเข้าชมเป็นหมู่คณะหลายครั้งด้วยกัน ซึ่งถือเป็นการเผยแพร่ความรู้ด้านการอนุรักษ์อาคาร ให้ผู้สนใจได้สัมผัสกระบวนการ ทำให้คนรู้สึกหวงแหนและรู้คุณค่า

“ในการทำงานอนุรักษ์อาคารหลังนี้ เป็นงานที่ท้าทาย ไม่สามารถคาดเดาอะไรได้ ทั้งในเรื่องโครงสร้างอาคาร และงานระบบ ภูมิปัญญาของสถาปนิกชาวต่างประเทศที่ได้ออกแบบไว้ เป็นสิ่งที่ไม่เคยพบในอาคารในเมืองไทยมาก่อนเลย อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) นี้จึงถือเป็นงานชิ้นเอกในด้านโครงสร้าง ความท้าทายของสถาปนิกและวิศวกรก็คือต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้าตลอดเวลา เป็นการอนุรักษ์อาคารให้เป็นพิพิธภัณฑการเรียนรู้ ที่ไม่ว่าสถาปนิก วิศวกร และช่าง ต่างก็ต้องเรียนรู้กันใหม่หมด บางทีต้องมีการคิดค้นหาเทคนิคใหม่ๆ ขึ้นมา เช่น พื้นทางเดินรอบอาคาร ซึ่งเป็นพื้นพิมพ์ลายที่ไม่เคยพบในที่อื่น เราต้องค่อยๆ ค้นหาเทคนิค

ในการพิมพ์ลาย ว่าแต่ก่อนช่างเขาทำกันอย่างไร มีการทดลองพิมพ์หลายครั้งกว่าจะได้งานที่น่าพอใจ”

วทัญญู เทพหัตถ์
กรรมการผู้จัดการบริษัททฤษฎาการ จำกัด
ที่ปรึกษาด้านสถาปัตยกรรม ในการออกแบบและก่อสร้างเพื่อการอนุรักษ์
และพัฒนาอาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม)
ที่มา จุลสาร พิพิธเพลิน ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2549)

ตึกสอนคน

“บริษัทสโตนเฮนจ์ จำกัด เข้ามารับผิดชอบงานวิศวกรรมทั้งหมดในการอนุรักษ์อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ไม่ว่าจะเป็นวิศวกรรมโครงสร้าง ซึ่งเกี่ยวกับความแข็งแรงของอาคาร หรือวิศวกรรมระบบ ทั้งระบบไฟฟ้า ปรับอากาศ และสุขาภิบาล

“อุปสรรคสำคัญในการดำเนินงานอนุรักษ์อาคารโบราณคือ เราไม่อาจทราบได้ว่าอาคารดั้งเดิมนั้นมีสภาพเป็นอย่างไร เนื่องจากมีการใช้งานอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ผ่านการดัดแปลงปรับเปลี่ยนหลายครั้ง จนไม่อาจทราบได้ว่าโครงสร้างเดิมเป็นอย่างไร มีการตีฝาใหม่ปิดเพดานเดิม หรือแม้แต่นับโดกกลาง ซึ่งดูเหมือนว่ายังคงใช้งานได้ดี แต่ในความเป็นจริง เราไม่อาจรู้ได้ว่ามันคงแข็งแรงเพียงใด ผนังบางส่วนของอาคารต้องมีการเจาะสำรวจโครงสร้างภายใน เช่นเดียวกับบันไดกลาง ที่ต้องมีการสำรวจโครงสร้าง ซึ่งทำให้พบสิ่งที่คาดไม่ถึง

“ในฐานะวิศวกร การค้นพบสิ่งใหม่ๆ ถือเป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์การทำงาน อาคารหลังนี้สอนเราหลายอย่าง ว่าอย่าเชื่อสิ่งที่ตามองเห็น เช่นเดิมเราคาดว่าผนังภายในน่าจะตันทึบ ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของอาคารที่มีโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก แต่หลังจากการเจาะสำรวจแล้ว เราพบว่าผนังภายในกลวงทั่วทั้งอาคาร มีเฉพาะผนังอิฐเป็นเปลือกเท่านั้น

“ส่วนความแปลกของบันไดโถงกลางคือไม่มีเสารองรับบันไดเลย บันไดทุกชั้นถูกฝากเข้ากับผนังทั้งหมด ในระหว่างการซ่อมแซม มีข้อสงสัยว่าโครงสร้างบันไดจะเป็นอย่างไร ซึ่งตอนแรกเราสันนิษฐานว่าคงเป็นไม้ผสมเหล็ก แต่จาก

การสำรวจพบว่าแม่บันไดที่เห็นว่าเป็นไม้ กลับมีการซ่อนโครงสร้างเหล็กไว้ด้านใน ส่วนลูกบันไดชั้นบันได แทนที่จะเป็นไม้ล้วนๆ กลับมีการซ่อนคานคอนกรีตยื่นออกมาจากผนังมารับตัวชั้นบันไดโดยเฉพาะ ส่วนชานพักก็มีการผสมผสานระหว่างโครงสร้างเหล็กกับโครงสร้างไม้ ซึ่งทำให้มีโครงสร้างที่เล็ก อันเป็นเทคนิคที่ทำให้บันไดที่อาคารหลังนี้มีความสวยงามเป็นพิเศษ”

สมจิตร เปี่ยมเปรมสุข

รองกรรมการผู้จัดการ บริษัทสโตนเฮนจ์ จำกัด
ที่ปรึกษาด้านวิศวกรรมในการออกแบบและก่อสร้างเพื่อการอนุรักษ์และ
พัฒนาอาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม)
ที่มา จุลสาร พิพิธเพลิน ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2549)

งานโบราณคดีกลางกรุง

“โครงการศึกษา ขุดค้น และขุดแต่งทางโบราณคดีภายในพื้นที่กระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ถนนสนามไชย” อันเป็นงานขุดค้นทางโบราณคดีภายในบริเวณกระทรวงพาณิชย์เดิม เริ่มต้นขึ้นเมื่อปี 2549 โดยภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และมีระยะเวลาดำเนินการระหว่างปี 2549-2550

ผลการขุดค้นพบหลักฐานสิ่งก่อสร้างและโบราณวัตถุ ที่แสดงให้เห็นการอยู่อาศัยและใช้งานพื้นที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ก่อนหน้ายุคกรุงเทพฯ เช่น บริเวณใกล้ทางออกสู่ถนนมหาราช ตรงข้ามโรงเรียนราชินี พบอิฐฐานรากก่อเป็นแนวเส้นหักมุมไปมา สันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่งของป้อมวิไชยเอนทร์หรือป้อมเมืองบางกอก ป้อมผังรูปดาวยุคสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 23 และมีประวัติว่าถูกรื้อถอนไปเมื่อมีการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ นับแต่ปี 2325

ถัดมาคือหลักฐานของกลุ่มวังท้ายวัดพระเชตุพน วังขนาดเล็ก 5 วังซึ่งเคยเป็นที่ประทับของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สืบเนื่องมาถึงทายาทในราชสกุลและบริษัทบริวาร จนถึงยุครัชกาลที่ 6 ก่อนหน้าการสร้างศาลาแยกธาตุและอาคารกระทรวงพาณิชย์

ปี 2549-2550 โบราณคดีเมือง เปิดหลักฐานทางประวัติศาสตร์
บนพื้นที่กระทรวงพาณิชย์

การขุดค้นบริเวณด้านหน้าอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิม ซึ่งเคยเป็นสนามกับถน และแท่นฐานประดิษฐานพระอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พบฐานรากอาคารเป็นแผ่นไม้ยาว วางตามแผนผังอาคาร บางส่วนมีแนวอิฐทาบอยู่เหนือแผ่นไม้ แผ่นไม้เหล่านี้นคงเคยทำหน้าที่รองรับแนวผนังอาคารที่ก่ออิฐฉาบปูน จึงทำให้สามารถทราบทั้งแผนผังอาคาร รวมถึงการจัดแบ่งห้องภายในด้วย

นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าแนวแผ่นไม้และแนวอิฐที่ค้นพบบริเวณนี้ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของวังกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ และวังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช

นอกจากนั้นยังพบหลักฐานเปลือกหอยมุกจำนวนมาก ทั้งหอยนมสาวและหอยมือเสือ ซึ่งมีร่องรอยการดัดแต่งเป็นชิ้นรูปร่างต่างๆ สอดคล้องกับข้อมูลที่กล่าวว่ากรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ทรงเคยกำกับราชการกรมช่างมุก และทรงเป็นนางงานปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงหลายแห่ง

หนังสือ โบราณคดีมิวเซียมสยาม สรุปการขุดค้นทางโบราณคดีที่นี้ไว้ว่า

“การขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่กระทรวงพาณิชย์เป็นการขุดค้นในพื้นที่กว้างที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในกรุงเทพมหานคร ด้วยพื้นที่เมืองแออัดไปด้วยสิ่งก่อสร้างและคับคั่งด้วยผู้คน ทำให้การขุดค้นโบราณคดีในกรุงเทพฯ เป็นเรื่องยาก แต่พื้นที่แห่งนี้เป็นพื้นที่กว้างและเปิดโล่ง การขุดค้นจึงเป็นไปได้โดยสะดวก การขุดค้นครั้งนี้เป็นการขุดค้นบริเวณศูนย์กลางพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งได้พบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก เช่น ฐานรากของป้อมเมืองบางกอกหรือป้อมวิชัยเยนทร์

ฐานรากของวังท้ายวัดพระเชตุพนฯ ร่องรอยของสาธารณูปโภคโบราณ ภาชนะดินเผาพื้นเมือง เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยยุโรป เครื่องแก้ว เป็นต้น หลักฐานเหล่านี้สามารถนำมาเล่าเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นในอดีตอันเป็นส่วนหนึ่งของภาพชีวิตที่เคลื่อนไหวในกรุงรัตนโกสินทร์และกรุงเทพมหานคร”

ความรู้ใหม่จากตึกเก่า

“การซ่อมแซมและอนุรักษ์ตึกกระทรวงพาณิชย์เดิม หรือตึกมิวเซียมสยาม ทำให้เราได้ทราบว่าคุณสถาปนิกและวิศวกร เก่งมากที่ปรับและประยุกต์การออกแบบก่อสร้างให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศ ประเทศไทยเป็นประเทศร้อนชื้น ตึกนี้น่าจะเป็นตึกแรกที่มีระบบกันความร้อนที่เป็นเรื่องเป็นราว เท่าที่มีประสบการณ์มายังไม่พบที่ตึกอื่นๆ

“เมื่อตอนขุดค้นทางโบราณคดีทำให้เราเห็นภาพตัวฐานราก เป็นฐานรากรุ่นที่ยังเป็นฐานรากที่เชื่อมโยงยาวตามผังอาคาร ซึ่งเรียกกันว่า คลองราก คือคลองที่ขุดเป็นแนวยาวแล้วทำฐานรากก่อยาวตามมาล้อมเป็นผังอาคารแล้วค่อยขึ้นโครงสร้างอาคาร ซึ่งอาคารนี้เป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วก่ออิฐหุ้มอีกที เนื่องจากต้องการกันความร้อน ก็ก่ออิฐสองชั้น ตรงกลางเว้นช่องเอาไว้ ช่องตรงกลางก็เอาไว้ใส่ท่อสาธารณูปโภค ท่อประปา ท่อน้ำทิ้ง ซึ่งต่างจากปัจจุบันที่ทำเป็นกล่องต่างหาก ซึ่งนี่เป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้

“องค์ความรู้อีกประการหนึ่งคือการทำระเบียง เพื่อไม่ให้แสงแดดส่องเข้ามาถึงผนังห้องได้ และระเบียงยังเป็นส่วนรอยต่อ ถ้าเปรียบเทียบกับบ้าน ก็คือที่นั่งเล่นรับลม นี่ก็คือตัวอย่างวิทยาการ ผนังสองชั้น ระเบียง หลังคาที่มีห้องกันความร้อน หรือรายละเอียดเล็กน้อยๆ เช่น กระเบื้องหลังคาไม่ต้องมุงให้แนบสนิทก็ไม่รู้ แต่ขอให้มีความลาดเอียงพอเหมาะ เหมาะกับความรุนแรงของฝน สิ่งเหล่านี้สำคัญมากที่เราจะเรียนรู้ในเรื่องการออกแบบก่อสร้างอาคารหลังนี้

“ฝีมือช่างที่นี่ น่าจะไม่ใช้ช่างไทย เพราะฝีมือดีมาก เพราะสมัยนั้นช่างไทยยังทำอาคารแบบนี้ไม่เป็น จึงน่าจะเป็นช่างจีน ซึ่งมีที่มาจาก 2-3 แหล่ง คือมาจากเชียงไฮ้ มาจากสิงคโปร์ มาจากปีนัง บางคนมาแล้วก็ตั้งรกรากที่เมืองไทยเลยสร้างบ้านเรือน หรือบริษัทสืบเนื่องกันมา ถือว่าเป็นช่างฝีมือที่ดี นอกจากวัสดุที่ดีแล้ว ฝีมือช่างก็ต้องดีด้วย อาคารถึงจะใช้งานได้ดี

“เมื่ออนุรักษ์แล้ว เราต้องสื่อเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เพื่อให้พื้นที่กระตุ้นการเรียนรู้สำหรับคนที่มาเยี่ยมชม ได้เห็นการซ่อมแซมบูรณะอาคาร จึงได้เปิดให้คนทั่วไปได้เข้ามาดูอาคารขณะที่มีการซ่อม เพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของตัวอาคารในส่วนต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยทำมาก่อน ถือว่าเป็นครั้งแรกของประเทศที่ในระหว่างการซ่อมอาคาร ทั้งก่อนซ่อมและระหว่างซ่อม เราเปิดให้เข้าชม เพราะเราคุยกันในกลุ่มที่ทำงานว่า พิพิธภัณฑ์น่าจะเริ่มเมื่อเริ่มงาน (งานบูรณะ) ตอนที่เรารเริ่มจะซ่อมตึก เราได้ตั้งกระบวนการโบราณคดี แล้วใช้กระบวนการเรียนรู้เข้ามาเสริม

“โจทย์แรกที่เรที่ตั้งไว้ให้กับนักโบราณคดีคือ เมื่อเริ่มขุด ก็เริ่มทำนุรักษารายละเอียด ทั้งกระบวนการทำงาน และหลังการทำงาน และเราก็ทำกิจกรรมด้วย เพื่อดึงดูดผู้คน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน เข้ามาสู่การเรียนรู้แบบออนไลน์”

รณฤทธิ์ ธนโกเศศ

สถาปนิกอนุรักษ์ หัวหน้ากลุ่มงานจัดตั้งพิพิธภัณฑ์

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (2548-2553)

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

รางวัลอาคารอนุรักษ์ และ Classic Revival

ตึกกระทรวงพาณิชย์ ได้รับพระราชทาน

รางวัลอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมดีเด่น

ประเภทอาคาร ประจำปี 2549 เมื่อตึกนี้ถูกเปลี่ยน

เป็นพิพิธภัณฑ์มีการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอย

ถือเป็นสิ่งดี ทำให้สาธารณชนมีโอกาสเข้ามาใช้ประโยชน์ และชื่นชมความงามของตัวอาคารได้มากขึ้น

“อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ของพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ แห่งที่ 1 นี้ ได้รับรางวัลในประเภทอาคารสถาบันและอาคารสาธารณะ ซึ่งมีเกณฑ์ในการพิจารณา คือ เป็นอาคารที่มีอายุเกิน 50 ปี และไม่ได้อยู่ในความดูแลของสำนักพระราชวัง สอง เป็นอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมถึงคุณค่าทางด้าน สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมด้วย สาม เป็นอาคารที่ได้รับการอนุรักษ์อย่างถูกต้อง ตามหลักวิชาการ ซึ่งสามารถใช้เป็นกรณีศึกษาหรือเป็นตัวอย่างได้ และที่สำคัญที่สุด การอนุรักษ์อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) นี้ เป็นการอนุรักษ์เพื่อนำมาใช้ ประโยชน์ในยุคปัจจุบันและตอบสนองสังคม โดยการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอย เป็นพิพิธภัณฑ เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน มีประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน และ ผูกพันกับผู้คนในสังคม

รองศาสตราจารย์ ดร. บัณฑิต จุลาคัย
ประธานกรรมการการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม ปี 2549
สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์
ที่มา จุลสาร พิพิธเพลิน ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2549)

อาคารมิวเซียมสยาม หรือกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) น่าจะนับเป็นอาคารที่ โชคดีที่สุดหลังหนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมร่วมยุคที่หากไม่ผุพังไป ตามกาลเวลา ก็อาจถูกรื้อถอนด้วยเหตุจำเป็นต่างๆ ตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นทำการ กระทรวงพาณิชย์ เคยผ่านการปรับปรุงซ่อมแซม ปรับแต่งโฉม ทั้งภายนอกและ ภายในไปตามวาระต่างๆ มาหลายครั้ง ครั้นเมื่อปรับเปลี่ยนหน้าที่เป็นสถาบัน พิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ ก็ยังได้รับการอนุรักษ์ซ่อมแซมโดยทีมสถาปนิก ผู้ชำนาญการดำเนินงานอนุรักษ์ จนได้รับรางวัลอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมดีเด่น จากสมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อปี 2549

นอกจากรางวัลด้านการอนุรักษ์แล้ว การระบุสไตล์หรือรูปแบบของอาคาร ก็เป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากมาริโอ ตามาญโญ สถาปนิกผู้ออกแบบ ไม่ได้ทิ้ง หลักฐานหรือระบุแนวความคิดอันเป็นที่มาของการออกแบบอาคารแห่งนี้ไว้ เหมือน อาคารหลังอื่นที่เขาออกแบบ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเป็นอาคารรูปแบบ อิตาลีเลียนเรอเนสซองส์ ทางสมาคมสถาปนิกสยามจึงระบุว่าอาคารกระทรวง พาณิชย์ (เดิม) มีรูปแบบเป็นแบบศิลปะคลาสสิก ที่เรียกว่า Classic Revival

“อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) สร้างขึ้นในยุคที่การออกแบบและก่อสร้าง กระทำโดยช่างฝรั่ง จึงเป็นตัวอย่างแห่งยุคสมัยที่ควรค่าแก่การเก็บรักษา ออกแบบ

โดยสถาปนิกชาวอิตาเลียนชื่อ มารีโอ ตามาญโญ ตัวอาคารมีรูปแบบศิลปะคลาสสิก ที่เรียกว่า Classic Revival หรือการย้อนกลับมาของศิลปะคลาสสิก ซึ่งเป็นแนวทางที่เหมาะสมสำหรับเป็นอาคารที่ทำการ สถานที่ราชการ หรือสถาบัน มีความสง่างาม”

วสุ โปษะนันท์

สถาปนิก กลุ่มงานอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร

กรมศิลปากรอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม ปี 2549

สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์

ที่มา จุลสาร พิพิธเพลิน ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2549)

มิวเซียมสยาม

“สำหรับพิพิธภัณฑน์ใหม่นั้น เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านสถานที่ เพราะเราต้องใช้อาคารเก่าในระยะแรก อาคารกระทรวงพาณิชย์มีพื้นที่เพียง 2,200 ตารางเมตร นับว่าน้อยมาก แต่ในระยะที่สอง จะมีพื้นที่ 4,000 ตารางเมตร ก็ยังน้อยเมื่อเทียบกับพิพิธภัณฑน์ขนาดกลาง และใหญ่ในต่างประเทศ

“ดังนั้น เราจึงต้องเน้นกิจกรรมที่ไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่ภายในพิพิธภัณฑน์มากนัก นอกจากนั้น เราก็มีกลยุทธ์ว่าพิพิธภัณฑน์ตั้งอยู่ใกล้หอศิลป์ วัดพระแก้ว และพระบรมมหาราชวัง วัดโพธิ์ ปากคลองตลาด พาหุรัด-สำเพ็ง และย่านชุมชนจีนบริเวณเหล่านี้ถือว่าเป็นสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่สำคัญของพิพิธภัณฑน์ ซึ่งหากเราจัดนิทรรศการและกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสถานที่และชุมชนเหล่านี้ได้ ก็จะเป็นการประสานสัมพันธ์กันที่ช่วยลดข้อจำกัดของเราลงได้

“เมื่อพิพิธภัณฑน์แรกจะมีขนาดเล็ก ถือเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเพื่อขยายต่อ เราจึงต้องวางกลยุทธ์ให้ดี ผู้เข้าชมจะให้เห็นความแตกต่างระหว่างพิพิธภัณฑน์แบบใหม่ ที่เห็นการค้นพบความรู้ด้วยตนเอง

“เมื่อผู้เข้าชมอย่างก้าวเข้ามาในห้องแสดงนิทรรศการ จุดแรกที่จะพบก็จะต้องเป็นจุดที่สร้างความตื่นตาตื่นใจอย่างมากให้แก่ผู้ชม ต่อจากนั้น ก็จะเป็นนิทรรศการย่อยต่างๆ

“เวลานี้ การวางแผนระยะแรกกำหนดให้เป็นการไหลเลื่อนเหมือนกระแสน้ำ ซึ่งมีลำคลองแยกย่อยออกไปเป็นส่วนย่อย หากจะเป็นการแสดงวัฒนธรรมไทย ความเป็นมาของชนชาติในสุวรรณภูมิ ผู้เข้าชมก็จะได้ชมนิทรรศการทั้งสองข้างทางที่เดินไป

“การวางแผนการจัดแสดงนี้ มีความสำคัญมาก เพราะเป็นการกำหนดสภาพแวดล้อมให้ผู้เข้าชมได้มีประสบการณ์อย่างเป็นขั้นตอน และมีบูรณาการประสานสัมพันธ์กัน และจะต้องคำนึงถึงลีลาการเรียนรู้ของคนซึ่งมีความหลากหลาย คือ มีทั้งภาพ ทั้งเสียง ทั้งการให้สัมผัสสิ่งของได้

“พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้จะเป็นอย่างไรนั้น อีก 2 ปี ก็จะได้ชมกัน แต่ก็เพียงระยะแรกเท่านั้น เรื่องราวของไทยเราและดินแดนเอเชียอาคเนย์นี้มีอีกมาก เราจะต้องหาอาคารเพิ่มเพื่อจัดแสดงอีก”

อาจารย์ชัยอนันต์ สมุทวณิช เล่าถึงความคืบหน้าของ “พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้” ไว้เมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ 2548

เมื่อถึงเดือนกันยายน 2549 คณะรัฐมนตรีของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ก็ถูกล้มล้างไปด้วยการรัฐประหารของกลุ่มทหารที่เรียกตัวเองว่า “คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” (คปค.) ซึ่งในเวลาต่อมาแปรสภาพเป็น “คณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ” (คมช.) โครงการ “สมิธโซเนียนไทย” ที่มุ่งหวังจะสร้าง “คอมเพล็กซ์” พิพิธภัณฑ์ขนาดใหญ่กลางเมืองเก่าจึงล้มเลิกไปโดยปริยาย คงเหลือแต่เพียงโครงการพัฒนาอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิม ให้เป็น “พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งที่ 1” ที่ยังดำเนินต่อไป

พร้อมกับการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณกระทรวงพาณิชย์ ก็มีการออกแบบปรับปรุงบูรณะอาคาร การกำหนดเนื้อหาและรูปแบบนิทรรศการ การดำเนินการก่อสร้าง ปรับปรุงระบบ

คุณสมภาร สุดโต ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้สื่อข่าวของหนังสือพิมพ์ บางกอกโพสต์ Bangkok Post เล่าว่า

“จำได้ว่าตอนที่กระทรวงพาณิชย์ย้ายออกไปแล้ว ได้เข้าไปดูการรื้อตึกเห็นว่าเมื่อรื้อฝ้าเพดานตึกใหญ่ออกมา เปิดฝ้าออกมาแล้วถึงกับตะลึงในความงามของไม้โบราณที่ปูพื้น มันเป็นไม้สักสวยงาม ที่ช่างโบราณใส่ไม้ทั้งสองด้านอย่างตึกในสมัยก่อนไม่ได้ตีฝ้าอะไร เรายังเขียนข่าวเรื่องการรื้อตึกนี้ว่ากระทรวงพาณิชย์มีความงดงามมาก ลงในบางกอกโพสต์”

พิธีเปิดตึกในอีก 85 ปีต่อมา

จากหลักฐานเอกสาร เชื่อกันว่า อาคารหลังนี้มิได้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการ เมื่อครั้งสร้างเสร็จในปี 2465 หลังจากนั้นก็ผ่านการใช้งานมา จนกระทั่งถึงปี 2550 หรือ 85 ปีให้หลัง จึงได้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการ แต่มีใช้ในนามของกระทรวงพาณิชย์ หากแต่เป็นสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ ได้บูรณะอาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) และติดตั้งนิทรรศการเรียงความประเทศไทย เสร็จเรียบร้อยแล้ว คณะกรรมการบริหารและผู้บริหารโดย ศาสตราจารย์ (กิตติคุณ) ดร.สุรพล วิรุฬักษ์ ผู้อำนวยการสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ จึงกราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (พระอิสริยยศในขณะนั้น) เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารและนิทรรศการเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2550

ในการเตรียมการรับเสด็จ สถาบันฯ ประชุมวางแผนกำหนดรูปแบบงานมอบหมายภารกิจหน้าที่ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในวันนั้นให้กับเจ้าหน้าที่ของสถาบันฯ ทุกคน และจัดหาผู้ เชี่ยวชาญให้มาดำเนินการจัดเตรียมอุปกรณ์ต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกสำหรับการแสดงเพื่อรับเสด็จ ด้วย เช่น ชุมชนปากคลองตลาด ชุมชนท่าเตียน โรงเรียนราชินี และโรงเรียนวัดราชบพิธ ซึ่งนำวงโยธวาทิตมาบรรเลงรับเสด็จ ด้วย นอกจากนั้นยังมีการเชิญผู้แทนจากสถานเอกอัครราชทูตต่างประเทศประจำประเทศไทย เครือข่ายพิพิธภัณฑ์ต่างๆ รวมถึงคณะทำงานบูรณะอาคารคือบริษัทวิศวกร จำกัด บริษัทสโตนเฮ็นจ์ จำกัด และคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ทำการขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่กระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ในด้านการรับรองผู้ที่เข้าร่วมงาน

ในวาระสำคัญนี้ สถาบันฯ ยังได้เชิญร้านอาหารในชุมชนใกล้เคียงให้มาร่วมออกร้าน เช่น ร้านอาหารแฟลตตำรวจ ร้านอาฮิสะห์รสดี ร้านก้วยเตี่ยวแปะ (ร้านดั้งเดิมของกระทรวงพาณิชย์) เป็นต้น

23 ธันวาคม 2550 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินถึงมิวเซียมสยาม สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ โดยรถพระที่นั่งจอดเทียบประตูทางเข้าด้านถนนเศรษฐกิจ วังโยธวาทิตโรงเรียนวัดราชบพิธ บรรเลงเพลงมหาฤกษ์ คุณหญิงทิพาวดี เมฆสวรรค์ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี กล่าวถวายรายงาน ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช กล่าวถวายรายงานความเป็นมาของสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ โดย ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬักษ์ เชิญเสด็จ และทรงตีกลองมโหระทึก เป็น

23 ธันวาคม 2550 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (พระอิสริยยศขณะนั้น) เสด็จเปิดตึกกระทรวงพาณิชย์ ในฐานะเป็นตึกพิพิธภัณฑการการเรียนรู้แห่งที่ 1

สัญลักษณ์การเปิดอาคาร และเปิดนิทรรศการ เรียงความประเทศไทย ก่อนเสด็จพระราชดำเนินเข้าในอาคาร ทรงกราบพระรูปกรมพระจันทบุรีในท้องตึกเก่าเล่าเรื่องลงพระนามในสมุดเยี่ยม เสด็จเข้าชมนิทรรศการเรียงความประเทศไทยทั้ง 17 ห้อง ห้องนิทรรศการที่ทรงใช้เวลาทอดพระเนตรเป็นพิเศษ คือห้องสี่สัปดาห์วันตก ทรงเลือกกดเพลงจากตู้เพลง และทรงเล่าประสบการณ์เกี่ยวกับวัตถุจัดแสดงภายในห้อง อาทิ เรื่องโทรศัพท์ที่มีหมายเลขเพียงสี่หลัก และเครื่องโทรศัพท์ที่ต้องเป็นแบบแป้นหมุนว่าเคยทรงโทรศัพท์ไปวังเทเวศร์ คุยกับหม่อมยาย และในห้องนิทรรศการสุดท้ายชื่อห้องมองไปข้างหน้า มีคำถามให้เขียนตอบ คำถามคือ ถ้าท่านเป็นนายกรัฐมนตรี ท่านมีนโยบายที่จะทำอะไร โดยทรงเขียนตอบว่า “ไม่อยากเป็นนายก”

เมื่อทอดพระเนตรนิทรรศการจบแล้ว ทรงฉายพระรูปร่วมกับคณะผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่สถาบันพิพิธภัณฑการการเรียนรู้แห่งชาติ ณ ห้องพิพิธเพลิน 1 (ห้องนิทรรศการชั่วคราว) แล้วเสด็จออกประตูด้านหลังอาคาร เพื่อทอดพระเนตรการแสดงโขน ตอนชกนาคศึกดำบรรพ์ครุฑยิदनาค ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับสุวรรณภูมิ เมื่อจบการแสดงแล้ว มีบุคคลและคณะบุคคลเข้าเฝ้าฯ และทูลเกล้าฯ ถวายเงิน โดยเสด็จพระราชกุศล แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ในที่สุด อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม) ซึ่งนับแต่เริ่มใช้งานมาในปี 2465 โดยไม่เคยมีพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จฯ มาทรงเปิดตึก จึงได้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการ ณ วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2550 หรือในอีกเกือบร้อยปีถัดมา

คือหมุดหมาย

ในปี 2553 หนังสือ *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480* ของ ผศ. สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กล่าวถึง อาคารกระทรวงพาณิชย์ในฐานะส่วนหนึ่งของ “สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” ถือเป็นความก้าวหน้าอีกขั้นหนึ่งของการศึกษาตึกกระทรวงพาณิชย์จากมุมมองทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ที่มากกว่าการพรรณานารูปแบบที่มองเห็นด้วยสายตา เช่นในเอกสารกรมศิลปากรยุคก่อนหน้า

“เป็นอาคารแบบคลาสสิก (Classicism) ที่มีการตกแต่งน้อยมาก สูง 3 ชั้น ก่อสร้างด้วยโครงสร้างผสมระหว่างคอนกรีตเสริมเหล็กและกำแพงอิฐรับน้ำหนัก ลักษณะเด่นของอาคารอยู่ที่มุขทั้ง 3 คือ มุขกลางและหัวท้าย แบบที่เรียกว่า รูปด้านพระราชวัง (Palatial facade) มุขกลางลักษณะคล้ายป้อมทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนกลางเด่นกว่าริม 2 ข้างแบบลักษณะประตูชัย (Triumphal arch) ชั้นบน 2 ชั้น เส้นด้วยเสาอิงสูง 2 ชั้น ระเบียบไอโอนิกทรงเครื่อง (Ionic)...

“ภายในอาคารปราศจากการตกแต่งเป็นพิเศษ รูปที่ว่างที่โถงบันไดกลางดูจะโอ่อ่ากว่าบริเวณอื่น เพราะขนาดกว้างใหญ่และความสวยงามของตัวบันไดที่สามารถมองเห็นได้ตลอดถึง 3 ชั้น”

อาจารย์สมชาติตั้งข้อสังเกตด้วยว่า “ตัวอาคารถูกออกแบบให้ตั้งฉากกับแนวทแยงมุมของพื้นที่ตั้ง...ซึ่งเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างแปลก”

การบูรณะอาคารที่ดำเนินไปภายหลังจากการเกิดขึ้นของโครงการพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ ยังเปิดโอกาสใหม่ให้อาจารย์สมชาติได้ศึกษางานโครงสร้างอาคาร ซึ่งไม่เคยปรากฏแก่สายตาในยุคก่อนหน้านี้

“จากการซ่อมอาคารในปี พ.ศ. 2548-2549 ทำให้มีโอกาสได้สำรวจอาคารพบว่าโครงสร้างส่วนที่รับแรงอัดนั้น ส่วนมากยังใช้กำแพงอิฐรับแรงอัดมากกว่าคอนกรีต ในขณะที่โครงสร้างส่วนรับแรงอัดและแรงดึง เช่น คาน เป็นคอนกรีตเสริมเหล็กเสียส่วนใหญ่ พื้นอาคารส่วนที่เป็นระเบียงเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ขณะที่พื้นที่ห้องภายในกลับใช้พื้นไม้วางบนตง ทั้งนี้ อาจต้องการลดน้ำหนักตายตัวให้น้อย ขณะเดียวกันก็ตรวจพบฐานรากอาคารบางส่วนที่ทำให้สันนิษฐานว่า อาคารวางอยู่บนคลองรากคอนกรีตเสริมเหล็ก (Strip foundation) ยาวขนานไปกับกำแพง...

“การก่อสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กมีผลโดยตรงทำให้ลักษณะอาคารดูเรียบง่ายกว่างานแบบคลาสสิก (Classicism) ในรัชกาลก่อนมาก เพราะโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กไม่เหมาะที่จะใส่ลายปูนปั้นลงไปบนโครงสร้างเนื้อเรียบๆ เหล่านี้ เพราะมันอาจหลุดได้โดยง่าย นอกจากนั้นโครงสร้างแบบใหม่ยังทำให้ขนาดความหนาของกำแพงลดลงได้ถึง 50% จากกำแพงอิฐสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เคยหนาถึง 70-80 ซม. เหลือเพียง 30-40 ซม.”

ข้อสรุปของการศึกษาอาจารย์สมชาติจึงจัดวางตึกกระทรวงพาณิชย์ไว้ในฐานะหมุดหมายสำคัญของประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในประเทศไทยว่า

“อาคารหลังนี้จึงเป็นสัญญาณที่บ่งบอกถึงการมาถึงของอาคารคอนกรีตที่เรียบเกลี้ยง และการหมดสมัยไปของอาคารที่มีการประดับตกแต่งลวดลายในอนาคตอันใกล้”

100 ปี กระทรวงพาณิชย์

สิงหาคม 2563 กระทรวงพาณิชย์จัดการเฉลิมฉลองวาระครบรอบ 100 ปี การก่อตั้งกระทรวง นับตั้งแต่ “ประกาศพระบรมราชโองการ ตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์” เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2463

ในวาระนั้น ไปรษณีย์ไทยได้ออกดวงตราไปรษณียากร หรือ “แสตมป์” ชุด 100 ปี กระทรวงพาณิชย์ ชนิดราคา 3 บาท โดยมีวันแรกจำหน่ายตรงกับวันก่อตั้งกระทรวง คือ 20 สิงหาคม 2563 เป็นภาพตึกกระทรวงพาณิชย์เดิม กับตราสัญลักษณ์ 100 ปี กระทรวงพาณิชย์ คำอธิบายจากเว็บไซต์ของไปรษณีย์ไทยคือ

“ภาพอาคาร 3 ชั้น มีความโอโง่งดงาม สร้างตามสถาปัตยกรรมยุโรปแบบอิตาเลียน เรนเนสซองส์ โครงสร้างเป็นแบบผสมผสานซึ่งมีความสำคัญในแง่การเป็นรอยต่อทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่อยู่ในยุคเปลี่ยนผ่านจากระบบก่อสร้างแบบโบราณมาสู่ยุคใหม่บนตราไปรษณียากรชุด 100 ปี กระทรวงพาณิชย์เป็นอาคารที่ทำการของกระทรวงพาณิชย์ในอดีตซึ่งตั้งอยู่บริเวณท่าเตียน”

นี่คงเป็นครั้งแรกที่ปรากฏภาพตึกกระทรวงพาณิชย์เดิมอยู่บนแสตมป์

ในส่วนของกระทรวงพาณิชย์เอง แม้เมื่อย้ายที่ทำการไปยังจังหวัดนนทบุรีมาตั้งแต่ปี 2546 แล้ว ทว่าเมื่อมีการจัดพิมพ์หนังสือครบรอบวาระต่างๆ ก็ยัง

แสตมป์ที่ระลึก 100 ปี กระทรวงพาณิชย์
ใช้ภาพอาคารที่ทำการของกระทรวงพาณิชย์ในอดีต
ประกอบตราสัญลักษณ์ 100 ปี กระทรวงพาณิชย์

นำเสนอ “ความระลึกถึง” ตึกหลังเก่าดั้งเดิมที่ทำเตียน ในฐานะรากเหง้าทางประวัติศาสตร์เรื่อยมา จนถึงในวาระครบรอบ 100 ปี กระทรวงพาณิชย์

แม้หนังสือที่ระลึก 100 ปี กระทรวงพาณิชย์ จะใช้ภาพสำนักงานแห่งใหม่
ณ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ย่านสนามบินน้ำของนนทบุรี แต่เมื่อเปิดขึ้นมา หน้าตรง
ข้ามกับชื่อหนังสือก็ยังคงเป็นภาพเก่าของตึกกระทรวงพาณิชย์หลังเดิมอยู่นั่นเอง

สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม

ในปี 2564 มิวเซียมสยามตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานการค้นคว้าเรียบเรียงของ
ผศ.ดร. พิรศรี โปหาทอง แห่งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ว่าด้วยอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิมออกมาอีกเล่มหนึ่ง คือ **สถาปัตยกรรม
มิวเซียมสยาม**

หนังสือเล่มนี้ถือเป็นการศึกษาอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิมในแง่มุมทาง
ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอย่างละเอียดลออ และลึกซึ้งที่สุดเท่าที่เคยมีมา
เริ่มต้นจากบริบทที่ตั้งและบริบททางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ รวมถึงบริบททาง
สถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6
ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ตลอดจนงานวิศวกรรมของตัวอาคาร
รวมถึงการอนุรักษ์อาคารเพื่อใช้เป็น “มิวเซียมสยาม”

ในแง่หนึ่ง งานของ ดร. พิรศรีได้วิเคราะห์ และให้คำตอบแก่ข้อสังเกตของ
อาจารย์สมชาติใน **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 –
พ.ศ. 2480 (2553)** ว่า

“สันนิษฐานว่าผู้ออกแบบอาคารกระทรวงพาณิชย์จึงกำหนดตำแหน่งทาง
เข้าไว้ที่มุมที่ดินด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ที่แยกถนนท้ายวัดพระเชตุพน มาบรรจบ

ถนนสนามไชยซึ่งเป็นถนนสายหลัก แล้ววางอาคารใหม่ให้ขวางแนวแกนจากทางเข้านั้น เพื่อให้อาคารโดดเด่นเป็นสง่าเมื่อมองจากด้านถนนสนามไชยมา ใช้พื้นที่มุมแหลมนั้นทำถนนรกรอบสนามวงกลม นำไปสู่ที่เทียบรถยนต์ที่มุกกลางอาคาร อนึ่ง การวางอาคารตามทิศทางดังกล่าว ทำให้อาคารสามารถรับลมธรรมชาติจากแม่น้ำ และลมประจำฤดูกาลได้ดีพอสมควรอีกด้วย”

พร้อมกันนั้น ประเด็นสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของหนังสือ *สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม* คือการพิจารณาสิ่งก่อสร้างหลังนี้ ในฐานะ “วัตถุจัดแสดง” (museum object) ดังที่ผู้เขียนสรุปไว้ว่า

“การก่อสร้างอาคารกระทรวงพาณิชย์ในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ 100 ปีที่แล้ว เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของ ‘ชีวิต’ ของอาคารหลังหนึ่ง เป็นสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงบริบทต่าง ๆ ร่วมสมัย ทั้งย่านของเมืองอันเป็นที่ตั้ง การใช้สอย วิสัยทัศน์และพันธกิจของหน่วยงาน ตลอดจนมาตรฐานอาคารที่ทำการของราชการไทย บริบททั้งหลายเหล่านี้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จากกระทรวงพาณิชย์ สู่กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม กระทรวงเศรษฐกิจ แล้วกลับเป็นกระทรวงพาณิชย์อีกครั้ง โดยที่บริเวณที่ตั้งอาคารได้กลายสภาพเป็นย่านเมืองเก่าที่สะท้อนถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรุงเทพฯ ประกอบกับภาระงานของกระทรวงพาณิชย์ที่ทวีมากขึ้นตามกาลสมัย จนสุดท้ายกระทรวงย้ายไปยังที่ทำการใหม่ จึงเกิดการปรับปรุงอาคารกระทรวงพาณิชย์เป็นมิวเซียมสยาม สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องยาวนานกว่า 20 ปี มีแนวความคิดในการอนุรักษ์ที่คำนึงถึงคุณค่าทางสถาปัตยกรรมของอาคารเดิม หน้าที่ใช้สอยใหม่ ตลอดจนมาตรฐานอาคารของปัจจุบัน กำหนดแนวความคิดด้านเทคนิควิธีในการอนุรักษ์อาคาร

“สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยามจึงเป็นวัตถุจัดแสดง (museum object) ขนาดใหญ่ที่สามารถกระตุ้น การตั้งคำถามให้คิดทบทวน การศึกษาวิเคราะห์หาคำตอบเพื่อให้เข้าใจปัจจุบัน ตามนโยบายส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต สถาปัตยกรรมอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิมมิได้เป็นเพียงสิ่งก่อสร้างในประวัติศาสตร์ แต่เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ที่มีชีวิต มีบทบาทหน้าที่และความหมายทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเสมอตามกาลเวลา ทั้งในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา และในอนาคตข้างหน้า”

พี่รักตึกนี้

“พี่โอนมาทำงานที่สำนักนโยบายและแผน สำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ ในปี 2529 ออฟฟิศอยู่ชั้น 3 (ปัจจุบันคือห้องนิทรรศการไทยอสังการ) อยู่ตึกนี้ ประมาณ 3 ปี แล้วย้ายไปอยู่ตึกประกันภัย

“ความทรงจำเกี่ยวกับอาคารหลังนี้คือบันได ถ้าเราหันหน้าเข้าตึก จะเห็นบันไดกลาง ขึ้นมาชั้น 2 จะเป็นห้องรัฐมนตรีและห้องรับแขก เวลาขึ้นลงตึกจะใช้บันไดข้าง ระดับผู้น้อยมักใช้บันไดข้าง ที่จริงเขาไม่ได้ห้ามขึ้นบันไดกลางหรอก แต่เรากลัวว่าถ้าขึ้นมาแล้วเจอผู้ใหญ่ที่เป็นขบวนใหญ่ลงมา เราคงต้องหลบตัวลีบหรือถอยลงมา

“พี่รักตึกนี้ เราชอบความสง่างามของตึก โดยเฉพาะกระเบื้อง เป็นสิ่งที่สวยและแตกต่างจากตึกอื่นๆ มันเป็นอาคารที่หรู แต่มันไม่ใช่แบบฟรุ้งฟริ้ง มันดู elegant ไม่ใช่แบบชดช้อย คือถ้าอาคารแบบวัดวาอารามเปรียบเป็นนางเอกที่ฟรุ้งฟริ้ง ของเราก็เป็นพระเอก เรียบ เท่ สุขุม ไม่มีลายกนกวิจิตร มองเข้ามาแล้วสวยแบบเท่

“เมื่อตึกนี้ปรับปรุงเป็นมิวเซียมและให้คนนอกเข้าไปชม พี่เข้ามาชมช่วงแรกๆ เลย เพราะสงสัยว่า “เขาทำอะไรกับ “ตึกเรา” บ้านเราเป็นยังไงบ้าง ” และพี่มา 2-3 ครั้งแล้ว สวยขึ้นกว่าตอนที่เป็กระทรวงมาก กลับไปเดินก็ยังภูมิใจในตึกที่เราเคยอยู่”

ณัฐชา เบญจนราสุทธิ

รับราชการที่กระทรวงพาณิชย์ในช่วงปี 2520-2551

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

เหมือนพิพิธภัณฑ์ต่างประเทศ

“คุณอาเป็นเสมียน ทำงานที่กระทรวงพาณิชย์ เท่าที่จำได้ เราเรียนที่โรงเรียนอัมพรไพศาล เมื่อเลิกเรียนแล้วต้องไปรออาเพื่อกลับบ้านด้วยกันทุกวัน สมัยนั้นรถจอดเต็มพื้นที่ ดึกเป็นอาคารแบบราชการ เก๋ๆ โลงๆ ไม่มีแอร์ เปิดหน้าต่างรอบ เย็นสบาย โต๊ะทำงานอาเป็นโต๊ะแบบเสมียน อาทำงานที่ชั้น 2 เมื่อมาถึง เราจะวิ่งขึ้นบันไดไปชั้น 2 นั่งอยู่ที่เก้าอี้หน้าตาเหมือนเก้าอี้โรงเรียน ที่โต๊ะทำงานอา กินขนมบ้าง หรือไม่ก็วิ่งเล่นที่ระเบียง ภาพจำในวัยเด็กจะเป็นแบบนี้

“เราเป็นคนที่ชอบเข้ามิวเซียม เมื่อที่นี่เปิดเป็นมิวเซียมเราก็กลับมาดู ชอบดูนิทรรศการและมาร่วมกิจกรรมที่นี่ เพราะมันมีอะไรใหม่และน่าสนใจตลอด เมื่อลูกได้เข้ามาทำงานที่นี่ก็ตื่นเต้นดีใจ ดึกนี้แม้ว่ายังคงรูปลักษณะแบบตึกโบราณ ตึกราชการ แบบตึกแถวสนามหลวง แต่ก็ปรับปรุงได้ดี ยังมีความเก๋ ความขลัง และยังคงความสวยเอาไว้ มันพัฒนาไปในแนวที่ทันสมัยขึ้น เหมือนพิพิธภัณฑ์ต่างประเทศ เปลี่ยนภาพจำเกี่ยวกับอาคารหลังนี้ของเรา จากอาคารราชการ แบบเดิม (ที่อื่นๆ รอบๆ ก็ยังเป็นแบบนั้นอยู่) มาเป็นพื้นที่ที่ให้ความรู้และให้ความสุข มาแล้วน่าทึ่ง น่าเที่ยว”

สุนิสา สดสุน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยทีมงานมิวเซียมสยาม

“

มิวเซียมสยาม จะเป็นพิพิธภัณฑ์ที่ปลูกความรู้ให้มีชีวิต

จุดประกายความคิด ปลูกทางชีวิตอุดมปัญญา

ด้วยกระบวนการทำงานที่เปิดกว้างในวิธีแสวงหาความรู้
และสื่อสารผ่านสื่อที่หลากหลาย ในพื้นที่มรดกวัฒนธรรม
ที่ทรงคุณค่า ซึ่งมีประวัติศาสตร์ทับซ้อนมาอย่างยาวนาน

เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ตระหนักและสามารถเชื่อมโยง

อัตลักษณ์ของตน จากอดีตและปัจจุบัน

มาสร้างสรรค์อนาคตบนฐานของการรู้จักตนเอง ”

ราเมศ พรหมเย็น

ผู้อำนวยการสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

รายการอ้างอิง

อุบายการคลัง

ราม วชิราวุธ. ประวัติต้นรัชกาลที่ 6. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), หน้า 176 – 177. และดู วรชาติ มีชูบท. เบื้องลึก เบื้องหลัง ในพระราชบันทึกเรื่อง “ประวัติต้นรัชกาลที่ 6”. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2559), หน้า 209. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.1/4 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่องการค้าขายในประเทศสยาม กำลังทรุดโทรม (12 ธันวาคม 2453).

กรมพระจันทบุรี

พระประวัติและพระเกียรติคุณ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ องค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงเศรษฐกิจ. (พระนคร : กระทรวงเศรษฐกิจ, 2514) กรมพระจันทบุรี (เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ). พิมพ์แจกในงานรับพระอัฐิพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474) และ อิศร ปกมนตรี. “วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พุทธศักราช 2437 – 2482” ใน ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้ากิตติมดี กิติยากร. (กรุงเทพฯ : เจริญวิทยการพิมพ์, 2525)

157/529

คำอธิบายเรื่องคดีแบ่งกั้นสยามลัม ดู “การกำหนดน้ำที่และระเบียบการกระทรวงพาณิชย์” ซึ่งเป็นเอกสารที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงนำเสนอในการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้งที่ 4 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 15.2/1 เอกสารกระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2463 – 2464. และดูการศึกษากรณีนายลมกับแบ่งกั้นสยาม ใน พรณิ บัวเล็ก. “วิกฤตการณ์ทางการค้าและการลงทุนของกลุ่มเจ้าภีสนายอากรในสมัยรัชกาลที่ 5 – 6” สยามในกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัย

รัชกาลที่ 5. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2541), หน้า 74 – 138. พระราชหัตถเลขาที่ 157/529 ลงวันที่ 20 ธันวาคม 2456 ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.15/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ธนาคารต่างๆ แบ่งกั้นสยามที่เกี่ยวข้องกับแบ่งกั้นสยามกับมาจล (11 มิ.ย. 2454 – 19 ก.พ. 2456) หนังสือกราบบังคมทูลของเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการกระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464)

ผู้ชำนาญจากไอยคุปต์

เอกสารงบประมาณปี 2457 ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.8.2/5 งบประมาณประจำปี พ.ศ. 2457 (10 – 14 มี.ค. 2456) รายละเอียดการว่าจ้างนายเคเบิล ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 บ.5/27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด ว่าจ้างชาวต่างประเทศ นาย เจ. เอ. เคเบิล (J. A. Cable) (21 พ.ค. 2457 – 12 ก.ค. 2464). ประวัตินายเคเบิลก่อนหน้าที่จะเข้ามารับราชการในสยาม ดู “Mr. Cable” Bangkok Times. (July 8, 1921): 4.

จาก General Statistics สู “สถิติพยากรณ์”

ดู หนังสือกราบบังคมทูลที่ 17771/188 ของกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 5 มีนาคม 2457 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการกระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464) และ “ประกาศตั้งกรมสถิติพยากรณ์” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 31 (14 มีนาคม 2457) : 558.

กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์

ดู “การกำหนดหน้าที่และระเบียบการกระทรวงพาณิชย์” ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 15.2/1 เอกสารกระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2463 – 2464. “ประกาศเพิ่มนามกรมสถิติพยากรณ์” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 32 (5 กันยายน 2458): 192 – 193. หนังสือกราบบังคมทูลของเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ 7515/84 ลงวันที่ 31 สิงหาคม 2458 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการกระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464) และ “ประกาศเปลี่ยนอธิบดีกรมต่างๆ ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 32 (5 กันยายน 2458): 193 – 194. เสียงวิจารณ์ของหนังสือพิมพ์ ดู “รัฐศาสตร์นโยบาย” กรุงเทพฯ เดลิเมล์. ปีที่ 6 ฉบับที่ 1677 (8 กันยายน 2458): 2.

เสด็จในกรมฯ อธิบดี

ดูพระประวัติใน พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2491), หน้า (1) – (99). กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. “ปรารภการพิมพ์ปาฐกถา ‘สหกรณ์บางรูปในอินเดีย’ ครั้นนี้” ใน สหกรณ์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสหการสันตติ (แจ้ง อาสนจินดา). (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2480), หน้า 1.

ข้าราชการยุคนกเบิก

ดูเรื่องข้าราชการยุคแรกของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ใน พระประกาศสหกรณ์. “อนุสรณ์แต่ท่านเจ้าคุณธนการพิสิษฐ” อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ พระยาธนการพิสิษฐ (เป้า มลิณทสด). (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2514), ไม่มีเลขหน้า. “ประวัติหลวงรัตนพาณิชย์ (เจือ รัตนสถิตย์)” อักษรราชกิจของแสงทอง และการเฉลยปัญหาข้อสอบ

เพื่อเลื่อนชั้นข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นจัตวาขึ้นเป็นชั้นตรี ชั้นตรีขึ้นเป็นชั้นโท และชั้นโทขึ้นเป็นชั้นเอก ในสำนักงานปลัดกระทรวงสหกรณ์ พ.ศ. 2503. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี หลวงรัตนพาณิชย์ (เจือ รัตนสถิตย์) (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย จำกัดสินใช้, 2504), หน้า (15). “ประวัติย่อของหลวงสหการสันตติ” ใน สหกรณ์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสหการสันตติ (แจ้ง อาสนจินดา). (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2480), หน้า ค. “ประวัติพระพิจารณาพาณิชย์” หนังสือที่ระลึกเนื่องในโอกาสเปิดป้ายตึกพิจารณาพาณิชย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2540), หน้า 1 – 7. จำนวนข้าราชการกรมสถิติพยากรณ์ กับกรมพาณิชย์ และสถิติพยากรณ์ ปี 2458 ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.8.1/8 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ งบประมาณกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (7 ก.ค. 2454 – 30 มิ.ย. 2467).

ปัญหาสำหรับหนึ่ง

หนังสือกราบบังคมทูลที่ 11980/142 ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน 2458 กับ ปัญหาของกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการกระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464) และดู “การกำหนดหน้าที่และระเบียบการกระทรวงพาณิชย์” ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 15.2/1 เอกสารกระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2463 – 2464.

งานสหกรณ์

“การสหกรณ์จะเป็นหรือตายอยู่ที่การเลือกตั้งเจ้าพนักงาน” ใน พระนิพนธ์บางเรื่องเกี่ยวกับการสหกรณ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ กับเรื่องพิทยาลงกรณ์มูลนิธิ. พิมพ์ในงาน

พระราชทานเพลิงพระศพ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (มปท. : กรมสหกรณ์, 2491), หน้า 18 – 19. ดู “การกำหนดน้ำที่และระเบียบการกระทรวงพาณิชย์” ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 15.2/1 เอกสารกระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2463 – 2464.

สอบเข้าครั้งแรก

พระประมณฑ์ปัญญา. “สมุดบันทึกของพระประมณฑ์ปัญญา” พระประมณฑ์ปัญญาอนุสรณ์. (2514), ไม่ระบุเลขหน้า. และดู “การสหกรณ์จะเป็นหรือตายอยู่ที่การเลือกตั้งเจ้าพนักงาน” ใน พระนิพนธ์บางเรื่องเกี่ยวกับการสหกรณ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ กับเรื่องพิทยาลงกรณ์มูลนิธิ. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (มปท. : กรมสหกรณ์, 2491) หน้า 19. กับ พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2491), หน้า (38) – (39).

วันสอบ

พระประกาศสหกรณ์. “อนุสรณ์แต่ท่านเจ้าคุณธนาการพิสิษฐ” อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ พระยาธนาการพิสิษฐ (เป้า มิลินทสูตร). (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2514), ไม่ระบุเลขหน้า. สงวน วนิชย์กุล. “คำไว้อาลัยคุณหลวงจินดาสนิทกิจ” ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20 จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรี ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น หลวงจินดาสนิทกิจ (ละม้าย ธนะสิริ) แปลจากภาษาอังกฤษของ เซอร์ เออเนสต์ ซาเดา. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงจินดาสนิทกิจ (ละม้าย ธนะสิริ) (กรุงเทพฯ : พระจันทร์, 2523), หน้า (29). พระประมณฑ์ปัญญา. “สมุดบันทึกของพระประมณฑ์ปัญญา” พระประมณฑ์ปัญญาอนุสรณ์. (2514), ไม่ระบุเลขหน้า.

1 ใน 5

ดู พระประมณฑ์ปัญญา. “สมุดบันทึกของพระประมณฑ์ปัญญา” พระประมณฑ์ปัญญาอนุสรณ์. (2514), ไม่ระบุเลขหน้า. “ชีวิตและงานของพระประกาศสหกรณ์ (ลำดับ วีรเกียรติ) ป.จ., มปท., ม.ว.ม.” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระประกาศสหกรณ์ (ลำดับ วีรเกียรติ). (กรุงเทพฯ : ซี.พี.เอ. เซอร์วิส, 2521), หน้า 1 – 4. หลวงจินดาสนิทกิจ. “ระลึกถึงท่านรัฐมนตรีคุณพระประกาศสหกรณ์” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระประกาศสหกรณ์ (ลำดับ วีรเกียรติ). (กรุงเทพฯ : ซี.พี.เอ. เซอร์วิส, 2521), หน้า (83). “ประวัติ”. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสาธิตธนาการ (สอ้าน ณ พัทลุง). (พระนคร : ร.พ.อำพลพิทยา, 2507), หน้า 3 – 4. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หลวงชำนาญนิธิธรรด (ชำนาญ ชำนาญนิธิธรรด) นางชำนาญนิธิธรรด (จิมลิ้ม ชำนาญนิธิธรรด). (ธนบุรี : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, 2519), หน้า (1) – (2). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20 จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรี ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น หลวงจินดาสนิทกิจ (ละม้าย ธนะสิริ) แปลจากภาษาอังกฤษของ เซอร์ เออเนสต์ ซาเดา. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงจินดาสนิทกิจ (ละม้าย ธนะสิริ) (กรุงเทพฯ : พระจันทร์, 2523), หน้า (1) – (2). พระประกาศสหกรณ์. “อนุสรณ์แต่ท่านเจ้าคุณธนาการพิสิษฐ” อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ พระยาธนาการพิสิษฐ (เป้า มิลินทสูตร). (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2514), ไม่ระบุเลขหน้า. และ พระประกาศสหกรณ์. “ประสบการณ์ของข้าพเจ้าเกี่ยวกับการจัดการสหกรณ์ในจังหวัดลพบุรี” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระประกาศสหกรณ์ (ลำดับ วีรเกียรติ). (กรุงเทพฯ : ซี.พี.เอ. เซอร์วิส, 2521), หน้า 184 – 185. เรืองนายเคเบิล ดู “Mr. Cable” Bangkok Times. (July 8, 1921): 4.

สมุดสถิติพยากรณ์แห่งราชอาณาจักรสยาม

หนังสือกราบบังคมทูลที่ 11980/142 ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน 2458 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่อง จัดราชการกระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464) Department of Commerce and Statistics, Ministry of Finance. *Statistical Year Book of the Kingdom of Siam 1916*.

วังท้ายวัดพระเชตุพน

ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค. 22/6 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ดิน กระทรวงพระคลังขอที่วังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ฤๅที่วังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช เพื่อตั้งที่ทำการกองแยกธาตุ (27 มิ.ย. – 30 ธ.ค. 2460)

เรื่องเก่าของบ้านเกิด

เหม เวชกร. “เรื่องเก่าของบ้านเกิด” ผู้ที่ไม่มีร่างกาย. (กรุงเทพฯ : วิริยะ, 2547), หน้า 161 – 173.

ศาลาแยกธาตุ

ดู “การกำหนดหน้าที่และระเบียบการกระทรวงพาณิชย์” ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเอกสารชุดที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงนำเสนอในการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้งที่ 4 ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 15.2/1 เอกสาร กระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2463 – 2464. และ “ศาลาแยกธาตุ กระทรวงพาณิชย์” จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์. ฉบับที่ 7 (มกราคม 2465): 3 – 19. เรื่องการอนุรักษ์ลูกโลกบรรณาการ ดู “ประวัติ อำมาตย์เอก พระยาประสาธธาตุการย์ (กิมปี่ ประนิช)” บทความและปาฐกถาบางเรื่อง ของ พณฯ อาจารย์ สุกนิมมานเหมินท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาประสาธธาตุการย์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2513), หน้า (1) – (5).

โมโนกราฟและมิวเซียม

ดู “การกำหนดหน้าที่และระเบียบการกระทรวงพาณิชย์” ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 15.2/1 เอกสาร กระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2463 – 2464. และบทความในหนังสือพิมพ์ “Mr. Cable” *Bangkok Times*. (July 8, 1921): 4.

แผนตรวจพันธุรักษชาติ

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. “สวนพฤกษศาสตร์” *ผสมผสาน*. (พระนคร : ผดุงศึกษา, 2502), หน้า 11 – 17. ประวัติและผลงานของหมอคาร์ (A. F. G. Kerr) ดู M. Jacobs. “Reliquiae Kerrianae” *Blumea*. Vol. XI No.2 (1962): 427 – 493. ตัวอย่างรายงานการสำรวจพรรณไม้ทางภาคเหนือของหมอคาร์และคณะ ดู “รายงานของแผนกตรวจพันธุรักษชาติ” จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์. ฉบับที่ 8 (เมษายน 2466) และ ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2466)

สภาเผยแผ่พาณิชย์ หรือกระทรวงพาณิชย์

“พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลลอองธุลีพระบาทฝ่ายนา” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 37 (3 มกราคม 2463): 3352 – 3353. และ “ประกาศพระบรมราชโองการ ตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 37 (21 สิงหาคม 2463): 160 – 162.

ก้าวไปหน้า เจริญตามกัน

พระมณฑลวิเสสสภา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโรเถระ) ถวายในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธศักราช 2453 – 2467. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยามหานามราช (ม.ร.ว. จ้าง นพวงศ์). (พระนคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2498), หน้า 156 – 158. “พระบรมราชโองการประกาศนับเวลาในราชการ” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 34 (13 กันยายน 2460): 421 – 422.

“พระราชกฤษฎีกาให้ใช้เวลาลัตตรา” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 36 (21 มีนาคม 2462): 273 – 279.

มอคราม

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการกระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/3 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์. ขอยศและเครื่องแต่งตัว กระทรวงพาณิชย์ (22 พ.ย. 2463 – 13 ธ.ค. 2467).

“พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 130” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 28 (2 กรกฎาคม ร.ศ. 130): 137 – 138.

ลูกดุ่ม ไผ่ วัด แล ทนทาน

ดูหนังสือกราบบังคมทูล ที่ 188/63 ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2463 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์. ขอยศและเครื่องแต่งตัว กระทรวงพาณิชย์ (22 พ.ย. 2463 – 13 ธ.ค. 2467) และ “พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 130” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 28 (2 กรกฎาคม ร.ศ. 130): 138.

ซังดวงวัด

ดู หนังสือกราบบังคมทูล ที่ 188/63 ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2463 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์. ขอยศและเครื่องแต่งตัว กระทรวงพาณิชย์ (22 พ.ย. 2463 – 13 ธ.ค. 2467) และดู หนังสือกราบบังคมทูลของรองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ 8/862 ลงวันที่ 29 เมษายน 2464 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.8.1/17 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ งบประมาณกระทรวงพาณิชย์ (29 เม.ย.

– 6 พ.ค. 2464) และ หนังสือกราบบังคมทูล ที่ ส.100/64 ลงวันที่ 16 กรกฎาคม 2464 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการ กระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464)

เรจินัลด์ เลอเมย์

ดู หนังสือกราบบังคมทูลที่ ส.271/64 ลงวันที่ 22 กันยายน 2464 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการกระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464) และ Obituary: Reginald Le May. *Journal of the Siam Society*. Vol. 60.2 (1972): 395 – 6.

The Record

รายงานการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้งที่ 3 ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 15.2/1 เอกสาร กระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2463 – 2464. “คำนำ” จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์. ฉบับที่ 1 (มิถุนายน 2464): 1. จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ชุดที่ค่อนข้างสมบูรณ์ เท่าที่พบในปัจจุบัน เก็บอยู่รวมไว้ในกลุ่มเอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย. จดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์. รพท. 2/1 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 1 – 3 (พ.ศ. 2464). รพท. 2/2 จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 4 – 7 (พ.ศ. 2465). และ รพท. 2/3 เรื่องจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 8 – 11 (พ.ศ. 2466).

คำสร้างกระทรวง

พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชมารวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2491),

หน้า (48) ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.8.2/17 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ งบประมาณรายได้ รายจ่ายประจำปี พ.ศ. 2465 (9 – 22 มี.ค. 2465)

ตึกใหม่

ดู “กำหนดวันเปิดกระทรวงใหม่” *จินโนสยามวารศัพท์*. (17 มิถุนายน 2463): 3, *Bangkok Times*. (June 21, 1920): 6. *Bangkok Times*. (June 22, 1920): 6. *จินโนสยามวารศัพท์*. (22 มิถุนายน 2465): 3 การเตรียมเปิดที่ทำการธนาคารฮ่องกง และเซี่ยงไฮ้ ดู *จินโนสยามวารศัพท์* (29 พฤศจิกายน 2464): 2. พิธีเปิดตึก เอส.เอ.บี. ดู *Bangkok Times* (December 19, 1921): 9 ข้อเขียนเรื่องความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ดู เล็บสิงห์ (นามแฝง), “น้ำพริกป่า-น้ำปลาหวาน” *จินโนสยามวารศัพท์*. (27 กุมภาพันธ์ 2464) : 6.

วันฤกษ์จากโหร

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/6 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องเปิดกระทรวงพาณิชย์ที่สร้างใหม่ (26 – 30 ก.ย. 2465)

12 ตุลาคม 2465

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/6 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องเปิดกระทรวงพาณิชย์ที่สร้างใหม่ (26 – 30 ก.ย. 2465) “ชีวิตและงานของพระประกาศสหกรณ์ (สดับ วีรเกียรติ) ป.จ., มปช., ม.ว.ม.” ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระประกาศสหกรณ์ (สดับ วีรเกียรติ)*. (กรุงเทพฯ : ซี.พี.เอ. เซอร์วิส, 2521), หน้า 7. ดู *พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2491), หน้า (53) เรื่องของหลวงประพันธ์พัฒนาการ ดู “ประสบการณ์ของข้าพเจ้าเกี่ยวกับการจัดสหกรณ์ใน จังหวัดลพบุรี” ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ*

พระประกาศสหกรณ์ (สดับ วีรเกียรติ). (กรุงเทพฯ : ซี.พี.เอ. เซอร์วิส, 2521), หน้า 191. และดู “ประวัติ” ใน *ยถาภูตธัมม และทินมาลี*. พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงประพันธ์พัฒนาการ (สอน สามโกเศศ) และงานฌาปนกิจศพ นางประพันธ์พัฒนาการ (สุณา สามโกเศศ) (พระนคร : โรงพิมพ์อุดม, 2496), หน้า (ค) – (ข). “ข่าวในพระราชสำนัก” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 39 (15 ตุลาคม 2465): 1940. “ข่าวในพระราชสำนัก” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 39 (22 ตุลาคม 2465): 2002.

ฝ่ายค้าน

ดูรายละเอียดการศึกษาประเด็นความขัดแย้งนี้ในบทที่ 5 ของ ยุติ ไกรพิบูลย์. “บทบาทของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกับการปฏิรูปประเทศ (พ.ศ. 2435 – 2475)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523). ความเห็นนักการทูตอังกฤษ ดู เบนจามิน เอ. บัทสัน. *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕.

กระทรวง 4 แสน

ยุติ ไกรพิบูลย์. “บทบาทของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกับการปฏิรูปประเทศ (พ.ศ. 2435 – 2475)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), หน้า 328. เรื่องกระทรวงพระคลังมหาสมบัติซื้อที่ดินสถานทูตอังกฤษเดิม ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่ บางรัก ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.22/6 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ดิน ซื้อที่ดินสถานทูตอังกฤษเดิม ตำบลบางรัก (24 มี.ค. 2464 – 17 ส.ค. 2465) ข่าวตัด “สภาการคลัง” จาก *หนังสือพิมพ์ไทย* 21 กันยายน 2465 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.21/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สภาการคลัง (12 ส.ค. 2465 – 12 ก.ย. 2465) อนึ่ง พบข้อมูลว่าราคา ค่าก่อสร้างตึกกระทรวงศึกษาธิการ ถนนจักรเพชร โดยดัดแปลงต่อเติมจากบ้านเดิมของเจ้าพระยา รัตนธิเบศร์ (พุ่ม ศรีไชยันต์) คือ 122,801 บาท ดู บ้านเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ จากอดีต...สู่ปัจจุบัน. (กรุงเทพฯ : สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2543), หน้า 27.

ล่วนเป็นของใหม่

ดู หนังสือกราบบังคมทูลของพระองค์เจ้ากิติยากร ณ ราชลักษณ์ ลงวันที่ 31 สิงหาคม 2465 ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/1 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลัง มหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์ เรื่องจัดราชการ กระทรวงพาณิชย์ (20 ธ.ค. 2456 – 22 ก.ย. 2464) “ประกาศตั้งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และผู้ทำการ แทนเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 39 (18 มกราคม 2465) : 550 – 551.

“เกือบผีหลอก”

ยุวดี ไกรพิบูลย์. “บทบาทของกระทรวงพระคลัง มหาสมบัติกับการปฏิรูปประเทศ (พ.ศ. 2435 – 2475)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2523), หน้า 326 – 343. ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.8/3 เอกสาร กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลัง มหาสมบัติ ตั้งกรรมการรองคมนตรี ตรวจงบประมาณ เงินแผ่นดิน (19 ม.ค. 2466 – 21 ส.ค. 2467)

สนามลอนเดนนิสอย่างดี

เรื่องวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ในคลองบางกอกใหญ่ ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.22.1/18 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวง พระคลังมหาสมบัติ พระราชทานที่ดิน พระราชทาน ที่ดินถนนประมวล และตำบลบางกอกใหญ่แก่กรมหมื่น

พิทยาลงกรณ์ (12 พ.ค. 2459 – 6 มิ.ย. 2465) เรื่องกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์กับกีฬาเทนนิส ดู พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. (พระนคร : โรงพิมพ์ ไทยเชม, 2491), หน้า (13) – (14) และ (59) – (60).

หนุ่มนักเรียนนอก

รามจิตติ. “หัวใจชายหนุ่ม” ดุสิตสมิต. เล่ม 11 ฉบับที่ 123 (14 พฤษภาคม 2464): 97. ดูประวัติใน พระยาโกมารกุลมนตรี. ประมวลไวยาหาร. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก พระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร) (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2504), หน้า (ก) – (จ). “ประกาศพระบรมราชโองการตั้งกรม ทะเบียนการค้า และตั้งที่ปรึกษากฎหมายแห่งสภา เผยแพร่พาณิชย์” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 40 (20 มกราคม 2466): 243 – 244. พระยา โทณวนิกมนตรี. (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์, 2516), หน้า (5).

ทำเนียบกระทรวงพาณิชย์ 2466

“ทำเนียบกระทรวงพาณิชย์” จดหมายเหตุสภา เผยแพร่พาณิชย์. ฉบับที่ 11 (มกราคม 2466) : 121 – 124. อยู่ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. รฟท. 2/3 เรื่องจดหมายเหตุของสภาเผยแพร่พาณิชย์ ฉบับที่ 8 – 11 (พ.ศ. 2466).

สนามสอบ

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ใน ชีวิตข้าพเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 307 – 313.

ราชทินนาม

ดูตัวอย่างราชทินนามใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ค.16/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพาณิชย์. ขอยศและเครื่องแต่งตัว กระทรวงพาณิชย์ (22 พ.ย. 2463 – 13 ธ.ค. 2467)

กระทรวงนักเขียน

หลวงบุญยานพพานิชย์. “คำนำอักษรารวลิ” อักษรารวลิของแสงทอง และการเฉลยปัญหาข้อสอบเพื่อเลื่อนชั้นข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นจัตวาขึ้นเป็นชั้นตรีชั้นตรีขึ้นเป็นชั้นโท และชั้นโทขึ้นเป็นชั้นเอก ในสำนักงานปลัดกระทรวงสหกรณ์ พ.ศ. 2503.

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี หลวงรัตนพานิษฐ์ (เจือ รัตนสถิตย์) (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ชายส่งแห่งประเทศไทย จำกัดสินใช้, 2504), หน้า (2). “ประวัติหลวงบุญยานพพานิชย์ (อรุณบุญยานพ)” อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงบุญยานพพานิชย์. (โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ, 2508), ไม่ระบุเลขหน้า. ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า.

(กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 328 – 330.

สยามรัฐพิพิธภัณฑสถานและสวนลุมพินี

ดู “พระประวัติ” งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าลักษณะกร เกษมสันต์. (มปท. : เอรารัตนการพิมพ์, 2520), หน้า (ก) – (ง). “แจ้งความสยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน พ.ศ. 2468” จดหมายเหตุสภาเผยแผ่พานิษฐ์. ฉบับที่ 17 (กรกฎาคม 2468) : 2 – 4. อยู่ใน จดหมายเหตุสภาเผยแผ่พานิษฐ์. รพท. 2/8 เรื่องจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พานิษฐ์ ฉบับที่ 16 – 19 (พ.ศ. 2468). และ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. “สวนพฤกษศาสตร์” ผสมผสาน. (พระนคร : ผดุงศึกษา, 2502), หน้า 11 – 17.

คมนาคมและพาณิชยกรรม

“ประกาศรวมหน้าที่ราชการตั้งเป็นกระทรวงคมนาคมและพาณิชยกรรม” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42 (28 มีนาคม 2468): 417 – 418. และ “ประกาศตั้งผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงคมนาคมและพาณิชยกรรม” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42 (28 มีนาคม 2468): 418 – 419.

พาณิชยและคมนาคม

หนังสือที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงมีไปยังราชเลขาธิการ ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 7 พ.1/2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงพาณิชยและคมนาคม เบ็ดเสร็จกระทรวงพาณิชยและคมนาคม รวมหน้าที่ราชการกระทรวงพาณิชยและคมนาคมเป็นกระทรวงเดียวกัน และเรื่องจัดราชการต่างๆ (31 มี.ค. 2468 – 28 พ.ค. 2474) ดู “ประกาศเปลี่ยนนามกระทรวงคมนาคมและพาณิชยกรรม เป็นกระทรวงพาณิชยและคมนาคม” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42 (31 มีนาคม 2468) : 440. และ “ประกาศเปลี่ยนตำแหน่งนายกสภาเผยแผ่พานิษฐ์” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42 (31 มีนาคม 2468): 439. ดู พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2491), หน้า (54).

กรมพระกำแพงเพชรฯ

พระภักติกิจโกศล. “ผู้รักษารถไฟเป็นอาชีพ” ในการรถไฟแห่งประเทศไทย. การรถไฟแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเกษม ศรีพิชัย. (พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ: 2508): ไม่ระบุเลขหน้า. หลวงถวิลเศรษฐพณิชยกรรม. “แต่จันทร์จ้าว” อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงถวิลเศรษฐพณิชยกรรม. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2524), หน้า 38 – 39. เชิด โทณวนิก, “คำไว้อาลัย” พระยาโทณวนิกมณตริ. (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์, 2516), หน้า (27).

เด็มยศ

พระยาอนุมาณราชธน. เรื่องพระราชลัญจกรและตราประจำตัวประจำตำแหน่ง. (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493), หน้า 32 – 33, 42 – 43. ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 368. พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา. “ชีวิตพ่อ” ใน อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนิน

พระราชทานเพลิงศพ หลวงพิสุจน์พาณิชย์ลักษณ์
(หม่อมหลวงเพ็ญยศ อิศรเสนา). (กรุงเทพ : หจก.
โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528), หน้า 43.

ใคร ทำอะไร ที่ไหน

“ประกาศตั้งกรมพาณิชย์ในกระทรวงพาณิชย์และ
คมนาคม” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 48 (9 สิงหาคม
2474), หน้า 171 – 172. “ประกาศตั้งกรมตรวจ
กสิกรรมในกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม” ราชกิจ
จานุเบกษา. เล่ม 47 (15 มีนาคม 2473), หน้า 436
– 437. หลวงถวิลเศรษฐพิพิธ. “แต่จันทร
จ้าว” อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงถวิล
เศรษฐพิพิธ. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม,
2524), หน้า 38. ถัด พรหมมานพ. ภูมิศาสตร์
มณฑลกรุงเทพ. (พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร,
2474), หน้า 60. ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า
กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า.
(กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523),
หน้า 346. ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์).
ประวัติการค้าไทย. (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น,
2516), หน้า 387.

พิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าสยาม

Arnold Wright. *Twentieth Century Impressions
of Siam : its history, people, commerce,
industries, and resources, with which is
incorporated an abridged edition of Twentieth
century impressions of British Malaya.*
(London: Lloyd's Greater Britain Pub. Co.,
1908), pp. 252 – 253. ถัด พรหมมานพ.
ภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพ. (พระนคร : โรงพิมพ์
ธรรมพิทยาคาร, 2474), หน้า 81. “ข่าวในพระราช
สำนัก” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 43 (26 ธันวาคม
2469), หน้า 3460. Minister of Commerce and
Communication. *Siam: Nature and Industry.*
(Bangkok: Bangkok Times Press, 1930), p. 306.

ปฐมบรมราชานุสรณ์

รายละเอียดการก่อสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า ดู
กรมศิลปากร. พระราชพิธีฉลองพระนครครบ 150
ปี. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525) แนวคิด
การสร้างร้านให้เข้าได้ทางลาดสะพาน ดู หลวง
ประกอบยันตรกิจ. “ปาฐกถาเรื่องสะพานพระพุทธ
ยอดฟ้า” รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สมาคมอาจารย์
สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. 2470 – พ.ศ. 2474. พิมพ์ใน
การปลงศพ หลุน อินทรมนตรี (พระนคร : โรงพิมพ์
บำรุงนุกุลกิจ, 2474), หน้า 408. คำบรรยาย
พิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าสยามดูหัวข้อ Economic
Museum ใน Eric Seidenfaden. *Guide to
Bangkok with Notes on Siam.* 3rd edition
(Bangkok : The Royal State Railways of
Siam, 1932), p. 283.

พลิกแผ่นดิน

“ประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลอง
กระทรวงต่างๆ และรวมกระทรวง” ราชกิจจานุ
เบกษา. เล่ม 49 (29 มิถุนายน 2475): 180-
182. “พระราชบัญญัติจัดตั้งกระทรวงและกรม
พุทธศักราช 2476” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 50
(12 พฤษภาคม 2476): 172-178. “พระราช
บัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช
2476” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 50 (9 ธันวาคม
2476): 763-771. “พระราชบัญญัติปรับปรุง
กระทรวงทบวงกรมแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช
2477” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 51 (14 ตุลาคม
2477): 705-708. “พระราชบัญญัติปรับปรุง
กระทรวงทบวงกรมแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช
2477 (ฉบับที่ 3)” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 51
(31 มีนาคม 2477): 1443-1448. พชร อิศรเสนา
ณ อยู่ยยา. “ชีวิตพ่อ” ใน อนุสรณ์ในงานเสด็จ
พระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ หลวงพิสุจน์
พาณิชย์ลักษณ์ (หม่อมหลวงเพ็ญยศ อิศรเสนา).
(กรุงเทพ : หจก.โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528), หน้า 48.

กลางคลื่นลม

คำพูดที่พระยาเฉลิมอากาศกล่าวกับพระยาพลพลพยุหเสนา ดู พระธรรมนิเทศทวยหาญ. เรื่องเกล็ดส่วนตัว. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานรับพระราชทานเพลิงศพ พลอากาศโท พระยาเฉลิมอากาศ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มหาภูธรราชวิทยาลัย, 2499), หน้า 33. ประวัติพระยาเฉลิมอากาศ ดู อนุสรณ์เฉลิมอากาศ. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลอากาศโท พระยาเฉลิมอากาศ (กองทัพอากาศ, 2499) คำยกย่องพระยาโทณวณิกมนตรี ดู ชูลี สารนุสิต, “เจ้าคุณโทณวณิกมนตรีในความทรงจำของข้าพเจ้า” พระยาโทณวณิกมนตรี. (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์, 2516), หน้า (32). รายละเอียดคดีความของพระยาโทณวณิกมนตรี ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช. “กรณีความขัดแย้งระหว่างนักการเมืองกับข้าราชการประจำในประเทศไทย” วารสารสังคมศาสตร์. ปีที่ 13 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม 2519): 20 – 38.

รัฐมนตรีสามเหล้าทัพ

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 41/2475 วันจันทร์ที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475. “ประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 49 (21 ธันวาคม 2475): 573. “ประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรี” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 49 (21 ธันวาคม 2475): 574 – 576. “พระราชบัญญัติเทียบตำแหน่งรัฐมนตรีกับตำแหน่งเสนาบดีแต่ก่อน พุทธศักราช 2475” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 49 (25 ธันวาคม 2475): 577 – 578. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี พระยาศรยุทธเสนี (กระแสนประวาทะนาวิน). (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์มหาภูธรราชวิทยาลัย, 2526), หน้า ๘ – ๘

ข้าราชการหญิงรุ่นแรก

ดู “คุณบุญพาศ์ ชุมมานนท์ ข้าราชการหญิงคนแรกของกระทรวงพาณิชย์” 75 ปี กระทรวงพาณิชย์. ที่ระลึกเนื่องในวันสถาปนากระทรวงพาณิชย์ ครบรอบ 75 ปี 20 สิงหาคม พ.ศ. 2538 (กรุงเทพ : บริษัท

แอ็ดวานพับลิชชิ่ง จำกัด, 2538), หน้า 68 – 69. และ สุใจ เชื้อใหญ่ “อาลัยสะอาด” ใน ชุมนุมเรื่องสั้นของ พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด ชุมมานนท์ (2512), หน้า (37).

พญาภาษาพาณิชย์

แปลก ณ พัทลุง. “อาลัยคุณสะอาดเพื่อนรัก” ใน ชุมนุมเรื่องสั้นของ พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด ชุมมานนท์ (2512), หน้า (33). สุใจ เชื้อใหญ่. “อาลัยสะอาด” ใน ชุมนุมเรื่องสั้นของ พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด ชุมมานนท์ (2512), หน้า (37) – (38).

ยุบ-แยก-ย้าย

“พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช 2484” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 58 (19 สิงหาคม 2484): 1042 – 1043. “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องให้ใช้ตราตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการเศรษฐกิจและกระทรวงคมนาคม” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 58 (14 ตุลาคม 2484): 1688. “พระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช 2484 พุทธศักราช 2485” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 59 ตอนที่ 31 (5 พฤษภาคม 2485): 1023 – 1028. “พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกรมการสนเทศในกระทรวงพาณิชย์ พุทธศักราช 2485” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 59 ตอนที่ 37 (2 มิถุนายน 2485): 1200 – 1203.

สงครามมหาเอเชียบูรพา

สุใจ เชื้อใหญ่ “อาลัยสะอาด” ใน ชุมนุมเรื่องสั้นของ พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด ชุมมานนท์ (2512), หน้า (37) – (38). หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ “คำไว้อาลัยแด่นายสะอาด ชุมมานนท์” ชุมนุมเรื่องสั้นของ พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด ชุมมานนท์ 2512 หน้า (11)

ภัยทางอากาศ

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 464 – 469.

น้ำท่วมใหญ่ 2485

ทบ นลราชสุวัจน์. “รำลึกถึง คุณสะอาด ชุมมานนท์” ชุมนุมเรื่องสั้นของ พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด ชุมมานนท์ 2512 หน้า (19). ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 474 และ 476. พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา. “ชีวิตพ่อ” ใน อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ หลวงพิสุจน์พาณิชย์ลักษณ์ (หม่อมหลวงเพิ่มยศ อิศรเสนา). (กรุงเทพ : หจก.โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528), หน้า 56 – 57.

ประวัติการค้าขายของไทย

เดช สนิทวงศ์. “เบิกเรื่อง” วัฒนธรรมไทย เรื่องประวัติการค้าขายของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ, 2486.

ร่างกันเกิดสำราญใจ

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 476. และ พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา. “ชีวิตพ่อ” ใน อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ หลวงพิสุจน์พาณิชย์ลักษณ์ (หม่อมหลวงเพิ่มยศ อิศรเสนา). (กรุงเทพ : หจก.โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528), หน้า 53 – 54.

อพยพ

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 496. และ ทบ นลราชสุวัจน์. “รำลึกถึง คุณสะอาด ชุมมานนท์” ชุมนุมเรื่องสั้นของ พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด ชุมมานนท์ 2512 หน้า (19) – (20).

สันติภาพ

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 495 และ 505. ประวัติกระทรวงพาณิชย์. พิมพ์เผยแพร่เนื่องในโอกาสงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. (กระทรวงพาณิชย์ 2525), หน้า 101 – 102.

การกลับมาของกระทรวงเศรษฐกิจ

“พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2495” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 69 ตอนที่ 16 (11 มีนาคม 2495), หน้า 323.

“ประกาศคณะกรรมการควบคุมการขนส่ง เรื่อง กำหนดเส้นทางสำหรับการขนส่งประจำทางด้วยรถยนต์โดยสาร ในจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 72 ตอนที่ 22 (22 มีนาคม 2498): 698. และ “ประกาศคณะกรรมการควบคุมการขนส่ง เรื่อง กำหนดเส้นทางสำหรับการขนส่งประจำทางด้วยรถยนต์โดยสาร” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 78 ตอนที่ 25 (21 มีนาคม 2504): 719.

ไม้เท้ากายสิทธิ์

ดู สง่า กาญจนาคพันธุ์. ประวัติการค้าไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : กระทรวงเศรษฐกิจ, 2495), หน้า (ข) – (ข). ต่อมาเมื่อมีการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ซ้ำอีก ขุนวิจิตรมาตราจึงผนวกเอา “ประวัติของกระทรวงพาณิชย์ที่ได้เขียนไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2495 เข้าไปด้วย เพราะเป็นตอนขยายเรื่องราวของการค้าในยุคปัจจุบันตอนที่มาตั้งเป็นรูปกระทรวงโดยละเอียด เป็นการเชื่อมเรื่องของอดีตกับปัจจุบันให้ติดต่อกัน” (จนถึงขณะนี้ ยังค้นไม่พบว่า “ประวัติกระทรวงพาณิชย์” ฉบับดังกล่าว ตีพิมพ์ครั้งแรกที่ใด) เรื่อง “ไม้เท้ากายสิทธิ์” ที่อ้างในที่นี้ดู ขุนวิจิตรมาตรา. ประวัติการค้าไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, 2516), หน้า 387 – 388.

พระอนุสาวรีย์ที่หน้าตึก

กองโบราณคดี กรมศิลปากร. โบราณสถานและอนุสาวรีย์สำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2525), หน้า 209 – 211. พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา. “เนื่องในโอกาสครบรอบ 59 ปี กรมส่งเสริมการส่งออก (2554)” *ประวัติชีวิตและผลงาน พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา ข้าราชการบำนาญ* ฉบับต้นแบบ. (นนทบุรี : กระทรวงพาณิชย์, 2555), หน้า 141. พระประวัติและพระเกียรติคุณ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ องค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงเศรษฐกิจ (พระนคร : กระทรวงเศรษฐกิจ, 2514), หน้า ค. สำนักพระราชพิธี. พระราชกรณียกิจ ระหว่างเดือน ตุลาคม 2513 – กันยายน 2514. (มปท. : ศิริมิตรการพิมพ์, 2541), ไม่ระบุเลขหน้า. สำนักพระราชพิธี. พระราชกรณียกิจ ระหว่างเดือน ตุลาคม 2514 – กันยายน 2515. ไม่ระบุเลขหน้า. “ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 216” *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 89 ตอนที่ 145 ฉบับพิเศษ (29 กันยายน 2515), หน้า 1 – 16.

อาณาจักร “กระทรวงท่าเตียน”

หม่อมเจ้าชัชมนบุตร ชุมพล. “คำให้อาลัย หลวงประทีปสรณ์” *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงประทีปสรณ์ (แทน จิตราคณี)* (พระนคร : โรงพิมพ์ชาวพาณิชย์, 2513), หน้า 4. พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา. “เนื่องในโอกาสครบรอบ 59 ปี กรมส่งเสริมการส่งออก (2554)” *ประวัติชีวิตและผลงาน พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา ข้าราชการบำนาญ* ฉบับต้นแบบ. (นนทบุรี : กระทรวงพาณิชย์, 2555), หน้า 139 – 140.

เกาะรัตนโกสินทร์

ดู เอกสารส่วนบุคคล อดุล วิเชียรเจริญ รหัส สบ 11-02-03-04-11 สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. *การประชุมคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้งที่ 1/2522 วันที่ 31 มกราคม 2522*. [ม.ป.ท.]: 2559. และดูรายละเอียด

ของคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นโดยกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงศึกษาธิการใน กรมศิลปากร กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์*. (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์, 2525), หน้า 646 – 658.

ฉลองกรุง

กรมศิลปากร กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์*. (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์, 2525), หน้า 489, 679 – 680. และ *ประวัติกระทรวงพาณิชย์*. พิมพ์เผยแพร่เนื่องในโอกาสงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. (กรุงเทพฯ : กระทรวงพาณิชย์, 2525), หน้า 99 – 102. อนึ่ง เนื้อหาส่วนใหญ่ของหนังสือเล่มนี้ยกมาจาก *ประวัติกระทรวงพาณิชย์ในวาระครบรอบปีที่ 60*. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2523)

สวยงามราวกับเนรมิต

เฉลิมศักดิ์ นากสวาสดี “เมื่อผมทำงานกับท่านปลัดฯ พชร” 60 ปี พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา. (2537), หน้า 24 – 25. กรมศิลปากร กองโบราณคดี. *รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (ประเภทอาคารของทางราชการ)*. (กรุงเทพฯ : บริษัททรัพยากรพัฒนจำกัด, 2535), หน้า 78, 81.

ชีวิตนักข่าวในรั้วกระทรวงท่าเตียน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ไกรสิทธิ์ พุทธิรักษา สมาน สุดโต และชลลดา อิงศรีสว่าง ช่วงเดือนมีนาคม 2565 โดยสุภาภรณ์ อัสฎมกุล ส่วนคำบอกเล่าของ สราวุธ สิงห์เอี่ยม มาจาก “ชุมชนพาณิชย์” *พาณิชย์าทร*. ฉบับพิเศษ 84 ปี กระทรวงพาณิชย์ 2463 – 2547

หลักฐานใหม่

Elena Tamagno. “Mario Tamagno: Twenty-five Years Serving the Court of Siam as an Architect (1900 – 1925)” *First International Conference on Italian-Thai Studies from the Nineteenth*

Century to the Present. Bangkok : Silpakorn University and Maha Chula Bannakhan Printing House, 1997. และ เอเลนา ตามานโญ. “มาริโอ ตามานโญ ยี่สิบห้าปีแห่งการเป็นสถาปนิกในราชสำนักสยาม (2443 – 2468)” *เมืองโบราณ* ปีที่ 24 ฉบับที่ 2 (เมษายน – มิถุนายน 2541): 29 – 45. รายละเอียดของตำหนักน้ำ ดู อิศร ปกมนตรี. “วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พุทธศักราช 2437 – 2482” ใน *ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้ากิตติมดี กิติยากร*. (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2525), หน้า 67 – 72.

มาริโอ ตามานโญ

ประวัติย่อและผลงานของตามานโญ ดู เอเลนา ตามานโญ. “มาริโอ ตามานโญ ยี่สิบห้าปีแห่งการเป็นสถาปนิกในราชสำนักสยาม (2443 – 2468)” *เมืองโบราณ* ปีที่ 24 ฉบับที่ 2 (เมษายน – มิถุนายน 2541): 29 – 45. เงินเดือนของตามานโญ ดูหนังสือกราบบังคมทูลของเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ 3302/57 ลงวันที่ 15 มิถุนายน ร.ศ. 131 (2455) ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 บ.5/61 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด ว่าจ้างชาวต่างประเทศ จ้างชาวต่างประเทศ ในกรมสุขาภิบาล 18 ราย (16 ก.พ. 2445 – 10 ต.ค. 2467). โครงการจัดตั้งสถานอำนวยการศิลปบูรณของตามานโญ ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 น. 1/45 เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6 เบ็ดเสร็จกระทรวงนครบาล เรื่อง รักษาศิลปโบราณ (เป็นความเห็นของนายตามานโญ) (22 มี.ค. 2462 – 10 มี.ย. 2464)

ย้ายกระทรวง

ฉลวย จารุภานานนท์ (บรรณาธิการ). *การอนุรักษ์อาคารกระทรวงพาณิชย์ (เดิม)*. (กรุงเทพฯ : บริษัทตีวกรการช่าง จำกัด, 2550), หน้า 5. เอกสารส่วนบุคคล อุดล วิเชียรเจริญ รหัส สป 11-02-03-34 สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. *การประชุมคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์*

ครั้งที่ 7/2524 วันที่ 23 ธันวาคม 2524.

[ม.ป.ท.]: 2559. *สวนนาคราภิรมย์*. (กรุงเทพฯ : สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2553)

ตึกร้าง

“ตำนานคน...ตำนานตึก” *พาณิชยาท* ฉบับพิเศษ 84 ปี กระทรวงพาณิชย์ 2463 – 2547. จเร จุฬารัตนกุล. “ผู้พัฒนา พาณิชยภัตตาคาร” *ประวัติชีวิตและผลงาน พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา ข้าราชการบำนาญ* ฉบับต้นแบบ. (นนทบุรี : กระทรวงพาณิชย์, 2555), หน้า 56.

โบราณสถาน

“ประกาศกรมศิลปากรเรื่องขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 122 ตอนพิเศษ 126 ง (7 พฤศจิกายน 2548): 12.

สมิธโซเนียนไทย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. “สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ” <https://mgronline.com/daily/detail/9470000095145>

น่าเสียดาย

ตัดตอนจากโพสต์เฟซบุ๊ก Chaturon Chaisang วันที่ 28 เมษายน 2565

แหล่งเรียนรู้ที่ร่มรื่น

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. การประชุมคณะอนุกรรมการกลั่นกรองและพิจารณาแผนการดำเนินงานในกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้งที่ 2/2549 วันที่ 28 มิถุนายน 2549. [ม.ป.ท.]: 2559.

ความท้าทายคือการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

จุลสาร พิพิธภัณฑ์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2549)

ตึกสอนคน

จุลสาร พิพิธภัณฑ์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2549)

งานโบราณคดีกลางกรุง

กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์. *โบราณคดีมิวเซียมสยาม*.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2563)

รางวัลอาคารอนุรักษ์ และ Classic Revival

จุลสาร พิพิธภัณฑ์ ปีที่2 ฉบับที่ 2
(เมษายน-มิถุนายน 2549)

มิวเซียมสยาม

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. “พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ขนาดเล็ก”
<https://mgronline.com/daily/detail/948000028847> ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สมาน สุดโต ช่วง
เดือนมีนาคม 2565 โดยสุภาภรณ์ อัญมณคล

คือหมุดหมาย

สมชาติ จิงศิริอารักษ์. *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก
ในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2480*. (กรุงเทพฯ
: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2553), หน้า 367 – 370.

100 ปี กระทรวงพาณิชย์

กระทรวงพาณิชย์. *100 ปี กระทรวงพาณิชย์*.
(กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
จำกัด (มหาชน), 2563]

สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม

พีรศรี โกวาทอง. *สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม*.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 92, 163.

การสัมภาษณ์

จเร จุฑารัตนกุล. สัมภาษณ์. 16 ธันวาคม 2563.

จาตุรนต์ ฉายแสง. สัมภาษณ์. 27 เมษายน 2565.

ณัฐยา บุญจนரசุทธิ. สัมภาษณ์. 21 ธันวาคม
2564.

นงพร สเลลนันท. สัมภาษณ์. 23 ธันวาคม 2564.

พนิต กุลศิริ. สัมภาษณ์. 1 ธันวาคม 2564.

พรวิไล วินุทพรหมณกุล. สัมภาษณ์. ตุลาคม 2563.

พ.ด.ท. พิทยา เกิดศิริ. 10 กุมภาพันธ์ 2565.

รณฤทธิ์ ธนโกเศศ. สัมภาษณ์. 17 พฤษภาคม 2565.

ลีนวัตร อีระพงษ์รามกุล. สัมภาษณ์. 1 เมษายน 2565.

วิไลวรรณ ท้ววงศ์ศรี. สัมภาษณ์. 21 ธันวาคม 2564.

สมชาย เฉลยจิตรธรรม. สัมภาษณ์. 26 ตุลาคม 2564.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. สัมภาษณ์. 1 กรกฎาคม 2565.

สุนิสา สดสุน. สัมภาษณ์. 2 มีนาคม 2565.

อรนุช โอสถานนท์. สัมภาษณ์. 18 ธันวาคม. 2563.

อำนาจ คีตพรรณนา. สัมภาษณ์. 24 กุมภาพันธ์.
2564.

ที่มาภาพ

อุบายการคลัง

ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ สวนลุมพินี พ.ศ. 2468.
โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์.

กรมพระจันทบุรี

พีรศรี โกวาทอง. *สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม*.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 35.

จาก General Statistics สู “สถิติพยากรณ์”

“ประกาศตั้งกรมสถิติพยากรณ์” *ราชกิจจานุเบกษา*.
เล่ม 31 (14 มีนาคม 2457).

กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์

“ประกาศเพิ่มนามกรมสถิติพยากรณ์” *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 32 (5 กันยายน 2458).

เสด็จในกรมฯ อธิบดี

พีรศรี โกวาทอง. *สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม*.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 36.

ปัญหาสำหรับหนึ่ง

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.1/1516 เรื่อง
กระทรวงการคลัง, ส่งสมุดกล่าววิธีสหกรณ์โดยย่อ
กับปัญหาเรื่อง การในกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์

1 ใน 5

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระประกาศ
สหกรณ์ (สดับ วีรเกียรติ) (2521)

สมุดสถิติพยากรณ์แห่งราชอาณาจักรสยาม

Statistical Year Book of the Kingdom of Siam
1916

เรื่องเก่าของบ้านเกิด

แผนที่กรุงเทพ จ.ศ. 1249 (2430)

ศาลาแยกธาตุ

พิรศรี โปหาทอง. สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 43.

บทความและปาฐกถาบางเรื่อง ของ ำพนฯ
อาจารย์ สุกิจ นิยมานเหมินท์ รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ พระยาประสาธธาตุการย์
(2513)

แผนกตรวจพันธุ์รุกชาติ

M. Jacobs. "Reliquiae Kerrianae" *Blumea*.
Vol. XI No.2 (1962)

สภาเผยแผ่พาณิชย์ หรือกระทรวงพาณิชย์

"ประกาศพระบรมราชโองการ ตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์"
ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 37 (21 สิงหาคม 2463).

ก้าวไปหน้า เจริญตามกัน

พระประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส (2514).

มอคราม

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. ค.16/3 เรื่องขอยศและ
เครื่องแต่งตัว กระทรวงพาณิชย์

ลูกดุ่ม ไม้วัด แลทานาน

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20 จดหมายเหตุเรื่อง
ทางไมตรี ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น อนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงจินดาสนิท
(ละม้าย ธนะสิริ) (2523)

ซังตวงวัด

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. ค.16/3 เรื่องขอยศและ
เครื่องแต่งตัว กระทรวงพาณิชย์

เรจินัลด์ เลอเมย์

พิรศรี โปหาทอง. สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 141.

The Record

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ

12 ตุลาคม 2465

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ

หนุ่มนักเรียนนอก

การธนาคารพาณิชย์ จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพพระยาไทนวนิกมนตรี (2516)

สยามรัฐพิพิธภัณฑ์และสวนลุมพินี

ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ สวนลุมพินี พระพุทธศักราช
2468 ซึ่งเตรียมจัดพิมพ์เผยแพร่เนื่องในงานสยาม
รัฐพิพิธภัณฑ์
หोजดหมายเหตุแห่งชาติ

คมนาคมและพาณิชย์การ

"ประกาศรวมหน้าที่ราชการตั้งเป็นกระทรวงคมนาคม
และพาณิชย์การ" ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42
(28 มีนาคม 2468)

พาณิชย์และคมนาคม

"ประกาศเปลี่ยนนามกระทรวงคมนาคมและ
พาณิชย์การ เป็นกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม"
ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42 (31 มีนาคม 2468)

กรมพระกำแพงเพชรฯ

พิรศรี โปหาทอง. สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 143.

เดิมยศ

อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ
หลวงพิสุจน์พาศิขย์ลักษณ์ (หม่อมหลวงเพิ่มยศ
อิศรเสนา) (2528)

พิพิธภัณฑ์สรรพสินค้าสยาม

Siam Nature and Industry (1930)
กระทรวงพาณิชย์

รัฐมนตรีสามเหล่าทัพ

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี
พระยาครุฑเสณี (กระแสน ประวาหะนาริน) (2526)

พหุภาษาพาศิขย์

พระประมณฑ์ปัญญาอนุสรณ์ (2514)

สงครามมหาเอเชียบูรพา

ชุมนุมเรื่องสั้นของพุทธทาสภิกขุ
อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
นายสะอาด ชุมมนานท์ (2512)

ภัยทางอากาศ

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

ประวัติการค้าขายของไทย

ปกหนังสือ ประวัติการค้าไทย ขุนวิจิตรมาตรา
(2516)

ไม้เท้ากายสิทธิ์

พีรศรี โปหาทอง. สถาปัตยกรรมมิมวเซียมสยาม.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 32, 112.
สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

พระอนุสาวรีย์ที่หน้าตึก

พระราชกรณียกิจ ระหว่างเดือน ตุลาคม 2514
– กันยายน 2515 (2515)

ชั้นสองคือหัวใจ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สวยงามราวกับเนรมิต

60 ปี พชร อิศรเสนา ณ อยุธยา (2537)

รักษาความหลัง

“โฉมใหม่ของกระทรวงพาณิชย์.” ใน บ้านและสวน
20, 232 (ธันวาคม 2538) หน้า 135-141

อย่าไปเหยียบพรมแดง

กระทรวงพาณิชย์

ความทรงจำ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

มาริโอ ตามาญโญ

พีรศรี โปหาทอง. สถาปัตยกรรมมิมวเซียมสยาม.
(กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ,
2564), หน้า 53.
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

กรมพระจันทบุรีฯ หายไปไหน?

นางสาวพรไพไล วินทุพราหมณกุล

ดีกร้าง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

แหล่งเรียนรู้ที่ร่มรื่น

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ความเป็นคนต้องมาก่อน

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

งานโบราณคดีกลางกรุง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

รางวัลอาคารอนุรักษ์ และ Classic Revival

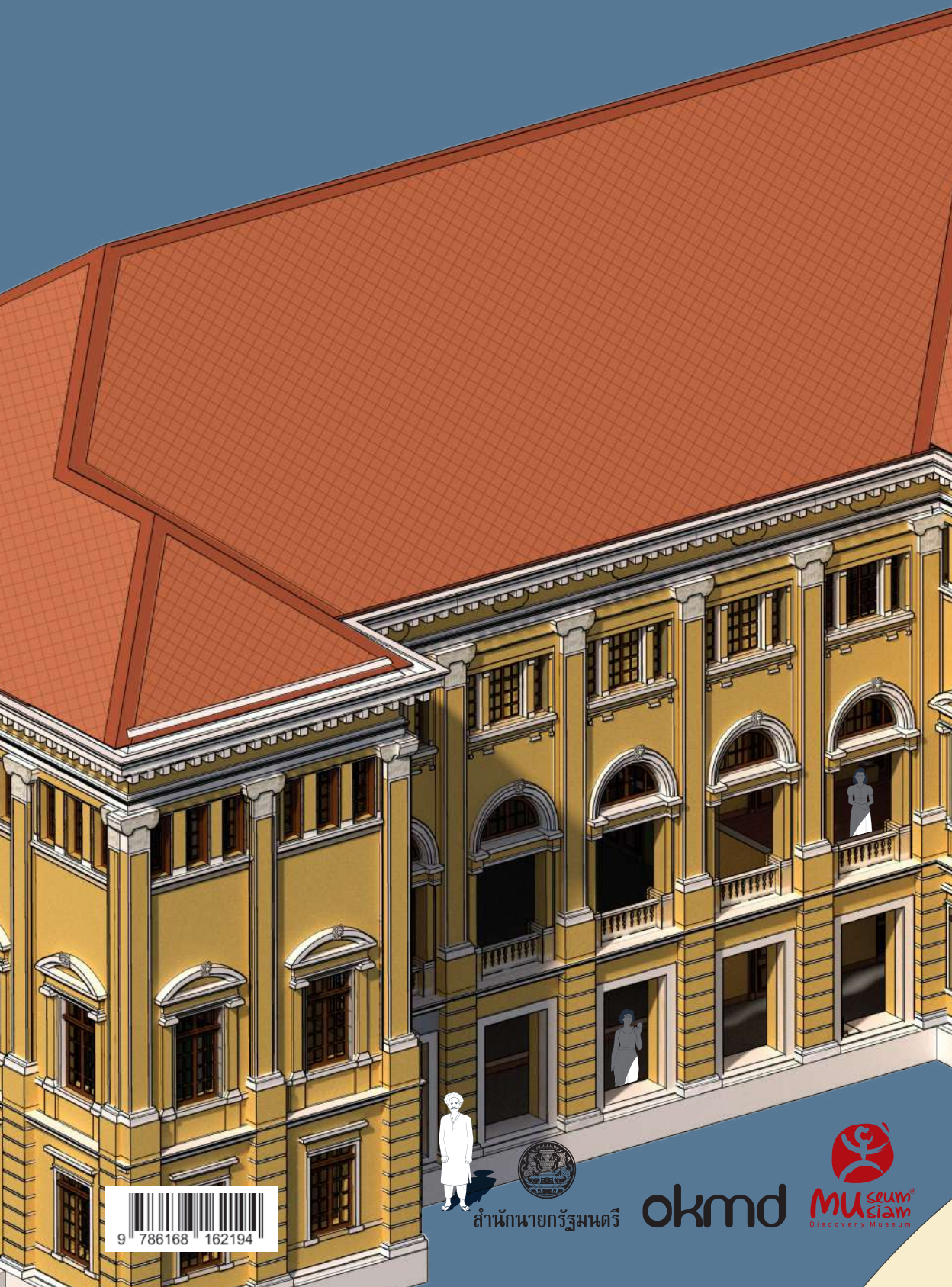
สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

พิธีเปิดตึกในอีก 85 ปีต่อมา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

100 ปี กระทรวงพาณิชย์

บริษัทไปรษณีย์ไทย จำกัด

9 786168 162194

สำนักนายกรัฐมนตรื

okmd

